

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 8

Πρωτοχρονιά 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δημήτρη Κουτρομπή, Ἐπιστολή

Πέτρος Κεφαλιακός, *Tempus Alexandri*

Βυζαντινός, Κς' Ὀκτωβρίου. Τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου

Γιῶργος Θέμελης, «Στό Χριστό, στό Κάστρο»

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἑλληνική βάρκα

Ἄνθη Λεούση, Διαβάζοντας παράλληλα τόν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη καί τή «Θυσία» τοῦ Ἰσαάκ Μπάσεβις Σίνγκερ

Ἀπόστολος Ζορμπᾶς, Σχόλια σέ παπαδιαμαντικά ποιήματα

Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ὁ Βυζαντινός τῶν παπαδιαμαντικῶν Ἀπάντων

Δημήτρης Φ. Βλαχοδῆμος, Ἀπόλαυση στήν Ἐθνική ὁδό

Μαρούλα Μάρκοβιτς, Χενδερούν ἢ τό περσικόν χαρέμι

Θύρσις, Τά παρατράγωδα

Διαβάτης [= Ἰωάννης Κονδυλάκης], Ὁ ἀνέκδοτος – Τό ἀνέκδοτον

Νίνα Δημητριάδου, Τά σκιαθίτικα καφενεῖα

Μικρά Παπαδιαμαντικά

Ἐνιαυτός: Τά πρόσωπα καί τά πράγματα • Πλοηγός • Ἀντιγραφές
Λαλαρίδια καί ἀγκρίφια • Βιβλιοκρισίες • Ἡμερολόγιο

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Πρωτοχρονιά 2008 – Τεύχος 8

Περιοδική έκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητής έκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δημήτρη Κουτρομπή, Ἐπιστολή,	3
Πέτρος Κεφαλιακός, <i>Tempus Alexandri</i>	6
Βυζαντινός, ΚΣ' Ὀκτωβρίου. Τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου	8

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Γιῶργος Θέμελης, «Στό Χριστό, στό Κάστρο»	10
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἑλληνική βάρκα	27
Ἄνθη Λεούση, Διαβάζοντας παράλληλα τόν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη καί τή «Θυσία» τοῦ Ἰσαάκ Μπάσεβις Σίνγκερ	47
Ἄποστολος Ζορμπάς, Σχόλια σέ παπαδιαμαντικά ποιήματα	57
Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ὁ Βυζαντινός τῶν παπαδιαμαντικῶν Ἀπάντων	70

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

Δημήτρης Φ. Βλαχοδήμος, Ἀπόλαυση στήν Ἐθνική ὁδό	76
--	----

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Μαρούλα Μάρκοβιτς, Χενδερούν ἢ τὸ περσικόν χαρέμι	80
---	----

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Θύρσις, Τὰ παρατρέγωδα	99
Διαβάτης [= Ἰωάννης Κονδυλάκης], Ὁ ἀνέκδοτος	103
— Τὸ ἀνέκδοτον	104

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Νίνα Δημητριάδου, Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα	107
--	-----

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

- Ἀκροπόλεως, Σχόλιο γιά τόν «Ἐρωτα στά χιόνια», 120. Στέλιος Παπαθανασίου, «Μακάριόν ἐστί μαλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν», 120. — Παναγιώτης Καρματζός, Ὁ Ἄλ. Παπαδιαμάντης καί ἡ Νέα Ζωή, 122. — Ν. Δ. Τ., Ὁ καταραμένος Ἅγιος τοῦ Νίκου Τσεκούρα: Λύση ἐκδοτικοῦ προβλήματος, 125. — Πηγές παπαδιαμαντικῶν παραθεμάτων, 128. — Ν. Δ. Τ. - Α. Τ., Μιά διόρθωση τοῦ Ι. Σ. Στεφανῆ, 129. — Νικόλαος Ἰακ. Ἀμύδαλος, [... ὅτι εἶχον τὰ συνήθια των], 129.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Τὰ πρόσωπα καί τὰ πράγματα	131
Δημ. Φ. Βλαχοδῆμος, Ἐπιστολή, 131. — Ν. Δ. Τ., Φωτογραφική ἀνυποκρισία, 131. — Θεόδωρος Νικολάου (1930-2004), 132. — Θεόκλητος Διονυσιάτης (1916-2006), 133. — Δημ. Σ. Λουκάτος (1908-2003), 135. — Κειτουκειτιστικά σέ γραφή à la manière, 136. — Ω., Τὸ Δελτίο Ἐταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, 138. — Ἡ προέλευση τῶν παλαιῶν κειμένων, 138.	
Πλοηγός	139
Τὰ πράγματα στή θέση τους, 139. — Ἐν ἐτέρα μορφή, 139.	
Ἀντιγραφές	140
Γιάννη Εὐσταθιάδη, Ρεμβασμος Δεκαπενταυγούστου, 140. — Νίκου Γ. Ξυδάκη, Ἐνα σκάνδαλο: ἡ ἀγάπη, 141.	
Λαλαρίδια καί ἀγκρίφια	143
Βιβλιοκρισίες	145
Ἡμερολόγιο	150
Ἐντυπα πού λάβαμε	153

Παπαδιαμαντικά Τετράδια • Περιοδική ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 8 – ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ 2008

ISSN 1790-7772

Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα
Τηλ. 210 3605532, Fax 210 3637304

Ἐπιμελητής ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 341 00, Χαλκίδα
Στοιχειοθεσία καί παραγωγή: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἔντυπα στή διεύθυνση τοῦ Ἐκδότη

Ἐπιστολή Δ. Κουτρομπῆ

ΑΘΗΝΑΙ, 8/21 Μαΐου 1971

Ἀγαπητέ μου

Κύριε Τριανταφυλλόπουλε,

μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά κατόρθωνα νά ἔλθω στή Χαλκίδα καί νά σᾶς ἰδῶ ἀπό κοντά, καθυστέρησα νά σᾶς εὐχαριστήσω γιά τή χαρά πού μοῦ ἔδωσε τὸ ἀγαπητὸ γράμμα σας τῆς 9 Μαΐου. Γράφω λοιπὸν δυὸ λόγια γιά νά σᾶς πῶ πόσο χαίρομαι πού ἔχω πάλι στὰ χέρια μου δική σας ἐπιστολή καί μάλιστα μέ θέμα τὸν Παπαδιαμάντη (καί μέ ἀφορμὴ ἓνα διήγημα πού ἀγαπῶ καί διαβάζω συχνά, τὸ «Στὴν Ἁγία Ἀναστασιά»). Χαίρομαι ἐπίσης ἐπειδὴ στὸ γράμμα αὐτὸ συσχετίζετε καί συνδυάζετε μέ τὸ ὄνομα τοῦ κύρ Ἀλέξανδρου τὸ ὄνομα τοῦ κύρ Νίκου τοῦ Πεντζίκη. Νομίζω ὅτι καί οἱ δυὸ εἶναι νήματα, ἀποφασιστικά κλειδιά, πού βοηθοῦν ὅσο λίγοι ἄλλοι βοηθοὶ στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, στὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλληνικῆς μας κληρονομίας.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα πού θίγετε στὸ γράμμα σας, βασικά συμφωνῶ μαζί σας. Μιά-δυὸ παρατηρήσεις μου ἀφοροῦν περισσότερο σέ ἀποχρώσεις. Φυσικά, τὸν κάλλιστο ὄρο «θεωρία» ὁ κύρ Ἀλέξανδρος τὸν χρησιμοποιοεῖ ὄχι μέ τὴν ἔννοια πού εἶχε ἡ λέξη στὴν ἀρχαιότητα ἢ στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα, ἀλλὰ μέ τὴ σημερινὴ ἔννοια τῆς «ἰδεολογίας»*, τῶν συζητήσεων δηλαδὴ γιά ιδέες καί μάλιστα ἀφηρημένες, μιᾶς σχεδὸν αὐτόνομης καί χωρὶς πάντοτε ἄμεση σχέση μέ τὰ πράγματα διαλεκτικῆς, πού χαρακτηρίζει πολλές ἐκδηλώσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης μετὰ τὸ 18ο αἰῶνα καί κάνει θραύση ἕως τὶς ἡμέρες μας στὴ φιλοσοφία, στὸ δίκαιο ἢ στὴ θεολογία. Μὲ τὴ λέξη πάλι «αἴσθημα» νομίζω ὅτι θέλει νά

* «Idéologues», ὅπως ξέρετε, ὀνομάστηκαν οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Βολταίρου, τοῦ Diderot, τῶν Ἑγκυκλοπαιδιστῶν. Φίλοι καί ὁμόφρονές τους ἦταν ὅλοι οἱ θεωρητικοὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπαναστάσεως καί μετέπειτα θεμελιωταὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας. Ἐπίσης πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Σὲ μᾶς οἱ ιδέες ἢ μᾶλλον, ἡ νοοτροπία τῶν idéologues ἤρθαν μέ τὸν μακαρίτη τὸν Κοραῆ καί ἄλλους λογίους, «προδρόμους τῆς Ἐπαναστάσεως», καί φθάνουν στὸ ἀποκορύφωμα μέ τοὺς διανοουμένους τῆς ἀστικῆς ἢ «φιλελευθέρως» δημοκρατίας.

ἐκφράσει κάτι πολύ εὐρύτερο ἢ βαθύτερο ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «ζωῆς», ἔστω —θὰ προσέθετα— καὶ μὲ κάθε (ὄχι «δίχως») «αἰσθητικὴ ἀπόχρωση» καὶ «ἓναν τόνο σχεδὸν βιολογικό». Ἡ παρουσία τοῦ Πλάτωνος, ἄμεση ἢ ἔμμεση —διὰ τῶν λειτουργικῶν κειμένων καὶ τῶν συναξαρίων— εἶναι πολὺ ἔντονη στὸ λόγο του, ὥστε νὰ μὲ κάνει νὰ πιστεύω ὅτι αὐτὸ τὸ «αἶσθημα» εἶναι αἶσθημα τοῦ νοητοῦ ἢ ὑποκειμένου «σχήματος», τοῦ βαθυτέρου ρυθμοῦ, ποὺ κάνει ὅλα τὰ ὄντα, ἔμφυχα καὶ ἄψυχα, «χορὸ» καὶ «μουσικὴ» καὶ μεταβάλλει τὰ πάντα σὲ «σύμπαν». Καθὼς ὁ κ. Κουρούκλης μοῦ διάβαζε τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Π. στὸ γράμμα σας, (γιατὶ τὸ γράμμα σας, γιὰ νὰ μοιρασθεῖ ἢ χαρὰ τὸ διάβασαν ἐδῶ πολλοὶ φίλοι, ποὺ συχνὰ σᾶς σκέπτονται καὶ ἀναφέρουν τὸ ἀγαπητὸ ὄνομά σας,) ὁ νοῦς μου πήγαινε στὰ λόγια τοῦ Πλάτωνος (στοὺς «Νόμους», ἂν δὲν ἀπατώμαι) γιὰ «τὴν ἔνρυθμόν τε καὶ ἑναρμόνιον αἰσθησιν μεθ' ἡδονῆς» στὴν ὁποία ἔχουμε «δεδωκότας» καὶ «συγχορευτάς» τοὺς θεοὺς καὶ ἡ ὁποία λέγεται χορὸς «παρὰ τὸ τῆς χαρᾶς ἔμφυτον ὄνομα» ἢ στὴ φράση ἀπὸ τὸν «Ἴωνα» «ὥσπερ ἐκ τῆς λίθου ἐκείνης ὄρμαθός πάμπολυς ἐξήρτηται χορευτῶν καὶ διδασκάλων καὶ ὑποδιδασκάλων ἐκ πλαγίων ἐξηρτημένων τῶν τῆς Μουσικῆς ἐκκρεμαμένων δακτυλίων» ποὺ ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν αὐτούσια ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμαῆς γιὰ νὰ δείξει τὴ σχέση καὶ κοινωνία τοῦ Χριστοῦ Λόγου μετὰ τῶν Ἀγίων. Βέβαια, αὐτὰ δὲν σημαίνουν ὅτι ὁ κύρ Ἀλέξανδρος ἦταν «κείδωλολάτρης ἅγιος» παρὰ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποία ὅλοι οἱ Ὀρθόδοξοι εἶναι «κείδωλολάτρες» καὶ «ἐλληνόφρονες», ὅπως μᾶς κατηγοροῦν οἱ διάφοροι εἰκονομάχοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων ἕως σήμερα. Σημαίνουν ἀπλῶς ὅτι ὁ Π. ἦταν βαθύτατα ριζωμένος στὴ γῆ, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν ἀνθρώπινη, ὥστε νὰ καταλαβαίνει καὶ νὰ ξέρει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι «θεωρία» καὶ «ιδεολογία», ἀλλὰ «αἰσθησις» τοῦ μεγάλου κορμοῦ, τοῦ μεγάλου δέντρου τοῦ κόσμου, («ξύλον τῆς ζωῆς,») καὶ τῶν ρυθμῶν του, στὸ ὁποῖο ἦλθε νὰ ἐγκεντρισθῇ καὶ νὰ ἐνοφθαλμισθῇ ὁ σαρκωθεὶς καὶ ἐνανθρωπήσας Λόγος. Σημαίνουν ἐπίσης ὅτι ὁ κύρ Νίκος ἔχει πολὺ δίκιο ὅταν μιλάει γιὰ «ἀνάσσα» καὶ «ἀναπνοή», δεδομένου ὅτι ἡ ἀναπνοὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς παλμούς τῆς καρδιᾶς καὶ οἱ παλμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ πηγὴ τοῦ χοροῦ καὶ τῆς μουσικῆς (ὅπως ὑποστηρίζουν ὅλοι οἱ καλοὶ ἱεροφάλται) καὶ τὸ μέσον ἀνακαλύψεως καὶ συνειδητοποιήσεως τοῦ ἀληθινοῦ ρυθμοῦ τοῦ σύμπαντος, τοῦ «παγκοσμίου ὕμνου» ἢ «χοροῦ», ὅπως λένε οἱ μοναχοί, οἱ ἀσκηταὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιωπῇ ζῶντες. Θὰ τολμήσω νὰ προσθέσω (καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ μὲ παρεξηγήσετε) ὅτι δὲν νομίζω πολὺ σπουδαῖο πρᾶγμα τὴ διάλυση τοῦ

μύθου τῆς «παπαδιαμαντικῆς τυπολατρίας». Πολύ σπουδαιότερο μοῦ φαίνεται νὰ μάθουμε ἀπὸ τὸν Π. τὴ σημασία καὶ τὴν ἀξία τοῦ «τύπου», τοῦ «γράμματος» διὰ τῆς ἐκθλίψεως —καὶ ὄχι διὰ τῆς καταργήσεως— τοῦ ὁποίου βρῦει τὸ «πνεῦμα», κατὰ Ὁριγένη. Σ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ βοηθήσει πάρα πολὺ κι ὁ κύρ Νίκος μὲ ὅσα λαμπρὰ λέγει περὶ «καλλιγραφίας» καὶ «ἀντιγραφῆς». Μὲ συγχωρεῖτε πολὺ γιὰ τὸ κακογραμμένο καὶ κάπως φλύαρο γράμμα μου. Κρίνετέ το ἀπὸ τὴν προαίρεσή του, πού ἦταν ἀπλῶς νὰ σᾶς εὐχαριστήσω γιὰ τὴ μεγάλη χαρὰ πού μοῦ δώσατε μὲ τὸ δικό σας γράμμα.

Μὲ ἀγάπη
Δ. Κουτρομπῆς

Ἡ μητέρα μου σᾶς παρακαλεῖ νὰ φιλήσετε τὰ παιδιά καὶ νὰ διαβιβάσετε ὅλες τίς εὐχές της στὴν κυρία Τριανταφυλλοπούλου.

Ἡ εὐσεβὴς τάσις τοῦ λαοῦ, ζητοῦντος, διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἐξωκκλησιῶν ἀνά τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας, νὰ παρηγορηθῆ διὰ τὴν στέρησιν τῶν τόσων τὸ πάλαι ἱερῶν καὶ βωμῶν του, λησμονοῦντος τοὺς παλαιούς θεούς του χάριν τῶν νέων ἀγίων του, κατίσχυσε τῆς αὐστηροτέρας καὶ δογματικωτέρας θεωρίας, καθ' ἣν ἀπηγορεύοντο εἰς τοὺς χριστιανούς οἱ ἀγροτικοὶ ναοί. Ἀκριβέστεροι δὲ τινες ἐρμηνεῖς τοῦ γράμματος, ἱερομόναχοι καὶ ἀσκητικοὶ ἄνδρες, ἤρνοῦντο καὶ νὰ λειτουργῶσιν εἰς ἐξωκλήσια. Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα εἶναι ἀνώτερον τῆς θεωρίας, καὶ ὁ λαός, δουλεύων, τυραννούμενος, πενόμενος, ἀγροδίαιτος, διασπειρόμενος κατὰ κώμας καὶ χωρία, μὴ ἔχων πόρους νὰ κτίσῃ μέγας καὶ λαμπρὰς ἐκκλησίας, ἔκτισε πολλὰς καὶ πενιχράς. Ὁ δὲ Σωτὴρ, συγκαταβατικώτερος τῶν ἐπισήμων ἐπὶ γῆς διερμηνευτῶν του, «μνημονεύων τῶν ἐπὶ γῆς διατριβῶν», καθὼς εἶπεν ὁ ἄγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἐνθυμούμενος τὴν πενιχρὰν προσφορὰν τῆς χήρας, ἐδέχετο καὶ τοῦ πένητος λαοῦ του τὸν εὐσεβεῆ φόρον, καθὼς ἐδέχθη ἐκείνης τὰ δύο λεπτά.

(Α. Παπαδιαμάντης, «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασία», 2.353.17-31)

ΠΕΤΡΟΣ ΚΕΦΑΛΙΑΚΟΣ
Tempus Alexandri

Μνήμη εκείνου που έγραψε τὸ
«Tempus amplexandi»

Ξανάρθαν ἀλαχάνιαστες κι ἀσματικές
τῆς Σάρκωσης οἱ ὼρες καὶ τῆς Θεοφάνειας
κι ἀντὶς ὀλόγυρα Δεσποτικῆς Τραπέζης,
ὅπου τὰ Μέγιστα Δῶρα μοιράζονταν ἀφθόνως
—δίχως κατάστιχα καὶ «γιὰ νὰ λάβεις, δῶσε»—,
μας βρῆκαν νὰ βαβίζουμε ἀσθματικά στὰ συναλλακτήρια.
Κι ὅμως Ἄστρο λαμπρὸ ἐπίμονο μηνύει
Ἐκείνον που Ἐγεννήθη προτοῦ θαμπωτικὸς πλαστεῖ ὁ Ἐωσφόρος
— αὐτὸς ὅπου σὰν ἀστραπὴ σὲ βύθη ἀβόλιστα καταγκρεμίστη
καὶ τώρα κανακεύει μας σιργουλιστὰ νὰ τοῦ συγκαταποντιστοῦμε.

Ἄτρεπτο ἀπὸ τὴ ρότα του τ' Ἀστέρι.
Ἐναν καιρὸ κι ἐμεῖς μὲς στὴ μηνυτικὴ συρμὴ του
— Ἄ! Θάλλπος κι Ἑλλαμψη κι ἀθῶα Χαρμονή!—
ἀλλὰ χειροκροτοῦμε πιά λόγια μωμητικά:
«Εἶδε τ' Ἀστέρι ἀκόμα κι ὁ Θωμᾶς μὲ τὸ σπουδαῖο βραβεῖο;
Σιγὰ τὴν αὐθεντία! Δὲν ἔπαψε νὰ μπουσουλάει μὲ τὰ Τέσσερα;
Ἄμα τὸν δεῖς νὰ τοῦ σφυρίζεις πὼς ἴς οἱ ἀστρονόμοι δὲν ἐβρῆκαν»
χρησιμοδοτεῖ κρυπτογραφώντας ὁ μελανοχειλῆς.

Ἐπίμονο τ' Ἀστέρι μαρμαρῶσσει ἐλεητικά
θωπεύοντας Κωδωνοστάσια καὶ Ταρσανάδες
ἐγείροντας δοξαστικούς τοὺς προορισμένους κοντυλοφόρους
κι ἐκεῖνοι τίς ὑμνητικές Ἦχολαλίες
ἔτσι που τώρα ἡ μεγάλη βάρκα διώχνει τὴν τσίμπλα,
τρίζουν καὶ ἐξαγγέλλουν οἱ σκαρμοὶ Νέον Ἀδάμ
κι οἱ τροπωτῆρες καλαντίζουν θαρραλέους ναβάτες.
«Τοῦ κάκου», ψέγει νοῦς σαράφικος τὴν εὐτολμία,
«τοῦ κάκου τὸ λιγοστὸ σας ὕπνο σπαταλάτε!»...
«Τοῦ κάκου!» συναινεῖ μελάγχολος κι ὁ ποὺ γητεύτηκε

ἀπὸ τῆ μορταρία καὶ τῆ ρητορικῆ τοῦ νῦν αἰῶνος,
 ὡστόσο, κατὰ Παραχώρηση, κατρακυλάει μπρὸς του
 φιλάνθρωπα ξεστρατισμένο ἓνα Δόξα
 καὶ φέγγει ἀργυρόηχο ἀνάμεσα σὲ ἄκαιρες προσψαύσεις
 καὶ σὲ ὀρχήσεις ἔξω τῆς Ἡμέρας.
 Κόβει στὴ μέση ντροπαλὸς φράση ἀγοραίου πάθους,
 τὰ μέλη του θροοῦνε φύλλα λεύκας
 ὅσο ἀντηχεῖ τὸ Δόξα, βλέπει τὴν προσκυνήτρα βάρκα
 καργαρισμένη νοματαίους τῆς Εὐδοκίας,
 ἀπὸ σοφρὰν' κι ἀπὸ σταβέτ' ξίδι ὁ καιρὸς
 κι αὐτοὶ στὸ μέλι καὶ στὸ γάλα τοῦ Ἄστεριου.
 Μόλις προφταίνει ν' ἀνανοηθεῖ
 «Στὸν πόντο τὰ Ἐλέη! Ἐν κύματι θαλάσσης
 ἢ Θαλπωρή, ἢ Ἀγαλλίαση καὶ ἢ Μπουνάτσα!»

Θορυβημένος καταφτάνει ὁ πανάρχαιος γαλίφης,
 βρῆκε τὴν ὥρα, τὸν μαλώνει μὲ γελάκι, νὰ θαλασσοπνιγεῖ,
 ὄρεξη ποὺ τὴν ἔχει νὰ πλευριτωθεῖ γιορτιάτικα.
 Κι ὅσο γιὰ θαλπωρὴ στὴ λυσσαγμένη τραμουντάνα,
 ἔλα μου τώρα, τὸν παρακρούει, δὲν ἄκουσες ποτὲ γιὰ αὐτομαστιγιού-
 μενους;
 "Ἦστερα τοῦ ἐπιδαφιλεύει φροντίδες μητρικὲς
 κλείνει τὸ μάτι παραινετικά.
 «Tempus amplexandi! —χό! χό!— τώρα, γιέ μου!
 ἔτσι δὲν τό 'πε ὁ κάποτε ἀγαπημένος ποιητῆς σου;
 "Ὅρμα λοιπὸν στὰ δίδυμα ἐλαφάκια τῆς Μαλθάκης!»
 κομφὸς τὸν ἐνθαρρύνει, προτοῦ ἀπέλθει ἐρεβώδης.

Ὁ ποὺ Ἠχήθη ξαναγυρίζει στὸ παχνί του,
 πάθος μισθωμένο τὸν περιπλέκεται ψυχρά,
 ἀφήνεται σὲ ἀγαλματώδη κόρφο ἀλλὰ γνώθει
 πὼς Ἐναγκαλισμὸν Ἀλλιώτικο τοῦ εὐαγγελιζόταν
 τὸ Ἄσμα καὶ ὁ ποιητῆς ὅπου παραπλανητικά
 καὶ μὲ στρεβλοὺς ὑπαινιγμοὺς μνημόνεψε ὁ παραχαράκτης.
 Σβησμένο πιά τὸ Δόξα, σβησμένος κι ὁ ἀφρός,
 μακριὰ τὸ σωστικὸ πλεούμενο, καὶ τοῦτος
 προτοῦ βουτήξει τὸ μουσοῦδι στὸ χυλὸ ἢ στὸ στῆθος
 «Ο tempus Alexandri!» λέει μὲ ψίθυρη φωνή.

BYZANTINOS

Κς' Ὁκτωβρίου Τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου

Εἰς τῶν συμπαθητικωτέρων καὶ ποιητικωτέρων ἀντιπροσώπων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶνε καὶ ὁ ἅγιος Δημήτριος ὁ Θεσσαλονικεύς. Τὴν ιδέαν ταύτην διερμηνεύει καὶ ἡ Ἐκκλησία, ψάλλουσα: «Τὸν συμπαθέστατον, Κυρίου μάρτυρα, ἀνευφημοῦμέν σε, πιστῶς Δημήτριε» κτλ.

Ἡ ποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐπροσωποποίησε τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον εἰς τοὺς δύο τούτους ἁγίους, τὸν Γεώργιον καὶ Δημήτριον, οὓς ἀνεγνώρισεν ὡς φρουροὺς καὶ προδρόμους τῶν δύο τούτων ὥρων τοῦ ἔτους. Γνωστόν, ὅτι ὁ μῆν Ὁκτώβριος ὠνομάσθη ἁγιοδημητρίτης, καθιερώθη δὲ καὶ ὡς χωριστὴ ἐποχὴ τοῦ ἔτους τὸ καλοκαίρακι τοῦ ἁγίου Δημητρίου κατὰ τὸν φθίνοντα μῆνα.

Χριστιανικῶς ὁ ἅγιος Μυροβλύτης Δημήτριος εἶνε εἰς τῶν ἐπιφανέστερων μαρτύρων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Γνωστὴ ἡ περὶ τοῦ μύρου σεπτῆ παράδοσις, μύρου ἀναβλύζοντος ἐκ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἁγ. μάρτυρος Δημητρίου. Σημειωτέον δέ, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον οἱ μονασταὶ τοῦ Ἄθω τιμῶσιν ἐξόχως τὸν σημερινὸν ἅγιον, ἀποδίδοντες τὴν ἀνάβλυσιν τοῦ μύρου εἰς τὴν ἀγνότητα καὶ σωφροσύνην τοῦ μάρτυρος, ἣν πρὸ τοῦ μαρτυρίου ἔδειξεν. Πλὴν τούτου ὑπάρχει ἕτερον προνόμιον τοῦ μάρτυρος, τὸ ὁμοιοπαθὲς πρὸς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἡ διὰ τῆς λογγεύσεως δηλ. τῆς πλευρᾶς μαρτυρικὴ τελείωσις. Τὴν ἱεράν ταύτην καὶ σεπτοτάτην σύμπτωσιν ἐξόχως καὶ διαπρεπῶς ἐξαίρει ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν ἐκκλησία, ἡ πάσης ἱερᾶς παραδόσεως καὶ δοξασίας θεματοφύλαξ καὶ ὑπέρμαχος: «Τὸν λόγγαις κληρωσάμενον, τῆς σωτηρίου πλευρᾶς τὴν χάριν». Καὶ ἄλλιν: «Καὶ τῇ μιμήσει, τοῦ Χριστοῦ σεμνυνόμενος, καὶ καυχώμενος, τῇ τῆς λόγγης ἰσότητι» κτλ...

*
* *

Ἐκ τῆς ἄλλης ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου, ἐπισημότερα εἶνε τὰ τροπάρια τῶν Αἴνων, τὸ «Δεῦρο, μάρτυς Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς», καὶ τὰ ἐξῆς.

Ἐγκλειστος ἐν ταῖς εἰρκταῖς τῆς Θεσσαλονίκης ὁ ἱερός Θεοφάνης ὁ Γραπτός, καταδιωκόμενος διὰ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἐτόνιζε τὸν ἱερόν τοῦτον ὕμνον, περιπαθέστατα ἐκτραγωδῶν τὰ παθήματα καὶ τοὺς διωγμούς, οὓς ἔπασχον τότε οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπὲρ τῆς πατρῴας ὀρθοδοξίας προκινδυνεύοντες. Ἰστέον δέ, ὅτι τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τελεῖται καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένου μεγάλου σεισοῦ, εἰς οὗ τὴν μνήμην προσφυσέστατα εἶνε τὰ ἀπόστιχα: «Φοβερὸς εἶ Κύριε, καὶ τίς ὑποστήσεται, τὴν δικαίαν σου ὀργήν», ὡς καὶ ὁ κανὼν τοῦ Ὁρθρου, ποίημα τοῦ ἱεροῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, «Ὡς φοβερὰ ἡ ὀργή σου ἐξ ἧς ἡμᾶς, ἐλυτρώσω Κύριε, μὴ συγχώσας ἐν τῇ γῆ, ἅπαν τὸ ἀνάστημα ἡμῶν...». Παρακατιῶν ὁ Ὑμνογράφος λέγει: «Καὶ σὺ καρδία πείσθητι νῦν, βλέπουσα Θεοῦ τὴν ἀπειλήν, ἐπικειμένην», κτλ. κτλ. ...

*
* *

Ἄλλ' ὑπὸ ἔθνικὴν ἔποψιν, ὁ μέγας οὗτος καὶ συμπαθέστατος μεγαλομάρτυς, εἰς τῶν ἀνδρειοτάτων ἡρώων τῆς πίστεως, ὁ Μυροβλύτης Δημήτριος, εἶνε εἰς τῶν προσφιλεστάτων καὶ θαυμασιωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γνωστὴ ἡ συνάφεια τοῦ μάρτυρος πρὸς τὴν πόλιν Θεσσαλονίκην, ἣν οὐχὶ ἅπαξ ἔσωσεν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἀπίστων. Καὶ σήμερον «ὁ περίκλυτος τοῦ μάρτυρος ναός» βεβηλωθεὶς τυγχάνει προσκύνημα τῶν μουσουλμάνων, ἀλλὰ περὶ τούτων ὡς καὶ περὶ παρελθόντων καὶ μελλόντων μνηστήρων τῆς μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης, ἐλπίζομεν νὰ μὴ λάβωμεν ἀνάγκην ν' ἀπασχολήσωμεν εἰς τὸ μέλλον τοὺς ἀναγνώστας τῆς Ἐφημερίδος.

(Ἐφημερίς 26.10.1887)

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο¹

Θὰ παραλείψω κ' ἐδῶ τὴν I φάση τῆς ἐρμηνείας γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους πού τὴν παρέλειψα καὶ στὸ προηγούμενο «Φτωχὸς Ἅγιος». Προχωρῶ στὴ II φάση, τὴ θεώρηση τοῦ ὅλου.

II

α'

Τὸ Διήγημα κινεῖται μὲ ἐνότητα μύθου. Ἡ πλοκὴ τῶν γεγονότων ἐξελίσσεται κατὰ λόγον, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ὁ μύθος εἶναι ἡ ἀφήγησις ἐνὸς ταξιδιοῦ. Ὁ παπα-Φραγκούλης ὁ Σακελλάριος, τὸ κυριώτερο πρόσωπο τοῦ διηγήματος, μὲ κάμποσους ἄλλους, ξεκινοῦν τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1868 καὶ ὑπερνικώντας ἀλλεπάλληλες καιρικὲς καὶ ἄλλες δυσκολίες πηγαίνουν, ἀπὸ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσουν δύο συμπολίτες των πού ἀποκλείστηκαν ἀπὸ τὸ χιόνι, στὸ Κάστρο, τὴν παλαιὰ πρωτεύουσα τῆς νήσου, ὅπου γίνεται στὸ ναὸ «τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως», τὴν παλαιὰ μητρόπολη τοῦ φρουρίου, ἡ λειτουργία τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων. Ἕνα γολεττί ξυλάρμενο ὀδηγούμενο ἀπὸ τῶν φῶς τῶν πυρῶν πού εἶχαν ἀνάψει οἱ «τραχεῖς αἰπόλοι» πού πῆγαν νὰ λειτουργηθοῦν, προσορμίζεται ἐκεῖ καὶ σώζονται οἱ ναυαγοί. Διακρίνει κανεὶς τὴν προετοιμασία, τὴ διαδρομὴ τοῦ ταξιδιοῦ, τὴν ἀφίξι ἐκεῖ καὶ τὴν τελετὴ τῆς λειτουργίας τῶν Χριστουγέννων στὸν παλαιὸ ναὸ, τὴ σωτηρία τῶν ναυαγῶν, τὸν ἐορτασμό, καὶ τὴν ἐπιστροφή.

Ἡ ὑπόθεση προχωρεῖ καὶ καταλήγει σ' αὐτὸ τὸ τελικὸ γεγονὸς τῆς σωτηρίας τῶν ναυαγῶν, πού, ὅπως οἱ ἴδιοι δηλώνουν, «φερόμενοι μᾶλλον ἢ πλέοντες» πρὸς τὸ φῶς τῶν πυρῶν, σῶθηκαν.

¹ Τὰ κείμενα ἀπὸ τὴν ἐκδόση «Ἄπαντα» Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἀθηναϊκαὶ ἐκδόσεις Ἡρακλῆς Γ. Σακαλῆς, Ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, τόμ. 3, σελ. 259-280.

Τὸ «φερόμενοι μᾶλλον ἢ πλέοντες» ἐκφράζει αὐτὸ τοῦτο τὸ νόημα τοῦ ἔργου. «Ὁ βοριάς» τοὺς «ἐξούριασε» ἀπὸ τῆ Δάφνη τοῦ Ἁγίου Ὑρους, κόπηκαν οἱ ἀλυσίδες ἀπὸ τὶς ἀγκυρες καὶ ἡ τριχυμία τοὺς ἔφερε πρὸς τὰ νησιά. Δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ κυβερνηθεῖ τὸ καράβι πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση. Ὅποτε εἶδαν τὸ φῶς τῶν πυρσῶν ἀπὸ τὸ ναό. Καί, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ καπετάν-Κωσταντής, «οἱ ἀγωνιῶντες ναυβάται εἶδον ἕξαφνα φῶς, ὡς φάρον ὀδηγοῦντα...». «Ὁ πυρσός ἐκεῖνος ἐφάνη πρὸς αὐτοὺς ὡς θεῖον θαῦμα, ὡς νὰ ἐθερμαίνοντο περὶ αὐτὸν ἀγραυλοῦντες οἱ ποιμένες ἐκεῖνοι ἀκούοντες τὸ “Δόξα ἐν ὑψίστοις”». Καὶ ἔφτασαν ἐκεῖ καὶ σώθηκαν «φερόμενοι...», δηλαδὴ σὰν κάποια ἀγνωστη καὶ μυστηριώδης δύναμη νὰ τοὺς ἔσπρωχε πρὸς τὰ ἐκεῖ.

Τὸ «θαῦμα» τοῦτο ἔρχεται στὸ τέλος ὡς ἓνα ἀπρόοπτο γεγονός, ὡς μιὰ ἀπροσδόκητη συνέπεια καὶ ὄχι ὡς σκοπὸς τοῦ ἐπικίνδυνου ταξιδιοῦ. Ὁ σκοπὸς ἦταν νὰ πᾶνε νὰ βοηθήσουν τὸ «Γιάννη τὸν Νυφιώτη» καὶ «τὸν Ἀργύρη τῆς Μυλωνοῦς», πού «τοὺς ἔκλεισε τὸ χιόνι ἀπάνω στὸ Κάστρο», ἀπ’ ὅπου καὶ ἀρχίζει τὸ Διήγημα. Ὁ παπα-Φραγκούλης, τὸ κυριώτερο πρόσωπο, πού ρίχνει τὴν ἰδέα νὰ πᾶνε νὰ τοὺς σώσουν, παρὰ τὶς καιρικὲς συνθήκες, συνδυάζει τὴ σωτηρία τῶν ἀποκλεισθέντων, τὸ «ἠθικὸ» τοῦτο ἐλατήριο μ’ ἓνα ἄλλο, νὰ πᾶει νὰ λειτουργήσῃ «στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο», πού τὸ εἶχε καὶ «τάξιμο...» ἀπὸ τὴν προηγούμενη χρονιά, ἡ παπαδιά κυρίως, ἀπὸ ἀφορμὴ πού γιαιτρεύτηκε ὁ μόνος γυιὸς του. Συνδυάζει τὸ «ἠθικὸ» χρέος μὲ τὸ «θρησκευτικὸ»:

«Νὰ πῆγαινε τώρα κανένας νὰ λειτουργήσῃ στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο, θὰ εἶχε διπλὸ μισθό, πού θὰ τοὺς ἔφερε κι’ αὐτοὺς βοήθεια» — «ἐπανάλαβεν ὁ ἱερεύς». Τὸ Διήγημα κινεῖται μὲ τὸ διπλὸ αὐτὸ ἐλατήριο, ἐπάνω σ’ αὐτὸ ὀργανώνεται ἡ πλοκὴ καὶ ἡ σύνθεση τῆς ὑποθέσεως. Τὸ «θαῦμα» τῆς σωτηρίας τῶν ναυαγῶν ἔρχεται κατόπιν ἀπρόοπτο ὡς θαῦμα.

*

Ὁ Παπαδιαμάντης σὲ πολλὰ του Διηγήματα παρουσιάζει τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν κόσμον, καὶ μάλιστα μέσα στὴν καθημερινότητά, μ’ ἓναν τρόπο ἀπλὸ καὶ ἀπολύτως φυσικὸ. Τὸ «θαῦμα» δὲν ἔρχεται ὡς μιὰ ἐκπληκτικὴ ρωγμὴ τοῦ θεοῦ μέσα στὸν κόσμον, σὰν κάτι πού διασπᾷ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὴν κανονικὴ ἐγκόσμια πορεία τοῦ χρόνου. Ἔρχεται καὶ γίνεται σὰν ἓνα πολὺ ἀπλὸ γεγονός πού συνυφαίνεται ἀρμονικὰ καὶ ἀβίαστα μὲ τὴν κανονικὴ πορεία τῶν φαινομένων, σὰν μιὰ σύμπτωση πού συνέπεσε νὰ γίνῃ μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ ἐπάνω

στήν ώρα που έπρεπε να συμπέσει, όμαλά¹. Η παρουσία του Θεού είναι παντού, κατά την πίστη του Παπαδιαμάντη, και «έν τῇ φύσει»² και στον ανθρώπινο βίο. Η ενέργεια ἢ ἡ ἀχτιδοβολία τῆς παρουσίας Του ἐμφανίζεται ὡς πρόνοια, στό χῶρο τῶν ἀνθρωπίνων, που ρυθμίζει κατά κάποιο τρόπο τὴν πορεία ὠρισμένων γεγονότων, χωρίς νὰ τὰ διαταράξει, σὲ τρόπο που νὰ ἔρχεται, ὄχι ὡς ἐπέμβαση, ἀλλ' ὡς σύμπτωση εὐεργετική, σωτήρια, ἐπάνω σὲ δύσκολες στιγμές.

Ἡ σωτηρία τῶν ναυαγῶν στό τέλος τοῦ Διηγήματος, εἶναι ὑποδειγματική ὡς πρὸς τὸν τρόπο τοῦτο τῆς θείας ἐνέργειας. Οἱ ναυαγοὶ εἶδαν τὸ φῶς τῶν πυρσῶν που κατὰ σύμπτωση τῇ νύχτα ἐκείνη τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων τὸ εἶχαν ἀνάψει οἱ προσκυνηταὶ «αἰπόλοι» στήν ἔκτακτη, βέβαια, λειτουργία που γινόταν στό Χριστό, στό Κάστρο, ἀπό ἄλλα ἐλατήρια καὶ γιὰ ἄλλους σκοπούς, καὶ κατὰ προϋπολογισμένη ἀπὸ τῆ θεία πρόνοια σύμπτωση ξοριασμένοι καὶ ξυλάρμενοι, τὸ εἶδαν «ὡς θεῖον θαῦμα», καὶ μόλις στό «φερόμενοι μᾶλλον ἢ πλέοντες» γίνεται ὑπαινιγμὸς ὅτι θεία ἐνέργεια τοὺς ἔσπρωχνε πρὸς τὰ ἐκεῖ.

Ἡ τέτοιου εἴδους θεία ἐνέργεια ἐκφράζεται καὶ σὲ ἄλλα Διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, μὰ ὑποδειγματικὸ εἶναι τὸ «Ὁ νεκρὸς ταξιδιώτης» ὡς πρὸς αὐτό³.

Πρέπει νὰ προσέξει κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφέας ὑποβλητικὰ πιὸ πολύ, παρά ρητὰ, παρουσιάζει αὐτὴ τῆ λειτουργία τῶν Χριστουγέννων στό Χριστό στό Κάστρο ὡς μιὰ ἀπομίμηση ἢ ἀναπαράσταση τῆς Γέννησης τοῦ Χριστοῦ. «Ὁ πυρσὸς ἐκεῖνος ἐφάνη πρὸς αὐτοὺς ὡς θεῖον πράγματι θαῦμα, ὡς νὰ ἐθερμαίνοντο περὶ αὐτὸν ἀγραυλοῦντες οἱ ποιμένες ἐκεῖνοι ἀκούοντες τὸ “Δόξα ἐν ὑψίστοις”». Τοὺς πυρσούς τοὺς εἶχαν ἀνάψει «ἐμπροσθεν τοῦ ναῖσκου τοῦ Χριστοῦ οἱ τραχεῖς αἰπόλοι», ὑπάρχει ἀναλογία.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα ὅτι αὐτὸ τὸ θαῦμα ἔρχεται ὡς θεία ἀνταπόδοση στόν παπα-Φραγκούλη, καὶ στοὺς ἄλλους που παίρνουν μέρος στό ταξίδι: «Ὅπου εἶναι μιὰ μερική προαίρεσις καλή» — νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀποκλεισμένους ἀπὸ τὸ χῶνι, ἠθική προαίρεση — «καὶ ἔχει καὶ χρέος νὰ πληρώση» — τὸ «τάξιμο»-θηρησκευτικὸ χρέος — «ἐκεῖ ὁ Θεός... συντρέχει... καὶ μὲ θαῦμα ἀκόμα», λέει στήν ἀρχὴ ὁ παπα-Φραγκούλης,

¹ Γ. Θέμελη «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του», σελ. 23-24.

² Αὐτόθι, σελ. 15

³ («Ἄπαντα») τόμος 5, «Ὁ νεκρὸς ταξιδιώτης» (σελ. 119).

ἐκφράζοντας τις ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα μαζί μ' ἓνα εἶδος προαισθη-
ματος ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν πίστη.

“Ὅλα τοῦτα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θεία πρόνοια καὶ τὸν τρόπο ποῦ ἐνεργεῖ
μέσα στὰ ἐγκόσμια, ἄς θεωρηθοῦν καὶ ὡς ἀναγωγὴ στὸ ὄλον, ἐπειδὴ
ὀρίζουν τις θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα, ποῦ διήκουν σ' ὄλο
τὸ ἔργο του. Ἐπίσης καὶ ὅ,τι θὰ προσθέσουμε τώρα, προσέχοντας ὠρι-
σμένα ἄλλα στοιχεῖα τῆς θρησκευτικότητος τοῦ συγγραφέα. Ἀντιγράφω
μιὰ σχετικὴ περικοπή, ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς λειτουργίας:

«Ἐλαμψε δὲ τότε ὁ ναὸς ὅλος, καὶ ἤστραψεν ἐπάνω εἰς τὸν θόλον
ὁ Παντοκράτωρ, μὲ τὴν μεγάλην καὶ ἐπιβλητικὴν μορφήν, καὶ ἤκτι-
νοβόλησε... τὸ τέμπλον, μὲ τὰς περικαλλεῖς τῆς ἀρίστης βυζαντινῆς
τέχνης εἰκόνας του, μὲ τὴν μεγάλην εἰκόνα τῆς Γεννήσεως... ὅπου
θεσπεσίως μαρμαίρουσιν αἱ μορφαὶ τοῦ Θεοῦ Βρέφους καὶ τῆς Ἀμώ-
μου Λεχοῦς, ὅπου ζωνταναὶ παρίστανται αἱ ὄψεις τῶν Ἀγγέλων, τῶν
μάγων καὶ τῶν ποιμένων... καὶ ὅπου, ὡς ἐὰν ἡ γραφικὴ ἐλάλει, φαν-
τάζεται τις, ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ὅτι ἀκούει τὸ Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ...

» Καὶ ὀλόγυρα αἱ μορφαὶ τῶν Μαρτύρων, Ὁσίων καὶ Ὁμολογη-
τῶν, ἴστανται ἐπὶ τῶν τοίχων ἡρεμοῦντες, ἀπαθεῖς, ὅποιοι ἐν τῷ Πα-
ραδείσῳ, εὐθὺ καὶ κατὰ πρόσωπον βλέποντες, ὡς βλέπουσι καθαρῶς
τὴν Ἁγίαν Τριάδα...»

Καὶ συνεχίζεται ἡ περιγραφή τῆς εἰκονογράφησης τοῦ ναοῦ, ἓνα ἀπὸ τὰ
συνηθισμένα θέματα σὲ πολλὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως
π.χ. στὴ «Γλυκοφιλοῦσα».

Ὅμως ἡ περιγραφή ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ Διήγημα περισσότερο καὶ πιὸ
διάφανα, μᾶς ὑποβάλλει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης βλέπει σὲ
κάθε εἰκόνα, ποῦ ἀναφέρει, ὄχι μόνον τὴν ἀπεικόνιση τῶν ἱερῶν μορφῶν,
ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν παρουσία τους, ὅπως τοῦ «Παντοκράτο-
ρα», τῆς «Παναγίας καὶ τοῦ Θεοῦ Βρέφους» καὶ «παρίστανται ζωντα-
ναὶ αἱ ὄψεις τῶν Ἀγγέλων» κ.λ., καὶ «ἀκούει» κανεῖς, «τὸ Δόξα ἐν ὑψί-
στοις». Οἱ Μάρτυρες, οἱ Ὅσιοι καὶ οἱ Ὁμολογηταὶ στέκουν ἐκεῖ, ὅπως
στὸν Παράδεισο, «...ὡς βλέπουσι καθαρῶς τὴν Ἁγίαν Τριάδα...». (Τὸ
«καθαρῶς» σημαίνει κατὰ πρόσωπον καὶ ὄχι «ὡς ἐν ἐσόπτρῳ», ὅπως
λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος). Ἀνάγεται «ἐπὶ τὸ πρωτότυπον» ἀπὸ τὴν
εἰκόνα ἄμεσα, αὐτὴ τὴ στιγμὴ. Οἱ εἰκόνες μεταβάλλονται ὄχι σὲ ἀπλὲς
ἀπεικονίσεις, ἀλλὰ ζωντανεοῦν, «ἀκτιδοβολοῦν», «μαρμαίρουν», φέρ-
νουν, στὴν αἴσθησιν τοῦ συγγραφέα, μιὰ ἄμεση ἐνατένισιν τῶν «πρωτο-

τύπων». Μ' αυτό τον τρόπο ή εικονογραφία δίνει την αίσθηση, όχι τη σκέψη, το βίωμα δηλαδή του νοήματός της σύμφωνα με την αντίληψη της Ὁρθοδοξίας.

Και με την εύκαιρία, ἐφ' ὅσον γίνεται συνάμα και ἀναγωγή στο ὄλον, πρέπει ἐδῶ, ἂν και δὲν ἔχει ἄμεση σχέση με τὸ Διήγημα τοῦτο, νὰ προσθέσουμε ἄλλη μιὰ, παράλληλη πρὸς τὴν θρησκευτικότητα, χαρακτηριστικὴ γραμμὴ στὴ φυσιογνωμία τοῦ συγγραφέα: Τὸ παγανιστικὸ στοιχείο, ποὺ παρουσιάζεται σὲ συνδυασμὸ με τὸ χριστιανικὸ. Τὸ παγανιστικὸ στοιχείο, ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Εἰδωλολατρεία, διατηρήθηκε στὴ λαϊκὴ νοοτροπία ὡς ἕνας κόσμος προλήψεων ὅτι ὑπάρχουν φανταστικὰ ὄντα και ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν στὴν ἑλληνικὴ φύση¹: Νεραΐδες, παγανά, καλικάντζαροι κ.λ.π. Ὁ Παπαδιαμάντης μετέχει σ' αὐτὴ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη, παρὰ τὴ μόρφωσή του, και στὰ Διηγήματά του συχνὰ κάνει λόγο ἢ παρουσιάζει αὐτὲς τὶς ἐπιβιώσεις, νὰ ποῦμε, τῆς παλαιᾶς εἰδωλολατρείας, εἴτε αὐτούσιες, ὅπως τὰ φαντάζεται ὁ λαός, εἴτε ἐξευγενίζοντάς τα, ὡς νὰ κάνει στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἀνάκληση τοῦ παρελθόντος μέσα στο παρόν. Στὸ γνωστὸ Διήγημα «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα»² π.χ.:

«Ἡ Νηρὴς ἀνῆλθεν ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιον ἄντρον τῆς, ἀνέβη εἰς τὸ ἀπάτητον ὕψος τοῦ αἰχμηροῦ βραχώδους προβλήτος και... θεωρεῖ μειδιῶσα τὴν πάλιν τῶν στοιχείων. Ὁ Τρίτων... ἀνίσχει τὴν κεφαλὴν ἔξω τοῦ κύματος και προσβλέπει ἐρωτικῶς τὴν ὑψιβάτιδα και ἀσύλληπτον δι' αὐτὸν ἀσπλαχνον νύμφην».

Τὰ καθαρῶς παγανιστικὰ αὐτὰ ὄντα ὁ Παπαδιαμάντης τὰ βλέπει παρόντα νὰ ζοῦν ἀνάμεσα στὰ σημερινὰ πράγματα, ζῶα και ἀνθρώπους, χωρὶς νὰ ἐπιφέρουν καμιὰ σύγχυση στο Χριστιανικὸ πνεῦμα. Στὸ ἴδιο αὐτὸ Διήγημα περιγράφει πρὸς τὸ τέλος με τὸ γνωστὸ οἶστρο τὴν εικονογράφηση τοῦ ναοῦ τῆς «Γλυκοφιλοῦσης». Ἄλλοῦ τὰ «παγανά» παρακολουθοῦν τὴν τελετὴ μιᾶς «Ἄγρυπνίας» σ' ἐξωκλήσει μέσα ἀπὸ τὰ δέντρα³. Τὸ παγανιστικὸ στοιχείο ἔχει συνυφανθεῖ στὴ Νεοελληνικὴ ψυχὴ με τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ 2ο περίπου αἰῶνα μ. Χ. ὅταν ἡ

¹ Δημ. Σ. Λουκάτου, «Τὸ λαογραφικὸ στοιχείο στὸν Παπαδιαμάντη», *Νέα Ἑστία*, ἀφιέρωμα Χριστοῦγεννα 1941, σελ. 60.

² («Ἄπαντα») τόμος 2, «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα» (σελ. 258).

³ («Ἄπαντα») τόμος 3, «Στὴν Ἁγί-Ἀναστασά» (σελ. 338).

φθίνουσα Ειδωλολατρεία με την επικράτηση του Χριστιανισμού διατηρήθηκε στο λαό, τῆς υπαίθρου κυρίως, και πήρε τὴ μορφή του «Παγανισμού».

Ἐκτός ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτή, τῆς ἐπιβίωσης μ' αὐτὴ τὴ μορφή, εἰδωλολατρικῶν στοιχείων στὴ λαϊκὴ ἀντίληψη, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Παπαδιαμάντης, τὸ παγανιστικὸ στοιχεῖο ἀφομοιώθηκε μέσα μας και συνυφάνθηκε με τὸ χριστιανικὸ, και ἀποτελεῖ, ἡ σύνθεση αὐτή, ἰδιάζον γνῶρισμα τῆς Νεοελληνικῆς ψυχῆς, και ἐκδηλώνεται πνευματικὰ ὡς μορφολατρεία, στὴν ἐνατένιση τῶν πραγμάτων, στὴν ποίηση, στὴν τέχνη, ἀκόμα και στὴν θρησκευτικὴ ζωὴ¹. Ἡ μορφολατρεία ὑπάρχει ἐπίσης και στὸν Παπαδιαμάντη στὸν τρόπο πὸ βλέπει και παρουσιάζει πλαστικὰ τοὺς ἀνθρώπους και τὰ πράγματα. Νομίζω ὅτι εἶναι πολὺ γόνιμο μορφωτικὰ νὰ γίνονται συγκρίσεις και ἐπεκτάσεις στὴ διδασκαλία ἐνὸς Διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐπεκτάσεις και σὲ ἄλλα του, με ἀναφορὲς και συγκρίσεις, και γιὰ νὰ φωτίζεται τὸ διδασκόμενο Κείμενο ἀπὸ πολλὲς μεριές, νὰ ὀλοκληρώνονται τὰ νοήματά του, με μιὰ πλατύτερη ἐποπτεία, και γιὰ νὰ προβάλλει συνάμα ἡ φυσιογνωμία τοῦ συγγραφέα. Τὰ ἴδια, βέβαια, ἰσχύουν και γιὰ κάθε συγγραφέα ἢ ποιητὴ.

β'

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ Διηγήματος, στὴν προετοιμασία γιὰ τὸ ταξίδι ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τὰ πρόσωπα με τὸ γνωστὸ ἤδη τρόπο βάζοντάς τα νὰ ἐκφράζονται και νὰ ἐνεργοῦν. Τὸ κύριο πρόσωπο ὁ παπα-Φραγκούλης χαρακτηρίζεται ὡς τύπος ἀνθρώπου «λέγοντος οἰνοὶ κατὰ δόσεις ὅ,τι εἶχε νὰ εἶπῃ», ἐνῶ εἶχε μέσα του μελετήσῃ τὸ ζήτημα και εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασή του. Ἀναφέρεται ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸν ἀποκλεισμό ἀπὸ τὸ χιόνι τῶν δυό, τὸ βεβαιώνει, ἐκφράζει τὴ συκρατημένη του ἀγανάκτηση με τὸ «Οἱ βλοημένοι, δὲ θὰ βάλουν ποτὲ γνῶση», ὑποβάλλει πλαγίως τὴν ἰδέα: «Νὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τοὺς ἔφερνε βοήθεια», ἂν και τὸ ἔχει ἤδη ἀποφασίσει. Ἀναφέρεται στὴ συνέχεια στὴν ἰδέα «Νὰ πήγαινε τώρα κανένας νὰ λειτουργήσῃ στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο...», συνδυάζοντας τὸν πρῶτο σκοπὸ, τὸν ἠθικὸ, με τὸν δεῦτερο τοῦτο, τὸ θρησκευτικὸ. Και σταματᾷ ἐδῶ ἡ «κατὰ δόσεις» ἐκδήλωση

¹ («Ἡ Διδασκαλία τῶν Νέων Ἑλληνικῶν») 1 «Ἐθνικὴ Ἰδιοτυπία και Λογοτεχνία» σελ. 7-8.

τῶν σκέψεών του. Ἔχει λοιπὸν ὁ ἱερεὺς, παρ' ὅτι «παλαιὸς ναυτικός», μιὰ ἐσωτερικότητα. Δὲν εἶναι τύπος ἐκφραστικός. Περισσότερα μελετᾷ μέσα του καὶ λιγώτερα ἀνακοινώνει. Στὴ συνέχεια, στὶς ἀντιρρήσεις ποὺ τοῦ φέρνει ὁ Πανάγος ὁ μαραγκὸς, ἀναφέροντας τὶς καιρικὲς δυσκολίες, καὶ παρουσιάζεται ὡς τύπος «μικρόψυχος καὶ ἰδιοτελής», ὡς ὁ ἀντίποδας τοῦ παπα-Φραγκούλη μὲ τὴ μεγαλοψυχία καὶ τὴν ἀνιδιοτελεία του, ἔτοιμος νὰ ριψοκινδυνεύσει γιὰ τοὺς ἄλλους, γίνεται ἐκφραστικώτερος. Ὅταν «αὐθαδῶς» ἐκεῖνος κάνει ἕναν ἀσεβῆ ὑπαινιγμὸ στὸ Χριστό, μὲ τὸ «γιατί δὲν κάνει καλὸν καιρὸ ὁ Χριστός, ἂν θέλῃ νὰ πᾶνε νὰ τὸν λειτουργήσουνε στὴν ἐορτὴ του», μ' ἕναν ἀφελῆ ρασιοναλισμὸ, ἐξανίσταται ἢ πίστη μέσα του καὶ κάνει ἕνα εἶδος ὀμιλίας, μιὰ «σύντομον καὶ αὐτοσχέδιον διδαχὴν», γιὰ τὴ θεία οἰκονομία, σχετικὰ μὲ τὸ «γενικὸ» καὶ τὸ «μερικὸ καὶ τοπικὸ», φτάνοντας ὡς τὴν ἰδέα ὅτι ὁ Χριστὸς ἔρχεται βοηθός, ὅπου πρέπει «καὶ μὲ θαῦμα ἀκόμα».

Στὴ συνέχεια μπαίνει κ' ἕνα ἄλλο πρόσωπο, ὁ μπαρμπα-Στεφανῆς ὁ Μπέρκος. Τὸν φέρνει ὁ Πανάγος ὁ μαραγκὸς μ' ἐντολὴ τοῦ ἱερέα, συνοδεύοντάς τον ἀπὸ «περιέργεια».

Στὸ διάλογο ἀνάμεσα παπα-Φραγκούλη καὶ μπαρμπα-Στεφανῆ — τὸν «Καπετᾶν-Στεφανῆ» — γιὰ τὴ δυνατότητα ἑνὸς ταξιδιοῦ γιὰ τὸ Κάστρο, αὐτὸς φανερώνεται τολμηρὸς καὶ ἀδίσταχτος, πρόθυμος: δηλώνει πῶς, ὅπως καὶ νᾶναι, «τοὺς παίρνει ἀπάνω του», κάνοντας ἀντίθετη μὲ τὴ γενναιότητά του στὴ μικροψυχία τοῦ Πανάρχου, πρὸς μεγάλη χαρὰ τοῦ παπα-Φραγκούλη. Τὸ ταξίδι ἀποφασίζεται.

Ὅσο γιὰ τὰ ἄλλα δευτερεύοντα πρόσωπα στὸ σημεῖο τοῦτο εὐκολα κανεὶς μπορεῖ νὰ διαπιστώσει ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τους τὰ συναισθηματὰ τους καὶ τὴν ψυχολογικὴ τους ἰδιαιτερότητα, ὅπως τῆς παπαδιάς, τῆς θείας «τὸ Μαλαμῶ», καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ παπᾶ.

Στὸ ὑπόλοιπο Διήγημα ὑπάρχουν λεπτομερειακὲς ψυχολογικὲς ἐκδηλώσεις, ἰδίως στὴ διαδρομὴ τοῦ ταξιδιοῦ, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς ἐπισημάνει κατὰ τὴ διδασκαλία. Ἰδιαίτερα χαρακτηρίζεται ἐκεῖ ὁ κυρ-Ἄλεξανδρῆς, ὁ ψάλτης, μὲ ἐκδηλῆ καλοκάγαθη εἰρωνεῖα τοῦ συγγραφέα.

Στὴν περιγραφή τῆς λειτουργίας ἐπίσης φανερώνεται ἡ εὐλάβεια τῶν προσκυνητῶν καὶ ἡ ἐκτέλεση τῆς τελετῆς ἀπὸ τὸν παπα-Φραγκούλη «μετ' ἐνδομύχου συγκινήσεως».

Μιὰ ἀξιόλογη λεπτομέρεια ἀκόμα πρέπει νὰ σημειωθεῖ, στὸ σημεῖο ποὺ τρεῖς ἄνδρες ἀπὸ τὸ ἐκκλησίασμα, ἀποφασίζουν νὰ κατέβουν «εἰς τὸν Μικρὸν Αἰγιαλόν», ἀπ' ὅπου ἀκούγονταν «καὶ κραυγαὶ ἀγωνίας καὶ ταραχῆς» τῶν ναυαγῶν. Ὁ συγγραφέας διερμηνεύει ἐκεῖ τὰ ἐσωτερικὰ

ψυχικά και ήθικά κίνητρά τους να ριψοκινδυνέψουν στον «κρημνώδη δρομίσκον»:

«Οὐχ ἦττον οἱ ἄξεστοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἐκ τῆς αὐθόρμητου ἐκείνης φιλανθρωπίας, ἧτις εἶναι οἰονεὶ φυσικὴ ὄρμη, ὡς συμπάθεια τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν σάρκα, καὶ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον αἰσθημα τὸ συγκινοῦν τὴν καρδίαν, μετὰ τὴν πρώτην ἐκπληξιν, καὶ πρὶν προφθάσασα πνεύση ἢ παγερὰ πνοὴ τῆς φιλαυτίας καὶ ἀδιαφορίας, οἱ ἄνθρωποι, λέγω, ἔλαβον τοὺς δαυλοὺς των καὶ ἔτρεξαν ἔξω τῆς πύλης καὶ τῆς γεφύρας, καὶ ἤρχισαν νὰ τρέχωσι τὸν κατήφορον».

Διερμηνεύει, ἐπειδὴ στοὺς ἴδιους τὸ κίνητρο ἐνεργεῖ ὡς κίνηση, καὶ συνάμα κρίνει ὁ συγγραφέας αὐτὴ τὴν «αὐθόρμητη φιλανθρωπία» καὶ τὴ θεωρεῖ ἔμφυτη, — «οἰονεὶ φυσικὴ ὄρμη», — ἐνυπάρχει δηλαδὴ μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση «ὡς συμπάθεια τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν σάρκα». Ἐρχεται ὕστερα τὸ ἀντίθετο: ἡ «φιλαυτία καὶ ἀδιαφορία» ὡς «παγερὴ πνοή» καὶ ἀποξηραίνει τὴν ἔμφυτη φιλανθρωπία. Ὁ συγγραφέας δηλαδὴ παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ συμπάθεια καὶ ὅτι ἡ καλλιέργεια καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐκτρέφουν τὴ φιλαυτία, τὸν ἐγωῖσμό, ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς ἀδιαφορία τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλο, καὶ ἀλλοιώνουν τὴν ἀνθρώπινη φύση. Κάτι θυμίζει τοῦτο ἀπὸ τίς ἀνάλογες ἀντιλήψεις τοῦ Ρουσό. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ πρόσωπα τῶν Διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἄνθρωποι «ἄξεστοι», ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, φυσικοὶ καὶ αὐθόρμητοι.

Μιὰ ἄλλη ἀκόμα ψυχολογικὴ παρατήρηση γιὰ τὸν συγγραφέα τὸν ἴδιο, πού, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, πίσω ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν γεγονότων, ποὺ παρουσιάζει, ἐκφράζεται ὁ ἴδιος ὑποκειμενικά, ὡς νὰ συμπίπτει στὴν ἴδια γραμμὴ ἢ ιδιοτυπία τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ κόσμου του. Εἶναι ἡ θρησκευτικότητά του, ποὺ διαχέεται παντοῦ, καὶ γιὰ τὴν ὁποία κάναμε ἤδη λόγο κατὰ τὴν «Ἀνάλυση τῆς Ἐνότητος» καὶ τὴν «Ἀξιολόγηση τοῦ νοήματος», καὶ ποὺ ἔχει βασικὰ θέση σὰν ψυχικὴ κατάσταση, στὴν «Ψυχολογικὴ Ἀνάλυση». Ἐνα μόνον σημεῖο νὰ προσθέσω ἐδῶ, ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὰ πρόσωπα:

«Ὁ παπα-Φραγκουλῆς καὶ ἡ συνοδεία του φθάσαντες εἰσῆλθον τέλος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ καρδία των ἠσθάνθη θάλπος καὶ γλυκύτητα ἄφατον».

«Τόσον θάλπος ἐθώπευσε τὴν ψυχὴν των, ὥστε, ἂν καὶ ἦσαν κα-

τάκοποι, και ἂν ἐνύσταζόν τινες αὐτῶν, ἤσθάνθησαν τόσον τὴν χαρὰν τοῦ νὰ ζῶσι καὶ τοῦ νὰ ἔχωσι φθάσει αἰσίως εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας των, εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, ὥστε τοὺς ἔφυγε πᾶσα νύστα καὶ πᾶσα κόπωσης».

Αὐτὸ τὸ αἶσθημα: «θάλλπος καὶ γλυκύτης ἄφατος» κ.τ.λ. ποὺ ἐνίωσαν μέσα στὸ ναὸ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μπῆκαν στὸ ναὸ οἱ προσκυνηταί, εἶναι, ἐπαναλαμβάνω αἶσθημα τοῦ συγγραφέα, ποὺ ἀποδίδεται στὰ πρόσωπα.

Θὰ πρέπει τὸ σημεῖο τοῦτο νὰ παραβληθεῖ μ' ἓνα ἄλλο παρόμοιο στὸ Διήγημα «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», ὅπου ἐκφράζεται τὸ ἴδιο ἀκριβῶς αἶσθημα¹:

«Καὶ ὁ ἀπλοῦς οὔτος στολισμὸς παρῆχε μεγάλην χάριν, μεμιγμένην μὲ ἄρρητον τρυφερόν θέλητρον, εἰς τὸ μικρόν βραχοφυτευμένον παρεκκλήσιον, ἐμπνέων εἰς τὸν ἐπισκέπτην μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ διασκελίση τὸ κατώφλιον, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πενιχρόν ναῖσκον...»

Καὶ παρεμβάλλει στίχους του, παράφραση ἀπὸ τὸν ΠΓ' ψαλμὸ τοῦ Δαυὶδ, ποὺ ἀρχίζει μὲ τό: «Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου, εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου»:

*Καὶ πάλι κίνησα ναρθῶ, Χριστέ μου, στὴν αὐλή σου
νὰ σκύψω στὰ κατώφλια σου τὰ τρισαγαπημένα,
ὅπου μὲ πόθο ἀχόρταγο τὸ λαχταρεῖ ἡ ψυχὴ μου.*

.....

γ'

Ἡ ἴδια ἡ διάρθρωση τῆς ὑποθέσεως, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας χειρίζεται τὰ συστατικά της, ἔχει σημασία ἐκφραστικὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν πλαστικὴ τους παρουσίαση.

Στὸ πρῶτο μέρος, ὅπου παίρνεται ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ ταξίδι, παρατηροῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας δημιουργεῖ ἓνα εἶδος δραματικῆς σκηνῆς μὲ χῶρο τὸ σπίτι τοῦ παπα-Φραγκούλη, ὅπου τὰ κύρια πρόσωπα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ παπα-Φραγκούλης, ὁ Πανάγος ὁ μαραγκός, καὶ κατόπιν ὁ καπετάν-Στεφανῆς, καὶ γύρω τὰ ἄλλα δευτερεύοντα πρόσωπα. Τὸ δραμα-

¹ [«Ἄπαντα», τόμος 2, «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα» (σελ. 260).]

τικό στοιχείο δημιουργείται ανάμεσα στον παπα-Φραγκούλη και στον Πανάγο τὸ Μαραγκό, με τὴν ἄκρα ἀντίθεση ἀνάμεσά τους ἐπάνω στὴν ἰδέα τοῦ ἐπικίνδυνου ταξιδιῦ. Ὁ πρῶτος εἶναι ἀποφασιστικός, κινούμενος ἀπὸ ἠθικὴ προαίρεση καὶ θρησκευτικὸ χρέος, ὁ ἄλλος μικρόψυχος καὶ ἰδιοτελής: Ὁ διάλογός τους προχωρεῖ με συνεχεῖς ἀντιθέσεις καὶ κορυφώνεται, στὸ σημεῖο ποῦ ὁ δεύτερος φτάνει ἀπὸ σκεπτικισμό καὶ ἀφελῆ λογοκρατία ὡς τὴν ἀσέβεια, καὶ ὁ πρῶτος ἀντιτάσσει τὴν πίστη του στὴ θεία οἰκονομία, ποῦ μπορεῖ ἀκόμα καὶ με θαῦμα νὰ βοηθήσει τὴ «μερικὴ» καλὴ προαίρεση καὶ τὴν ἐκτέλεση ἐνὸς χρέους μέσα στὴ μέριμνα γιὰ τὸ γενικό.

Ἡ εἴσοδος στὴ σκηνὴ τοῦ καπετάν-Στεφανῆ φέρνει τὴ λύση στὸ ἀδιέξοδο, ὅπου ἔφτασε ἡ ἀντίθεση, με τὴν γενναιοῦτητα καὶ τὸ ριψοκίνδυνο, ποῦ τὸν χαρακτηρίζει, καὶ με τὴν θαρραλέα ἀνάληψη τῆς εὐθύνης γιὰ τὸ ταξίδι. Τὰ ἄλλα πρόσωπα γύρω παρεμβαίνουν στὰ διάμεσα με συναισθηματικὲς ἐκδηλώσεις.

Μέσα ἀπὸ τούτῃ τὴ δραματοποίηση προβάλλει πλαστικὰ τὸ νόημα καὶ σκιαγραφοῦνται οἱ μορφές. Ἡ περιγραφή τοῦ ταξιδιῦ με τὴν παρεμβολὴ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν στὴ θάλασσα κ' ἔπειτα στὴ στεριά τῶν δυσκολιῶν ποῦ ἀντιμετωπίζουν, αἰσθητοποιεῖ, σὰ μιὰ μικρογραφικὴ Ὀδύσεια, τὸν ἀγῶνα ἀνάμεσα στὸν ἠθικὸ καὶ θρησκευτικὸ σκοπὸ, ποῦ τοὺς κινεῖ, καὶ τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, ποῦ τείνουν νὰ τὸν ματαιώσουν, τὴ δύναμη τοῦ χρέους καὶ τῆς πίστεως, ποῦ νικᾷ καὶ ὑπερβαίνει με πολὺν ψυχικὸ καὶ σωματικὸ μόχθο ὅλα τὰ ἐμπόδια, φτάνοντας στὸ τέλος, ὅπου «τὸ θάλπος καὶ ἡ γλυκύτης» τοῦ ναοῦ καὶ ἡ κατασκευτικὴ λειτουργία ἔρχονται ὡς ἱκανοποίηση βαθειὰ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνα τους.

Ἀκολουθεῖ ἡ θαυμάσια περιγραφή τῆς λειτουργίας καὶ τῆς εἰκονογράφησης τοῦ ναοῦ, γιὰ τὴν ὁποῖαν κάναμε ἤδη λόγο, ὅπου ἐκφράζεται ἡ πίστη καὶ «Αἶφνης» ἀκολουθεῖ τὸ θαῦμα: ἡ σωτηρία τῶν ναυαγῶν, ποῦ ὑποβάλλει, πέρα ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς σκοποὺς τῆς περιπέτειας, τὴν ἰδέα τῆς θείας οἰκονομίας, σὰν μιὰ ἐπιβράβευση ἀπροσδόκητη ἄνωθεν.

*

Ὅλα τούτα τὰ στοιχεῖα τῆς ὑποθέσεως ἀνήκουν στὴν «Ἐσωτερικὴ Μορφολογία» ποῦ πραγματοποιεῖται με τὴ γλώσσα. Ὅ,τι σημειώσαμε στὴν «Ἀνάλυση τῶν ἐκφραστικῶν μέσων» γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ προηγούμενο Διήγημα «Φτωχὸς Ἅγιος» ἰσχύουν κ' ἐδῶ,

στό διαφορετικό έδαφος τής υποθέσεως. Ή ίδια πλαστικότητα, ό ίδιος τρόπος, ό συνθετικός, τής παρουσίας προσώπων και πραγμάτων.

Στά καθαρώς αφηγηματικά μέρη ό συγγραφέας αποδίδει τά πεζογραφικά στοιχεία, περιστατικά, γεγονότα, κ.τ.λ. με ρεαλιστική ακρίβεια και ένάργεια, όπως π.χ. στην περιγραφή του ταξιδιού, παρατείνοντας το μάλιστα με λεπτομέρειες αναγκαίες, για να φανεί παραστατικά ό άγωνας και ή άγωνία, ποικιλώντας το με ειρωνικές γραμμές, και άλλες έκδηλώσεις χαρακτηριστικές των προσώπων. Τό ταξίδι, μπορεί να πεί κανείς, γίνεται, δημιουργείται, με τή γλώσσα, που σε ώρισμένα σημεία φτάνει σε Ποίηση:

«Και ή βαρκούλα του μπαρμπα-Στεφανή, με τό ανθρώπινον φορτίον της, έχόρευεν, έχόρευεν επάνω εις τό κύμα, πότε άνερχομένη εις ύγρά όρη, πότε κατερχομένη εις ρευστάς κοιλάδας, νυν μέν εις τήν άκμήν να καταποντισθῆ εις τήν άβυσσον, νυν δε έτοιμη να κατασυντριβῆ κατά τής κρημνώδους άκτῆς».

Σε τέτοια ποιητικής ύφῆς σημεία αντιπαράσσονται άλλα πεζολογικά, άκρου ρεαλισμού, πολύ έκφραστικά για τήν ψυχολογία και τό ήθος των έπιβατών:

«Και ό ιερεύς έλεγε μέσα του τήν Παράκλησιν όλην... Κι ό μπαρμπα-Στεφανής έστενοχωρείτο, μη δυνάμενος επί παρουσία του παπα να έκχύση έλευθέρως τας άφελείς βλασφημίας του, τας όποιας έμάσα κι' έπνιγε μέσα του, υποτονθορίζων: "Σκύλιασε ό διαολόκαιρος, λύσσαξε! Όα σκάσης, αντίχριστε, Τουρκο! Τό μουχαμέτη σου, μέσα!". Κι' ή θειά τό Μαλαμώ, ποιούσα τό σημείον του σταυρου, έλεγε τό "Θεοτόκε Παρθένε", κ' επαναλάμβανεν "Έλα, Χ'στέ μου! βόγηθα Παναγιά μ'!"».

Ή περιγραφή τής τελετής και τής εικονογράφησης του ναού αποτελεί κορυφαίο σημείο σε όλο τό διήγημα, όπου ό συγγραφέας βρίσκει τήν εύκαιρία να έκφραστεί με όλο τό λυρισμό, που του έμπνέει ένα από τά πιό οικεία του θέματα, όπως σημειώσαμε, τόσο, που θάλεγε κανείς ότι τό Διήγημα γράφηκε για να φτάσει σ' αυτό τό σημείο. "Ότι όλα τά προηγούμενα είναι ή προετοιμασία και ό δρόμος για να φτάσει εδώ. Και πραγματικά από άποψη σύνθεσης και πορείας τό έργο προς αυτό τείνει και σ' αυτό καταλήγει. Τό θαύμα επακολουθεί «Αίφνης», αλλά σαν άπροσδόκητη συνέπεια από τήν τελετή τής λειτουργίας. Έτσι ή άρκετά

μακρὰ πορεία, ἀπὸ τὴν προετοιμασία καὶ τὸ ταξίδι, κάνει ἀκόμα πιὸ σημαντικὴ τὴν τελετὴ, τὴν ἐξαίρει, σὰν εὐτυχὲς τέρμα ἑνὸς ἀγῶνα δρόμου.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν τοποθέτηση τοῦ σημείου τούτου.

Ὡς πρὸς τὴ χρήση τῆς γλώσσας ὡς ἑκφραστικοῦ μέσου, ἡ περιγραφὴ εἶναι ἴσως ἡ καλύτεση τοῦ εἶδους, ἰδίως μὲ τὸν τρόπο πού μέσα στὴν ἐνατένιση τῶν εἰκόνων διαβλέπει τὴν παρουσία τῶν πρωτοτύπων. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προχωρήσουμε σὲ ἀνάλυση λέξη πρὸς λέξη. Ἡ δημιουργικὰ ποιητικὴ χρῆση τῆς γλώσσας, ἡ δύναμη μὲ τὴν ὁποία αἰσθητοποιεῖ τὸ ἀόρατο μέσα στὸ ὄρατό, εἶναι φανερὴ: «Ὁ Παντοκράτωρ μὲ τὴν μεγάλην καὶ ἐπιβλητικὴν μορφήν», ὅπου ἡ «Παρθένος καθέζεται τὰ χερουβείμ μιμουμένη», «ὅπου θεσπεσίως μαρμαίρουσιν αἱ μορφαὶ τοῦ Θεοῦ Βρέφους καὶ τῆς Ἀμώμου Λεχοῦς», καὶ «ὅπου ζωνταναὶ παρίστανται αἱ ὄψεις τῶν Ἀγγέλων...», κ.τ.λ.¹.

*

Ἐδῶ εἶναι ἡ κατάλληλη θέση νὰ ἐπισημάνει κανεὶς μερικὰ γνωρίσματα τῆς ἰδιαίτερης προσωπικῆς γλώσσας τοῦ Παπαδιαμάντη. Εἶναι μίγμα ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας, τὴν Καθαρεύουσα, τὴ Δημοτικὴ καὶ τὴν τοπικὴ διάλεκτο τῆς Σκιάθου — ἡ τελευταία μπαίνει στὸ στόμα τῶν προσώπων, στοὺς διαλόγους ἢ μονολόγους. Συχνὰ ὅλα τοῦτα τὰ γλωσσικὰ ἐπίπεδα ἀναμιγνύονται στὴν ἴδια φράση. Ἄλλοτε ἐναλλάσσονται, ὄχι ὅμως τυχαῖα, νομίζω, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν περιεχομένων σὲ κάθε στιγμή, ὅταν δηλαδὴ τυχαίνει ὕστερα ἀπὸ μιὰ στιγμή ὑψηλῆς περιγραφῆς φυσικοῦ φαινομένου ἢ θρησκευτικῆς ἔξαρσης, ν' ἀκολουθεῖ μιὰ ἄλλη στιγμή ἀπὸ τὴν καθημερινότητά. Ἡ ἐνιαία στὴν ἀνάμιξή της γλώσσα ἔχει μιὰ εὐλυγισία καὶ διαγράφει διακυμάνσεις, εἴτε μέσα στὸ ἴδιο κείμενο εἴτε ἀπὸ διήγημα σὲ ἄλλο διήγημα, ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπίπεδο πάντα ὅπου κινεῖται τὸ ὅλον θέμα.

Δὲν εἶναι πάντως μιὰ γλώσσα στεγνὴ ἢ ἐξεζητημένη, στὸ σύνολο καὶ στὰ ἐπιμέρους. Εἶναι ζωντανή, ἑκφραση ἑνὸς ἀνθρώπου, πού τὴ ζεῖ καὶ δὲν τὴν κατασκευάζει. Ἡ ἀτμηλησία μάλιστα, πού φαίνεται νὰ κυριαρχεῖ στὴ γλωσσικὴ ἑκφραση, ὅπως καὶ στὴ σύνθεση τῶν διηγημάτων, εἶναι μιὰ ἐγγύηση γιὰ τὴ γνησιότητά της ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα, φυσικὰ καὶ μόνον, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γλώσσα γιὰ εὐρύτερη χρῆση. Καὶ τὸ μεγαλύτερο ἴσως μέρος τῆς γοητείας, πού ἀσκεῖ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδια-

¹ «Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ» [στό: Γ. Θέμελη Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του] σελ. 17-18.

μάντη, όφείλεται σ' αυτή τή γνήσια και αυθόρμητη γλωσσική μορφή. Άν τήν αλλάξεις, καταστρέφεται ή ιδιαίτερη και μοναδική αίσθηση, ή ποίηση.

Τό φαινόμενο τούτο, τής ιδιογλωσσίας, παρουσιάζεται και σ' άλλους, ώς γνωστόν, όπως στόν Κάλβο, τόν Καβάφη, τόν Παπατσώνη... Φαινόμενο αποκλειστικά Νεοελληνικό, πού τό επιτρέπει ή αστάθεια και ή πολυμορφία τής Έλληνικής γλώσσας. Υπάρχει όμως ασυμβίβαστη διαφορά ανάμεσα σ' αυτά τά προσωπικά γλωσσικά ιδιώματα, πού δημιουργούνται από βιωματικές αιτίες και καλλιτεχνικές σκοπιμότητες και πού διαπνέονται από τήν παρουσία τής ψυχής τού συγγραφέα ή τού ποιητή, από τήν τεχνητή και άψογη Καθαρεύουσα. Ένδειξη τής διαφορής είναι ότι ή Καθαρεύουσα είναι για κοινή χρήση, εξακολουθεί νά είναι, και ίσως άπαραίτητη για τίς επίσημες και τυπικές διατυπώσεις — ένώ ή προσωπική γλώσσα τών Ιδιόγλωσσων συγγραφέων και ποιητών δέν είναι για κοινή χρήση, μένει έκτακτη και άνεπανάληπτη. Έχει τή σφραγίδα τού ιδιότυπου και τού άμίμητου¹.

ΓΕΝΙΚΩΤΕΡΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

Στήν άνάλυση τών δύο διηγημάτων κάναμε ήδη λόγο για κάποια γενικά γνωρίσματα τής τέχνης τού Παπαδιαμάντη με κάμποσες έπεκτάσεις. Θα περιοριστούμε λοιπόν έδώ σέ λίγες πολύ χαρακτηριστικές άπόψεις, πού εξάγονται από τό σύνολο τού έργου, και αναφέρονται στο συγγραφέα.

Ή φύση²

Μεγάλη διαφορά υπάρχει ανάμεσα στόν τρόπο πού βλέπει τή Φύση ένας αστός και ένας πού ή ύπαρξή του είναι θρεμμένη από τήν παιδική του ηλικία μ' αυτήν. Ο πρώτος κάνει μια έξοδο από τόν τεχνητό χώρο, όπου ζεί, και πηγαίνει στη Φύση σάν επισκέπτης. Ουσιαστικά δέν τή νιώθει βαθύτερα. Τήν επιθυμεί πιό πολύ σάν μια αναπαιτική παρένθεση ή διαφυγή. Τό πολύ πολύ νά τή θεάται άπ' έξω αισθητικά.

Και νά πού ό Καβάφης δέν ένιωσε τήν ανάγκη νά στραφεί πρός τή Φύση. Του είναι τελείως ξένη. Είναι ένας αστός από καταγωγή:

¹ Μανώλη Χαλβατζάκη, «Ο Παπαδιαμάντης μέσα από τό έργο του», σελ. 160-161.

² Πέτρου Σπανδωνίδη «Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ό θεατής τής γής», σελ. 10-12 «Η φυσιολατρεία».

Δέν θέλω τούς ἀληθινούς ναρκίσσους, μηδὲ κρίνοι
μ' ἀρέσουν, μηδὲ ρόδα ἀληθινά...

Δώστε μου ἄνθη τεχνητά...

(«Τεχνητὰ ἄνθη», παλαιὸ ἀνέκδοτο ποίημα)

ἤ:

Ἐδῶ ἄς σταθῶ. Κι' ἄς δῶ κ' ἐγὼ τῆ φύσι λίγο

(«Θάλασσα τοῦ πρωιοῦ»)

Ἐνῶ ὁ Παπαδιαμάντης δὲν αισθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ πάει ἔξω στὴ φύση. Εἶναι μέσα του. Ἡ ψυχὴ του, καὶ ἡ σὰρκα του ἀκόμα, εἶναι διαποτισμένη ἀπ' αὐτήν. Καὶ μάλιστα ἐνὸς ὠρισμένου τοπίου: τὰ «προσκυνητάρια τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων»:

«Ἡ ψυχὴ μου ἦτο πάντοτε πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα...“ Ἡ καρδιά μου εἶναι στὰ Ψηλῶματα — ἡ καρδιά μου δὲν εἶν' ἐδῶ"...» («Ἀμαρτίας Φάντασμα»)

Τὸ νησί του εἶναι γι' αὐτὸν ὁ κόσμος ὅλος, ἡ μεγάλη Φύση ἔχει συμπτυχθεῖ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, καὶ αὐτὸ διευρύνεται στὸ Σύμπαν. Δὲν εἶναι διάθεση, εἶναι βίωμα. Ἡ διάθεση δημιουργεῖ ἕναν φυσιολάτρη· ἡ βίωση ἕναν ποιητὴ.

Ὁ ξενητεμός, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ βιωμένο τοπίο, φυσικὸ καὶ ἀνθρώπινο, ποῦ γιὰ ἕναν ἄλλο θᾶταν ἀφορμὴ προσαρμογῆς σ' ἕναν ἄλλο χῶρο, γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι ξερρίζωμα φυτοῦ, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ εὐδοκίμησει σ' ἄλλο κλῆμα. Τὸ νησί τὸν ἀκολουθεῖ, ὅπως τὸν Καβάφη τὸν ἀκολουθεῖ ἡ πόλις:

Δὲ θᾶβρεις ἄλλη γῆ, δὲ θᾶβρεις ἄλλη θάλασσα.

Ἡ πόλις θὰ σέ ἀκολουθεῖ...

(«Ἡ πόλις»)

Μέσα στὸ ἴδιο τοπίο καὶ ὁ Παπαδιαμάντης «γυρνᾷ» καὶ «γερνᾷ». Τὸ ἔργο του εἶναι ἀνάκληση, ξαναζήσιμο αὐτοῦ τοῦ χαμένου κόσμου. Νοσταλγία: «Ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις μου καὶ τὰ αἰσθήματά μου, τὰ ὅποια θέλγουν ἐμὲ αὐτόν». Τὰ παιδιὰ τῶν ἀστικῶν κέντρων δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τὴν ποίηση τῆς Φύσης στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐχουν ἐκ γενετῆς ἀποξενωθεῖ. Καὶ χρειάζεται μιά ἰδιαίτερη προσπάθεια, μιά μύηση, νὰ πεῖ κανεὶς, στὰ μυστικά τῆς Φύσης.

Ὁ ἄνθρωπος¹

Ἡ νοσταλγία τοῦ φυσικοῦ τοπίου εἶναι μαζί καί νοσταλγία τοῦ ἀνθρώπινου τοπίου. Ὅλα του τὰ πρόσωπα εἶναι ἀπ' ἐκεῖ παρμένα, δεμένα μέ τὸ ἔδαφος, ὅπως καί τὰ πράγματα: βουνά, δέντρα, θάλασσα, ζῶα καί παγανά. Εἶναι μορφές τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς μέσα στήν ἐλληνική Φύση.

Ὁ συγγραφέας τὰ βρίσκει ἔτοιμα, καί τὰ προβάλλει ὅπως εἶναι. Μόνο πού ἀφαιρεῖ κάθε συμπτωματικό καί ἀσήμαντο. Δέν κάνει οὔτε ἐπιφανειακή ἠθογραφία, οὔτε ψυχολογική ἀνάλυση χαρακτήρων: Δέν ὑπάρχουν κἀν στό ἔργο του χαρακτήρες κατὰ τὸ παλαιό κλασσικό μυθιστόρημα. Ὑπάρχουν παρουσίες. Τὰ πρόσωπά του δέν ἔχουν ἐσωτερικούς διχασμούς ἢ ἔντονες ἐσωτερικές συγκρούσεις συναισθημάτων καί καταστάσεων, ὥστε νὰ φτάνουν σέ διάλυση. Εἶναι φύσεις, ὄντα πλήρη ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Κινοῦνται καί ἐνεργοῦν ἀπὸ μέσα τους, ἀπὸ κάποιο κίνητρο, ἓνα ἦθος. Καί δέν εἶναι οὔτε ὁμοίομορφα οὔτε ἀβαθῆ. Ἐχουν διαφορισμό καί βάθος ψυχῆς, πού δὲ φαίνεται ἀμέσως, ἀν κανεῖς δέν προσέξει καί δέν ἐμβαθύνει.

Λείπει, ὅπως ἐλέχθη, ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ προβληματισμός καί οἱ πνευματικές ἀναζητήσεις. Φυσικά τοὺς λείπει, ἀν τὰ συγκρίνουμε μέ πρόσωπα ἄλλων σημαντικῶν συγγραφέων καί μάλιστα ξένων. Μὰ δέν πρέπει νὰ ζητοῦμε ἐκεῖνο πού δέν ἔχει καί νὰ μὴν προσέχουμε ἐκεῖνο πού ἔχει, καί πού ἀποτελεῖ τὴν ἰδιάζουσα ἀξία του. Καί μάλιστα, ἀν ἀντικρίζουμε τὸ ἔργο του ὡς ἔκφραση τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, σὲ ὅ,τι πιὸ γνήσιο ἔχει. Ἄν θέλουμε νὰ σταθοῦμε στὸν γνήσιο ἐσωτερικό ἑαυτό μας, γιὰ νὰ μποροῦμε ἀκίνδυνα νὰ ἀφομοιώνουμε καί δημιουργικά τίς ξένες ἐπιδράσεις, πού τίς ἔχουμε ἀνάγκη, ἀν θέλουμε νὰ συντηροῦμε ἀμόλυντη τὴν ψυχὴ μας μέ βαθεῖα αὐτογνωσία, ἄς στρεφόμεστε στίς καθαρὲς πηγές τῆς ἐθνικῆς μας ιδιοτυπίας, πού ὑπάρχουν στό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς ζωντανὲς ἀνθρώπινες μορφές².

¹ «V. Ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου» [στό: Γ. Θέμελη, Ὁ Παπαδιαμάντης καί ὁ κόσμος του] σελ. 28-42.

² Αὐτόθι, σελ. 44.

Ἡ ὀρθοδοξία

Καμιά δύναμη ἀπ' ἔξω δὲν μπόρεσε ν' ἀλλοιώσει ἢ νὰ μετατοπίσει τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν σταθερὸν ἑαυτό του. Οὔτε ἡ φτώχεια οὔτε ἡ τύρβη γύρω του ἢ «ἀνανεωτική» τοῦ βίου, ἢ προσπάθεια προσαρμογῆς πρὸς τὴ Δύση. Σπάθηκε ἀκλόνητος καὶ ἀρράγιτος στὸ ὄραμά του καὶ τὴν πίστη του. Τὸ «θὰ μείνω καλόγηρος μέσα στὸν κόσμος», πὺ τὸ εἶπε φεύγοντας ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου εἶχε πάει μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ γίνει καλόγηρος, εἶναι ἔκφραση ἑνὸς τρόπου ζωῆς. Δὲν ἦταν προορισμένος γιὰ καλόγηρος, ὅπως γιὰ μιὰ στιγμή πίστεψε. Ἡ κλήση του ἦταν ἀλλοῦ¹: «Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω ποτὲ νὰ ὑμῶν μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράφω μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη».

Αὐτὸ ἦταν ἡ μοίρα του. Καὶ ἀλλοῦ: «Ἐγὼ εἶμαι τέκνον γνήσιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας»². Ἀπ' ἐδῶ βγαίνει ἡ συντηρητικότητά του σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις: θρησκευτικές, γλωσσικές, τρόπο ζωῆς. Ἡ θρησκευτική πίστη καὶ ἀναγωγή στὸ Θεὸ εἶναι κάτι σταθερὸ καὶ ἀμετακίνητο, τὸ «ἀεὶ ὄν» ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια. Καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν στραμμένος ἐκεῖ, στὸ ἀκίνητο πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας³.

Καὶ ἀπὸ τούτη τὴ μεριά μᾶς φέρνει σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ Βυζαντινὴ θρησκευτικὴ μας Παράδοση, μᾶς ἐπανασυνδέει μὲ τὶς ρίζες μας⁴.

(Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Γ. Θέμελη *Ἡ διδασκαλία τῶν Νέων Ἑλληνικῶν. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας*, τόμος δεῦτερος, ἐκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1969.)

¹ [Γ. Θέμελη «Ἡ Ἐσχάτη Κρίσις»] σελ. 33-36.

² [«Ἄπαντα», τόμος 5, σελ. 295.]

³ Ζήσιμος Λορεντζάτος «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» σελ. 18-24.

⁴ «V. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου του» [στὸ: Γ. Θέμελη *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του*] σελ. 43-44.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ

- Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἐπαντα. Κριτική ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Τόμοι 5. Σχῆμα 17×25 (Πανόδετο).
- Ἀπάνθισμα Διηγημάτων Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου - Λ. Ν. Τριανταφυλλοπούλου. (Περιέχει 40 ἀντιπροσωπευτικά διηγήματα). Σχῆμα 16×22. Σελ. 576.
- Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἀλληλογραφία. Φιλολογική ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Σχῆμα 17×25. Σελ. 256.
- Papadiamantis Alexandros, *Love in the snow*. English translation J. Coggin and Z. Lorenzatos (with Greek text). Size 15×22. Pages 32.

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΖΕΙ

- Φρειδερίκου Φάρραρ, Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ Σχῆμα 16×23. Σελ. 504.
- Ἄντωνίου Τσέχωβ, Τέσσαρα διηγήματα. Πρόλογος Ζήσημου Δορεντζάτου. Σχῆμα 14×21. Σελ. 64.
- Guy de Maupassant, Ἡ Κληρονομία. Πρόλογος Στ. Ζουμπουλάκη. Σχῆμα 14×21. Σελ. 120.

BIBΛΙΑ ΣΠΟΥΔΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

- Νικολάου Καλοσπύρου, Ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη. Σχῆμα 16×24. Σελ. 224.
- Νικολάου Καλοσπύρου, Οἱ παπαδιαμαντικές διορθώσεις στὰ ἐκκλησιαστικά λειτουργικά βιβλία. Σχῆμα 16×24. Σελ. 80.
- Λάμπρου Καμπερίδη, Ἀπό τὸν Μπρέτ Χάρτ στὸν Παπαδιαμάντη. Σχῆμα 16×23. Σελ. 108.
- Λάμπρου Καμπερίδη, Τὸ Ναί τὸ γλυκύ... τὸ πρᾶον. Σχῆμα 14×21. Σελ. 224.
- Π. Δ. Μαστροδημήτρη, Παπαδιαμαντικά. Σχῆμα 17×25. Σελ. 134.
- Πρακτικά Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Σκιάθος, 20-24 Σεπτεμβρίου 1991. Σχῆμα 16×23. Σελ. 608.
- Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἀθήνα, 1-5 Νοεμβρίου 2001. Σχῆμα 16×24. Σελ. 688.
- Παπαδιαμαντικά Τετράδια
- Περιοδική ἔκδοση σπουδῆς στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη.
- Τεῦχος 1. Πρωτοχρονιά 1992. Σχῆμα 16×23. Σελ. 160. Ἐξαντλ.
- Τεῦχος 2. Φθινόπωρο 1993. Σχῆμα 16×23. Σελ. 224.
- Τεῦχος 3. Ἀνοιξη 1995. Σχῆμα 16×23. Σελ. 208.
- Τεῦχος 4. Φθινόπωρο 1998. Σχῆμα 16×23. Σελ. 160.
- Τεῦχος 5. Χριστούγεννα 2000. Σχῆμα 16×23. Σελ. 160.
- Τεῦχος 6. Χριστούγεννα 2002. Σχῆμα 16×23. Σελ. 160.
- Τεῦχος 7. Ἀνοιξη 2006. Σχῆμα 16×23. Σελ. 208.

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἑλληνικὴ βάρκα

Ποῦ πᾶς, καραβάκι, μὲ τέτοιον καιρό;

(Ζαχ. Παπαντωνίου, «Τὸ εὐλογημένο καράβι»)

«Τὸ ἴδιο μπορεῖς νὰ κάνης μὲ τὸν κάθε θνητό, ζωντανό ἢ πεθαμένο. Μπορεῖς νὰ τὸν κοιτάξης μέσα ἀπὸ τὸ τσιγαρόχαρτο τῆς Σόνιας καὶ νὰ γράψης μιὰ βιογραφία τοῦ Ναπολέοντα μὲ βάση τίς ἐκκρίσεις τῶν βλενογονῶν ἀδένων του. Τὸ συμπτωματικὸ γεγονὸς τῆς κατάκτησης τῆς Εὐρώπης θὰ ἐμφανιστῇ τότε σὰν ἓνα ἀπλὸ σύμπτωμα τῆς δραστηριότητος ἐκείνων τῶν δύο μικροσκοπικῶν λοβῶν, ποὺ δὲν εἶναι μεγαλύτεροι ἀπὸ ἓνα μιζέλι. Μπορεῖς νὰ ἐρμηνεύσης τὸ μήνυμα τῶν Προφητῶν σὰν κρίση ἐπιληπτικῶν καὶ τῆ Μαντόνα τῆς Σιξτίνα σὰν προβολὴ ἐνὸς αἰμομικτικοῦ ὀνείρου».

(Ἄρθουρ Καῖσλερ, Σταυροφορία χωρὶς σταυρό, μετάφραση Τάκης Μενδράκος, Βίπερ, Πάπυρος, Ἀθῆναι 1972, σ. 184.)

Α' Ἡ ψογερή διόγκωση

«Μὲ ἀξίωσιν ἀκριβείας ἀποσπῶνται παρατηρήσεις ἀπὸ τοὺς οἰκείους τόπους τῶν συγγραφέων καὶ μετατρέπονται ἀκατάλληλως εἰς κατάλογον ἀφορισμῶν, συγκρουομένων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποτελούντων ἀνωφελεῖ σωρεῖτην συγχύσεως». (Ἄωνόμου, «Ἡ φυσιογνωμία καὶ ὁ χαρακτήρ», *Τὸ Νέον Πνεῦμα*, τόμ. Β' 1893, σ. 185, μετάφρ. Ἄλ. Παπαδιαμάντη)

Στὸ βιβλίο τοῦ κ. Guy (Michel) Saunier *Ἐωσφόρος καὶ ἄβυσσος - Ὁ προσωπικὸς μῦθος τοῦ Παπαδιαμάντη* (Ἄγρα, 2001), τὸ καταληκτικὸ κεφάλαιο «Ἀπὸ τὴν παραλλαγή στὴν κακογραφία» παρέχει στὸν ἀναγνώστη ἓνα ἐκτεταμένο δειγματολόγιο τῶν ἐξαιρετικὰ σοβαρῶν, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀστοχημάτων τῆς παπαδιαμαντικῆς γραφῆς. Μεταξὺ τῶν πρὸ χαρακτηριστικῶν δειγμάτων τῆς κακογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι καὶ τὸ πασίγνωστο διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο». Ὁ κ. Σωνιὲ ἀποφαινεται (σσ. 420-421):

Σκοπὸς τοῦ διηγήματος εἶναι νὰ ὑμνήσει τὴ δύναμη —τὴν παντοδυναμία, κατὰ κάποιον τρόπο— τοῦ ἱερωμένου πατέρα καί, πέρα ἀπ' αὐτόν, τοῦ οὐρανοῦ Πατέρα, καὶ τὸ θρίαμβο πάνω στὴ μητρικὴ ἄβυσσο. Τὸ κείμενο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ ὀφείλει προφανῶς τὴ φήμη του στὸ μαχητικὸ θρησκευτικὸ χαρακτήρα του καὶ στίς φωναχτὲς προκηρύξεις του, δηλαδὴ σὲ ὅπωςδήποτε μὴ λογοτεχνικὰ χαρακτηριστικὰ του. Ἡ συστηματικὴ προβολὴ του, σὲ σχολικὰ ἀναγνώσματα λ.χ., θὰ ἔχει συμβάλει οὐκ ὀλίγον στὸ νὰ σχηματιστεῖ ἀρνητικὴ εἰκόνα τοῦ συγγραφέα. Ἀπὸ καθαρὰ λογοτεχνικὴ ἀποψη, τὸ κείμενο εἶναι ἐντυπωσιακὰ ἄνισο. Περιέχει μερικές ἐξαιρετικὲς σελίδες, κυρίως στὸ δεῦτερο ἥμισυ του, δίπλα σὲ ἄλλες ἐλεεινές, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ἀρχή.

Ὑπερπηδῶ μιὰ παράγραφο, πού θὰ τὴ συζητήσω σὲ ἄλλο σημεῖο, καὶ ἀντιγράφω τὴν ἀμέσως ἐπόμενη τῆς καὶ τμῆμα τῆς μεθεπόμενης (σσ. 421-422):

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ διηγήματος, δηλαδὴ ὁλόκληρη ἡ σκηνὴ τῶν προετοιμασιῶν τοῦ ταξιδιοῦ καὶ ἡ περιγραφή τῶν πράξεων τοῦ παπᾶ κατὰ τὸ ταξίδι καὶ στὴν τρικυμία, ἀποτελοῦν συνονθύλευμα ὄλων τῶν συνταγῶν πού ἐξασφαλίζουν τὴ συγγραφὴ κακῆς λογοτεχνίας. Θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ λεπτομερὲς καὶ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση

δλων αὐτῶν τῶν στοιχείων, πλὴν ὅμως τὸ ἔργο δὲν ἀξίζει τέτοια προσπάθεια. Ἀκολουθοῦν, συνοπτικά, μερικές βασικές παρατηρήσεις.

Ἡ ὑπερβολικὴ προβολὴ τοῦ ἱερέα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἓνα εἶδος γελοιογραφίας του. Ἔξερει τὰ πάντα, νοθετεῖ τοὺς πάντες, μπορεῖ τὰ πάντα, διαλέγει πάντοτε τὰ πιὸ δύσκολα καὶ τὰ καταφέρνει — κοντολογίς εἶναι ἀληθινὸς *Superman*—, ἀκόμα καὶ στὸν σεξουαλικὸ τομέα εἶναι προικισμένος μὲ σχεδὸν ὑπερφυσικὴ γονιμότητα.

Τὰ τμήματα ποὺ ἀντέγραφα¹ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία: ὁ Γάλλος καθηγητὴς ἀποστρέφεται αὐτὸ τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς ἀστοχημένης παπαδιαμαντικῆς διηγηματογραφίας ποὺ τιτλοφορεῖται «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο». Εἶναι κρίμα πάντως ποὺ ἡ ἀπαξία —«δὲν ἀξίζει»— τοῦ διηγήματος τὸν ἐμπόδισε νὰ τὸ ξετινάξει μὲ «λεπτομερὴ καὶ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση». Θὰ εἶχαμε πληρέστερη καὶ πειστικότερη ἐπιπτεία τῶν στοιχείων ποὺ συγκροτοῦν τὶς «ἐλλεινὲς σελίδες». Τώρα πρέπει νὰ τὰ μαντέψουμε καὶ ὁμολογῶ πῶς, γιὰ μένα τουλάχιστον, τὸ πράγμα εἶναι ἀδύνατο. Ὡστόσο, ὑπάρχουν οἱ «βασικὲς παρατηρήσεις» του, εὐτυχῶς, καὶ θὰ τὶς συζητήσουμε².

Ἡ πρώτη παρατήρηση τοῦ κ. Σ. εἶναι ὅτι στὸ διήγημα προβάλλεται ὑπερβολικὰ ὁ ἱερέας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύπτει μιὰ «γελοιογραφία» του. (Δὲν ἀποσαφηνίζεται πάντως ἂν ἡ γελοιογράφηση τοῦ ἱερέα πατέρα ἀπὸ τὸν διηγηματογράφο γιὸ εἶναι θελημένη ἢ ἀθέλητη, συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδητὴ.) Θὰ δοκιμάσω, μὲ βάση τὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο, νὰ ἐλέγξω τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπερβολῆς.

Ὁ πρῶτος ψόγος εἶναι ὅτι ὁ ἱερέας —ποὺ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι εἶναι ὁ κεντρικὸς ἥρωας τοῦ διηγήματος— «ξέρει τὰ πάντα». Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου δείχνει ὅτι ὅσα ξέρει ἐδῶ ὁ παπα-Φραγκούλης εἶναι, ὅλα ὅλα, τὰ ἐξῆς: ὅτι στὸ Κάστρο ἔχουν ἀποκλειστεί ἀπὸ τὸ χιόνι δυὸ ἐνοριῆτες του (ὡστόσο, μολονότι παντογνώστης, ἀγνοεῖ

¹ Ἡ ἀραιογράφηση, ἐδῶ καὶ ἀλλοῦ, δική μου.

² Δὲν κρίνω ἀναγκαῖο νὰ συζητήσω τὴν ἀποψη τοῦ κ. Σ. γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ διηγήματος. Ἄλλωστε κανένας μαθητὴς ἑλληνικοῦ γυμνασίου, μὲ γενικὴ ἐπίδοση ἄνω τοῦ μετρίου, δὲ θὰ δυσκολευόταν νὰ τὸν προσδιορίσει. Οὔτε χρειάζεται συστηματικὴ ἀναίρεση τῆς γνώμης ὅτι τὸ διήγημα ἔχει «μαχητικὸ θρησκευτικὸ χαρακτήρα»: ἀπλῶς ὁ κ. Σ. συγχέει —καὶ ἡ σύγχυση εἶναι ὁμολογουμένως συγγνωστή— τὰ διηγήματα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» καὶ «Λαμπριάτικος ψάλτης».

ἂν ἔχουν μαζί τους κουμπάνιες κι ἀνησυχεῖ) καὶ ὅτι ἡ ριψοκινδύνευση —τόλμη κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη— εὐλογεῖται ἀπὸ τὸν Θεό, ὅταν ἡ προαίρεση εἶναι καλή, ὅταν δηλαδή πρόκειται νὰ ἐκπληρώσουμε κάποιο τάξιμο καὶ ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ συντρέξουμε ἀνθρώπους ποὺ κινδυνεύουν. Ἄς προστεθεῖ ὅτι γνωρίζει τί σημαίνουν οἱ στίχοι «ὁ ἀνυψώσας τὸ κέρας ἡμῶν» καὶ «Σκῦλα Βαβυλῶν τῆς βασιλίδος Σιών» τοῦ Κανόνος τῶν Χριστουγέννων¹.

Ἡ παντογνωσία, λοιπόν, τοῦ παπα-Φραγκούλη «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», περιορίζεται στὶς δώδεκα ἀράδες 18-29 τῆς σελίδας 277, δηλαδή σὲ μιὰ στοιχειώδη διδαχὴ. Δὲν κατόρθωσα νὰ ἐντοπίσω ἄλλες — καὶ μάλιστα «ὑπὲρ φύσιν καὶ ἔννοιαν», ὅπως ταιριάζει σὲ παντογνώστη— γνώσεις. Ἀσφαλῶς θὰ ἤξερε κάποια πράγματα ἀκόμη, ἀλλὰ ὁ Παπαδιαμάντης ἔκρινε πῶς δὲν ἐνδιέφεραν τὸν ἀναγνώστη τοῦ διηγήματος.

Ὁ δεῦτερος ψόγος: «νουθετεῖ τοὺς πάντες». Στὸ κείμενο ὅμως οἱ μόνον νουθετούμενοι εἶναι ὁ μαστρο-Πανάγος, ἡ παπαδιά, οἱ θυγατέρες της καὶ ἡ θειά τὸ Μαλαμῶ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἓνας ξεροκέφαλος μαραγκός, μιὰ ἀρχαϊκὴ γριά καὶ οἱ οἰκεῖοι τοῦ ἱερέα, συνολικὰ ἕξι ἀνθρώποι². Ἄξιο-παρατήρητο εἶναι ὅτι ὁ παπα-Φραγκούλης, μολοντί παριστάνεται ὡς παλαιὸς ναυτικός, ἀποφεύγει νὰ δώσει συμβουλὲς στὸν βαρκάρη, τὸν μαστρο-Στεφανὴ τὸν Μπέρακα.

Ὁ τρίτος ψόγος: «μπορεῖ τὰ πάντα». Παρὰ τὴ ρητὴ διαβεβαίωση τοῦ κ. Σ. ὅτι ὁ παπα-Φραγκούλης περιγράφεται ὡς παντοδύναμος, ἀπὸ τὴ δική μου ἀνάγνωση προκύπτει πῶς δὲν μπορεῖ νὰ κάνει σχεδὸν τίποτε. Ἡ πρώτη του ἐρώτηση στὸ μαστρο-Στεφανῆ εἶναι: «Τί λές, μ' αὐτὸν τὸν καιρό, μπορεῖ κανεὶς νὰ πάη στὸ Κάστρο, μὲ τ' βάρκα, ἀπὸ Σταβέτ;» (2.281.14-15). Δὲ χρειάζεται πολλὴ θεολογία γιὰ νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι τὸ ἐρωτηματικὸ «μπορεῖ» ἀναιρεῖ ἄρδην τὴν παντοδυναμία του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἀποφαίνεται « —Μὰ ἐγὼ λέω ὅτι θὰ μπορέσουμε στεριά νὰ τραβήξουμε στὴν ἀκρογιαλιά, τὸν κρεμνὸ τὸν ἀνήφορο. Ὅσο ψηλά κι ἂν τὸ στοίβαζε τὸ χιόνι στὰ βουνά, στὶς ἀκρογιαλιές ὁ τόπος πατιέται» (283.14-16). Ἐν τούτοις, τὸ «θὰ μπορέσουμε» οὔτε παντοδυνα-

¹ Ἐκπλήρσομαι εὐάρεστα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κ. Σ. δὲν ἐπιτιμᾷ τὸν Παπαδιαμάντη, ποὺ δὲν στηλιτεύει τὴν ἀλαζονικὴ ἐπίδειξη τῶν ὑμνολογικῶν γνώσεων τοῦ ἱερέα εἰς βᾶρος τοῦ κύρ-Ἀλεξανδρῆ.

² Ἀδυνατῶ νὰ φανταστῶ ὅτι θὰ ὑπῆρχε Ἕλληνας ἀντικληρικαλιστὴς κριτικός, ποὺ θὰ ἔβρισκε ἀφύσικο σὲ διήγημα τοῦ 19ου αἰῶνα ἓνας νησιώτης παπὰς νὰ νουθετεῖ τοὺς ἐπισκέπτες καὶ τὴν οἰκογένειά του.

μία ούτε παντογνωσία υποδηλώνει, λέγεται απλώς «πρός παραμυθίαν τῶν ἀκροατῶν» (283.12-13).

Ὁ Παπαδιαμάντης, βέβαια, τοῦ ἀναθέτει στοῦ διήγημα ἔργα πηδαλιούχου, ὥστόσο δὲν πρόκειται γιὰ ὑπερβατικὸν ἄθλο, παραθαλάσσιος ἀνθρωπος εἶναι, ὅπως δὲ καὶ ἡ θειά τὸ Μαλαμῶ πού κωπηλατεῖ «σχεδὸν ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν».

Τέταρτος ψόγος: «διαλέγει πάντοτε τὰ πιὸ δύσκολα καὶ τὰ καταφέρνει». Πλεοναστική μομφή ὕστερα ἀπὸ τὸ «μπορεῖ τὰ πάντα», ἀναγκαῖα ὅμως στὸν κ. Σ. προκειμένου νὰ δεινώσει τὴν παπαδιαμαντική γελοιογράφηση τοῦ πατέρα.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι μόνο γιὰ τὸ «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ διαγραφεῖ τὸ ἐμφαντικὸ «πάντοτε», πού προφανῶς ὀφείλεται σὲ κεκτημένη ταχύτητα. Στὸ διήγημά μας ἓνα καὶ μόνο δύσκολο ἔργο ἀναλαμβάνει ὁ παπα-Φραγκούλης, τὴ θαλασσοπορία. Καὶ καθόλου δὲν τὸ «διαλέγει». Δὲν ἀπέκλεισε, ἀπὸ ἔπαρση καὶ γιὰ ἐπίδειξη ἄσκοπης τόλμης, δρόμους ἀκινδυνότερους γιὰ τὸ Κάστρο. Δὲν διάλεξε. Ἡ ἀπόφασή του εἶναι πράγματι ριψοκίνδυνη, ἀλλὰ ὁ Παπαδιαμάντης δὲν παρέχει τὸ ἐνδόξιμο ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἄλογη ἀποκοιτιά. Ἰσα ἴσα, ὁ παπα-Φραγκούλης ἔχει ἀπόλυτη συναίσθηση τοῦ κινδύνου, συνάμα ὅμως ἐλπίζει στὴ βοήθεια Κυρίου τοῦ Θεοῦ του: «ἐκεῖ ὁ Θεὸς ἔρχεται βοηθός, καὶ ἐναντίον τοῦ καιροῦ, καὶ μὲ χίλια ἐμπόδια... Ἐκεῖ ὁ Θεὸς συντρέχει καὶ μὲ εὐκολίας πολλές καὶ μὲ θαῦμα ἀκόμα...» (277.25-26).

Πέμπτος ψόγος: «ἀκόμα καὶ στὸν σεξουαλικὸ τομέα εἶναι προικισμένος μὲ σχεδὸν ὑπερφυσικὴ γονιμότητα». Αὐτὸ τὸ γελοιογραφικὸ στοιχεῖο συνάγεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἐξῆς χωρίο: «Ἡ παπαδιά, ἣτις ἤγγιζεν ἤδη τὸ πεντηκοστὸν, καὶ τὸν εἶχε μόνον καὶ ὑστερόγονον, κατόπιν τεσσάρων ἐπιζώντων κορασιῶν, ὧν αἱ δύο πρῶται ἦσαν ὑπανδρευμένοι ἤδη, καὶ μετὰ ὀκτῶ γέννας, ὧν αἱ δύο διδύμων, καὶ πέντε θανάτους...» (278.13-17).

Μένει στὴν κρίση τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη νὰ προσδιορίσει ἀκριβῶς τὸ βαθμὸ τῆς «ὑπερφυσικῆς γονιμότητος».

Προσπάθησα νὰ μὴν ἐνδώσω στὸν πειρασμὸ τῆς εἰρωνείας, ἀλλὰ νὰ μιλήσω ὅσο γινόταν στεγνότερα καὶ σχολαστικότερα, νὰ ἀπαριθμήσω τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, καὶ νὰ ὑπενθυμίσω τὶς καταστάσεις παραπέμποντας στοῦ παπαδιαμαντικὸ κείμενο. Ἐλπίζω πῶς ἔτσι δίνω τὴν εὐκαιρία στὸν κ. Σωνιὲ ἢ σὲ ἄλλο μελετητὴ νὰ διαφεύσει τὴν ἀκρίβεια

τῶν δικῶν μου παρατηρήσεων μὲ παρόμοιες παραπομπές. Περιμένω νὰ δῶ, λογουχάρη, ἂν μοῦ διέφυγε κάτι, ὅταν ἀπαριθμοῦσα τὰ πράγματα πού γνωρίζει ὁ παπα-Φραγκούλης¹.

Τώρα ὅμως πού πῆρε τέλος ἡ ἀπαρίθμηση — ἴσως καλύτερα θὰ ἦταν νὰ τῆ λέω ἀπογραφή —, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ὁ κ. Σ. ὕστερα ἀπὸ τόση παντολογία ἐξάγει τὸ κομψὰ συνοπτικὸ συμπέρασμα πὼς ὁ πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ παπα-Φραγκούλης δηλαδή, εἶναι «ἀληθινὸς Superman». (Κι ἐμεῖς ὅλοι, χρόνια τώρα διαβάζοντας καὶ ξαναδιαβάζοντας τὸ διήγημα, οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή κὰν δὲ νιώσαμε σὲ τί γιὰλὸ ἀρμενίζαμε!)

Καὶ ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος πού γελοιογραφεῖ ὡς Superman «τὸν προσηγῆ, τὸν ἐλεήμονα, τὸν ἀγαθόν, τὸν πολὺν Οἰκονόμου Παπα-Ἀδαμάντιον», πενήντα χρόνια ἐφημέριο, γιὰ νὰ αὐτοκαταταρταρωθεῖ ἔτσι, στὴν κόλαση τῆς κωμικογραφημένης παραφιλολογίας; Κανεὶς ἄλλος παρὰ ὁ γιὸς του Ἀλέξανδρος! Αὐτὸς τὸν πομπεύει «στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», δίχως νὰ καταλαβαίνει, ὁ σκαιὸς καὶ ἀναίσθητος, ὅτι μὲ τέτοια γραψίματα ἀποκαλύπτει ἀσχημοσύνην πατρὸς του (Λευϊτ. 18,7).

Β' Παρισιανὰ παρ-αισθητικά

«Ἐλευεινὲς σελίδες»

(Γκὺ (Μισὲλ) Σωνιέ, σ. 421)

Ἀντιγράφω μιὰ συνοπτικὴ ἐκθεση τῶν στοιχείων πού, κατὰ τὸν κ. Σ., συνιστοῦν τὴν παπαδιαμαντικὴν κακογραφία (σ. 423):

Ἄλλὰ τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ σαμποτάρισμα τοῦ ἴδιου τοῦ ὕφους. Ἡ περιγραφή τοῦ Στεφανῆ ἀπὸ τὸν ἀφηγητὴ (2. 281, 5-8) περιέχει, ἀπὸ σύνολο 28 λέξεων, 12 ἐπίθετα. Τὸ γραφικὸ στοιχεῖο, μὲ ἔμφαση στοὺς ἰδιωματισμούς, ὀργιάζει (τὸ «ντίπ, κατα-

¹ Σὲ προηγούμενη μορφή αὐτοῦ τοῦ κειμένου, ὅταν ἀκόμη ἡ ὀργή μου δὲν εἶχε καταπέσει, ἔγραφα: «Ἐξέρει τὰ πάντα». Ἡ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου δὲν ἐπιβεβαιώνει τὴν σαρκαστικὴν μορφή. Ἀπαριθμῶ ἐλάχιστα μόνο ἀπὸ ἐκεῖνα πού δὲν ξέρει ὁ παπα-Φραγκούλης: ψυχανάλυση, ἔθνολογία, κοινωνιολογία, θεωρία λογοτεχνίας, δομολογία καὶ ἀποδομισμὸς. Ἐπιπλέον, δὲν ἐπαίρεται ὅτι κατέχει τὴν ὕψιστη γνῶση νὰ διακρίνει ἀλάθευτα τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ γράψιμο. Ἄν, λοιπόν, οἱ ἐλλείψεις του εἶναι τόσο τρομακτικὲς — χῶρια πού δὲ μαθαίνουμε ἂν σπούδασε φιλοσοφία, νομικὴ, ἰατρικὴ καὶ θεολογία —, γιὰ τί λογῆς παντογνωσία τὸν ἐγκαλοῦμε;»

Ἀδόκιμη ἀσφαλῶς γραφή, ἀλλὰ ὄχι ἀδικη.

ντίπ» είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα) και, τὸ χειρότερο, ὁ λόγος καταλήγει ἐνίοτε σὲ ἀσυνάρτητες ἐπαναλήψεις φθόγγων, κυρίως γύρω ἀπὸ τοὺς φθόγγους πα και πω στὶς σελίδες 279 καὶ 280: «Ποῦ θὰ πᾶτε, θὰ πῶ. Παλαβῶσατε θὰ πῶ;... ὁ Πανάγος. Πηγαίνω, παπά,... νὰ πάω... ἢ Πανάγαινα... Πήγαينه...» (279, 1-18), «Τί λέει, θὰ πῶ... μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πανάγου, θὰ πᾶς στὸ Κᾶστρο, παπά — Νὰ ἰδοῦμε τί θὰ μᾶς πεί κι ὁ μπαρμπα-Στεφανῆς ὁ Μπέρκας...» (279, 21-23). Καὶ πιο πέρα: «'Εγώ, ἂν πάω, γιὰ σένα θὰ πάω... — Ναί, θὰ πᾶς· ἂμ δὲ θὰ πᾶς...» (280, 13-18). Ἔτσι γράφει ὁ Παπαδιαμάντης; Αὐτὴ ἢ κακογραφία, καὶ μάλιστα αὐτὴ ἢ κακοφωνία, πὺ θυμίζει ἀρκετὰ τὸ γλωσσοδέτη «Μιά πάπια, μὰ ποιά πάπια; μὰ πάπια μὲ παπιά», ἴσως ὑποβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη ψυχαναγκαστικὴ παρουσία τῆς λέξης παπάς.

Τὸ σκεπτικὸ τῆς καταδικαστικῆς ἀπόφασης, συσκοτιστικὰ βραχυλογικὸ σὲ καίρια σημεῖα, ἀπαιτεῖ σχολιασμὸ κατὰ τμῆμα.

α) «Ἡ περιγραφή τοῦ Στεφανῆ ἀπὸ τὸν ἀφηγητὴ (2,281-5-8) περιέχει, ἀπὸ σύνολο 28 λέξεων, 12 ἐπίθετα».

Ἡ στεγνὴ ἐπισήμανση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιθέτων μιὰ ἐρμηνεῖα ἐπιδέχεται: ὅτι ἡ ὑπεραφθονία τους, ἐπιβεβαιωμένη καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιάφυστη μαθηματικὴ ἀναλογία (12 πρὸς 28), μαρτυρεῖ συγγραφικὴ ἀδυναμία καὶ ἀφήνει ἔκθετη τὴν παπαδιαμαντικὴ (περι)γραφὴ. Δὲν ἀποκλείεται νὰ συνυπονοεῖ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, ἐγκατασπεύροντας τῷ θυλάκῳ τὰ ἐπίθετα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποσπάσει τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος, πὺ δηλώνεται, ὅπως εἶναι γνωστὸ, προπάντων μὲ οὐσιαστικά.

Παραθέτω τὸ παπαδιαμαντικὸ πορτραῖτο τοῦ Στεφανῆ (2.281.4-8):

«Βῆμα ἠκούσθη εἰς τὸν πρόδομον. Ἦνοιχθη ἡ θύρα καὶ εἰσήλθεν ὁ μπαρμπα-Στεφανῆς ὁ Μπέρκας, ὑψηλός, στιβαρός, σχεδὸν ἐξηκοντούτης, μὲ παχὺν φαῖον μύστακα, μὲ σκληρὸν καὶ ἠλιοκαές δέρμα, φορῶν πλατὺν κοῦκον καὶ καμιζόλαν μαλλίνην βαθυκούανον, μὲ τὸ ζωνάρι κόκκινον δύο πιθαμὲς πλατύ».

Ἦστερα ἀπὸ ἕξι σελίδες μεγάλου σχήματος, ὁ Παπαδιαμάντης ἔτσι παρεισάγει στὸ σπίτι τοῦ παπα-Φραγκούλη καὶ στὸ διήγημα τὸ νέο πρόσωπο. Πρόκειται γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς θαλασσοπορίας καὶ σχεδὸν δευτεραγωνιστὴ τοῦ διηγήματος. Εἶναι ἐκεῖνος πὺ μὲ ἐνθουσιασμὸ θὰ

δεχτεί την πρόταση του ιερέα να πάνε με τη βάρκα στο Κάστρο. Στοιχειώδης, λοιπόν, υποχρέωση ενός συγγραφέα —άκόμα και πέμπτης κλάσεως— είναι να εικονογραφήσει τον άνθρωπο που θα σηκώσει ένα μεγάλο μέρος του διηγήματος. Παλαιό και απαράβατο αξίωμα. Άλλά ποιός πεζογράφος, Έλληνας ή ξένος, κατόρθωσε να το τηρήσει, να περιγράψει δηλαδή το έξωτερικό ενός ήρωά του, δίχως τη συνδρομή πολλών επιθέτων;

Σε ένα κεφάλαιο, λοιπόν, που τιτλοφορείται «Άπο την παραλλαγή στην κακογραφία», ή άπλή αναφορά της αναλογίας (12 πρὸς 28) δὲν άποδεικνύει άπολύτως τίποτε. Για να πεισθεί ο άναγνώστης, που έχει διαβάσει και θυμάται καλά την περιγραφή, ότι ο Παπαδιαμάντης έδω έχασε τον μπουσούλα, όφειλε ο κ. Σ. να έπισημάνει ποιά άκριβώς άπο τά δώδεκα έπίθετα είναι φορτικά ή άπρόσφορα ή δυσλειτουργικά, δηλαδή περιττά, και για ποιο λόγο¹. Προπαντός για ποιο λόγο.

β) «Το γραφικό στοιχείο, με έμφαση στους ιδιοματισμούς, όργιάζει (το «ντίπ, καταντίπ» είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα)».

Έδω, έπιτέλους, παρέχεται ένα παράδειγμα. Όστόσο, έπειδή ο φόγος είναι ύπέρογκος («όργιάζει») και έπειδή το μοναδικό «ντίπ, καταντίπ», άκόμη και αν ήταν πράγματι άπόρρητο, θα άδυνατούσε να τον σηκώσει, χρειάζονταν τουλάχιστον άλλα τρία ή τέσσερα παραδείγματα άπο τους έμφαντικούς ιδιοματισμούς του Παπαδιαμάντη, κατεξοχήν όμως θα χρειαζόμασταν πάλι να μάθουμε γιατί ο κ. Σ. τους θεωρεί στοιχείο κακογραφίας.

Άν κρίνουμε άπο το «ντίπ, καταντίπ», ή άστοχία δὲν είναι του διηγηματογράφου αλλά του σχολιαστή του. Στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (του Ίδρύματος Τριανταφυλλίδη) χαρακτηρίζεται άπλώς ως έκφραση «οίκεία», ενώ στο *Λεξικό της Νέας Έλληνικής* του Γ. Μπα-

¹ Άναρωτιέμαι ποιά γνώμη έχει ο κ. Σ. για το άκόλουθο άπόσπασμα: «Όρθια ενώπιόν του, με τās χείρας περι τās ίσχια, ύψηλή, δυνατή, ρωμαλέα, βαθύκολπος, έρυθροπρόσωπος, βροντόφωνος, έβλεπε καθήμενον ενώπιον αυτής τον μικρόσωμον τουτον άνδρα, τον ώχρόν, άναφαλαντίαν, έξυρισμένον, και τās βραχεία παραγναθίδας του» (Guy de Maupassant, *Η κληρονομία*, μετάφρ. Άλ. Παπαδιαμάντη, έκδ. Δόμου, σ. 76-77).

Με άνησχει ή σκέψη σε τί λογής έκτιμήσεις της παπαδιαμαντικής γραφής ενδέχεται να καταλήξουμε, αν κάποιοι μαθητές του κ. Σ. άποφασίσουν, τολμηρότερα άπο εκείνον, να εφαρμόσουν το κριτήριο τών άριθμητικών αναλογιών σε όλες τις περιγραφές του Παπαδιαμάντη. Έπειδή έχουμε ήδη κρούσματα ύπερσωνερικού ζηλωτισμού, με κυριεύει φόβος μεγάλος για την τύχη της περιλάλητης παραγράφου του «Ξεπεσμένου δερβίση», όπου περιγράφεται ή μουσική του ναγιού.

μπινιώτη «λαϊκή». Ἄλλα οὔτε τὸ «οἰκεία» οὔτε τὸ «λαϊκή» σημαίνει ιδιωματική. Ὅσοι μιᾶμε ὡς μητρική γλώσσα τὰ ἑλληνικά, αἰσθανόμαστε ὡς κοινὸ στοιχεῖο τοῦ λόγου τὸ «ντίπ, καταντίπ».

Ἄλλά, πέρα ἀπὸ τὸ ἂν εἶναι κοινὸ ἢ ιδιωματικὸ, γιατί ἐνοχλεῖ τόσο τὸν κ. Σωνιέ ἢ ἡ χρήση του στὸ διήγημα; Ὁ παπα-Φραγκούλης ρωτάει τὸν μπαρμπα-Στεφανή «Τί λές, εἶναι κίνδυνος;», καὶ ὁ λεμβοῦχος ἀπαντᾷ μὲ τὸν φυσικότερο τρόπο «Κίντυνος, λέει; Ντίπ, καταντίπ, καθόλ'!» (2.281.16).

Μὰ εἶναι χάρμα! ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Σκαρίμπας. Χάρμα καί, ἐπιπλέον, παράδειγμα διδασκαλικότατο καὶ λεξικογραφικότατο. Εἶναι κρίμα πού ὁ κ. Σ. δὲν παραδίνεται μὲ περισσότερη ἐμπιστοσύνη στὰ ἀκατάκριτα ἑλληνικά τοῦ Παπαδιαμάντη¹, κρίμα πού δὲν τὰ γλεντάει.

Ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, ἐξίσου προσφυῆ μὲ τὸ «ντίπ, καταντίπ» εἶναι καὶ τὰ ἄλλα γραφικά —δὲν εἶναι σαφές μὲ ποιά ἀκριβῶς σημασία χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη ὁ συγγραφέας— ἢ ιδιωματικά² στοιχεῖα τοῦ διηγήματος. Ἄν ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε ὑποπέσει στὸ σφάλμα τῆς ὀργιαστικῆς παράχρησης τοῦ ιδιώματος, πρῶτοι θὰ τὸ εἶχαν ἀντιληφθεῖ ὅσοι ἐβύζαξαν τὸ σκιαθίτικο ἢ τὰ συγγενικά ιδιώματα —λ.χ. τῆς Βόρειας Εὐβοίας— μὲ τῆς μάνας τους τὸ γάλα³. Ἄδικα ἀνησυχεῖ ὁ κ. Σωνιέ.

γ) «Καί, τὸ χειρότερο, ὁ λόγος καταλήγει ἐνίοτε σὲ ἀσυνάρτητες ἐπαναλήψεις φθόγγων, κυρίως γύρω ἀπὸ τοὺς φθόγγους πα καὶ πω, στὶς σελίδες 279 καὶ 280 [...] Αὐτὴ ἡ κακογραφία, καὶ μάλιστα αὐτὴ ἡ κακοφωνία, πού θυμίζει ἀρκετὰ τὸ γλωσσοδέτη “Μιά πάπια, μὰ ποιά πάπια; μιά πάπια μὲ παπιά”, ἴσως ὑποβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη ψυχαναγκαστικὴ παρουσία τῆς λέξης παπάς».

Τὸ ἀγκάλεσμα εἶναι πολὺ βαρύτερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ ὁ ἀγκαλεστής, γιὰ νὰ τὸ καταστήσει πειστικότερο, προσκομίζει περισσότερα τεκμήρια: τοὺς ἐπαναλαμβανόμενους φθόγγους πα, πω (καὶ πη) τῶν σελίδων 279 καὶ 280 τοῦ διηγήματος. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀνατριχια-

¹ Ἄν ὁ Παπαδιαμάντης αὐτοσαμποτάρεται καὶ μὲ τὸ «ντίπ, καταντίπ», ἐξαιτίας τῆς ἐπικράτησης τοῦ πατρικοῦ μύθου ἐπὶ τῆς μητρικῆς ἀβύσσου, ποιοὶ λόγοι τάχα ὠθοῦν τὸν Μυριβήλη νὰ ἀνατινάξει στὸν ἀέρα ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα κεφάλαια τῆς Παναγιᾶς τῆς Γοργόνας μὲ τὸ «Δὲν ξεπαίδωσες-δὰ καταντίπι, μπουφο»;

² Οὔτε ὁ Κ. Ρωμαῖος οὔτε ὁ Χριστόφορος Χαραλαμπίκης, πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ ιδιωματικά τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου προσκόπτει ὁ κ. Σ.

³ Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ συγκαταλεχθῶ, ἔστω καὶ ὡς ἐφεδρος, στὴν κατηγορία αὐτή.

στικές περιπτώσεις του παπωπη-σμού στο βιβλίο του κ. Σ. συμπιέζονται σε έξι ἀράδες (σ. 423). Ἐπειδὴ ὁ ἀναγνώστης τις ἔχει ἤδη διαβάσει στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ μελετήματος, περιορίζομαι στὴν ἐπανάληψη ἑνὸς μόνο μέρους τοῦ παπαδιαμαντικοῦ τραυλισματος: «Ποῦ θὰ πάτε, θὰ πῶ. Παλαβώσατε θὰ πῶ;... ὁ Πανάγος. Πηγαίνω, παπά, ... νὰ πάω... ἡ Πανάγαινα... Πήγαινε...»

Κλασικὴ περίπτωση ἀπόπειρας νὰ φενακισθεῖ ὁ ἀναγνώστης: ἡ μιάμιση παπουπη-κὴ ἀράδα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐξάχνωση ἢ ἀφυδάτωση τοῦ ἐξῆς παπαδιαμαντικοῦ ἀποσπάσματος (2.279.1-20):

«— Ποῦ θὰ πάτε, θὰ πῶ; Παλαβώσατε, θὰ πῶ; Μὲ τέτοιον καιρό!... Νὰ πάτε στὸ Κάστρο! Ὡχ! καημένη... Τί νὰ γίνω;

Ἡ νεωτέρα κόρη, ἡ δεκαεξαέτις τὸ Βασῶ, ἀρχίσασα καὶ αὐτὴ νὰ ἐννοῇ ὑπεψιθύρισε:

— Τί λέει; θὰ πᾶνε στὸ Κάστρο;... Κι ἀρχισες τὰ κλάματα! Μουρλάθηκες! Σιώπα, θὰ μὲ πάρουν κ' ἐμὲ μαζί!... θὰ μὲ πάρετε, μᾶ;

— Σοῦτ! Ἀ'φάξτε! εἶπεν αὐστηρῶς ἡ παπαδιά.

— Τί τρέχει; εἶπεν ἡ θειά τὸ Μαλαμῶ, ἀκούσασα τοὺς ψιθυρισμοὺς ἐκεῖθεν τῆς ἐστίας.

— Τίποτε, Μαλαμῶ, εἶπε μὲ αὐστηρὸν βλέμμα ὁ παπάς: ἡσύχασε, Πανάγο, εἶπε στραφεὶς πρὸς τὸν γείτονα τὸν μαραγκόν, εὐρῶν εὐσχημον τρόπον νὰ τὸν ἀποπέμψη, δὲν πᾶς, νὰ ἔχῃς τὴν εὐχή, νὰ πῆς τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ τοῦ Μπέρκα νὰ ῥθῆ ἀπὸ δῶ, τότε θέλω νὰ τ' πῶ;...

Ὁ Πανάγος ὁ μαραγκὸς ἠγέρθη ὑψηλός, μεγαλόσωμος, ὀλίγον κυρτός, τινάζας τὰ σκέλη του.

— Πηγαίνω, παπά, εἶπε. Θέλω κ' ἐγὼ νὰ πάω νὰ ἰδῶ μὴ μόχνη τίποτα ἡ Πανάγαινα γιὰ νὰ φᾶμ' ἀπόψε.

— Πήγαινε νὰ τοῦ πῆς πρῶτα κ' ὕστερα γυρίζεις καὶ τρῶτε.

— Ἡ εὐχή σας. Καληνύχτα, παπαδιά.

Κ' ἐξῆλθε.»

Ὅσο γιὰ τὴ μιά ἀράδα τοῦ τρίτου παπωπη-σμοῦ («Ἐγώ, ἂν πάω, γιὰ σένα θὰ πάω... —Ναί, θὰ πᾶς· ἂμ δὲ θὰ πᾶς...»), αὐτὴ ἀποστάχθηκε ἀπὸ τὰ ἐξῆς (2.280.13-19):

«Τί λές, χαδούλη μ'! τί, λές, πιδί μ'; ἀπήνησε φιλοῦσα αὐτὸν ἡ παπαδιά. Ἐγώ, ἂν πάω, γιὰ σένα θὰ πάω γιουέ μ'· κι ἂν ἀπομείνω, γιὰ σένα θ' ἀπομείνω, γιούκα μ', γιὰ νὰ μὴν κρυώσης. Ὅπως ἀπο-

φασίση ὁ παπάς σ', μικρό μ'. Τώρα σύρ' νὰ πῆς τὴν προσευχή σ' και νὰ κάμης μετάνοια τ' παπᾶ σ', νὰ πλαγιάσης, γιὰ νὰ μὴ μαργώνης, κανάρι μ'!

— Ναι, θὰ πᾶς, ἄμ δὲ θὰ πᾶς! ἔκραξε τὸ Μυγδαλιώ, ἀπαντῶσα εἰς ἓν ρῆμα τῆς μητρός της.»

“Ὅλη αὐτὴ ἡ εὐτελής ταχυδακτυλουργία, δηλαδή ἡ κατασκευὴ ἑνὸς τάχα γλωσσοδέτη με σύνθλιψη δεκαεπτὰ τυπογραφικῶν στίχων και ἡ τάχα πάπια με τὰ παπιά της πού γεννιέται ἀπὸ τὴ συμπίεση ἄλλων ἑπτὰ, ὅλα τοῦτα, τὰ φιλολογικῶς ἀσύγγνωστα, ἐπιστρατεύονται μόνο και μόνο γιὰ νὰ πεισθοῦμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν κουφός. Ἄλλὰ ἐκεῖνος εἶχε ἀσκημένα αὐτιά (5.297.6-12):

«... ἐπειδὴ ἓν τῶν συμφῶν ἐλαττωμάτων τῆς γλώσσης μας εἶναι ὁ ἰωτακισμός, δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἰσάγωμεν πλειότερα ἰῶτα ἄνευ ἀνάγκης. Ἴδου εἰς τίτλος ἀναγνώσματος ἐφημερίδος, ὅστις καθημερινῶς ἐτυπώνετο ἐπὶ μῆνας με κεφαλαῖα: “Ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία” (ὄχι εἰς τὸ Νέον Ἄστυ). Κάποιος εἶπε: —Μὰ δὲν ἔχει αὐτὸς ὁ δημοσιογράφος αὐτιά; Δὲν καταλαβαίνει, ὅτι πρέπει νὰ ἐξαλείψῃ τοῦλάχιστον ὡς περιττὸν τὸ *Ἡ*, τὸ πρῶτον ἄρθρον;».

Πάπια τοῦ γιαλοῦ
σὲ θέλου κουρελοῦ.

Ἐπειδὴ τὸ διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», παρὰ τίς «μερικὲς ἐξαιρετικὲς σελίδες» του (σ. 421), εἶναι ἀνάξιο περισσότερου φιλολογικοῦ ἰδρώτα («δὲν ἀξίζει τέτοια προσπάθεια», σ. 422), «ἡ παταγώδης ἀποτυχία τῆς προσπάθειας τοῦ Παπαδιαμάντη» (σ. 423), τοῦλάχιστον ὅσο ἀφορᾶ τὸ ὕφος, τεκμηριώνεται ἀποκλειστικὰ με τίς τρεῖς «βασικὲς» ὑφολογικὲς παρατηρήσεις πού εἶδαμε: τὸ πλῆθος τῶν ἐπιθέτων, τὸν ἰδιωματισμὸ «κντίπ, καταντίπ» και τὴν ἀσυναρτησία¹ τῶν φθόγγων *πα, πω, πη*.

¹ Ἡ λέξη *ἀσυναρτητος* στὸ Λεξικὸ Δημητράκου ἐρμηνεύεται: «ὁ μὴ συνηρτημένος, μὴ ἔχων συνάφειαν, ὁ ἀσύναπτος, ἀσύνδετος, ἀνακόλουθος» και στὸ *Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*: «πὺ χαρακτηριστὴ ἀπὸ ἀπουσία λογικοῦ εἰρμοῦ». Ἄλλὰ οἱ συλλαβὲς *πα, πω, πη*, πὺ με ἀπαρδειγμάτιστη αὐθαιρεσία ἀποκαλεῖ ὁ κ. Σωνιὲ «ἀσυναρτητες ἐπαναλήψεις φθόγγων, ἀνήκουν σὲ λέξεις, ἤτοι σὲ ἀπαρτισμένα στοιχεῖα τοῦ λόγου (παπάς, Πανάγος, πήγαινε κλπ.: τὸ *πῶ* ὑποτακτικὴ), πὺ συνδέονται μεταξύ τους με εἰρμὸ λογικότατο.

Ὑπεραυστηρὸς στρατοδίκης ὁ Γάλλος νεοελληνιστὴς. Ἄλλα καὶ Μπαλαφάρας (σσ. 423-424):

Ὁ συγγραφέας Παπαδιαμάντης «ἐπιτρέπει» στὸν ἑαυτό του κάθε εἶδος παιχνίδι μὲ τὸ μῦθο του, ἀκόμα καὶ τὴ διακωμώδησή του, ὄχι ὁμῶς τὴν κατάφωρη ἄρνησή του, ἀκόμα καὶ — ἢ μᾶλλον προπαντός — ὅταν προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀρνηθεῖ γιὰ νὰ προβάλει τίς θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, σαμποτάρει σχεδὸν πάντοτε τὴ λογοτεχνικὴ ποιότητα τοῦ ἔργου του, προστρέχοντας μάλιστα στίς συνταγές τῆς χειρότερης κακογραφίας, ἀπόλυτα ἀνάξιες τοῦ μεγαλειώδους ταλέντου του.

Φλαττοθραττοφλαττοθράτ!

Γ' Θαλαττεύοντες

Ὡς ἐμφύχῳ Θεοῦ κιβωτῶ
ψαυέτω μηδαμῶς χεῖρ ἀμυήτων

Ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς γραφικῆς πολίχνης ἴσαμε τὸν ὀρθόπαγο τοῦ Κάστρου ἢ θάλασσα δὲν εἶναι βέβαια Ἀτλαντικός, ὡστόσο δὲν εἶναι καὶ παίξε-γέλασε, ὅταν φυσοῦν οἱ κραταιοὶ ἄνεμοι. Ἔτσι, κάθε φορὰ πού ξαναδιαβάζω τὸ διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», θερμότατο μέσα στὰ χιόνια του καὶ χάρμα τῶν μαθητικῶν μου χρόνων, προσπαθῶ νὰ συνθαλαττεύσω νοερά μὲ τὸ πλήρωμα τῆς βάρκας τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ καὶ ὑποτερετίζω μαζί τους, ζεστός ἀπὸ τὴ δική τους θέρμη, στίχους μεγάλης ἀσφάλειας καὶ ἀσφαλέστατης βεβαιότητας:

Στὸ πηδάλιο βάλαμε
τὸν πιὸ νηφάλιο.

«Ἐ, κοντὰ στὸ νοῦ κι ἡ γνώση!», καμαρώνω, «ποιοὺν τάχα οἰακιστὴ ἐπιδεξιότερο ἀπὸ τὸν παπα-Φραγκούλη θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε;»
Λοιπὸν

Ἰταρῶς διαπλέομεν τὸ πέλαγος

μὲ τοὺς συμπλωτῆρες, καθησυχάζοντας τοὺς ἀναγνώστες:

ὁμῶς νὰ ξέρετε· δὲ θὰ χαθοῦμε
κανένας δὲ θὰ πνιγῆ.

Χαμογελάει ἡ κόρη μου βλέποντας νὰ χώνομαι κι ἐγὼ στὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο. Ἔχει ἀκούσει πολλές φορές νὰ μιλάω γιὰ τὴ ματαιωμένη ναυτικὴ μου θητεία καὶ ἀσφαλῶς συλλογιέται πὼς γιὰ τοῦτο βρίσκομαι, τόσο εὐκόλα, ἀπὸ τὴν καρέκλα τοῦ γραφείου στοὺς πάγκους τῆς βάρκας τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ. Ὑπεραναπληρωτικὲς φαντασιώσεις.

Ἄς χαμογελάει ὅσο θέλει. Ποιὸς ἄνθρωπος τῆς ἡλικίας μου, ὅσο ἀνάποδος κι ἂν εἶναι, ποιὸς χριστιανὸς σὲ τοῦτα τὰ χῶματα καὶ τὰ νερά, ἂν ἀξιώθηκε νὰ διαβάσει στὰ δεκατέσσερά του τὴ θαλασσοπορία «Στὸ Χριστό, στὸ Κἄστρο», ποιός, λοιπόν, δὲ βρέθηκε, ἔστω καὶ μιὰ φορά, στὰ σέλματα ἐκείνου τοῦ πλεούμενου;

Εὐλογημένοι νὰ εἶναι οἱ ἀνθολόγοι ποὺ εἶχαν διαλέξει τὸ διήγημα γιὰ τὰ Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα μας. Καλότυχοι κι ἐμεῖς ποὺ τὸ κύμα του ἀφροβόλησε στὶς ἄχαρες αἰθουσὲς μας, ποὺ τὶς εὐώδιασε καὶ τὶς χαρίτωσε μεμιᾶς κι ὕστερα μᾶς πῆρε στὴν ταξιδιάρικη κόψη του. Διπλὰ τυχεροὶ ὅσο ἀργότερα γυρίσαμε ἐκεῖ, στοὺς ξασπρισμένους μαυροπίνακες καὶ στὰ φαγωμένα θρανία, καὶ διαβάσαμε, πάλι καὶ πάλι, μὲ τὰ παιδιὰ τὸ θαλασσομάχο ἀφήγημα. Καὶ τυχερότερος ἀπὸ πολλοὺς ἐγὼ, ποὺ μοῦ δόθηκε κάποτε νὰ παραπλεύσω, παιδί, ἓνα πάρα θυμωμένο Καντήλι, ὄχι πιά μὲ τὸ τρεχαντήρι τοῦ καπετὰν Λιμπέριου τοῦ Λιμνιοῦ ἀλλὰ μὲ ἓνα ἐλεεινὸ σκαφίδι, κι ἔτσι νὰ μάθω νωρὶς τί θὰ πεῖ «φουρτούνα κιαμέτ, ξίδι μοναχό!».

Μεγάλες εὐεργεσίες! Ὡστόσο ξέρω πολὺ καλὰ πὼς τὸ *terque quaterque beati* δὲν εἶναι γιὰ τὸν καθένα, ἀλλὰ ταιριάζει μόνο σ' ἐκείνους ποὺ τοὺς παραχωρήθηκε τὸ προνόμιο νὰ θαλασσοπορήσουν —ναί, *quis contigit navigare*— Παραμονὴ Χριστουγέννων τοῦ 186..., μόνο στοὺς αὐθόρμητους ναυβάτες τῆς βάρκας τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ.

«Ὅταν ἐμελλον νὰ ἐπιβιβασθῶσιν, εὐρέθησαν δεκαπέντε ἄτομα. Ἡ ἀπόφασις τοῦ παπᾶ καὶ ἡ γενναιότης τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ, μετὰ τὴν πρώτην ἐκπληξιν, ἐνέβαλεν θάρρος εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας. Ἦσαν δὲ ὅλοι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συχνὰ τρέχουσιν, ἄρρητον εὐρίσκοντες ἡδονήν, εἰς πανηγύρια καὶ εἰς ἐξωκκλήσια. Ἦσαν ὁ παπα-Φραγκούλης μετὰ τῆς παπαδιᾶς, τῆς Βασῶς καὶ τοῦ Σπύρου, ὁ μπαρμπα-Στεφανῆς μετὰ τοῦ δεκαεπταετοῦς υἱοῦ, ὅστις ἦτο καὶ ὁ ναύτης του, ἡ θειά τὸ Μαλαμῶ, ὁ κύρ Ἀλεξανδρῆς ὁ ψάλτης, τρεῖς ἄλλοι πανηγυρισταὶ καὶ τέσσαρες προσκυνήτριαι. Τὴν τελευταίαν στιγμὴν προσετέθη καὶ δέκατος ἕκτος.

» Οὗτος ἦτο ὁ Βασίλης τῆς Μυλωνοῦς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀργύρη,

τοῦ ἀποκλεισμένου ἀπὸ τὰς χιόνας. Ἦλθεν εἰς τὴν ἀποβάθραν μὲ σάκκον πλήρη τροφίμων καὶ μὲ ἄλλα τινὰ ἐφόδια διὰ τὴν ἐκδρομὴν».

Δεκάξι, λοιπόν, οἱ μακαριστοὶ νοματαῖοι στὴν κυματισμένη βάρκα. Τὸ ταξίδι τους δὲν εἶναι μακρὸ ὅσο τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἑλισοτικῶν Μάγων,

ἓνα τέτοιο μεγάλο ταξίδι,

ὄχι, ὅμως κι ἐδῶ

*ὁ καιρὸς δριμύς
μέσα στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα.*

Ἐκθετοὶ στὸν ἄνεμο καὶ στὸ νερὸ, ἀλλὰ πλένε δίχως νὰ κουβαλοῦν μῆτε ἔχνος αὐτοθαυμασμοῦ γιὰ τὴν τόλμη τους, μόνο μὲ σκιρτήματα καρδιακά — τὴν ἄρρητον ἡδονὴν νὰ πανηγυρίσουν τὴ Γέννηση στὴ φερώνυμη ἐρημικὴ ἐκκλησιὰ καὶ νὰ συντρεξέσουν τοὺς κλεισμένους ἀπὸ τὸ χιόνι.

Ἐκατὸ τόσα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀδολὴ ἀφήγηση τῆς θαλασσοδρομίας, ὁ κ. Γκὺ-Μισέλ Σωνιὲ ἀποφαίνεται πὼς ὅλη ἡ ὑπόθεση, ὁ πλοῦς καὶ ἡ ἐξιστόρησή του, εἶναι γελοία. Ὁ νηφάλιος πηδαλιούχος, ὁ παπα-Φραγκούλης, ἀποκαλεῖται, σχεδὸν χυδαῖα, «ἀληθινὸς Σούπερμαν»¹ καί, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ γελοιογράφηση τῶν γονέων τοῦ Παπαδιαμάντη, εὐθύς ἀμέσως παίρνει σειρά ἡ παπαδιά: «ὅπως εἶναι εἰρωνικὸ καὶ τὸ πορτρέτο τῆς παπαδιάς μὲ τὴν καταστρεπτικὴ φιλοσοφία της (2.286.3-12)»².

Ἄντιγράφω τὸ κείμενο ὅπου παραπέμπει εὐσυνείδητα ὁ Γάλλος νεοελληνιστής:

«Ἡ παπαδιά ἐν τῇ εὐσεβεῖ φιλοσοφίᾳ της εἶχε κρίνει ὅτι ὤφειλε νὰ τὸν πάρη μαζί, ἀφοῦ δι' αὐτὸν ἦτο τὸ τάξιμον. Τὸν ἀπέσπασεν ἀποτόμως τῆς κλίνης, τὸν ἐνιψε καὶ τὸν ἐνέδουσε μὲ διπλᾶ ὑποκάμισα, δύο φανέλας, χονδρὸν μάλλινον γελέκιον, διπλοῦν σακκάκι κ' ἐπανωφόρι, καὶ περιετύλιξε τὸν λαιμὸν του μὲ χνοῶδες ὀλομάλλινον μανδῆλιον, ποικιλόχρουν καὶ ραβδωτόν, μακρὸν καταπίπτον ἐπὶ τὸ

¹ Βλ. τὸ Α' μέρος τοῦ μελετήματος.

² Ἡ πλαγιογράφηση τοῦ συγγραφέα, ἡ ἀραιογράφηση δική μου.

στέρνον και τὰ νῶτα. Τώρα, παρὰ τὴν πρῦμνην ἀριστερόθεν τοῦ πα-
πᾶ καθημένη, ἀριστερά της εἶχε τὸν Σπύρον, και ζητοῦσα αὐτομά-
τως νὰ ψηλαφήσῃ τοὺς βραχίονας και τὸ στῆθος του, δὲν εὔρισκε
σχεδὸν σάρκα ὑπὸ τὴν βαρεῖαν σκευὴν, δι' ἧς εἶχε περιχαρακῶσει τὸν
υἷόν της».

Αὐτὴ ἡ ἄμωμη και υἱικὰ χαμογελαστὴ περιγραφὴ χαρακτηρίζεται
«εἰρωνικὸ πορτρέτο τῆς παπαδιᾶς», μὲ τὴ συνδρομὴ και μιᾶς δόλιας ὑπο-
κατάστασης. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ «εἰρωνικός» — γιὰ τὴ μητέρα του! — Πα-
παδιαμάντης φροντίζει νὰ χαρακτηρίσει εὐσεβῆ τὴ φιλοστοργία της,
αἰτιολογώντας μὲ ἐπάρκεια τὸν προσδιορισμὸ («ᾤφειλε νὰ τὸν πάρῃ μα-
ζί, ἀφοῦ δι' αὐτὸν εἶχε γίνει τὸ τάξιμον»), ὁ μελετητῆς του τὸν ἀντικαθι-
στᾶ μὲ τὸν ἀπόλυτα ἀναιτιολόγητο καταστρεπτικὴ. Τὸ κείμενο ὅμως
πουθενὰ δὲν ὑποδηλώνει κάποια ἀνήκεστη βλάβη τῆς ὑγείας τοῦ Σπύρου
— οὔτε γιὰ φτάρνισμά του καν δὲ γίνεται λόγος.

Ἄν ὅμως ὁ Θεὸς ἀγαπάει τὸν κλέφτη, δὲν ξεχνάει και τὸ νοικοκύρη.
Ἐξηγοῦμαι: ὅλη ἡ ἀνάλυση τοῦ διηγήματος, ὅπως τὴν ἐπιχειρεῖ ὁ κ.
Σωνιέ, ἀποβλέπει οὐσιαστικὰ σὲ ἓνα σκοπὸ, ν' ἀποδείξει δηλαδὴ ὅτι ἐνῶ
ὁ Παπαδιαμάντης γράφει «ἐλεεινὲς σελίδες» (σ. 421), ὅταν προσπαθεῖ
ν' ἀρνηθεῖ «κατάφωρα τὸ μῦθο του» (σ. 423) (μὲ ἄλλα λόγια: ὅταν θέ-
λει νὰ ἐπιβάλει τὴν παντοδυναμία τοῦ πατέρα ἀντὶ νὰ τὴν καταλύσει
ἐπαναστατικὰ), ἀντίθετα κατορθώνει νὰ μᾶς δώσει «ἐξαιρετικὲς» σελί-
δες και μάλιστα στὸ ἴδιο διήγημα, ὅταν «δεσπόζει ἡ μορφή τῆς Μητέ-
ρας» (σ. 421).

Ἄλλὰ τότε σκάει μῦθη τὸ ἐνοχλητικὸ ἐρώτημα: γιὰ ποιά δεσποτεία
τῆς Μητέρας — και μάλιστα εὐεργετικὴ γιὰ τὸ κείμενο — συζητοῦμε,
τὴν ὥρα ποὺ ὁ γιὸς φιλοτεχνεῖ ἓνα «εἰρωνικὸ πορτρέτο» τῆς μάνας του
παπαδιᾶς; Θὰ τὸ συζητήσουμε πιὸ κάτω.

Ἡ γελοιογραφία πάντως περιλαμβάνει και ὅλους ἐκείνους ποὺ κι-
νοῦνται γύρω ἀπὸ τὸν παπᾶ. Ἐνοχλημένος ὁ κ. Σωνιέ ἀπὸ τὴν ἐπιδημία
τῆς ἀνεύθυνης και μωρῆς φιλαλληλίας, ποὺ ἐνσκήπτει στὸ διήγημα, ση-
μειώνει μὲ ἀποστροφή (σσ. 422-423): «Γύρω ἀπὸ τὸν παπᾶ, ὁ ἥρωισμὸς
και τὰ καλὰ αἰσθήματα γίνονται κολητικὰ. Πολλαπλασιάζονται τὰ “κ’
ιγῶ... κ’ ἡμᾶς... κ’ ἐμένα”».

Ἀντιπαρατηρῶ, πάντα γιὰ χάρη τοῦ ἀναγνώστη, ποὺ δὲν μπορεῖ κά-
θε μισὸ λεπτὸ ν' ἀνατρέχει στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο, τὰ ἐξῆς: τὸ «κ’
ιγῶ» τὸ λέει ἡ παπαδιά, ἐνῶ τὸ «κ’ ἐμένα» ὁ Σπύρος και ἡ Βασῶ, τέκνα
τοῦ παπᾶ. Ὁ ἐντυπωσιακὰ ἐπιδημικός πληθυντικός «κ’ ἡμᾶς» ἀποσπά-

σθηκε ἀδίστακτα ἀπὸ τό: «—Κ' ἡμᾶς ποῦ θὰ μᾶς ἀφήσετε! ἔκραξε μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ Μυγδαλιώ» (2.280.12).

Ἄγανακτεῖ, πάντως, ἐμφαντικὰ ὁ κ. Σωνιέ μὲ τὴν ριψοκινδύνευση καὶ τὴν ἐθελοθυσία τῆς λευϊτικῆς φαμίλιας: «κολλητικὰ τὰ καλὰ αἰσθημάτα» λέει μὲ ἀπέχθεια ὡσάν νὰ ἦταν ψώρα, καὶ «πολλαπλασιάζονται», διαμαρτύρεται ἀνατριχιασμένος. Τὸ ἄκρο ἄωτο τῆς λοιμικῆς τῶν καλῶν αἰσθημάτων τὸ ἐνσαρκώνει στὰ μάτια τοῦ Γάλλου μελετητῆ ὁ μπαρμπα-Στεφανῆς, ποῦ δέχεται στὸ κεφάλι κάτι περισσότερο ἀπὸ «ἓναν κουβὰ σκουπίδια» (Σεφέρης), μὲ γαλατικὴ κομψότητα ἀδειασμένο (σ. 423)¹:

Καί, τὸ χειρότερο, ἐξαίρεται ἓνας ἥρωισμὸς ἐντελῶς ἀνεύθυνος, ἐκεῖνος τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ, ποῦ ἀρνεῖται ἀκόμα καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κινδύνου: «Κίντυνος, λέει; Ντίπ, καταντίπ, καθόλ'!» (2.281.27) «—Νά, ἄνθρωπος, εἶπεν ὁ παπάς» (2.281.25). Ὁ ἀναγνώστης θὰ διάλεγε μᾶλλον ἄλλο χαρακτηρισμό.

Ἡ ἐπιδημία, λοιπόν, ποῦ πρόσβαλε πρώτη τὴν οἰκογένεια τοῦ παπα-Φραγκούλη, γίνεται καθολικὴ καὶ ἡ σύγχυση τῶν αἰσθημάτων —ἀφηγητῆ καὶ ἡρώων τοῦ διηγήματος— εἶναι ἀπόλυτη. “Ὅλο τὸ κακὸ ξεκινεῖ ἀπὸ τὸ βαρύτατο σφάλμα τοῦ ἱερέα, ποῦ, ἀντὶ νὰ συμβουλευτεῖ τὴν Ἑθνικὴ Μετεωρολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸ Λιμενικὸ Σῶμα, ἀρμόδιο γιὰ τέτοιες ἐκτακτες καταστάσεις, ἐμπιστεύεται ἓναν ἀνεύθυνο καὶ σχεδὸν ἠλίθιο βαρκάρη. Ἄν εἶχε καθίσει φρόνιμος στ' αὐγά του καὶ τὴ ζέστα του, θὰ γλυτώναμε ἀπὸ τὶς «ἐλεεινὲς σελίδες» ἐνὸς διηγήματος, ποῦ ἡ παρουσία του στὰ σχολικὰ ἀναγνώσματα συντέλεσε, ὅπως διαβεβαιώνει ὁ κ. Σωνιέ, στὸ σχηματισμὸ «ἀρνητικῆς εἰκόνας τοῦ συγγραφέα»².

¹ Παραλείπω συχνὰ τὶς παραπομπὲς τοῦ κ. Σωνιέ στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, ἀφενὸς γιὰ νὰ μὴ δημιουργεῖται σύγχυση καί, ἀφετέρου, γιατί δὲν εἶναι παρὰ στάχτη στὰ μάτια. Ξέρει πολὺ καλὰ ὅτι σχεδὸν κανεὶς δὲ θὰ διανοηθεῖ νὰ ἐλέγξῃ τὰ λεγόμενά του ἀνατρέχοντας στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο. Παράδειγμα ἀπὸ τὸ διήγημα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ: πόσοι πρόσεξαν ὅτι στὸ διάλογο παπᾶ καὶ Στεφανῆ ὁ λόγος τοῦ παπᾶ «Νά, ἄνθρωπος» προηγεῖται (στίχος 25) καὶ ἡ βεβαίωση τοῦ Στεφανῆ «Ντίπ, καταντίπ, καθόλ'!» ἀκολουθεῖ (στ. 27), σειρὰ ποῦ ἀναποδογυρίζει ὁ παραπεμπτικώτατος καὶ διασταυρωτικώτατος μελετητής;

² Ἐδῶ θὰ περιμένε κανεὶς νὰ τεκμηριωθεῖ μὲ ἐκτενὲς παράθεμα καὶ ἀκριβῆ παραπομπὴ τῆ βεβαιότητά πὺς τὸ διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» ἀμαύρωσε τὴν εἰκόνα τοῦ συγγραφέα του. Ποιοί, ἀλήθεια, σχημάτισαν «ἀρνητικὴ εἰκόνα» γι' αὐτὸν ἕξαιτίας τοῦ σχολικοῦ βιβλίου; Καὶ ποὺς σὲ ποιά μελέτῃ καταδίκασε τὴ γραφὴ τοῦ διηγήματος;

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Ἐωσφόρος καὶ ἄβυσσος* ἐνδέχεται νὰ μοῦ προσάψει τὴ μομφή ὅτι γενικεύω παραπλανητικά, ἀφοῦ ἐκεῖνος δὲν καταδικάζει ὅλο τὸ διήγημα. Πράγματι, στὸν *Ἐωσφόρο...* διαβάζουμε καὶ τοῦτα (σ. 421):

Χαρακτηριστικότερο εἶναι ὅτι τὸ δυνατότερο σημεῖο εἶναι ἐκεῖνο ὅπου δεσπόζει ἡ μορφὴ τῆς Μητέρας, τὰ ἀποτυχημένα ἐκεῖνα ποῦ εἶναι ἀφιερωμένα στὴ δόξα τοῦ Πατέρα. Στὴν ἡδονικὴ περιγραφή τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ (2.293-294), ἂν καὶ παραμένουν ὑπολείμματα ἰδεοληπτικῶν στοιχείων σχετικῶν μὲ τὸν Πατέρα («Πελιδνὸς ὁ παράφρων τύραννος...» κλπ. 2.294.6 κ.έ.) —τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν, φαίνεται, ἰδιαίτερα τοὺς θρησκόληπτους σχολιαστὲς—, ὅλη ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ θαλπωρὴ ὀφείλονται στὴν προοδευτικὴ ἐπιβολὴ τοῦ προσώπου τῆς Μητέρας, παρὰ τὴν ἐπίμονη παρουσία τῶν νεκρῶν παιδιῶν (ὁ Ἅγιος Κήρυκος, ἡ Βρεφοκτονία, 2.294.10.17 καὶ 25). Ἡ σκηρὴ προαναγγέλλει, μὲ τρόπο λιγότερο τέλειο, τὴν ἀνάλογη περιγραφή τῆς Γλυκοφιλοῦσας στὸ ὁμώνυμο διήγημα. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅπως καὶ στὸ «Λαμπριάτικο ψάλτη», ὁ κόσμος τῆς μητέρας τείνει νὰ ἐπιβληθεῖ εἰς βᾶρος τοῦ πατέρα, σ' ἓνα ἔργο ποῦ σκοπὸ ἔχει νὰ πετύχει τὸ ἀντίθετο.

Ὁ γιὰ τὸ εἶναι, τὸ δίχως ἄλλο, στραβὸς καὶ ἡ πλοήγησις δύσκολη. Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ ἔχει ὑπομονή. Καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθει ὅτι, ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν παράγραφο ποῦ μόλις διάβασε, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς κρίσις γιὰ τὸ διήγημα (σ. 421):

Ἀπὸ καθαρὰ λογοτεχνικὴ ἄποψη, τὸ κείμενο εἶναι ἐντυπωσιακὰ ἄνισο. Περιέχει μερικὲς ἐξαιρετικὲς σελίδες, κυρίως στὸ δεύτερο ἡμίσυ του, δίπλα σὲ ἄλλες ἐλεεινές, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ἀρχή.

Τὸ δεύτερο μέρος ἐκτείνεται σὲ ὀκτὼ σελίδες τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως ἢ 241 τυπογραφικοὺς στίχους, ἀλλὰ ὁ κ. Σωνιὲ δὲν προσδιορίζει ποιὲς καὶ πόσες ἀκριβῶς θεωρεῖ ἐξαιρετικὲς. Ἐπισημαίνει ὡς δείγμα ἐξαιρετικῆς γραφῆς μόνο τὴν «ἡδονικὴ περιγραφή τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ», ποῦ ἐκτείνεται σὲ 42 στίχους, δηλαδὴ σὲ μιὰ σελίδα καὶ κάτι. Ἦταν ὅμως ὑποχρεωμένος νὰ ὑποδείξει καὶ κάποια ἀκόμη σημεῖα, ὅπου, χάρις στὴν προοδευτικὴ ἐπιβολὴ τῆς Μητέρας, ὁ Παπαδιαμάντης ξαναβρίσκει τὸν πεζογράφο ἑαυτό του. Ἀρκεῖται, ἐντούτοις, στὴ μνεῖα μόνο τοῦ «δυνατότερου», παραλείποντας τὰ «δυνατά», ὅχι γιὰ ν' ἀποφύγει τὴ μακρηγορία, ἀλλὰ ἀπὸ ἀδυναμία νὰ δικαιολογήσει τὴ δύναμή τους μὲ τὴν «ἐπι-

βολή τῆς Μητέρας»¹. Τέτοιαι λογῆς ἐπιβολή, ὅπως καὶ ἂν τὴν ἐννοεῖ, ἀπουσιάζει παντελῶς ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ δευτέρου μέρους (δηλαδὴ ἀπὸ τὰ τρία, καὶ περισσότερο, τέταρτά του), ὅπου καὶ πάλι τὸ πάνω χέρι τὸ ἔχουν οἱ ἀντιπαθέστατοι ἀρσενικοί, θεϊκοὶ καὶ χοϊκοί.

Συνοψίζω, πρὶν προχωρήσω: ἀπὸ τις 25 σελίδες τοῦ ἀρχετυπικοῦ² διηγήματος «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», ὁ συγγραφέας τοῦ Ἐωσφόρου... ἐπιλέγει 42 στίχους καὶ ἐπάνω τους ἐπιχειρεῖ νὰ στηριξεῖ τὸν ἰσχυρισμὸ του — ὀρθότερα: τὸ δόγμα — ὅτι ἡ καλὴ γραφὴ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς μητρικῆς ἀβύσσου καὶ ἀπὸ τὴν ἦττα τῆς πατρικῆς παντοδυναμίας. (Ὅπου οἱ ὄροι, ἀθέλητα ἢ ἠθελημένα, ἀντιστρέφονται, ἡ κακογραφία εἶναι ἀφόρητη.)

Παρακαλῶ τώρα τὸν ἀναγνώστη νὰ ἔχει ἀνοιχτὲς ἐμπρὸς του τις σελίδες 293-294 — ἀπὸ τὸ ἡμιστίχιο «Ἐλαμψε δὲ τότε ὁ ναὸς ὄλος» ὡς τὸν στίχο «οἱ κόλποι τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὁ Ληστής ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὁμολογήσας» —, ὅπου τὸ «δυνατότερο σημεῖο» τοῦ διηγήματος, κατὰ τὴν κρίση τοῦ κ. Σωνιέ.

Ἀρχίζω τις παρατηρήσεις μου μετὰ τὴν ἐξῆς προεισαγωγικὴ: ἂν σὲ ὀλόκληρο τὸ διήγημα ὑπάρχει κάποιος ἔχνος «μαχητικῆς θρησκευτικότητος», αὐτὸ βρίσκεται στὸ κέντρο ἀκριβῶς τοῦ «δυνατότερου σημείου» καὶ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ ἀποτροπιάζεται ὁ κ. Σωνιέ, δηλαδὴ ὁ φόνος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μερκούριο. Ἄν τὸν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τις 42 ἀράδες καὶ παραμερίσουμε, ἐπιπλέον, ὅσα ὁ ἴδιος πάλι ὀνομάζει προϊόντα κακῶν συγγραφικῶν συνταγῶν — λογουχάρη τὴν «παρουσία νεκρῶν παιδιῶν», ὅ,τι ἀπομένει συμποσώνεται σὲ 15 (ὀλογράφως: δεκαπέντε) στίχους, ὄλους κι ὄλους.

Ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴ προκύπτουν δύο, τουλάχιστον, ἐρωτήματα: Πρῶτα πρῶτα, ὅταν ὁ κ. Σωνιέ κάνει λόγο γιὰ «παταγῶδη ἀποτυχία» τοῦ Παπαδιαμάντη «νὰ δημιουργήσει μιὰ μαχητικὴ θρησκευτικὴ λογοτεχνία» (σ. 423), πῶς λαβαίνει τὴν τόλμη νὰ χαρακτηρίσει ὡς «ἐξαιρετικὲς σελίδες» ἢ «δυνατότερο σημεῖο» ἓνα τμήμα ποῦ τὸ κέντρο του τὸ λυμαίνεται ἢ γάγγραινα τῆς μαχητικῆς θρησκευτικότητος; Ὑστερα, πῶς γίνεται νὰ ἐπαινῆ, λάτρης αὐτὸς τῆς μητρικῆς δεσποτείας ἢ ἀβύσσου, μιὰ περιγραφὴ ποῦ ἀρχίζει μετὰ δύο στίχους, ὅπου μετὰ ἰδιαίτερη ἔμφραση τονίζεται ἡ ἐπιβολὴ ἄρρενος;

¹ Ὁ κ. Σωνιέ ἄλλοτε κεφαλαιογραφεῖ καὶ ἄλλοτε μικρογραφεῖ τὸ ἀρχικὸ γράμμα τῶν λέξεων Πατέρας καὶ Μητέρα.

² Μιὰ ἀπὸ τις πηγὲς ποῦ ἀρδεύουν τὴ Ρωμισύνη τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλογλου εἶναι τὸ «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο».

«Ἐλαμψε δὲ τότε ὁ ναὸς ὄλος καὶ ἤστραψεν ἐπάνω εἰς τὸν θόλον ὁ Παντοκράτωρ μετὴν μεγάλην κ' ἐπιβλητικὴν μορφήν».

Τὸ στραβοδιαβασμένο κείμενο ἐκδικεῖται.

Ἄξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι στὸ «δυνατότερο σημεῖο» ἡ Μητέρα, δηλαδή ἡ Παναγία, μνημονεύεται μετὰ τρεῖς συνολικὰ ἀράδες. Ἄν θεωρηθεῖ ὅτι καὶ ἡ Ἁγία Ἰουλίττα τὸν μητρικὸ ἀρχέτυπο ἐξεικονίζει, προστίθεται ἄλλη μιὰ ἀράδα. Ἡ ὑπόλοιπη περιγραφή ἀνήκει στοὺς ἄνδρες, δηλαδή στὸν Πατέρα: Προφῆτες, Ἀπόστολοι, Μάρτυρες, Ὅσοιοι, Ὁμολογητές, ὁ Ἅγιος Μερκούριος, ὁ Ἅγιος Κήρυκος, οἱ μεγάλοι Πατέρες, ὁ Ἄδελφός, ὁ Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Θεολόγος. Συντριπτικὴ ἀνδροκρατία ἢ πατροκρατία. Ἐντούτοις ὁ κ. Σωνιέ, ἀφήνοντας μετέωρη τὴ θεωρία του γιὰ τὶς εὐεργετικὰς ἐπιδράσεις τοῦ μύθου τῆς μητρικῆς ἀβύσσου στὴν παπαδιαμαντικὴ γραφή, ἐκτιμᾷ κατεξοχὴν αὐτὸ τὸ κομμάτι τοῦ διηγήματος, λησμονώντας ἴσως ὅτι ἐμπεριέχει ἓνα ἀνδροκρατούμενο κατεβατό, ἓναν «ἀνδρῶν κατάλογον».

Ἄλλὰ τότε τί μᾶς ἐμποδίζει νὰ βάλουμε πλάι του καὶ τοῦτο τὸ ἐφάμιλλο;

«Ἄλλ' ὅτε ὁ ἱερεὺς ἐξελθὼν ἔψαλε τὸ “Δεῦτε ἴδωμεν πιστοί, ποῦ ἐγεννήθη ὁ Χριστός”, τότε αἱ μορφαὶ τῶν Ἁγίων ἐφάνησαν ὡς νὰ ἐφαιδρύνθησαν εἰς τοὺς τοίχους: “Ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν ἔνθα ὀδεύει ὁ ἀστήρ”, καὶ ὁ κύρ Ἀλεξάνδρῃς ἐνθουσιῶν ἔλαβε τὴν ὑψηλὴν καλὰμην καὶ ἔσεισε τὸν πολυέλεον μετὰ τὰς λαμπάδας ὄλας ἀνημμένας. “Ἄγγελιο ὑμνοῦσιν ἀκαταπαύστως ἐκεῖ”, κ' ἐσείσθη ὁ ναὸς ὄλος ἀπὸ τὴν βροντώδη φωνὴν τοῦ παπα-Φραγκοῦλη μετὰ πάθους ψάλλοντος: “Δόξα ἐν ὑψίστοις λέγοντες τῷ σήμερον ἐν τῷ σπηλαίῳ τεχθέντι”, καὶ οἱ ἄγγελοι οἱ ζωγραφιστοί, οἱ περικυκλοῦντες τὸν Παντοκράτορα ἄνω εἰς τὸν θόλον, ἔτειναν τὸ οὖς ἀναγνωρίσαντες οἰκειῶν αὐτοῖς τὸν ὕμνον».

Καὶ σὲ τοῦτο τὸ ἀπόσπασμα, ὅπου οἱ εἰκονιζόμενοι συγχορεύουσι μετὰ ἐκείνους ποὺ τοὺς εἰκονίζουν μυστικῶς, δηλαδή μετὰ τοὺς ναυβάτες τῆς φελούκας τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ, ὁ Παντοκράτωρ¹ κυριαρχεῖ, ἀλλὰ δὲς ὅτι ἡ κυριαρχία του καθόλου δὲ βλάπτει τὴν ἐξαιρετικὴν, ὄντως, γραφὴν τοῦ Παπαδιαμάντη — μὰ γιατί τώρα κάθουσι καὶ σχολιάζω δασκαλικά τὰ αὐτονόητα;

¹ Πολὺ φοβοῦμαι πὼς ὁ κ. Σωνιέ μιλώντας γιὰ Πατέρα ἐννοεῖ τὸ Χριστό, πλάνη ἱκανὴ ν' ἀνατρέφει ὄλες του τὶς ἐρμηνείες.

Ὁ Παντοκράτωρ, λοιπόν, ἐποπτεύει —για νὰ χρησιμοποιήσω ἓνα ρῆμα τοῦ Παπατσώνη— καὶ τὴν ἐκκλησιά Του στὸ Κάστρο καὶ ὀλόκληρο τὸ φερώνυμό της διήγημα —πρῶτο καὶ δεύτερο μέρος¹, ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴ στερνὴ ἀράδα— καὶ μέσα στὸ δικό Του δεσποτικὸ φῶς («φῶς γάρ, καὶ πρὸ ποδῶν ὑψίδρομον σέλας, Χριστέ», «Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια», 4.226.26-27) φέγγουν καὶ θάλπονται τὰ πάντα· μαζί καὶ ἡ γραφὴ τοῦ «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» καὶ τὸ χέρι ποῦ τὴ χάραξε. Μαζί καὶ ἡ βάρκα τοῦ μπαρμπα-Στεφανῆ τοῦ Μπέρκα, ὅταν πλέει σωστικὴ πρὸς τὸ κάστρο κι ὅταν ἐπαναπλέει, σῶα ὡς Κιβωτός, στὸ λιμάνι τῆς Σκιάθου.

Ἑλληνικὴ βάρκα.

¹ Ὑπάρχει, πράγματι, μιὰ διαφορὰ γραφῆς ἀνάμεσα στὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο μέρος, ποῦ ὀφείλεται ὅμως στὴ διαφορὰ μεταξὺ ἀφηγηματικοῦ καὶ περιγραφικοῦ ὅφους. Θὰ τὰ ποῦμε στὸ μελέτημα «Ἀνεμόσκαλα μεταξωτή».

Διαβάζοντας παράλληλα τὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη»
τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη καὶ τὴ «Θυσία» τοῦ
Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ

Μισὸς πάνω-κάτω αἰώνας χωρίζει τὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη»¹ τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὴ «Θυσία»² τοῦ Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ³.

Στὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη», κατὰ τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας, ὁ προεστὸς τῆς Σκιαθου Κομπῆς Νικολάου θέλει πιά νὰ χωρίσει τὴ Σεραϊνῶ ἢ Σεραϊνα ἢ Κομπίνα, τὴ σαραντάχρονη γυναίκα του, ἐπειδὴ ὕστερ' ἀπὸ 15 χρόνων συζυγίαν δὲν τοῦ εἶχε κάμει παιδί (αὐτὸς ἦτο πεντηκοντούτης ὡς ἐγγιστα), καὶ νὰ παντρευτεῖ τὴν ἀπροστάτευτη καὶ πεντάρφανη Λελούδα, τὴ γειτόνισσά τους, μόλις τριάντα χρόνων ἴσως. Ὅταν ὁ ἀρμάδα τοῦ Ἀχμέτη Πασᾶ κατέπλευσε καὶ ἄραξε ἀνάμεσα στὸν Μέγαν Γιαλὸν κ' εἰς τὸν Μικρὸν Γιαλόν, ὁ Κομπῆς («δὲν ξέρις ὅτι τὰ ἔχω καλὰ μὲ τς ἀγάδες;») τὸ ἀπεφάσισε: συνεννοήθηκε μὲ τὸν Καπετὰν Πασᾶ. Πρόσταξε τὴ γυναίκα του νὰ πάρει μαζί της τὴ Λελούδα καὶ νὰ πᾶνε σὰν σουρουπώση νὰ ἀνάψουν τὰ καντήλια τ' Ἄι Προκοπίου, κάτω στὸ ρέμα: «Τὸ ἔχω τάξιμο ἀπὸ καιρὸ». Ζήτησε ἀπὸ τὸν παπα-Σταμέλο νὰ πᾶει τὸ βράδυ μαζί του στὴ φεργάδα γιὰ νὰ ψάλει ἐκεῖ ἀγιασμό. Τὴν ὥρα ποὺ ἡ Σεραϊνῶ καὶ ἡ Λελούδα ἔβγαιναν ἀπὸ τὸν

¹ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ὑπαντα, Κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Τόμος Δ', σσ. 493-507.

² Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ, Στὸ δικαστήριό τοῦ πατέρα μου, μετάφραση: Ἀνθὴ Λεοῦση, Ἐκδόσεις Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα, Ἰανουάριος 2003, σσ. 15-24.

³ Ὁ Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ γεννήθηκε τὸ 1904 στὸ Λεονκίν τῆς Πολωνίας, ἀπὸ πατέρα ραββῖνο καὶ μάνα κόρη ραββῖνου. Τὸ 1935 μετανάστευσε στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου καὶ ἔζησε μέχρι τὸν θάνατό του, τὸ 1991. Τὸ 1978 τιμήθηκε μὲ τὸ Νόμπελ Λογοτεχνίας. Ἐχει γράψει πολλὰ μυθιστορήματα, διηγήματα καὶ παιδικὰ βιβλία. Ὅλο τὸ ἔργο του εἶναι γραμμένο στὰ γίντις, τὴ γλῶσσα τῶν ἀσκενάζι Ἑβραίων τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ὁ κόσμος τῶν μυθιστορημάτων καὶ τῶν διηγημάτων του εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἑβραίων ποὺ μιλοῦν γίντις, εἴτε αὐτοὶ ζοῦν σὲ κάποια πολίχνη τῆς Πολωνίας, εἴτε ζοῦν στὶς ἑβραϊκὲς συνοικίες τῆς Νέας Ὑόρκης.

Ἅγιο Προκόπιο, δυὸ ἄνθρωποι κρυμμένοι πίσω ἀπὸ ἕναν βράχο τοὺς ὠμίλησαν ἑλληνιστὶ νὰ μὴ φοβοῦνται καὶ ἕνας τρίτος, ὁ Κουμπής, ἐξόπισθεν τοῦ βράχου προέκυψεν καὶ εἶπε στὴ Λελοῦδα νὰ πάει μαζί τους στὴ φεργάδα, καὶ στὴν Κουμπίνα, τὴ γυναίκα του, νὰ γυρίσει στοῦ σπίτι της. Ἡ Σεραϊνὴ μάντεψε ἀμέσως τί ἐμελλε νὰ συμβῆ. Μιά μεγάλη βάρκα μὲ ἕξι Γραικοὺς κωπηλάτες καὶ τὸν παπα-Σταμέλο, περίμενε τὸν Κουμπή, τὴν τρέμουσα Λελοῦδα καὶ τοὺς συνεργοὺς τῆς ἀρπαγῆς εἰς τὴν ρίζαν τοῦ θαλασσοκτισμένου Κάστρου. Ὀνησιώτης προεστῶς ἔλαβε τοὺς οἶακας, αἱ κῶπαι ἐπληξάν τὰ κύματα, καὶ μετὰ εἴκοσι λεπτὰ ἡ βάρκα ἔφθασε παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς ναυαρχίδος. Ὁ Φαναριώτης γραμματέας τοῦ Καπετὰν Πασᾶ τὸν ἀντιπροσώπευσε καὶ ὁδήγησε τοὺς ἐπισκέπτες στὸν δικό του θάλαμο. Ἐκεῖ τέλος πάντων, καὶ παρὰ τὴν ἀπροθυμία τοῦ παπα-Σταμέλου, ἐγίνε ὁ γάμος. Στὴ μία μετὰ τὰ μεσάνυχτα τὸ ζεῦγος τῶν νεονύμφων ἔφτασε στοῦ σπίτι τοῦ Κουμπῆ. Ἡ Σεραϊνὴ εὐλόγησε τὴ νέα Κουμπίνα καὶ πῆγε νὰ κοιμηθεῖ στοῦ σπιτακί τῆς γειτόνισσάς της. Ὅταν τὴν ἄλλη μέρα ὁ Κουμπής τῆς εἶπε νὰ πάει νὰ μένει πιά στοῦ δικό της σπίτι, ἐκεῖ στοῦ Πρεγάδι, ἡ Σεραϊνὴ τὸν παρακάλεσε νὰ τὴν ἀφήσει νὰ καθίσει στοῦ σπίτι του καὶ νὰ τοῦ ἀνατρέφει τὰ παιδιὰ ποὺ θὰ κάνει. Καὶ ὁ Κουμπής, συγκινημένος, δέχτηκε. Ἔτεκεν ἡ Λελοῦδα, καὶ ἡ Σεραϊνὴ ἀνέθρεψε τὸν Κονόμον (Ἀλέξανδρον), τὸν Μόσκοβον, τὸν Γεώργιον, τὸν Θωμᾶν, καὶ ἄλλας τόσας θυγατέρας. Ὁ Κουμπής Νικολάου ὠνομάσθη ἀπ' ὄλον τὸ χωρίον Καραχμέτης, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Τούρκου ναυάρχου. Ἡ Σεραϊνὴ ἐπέζησε δέκα ἢ δώδεκα ἔτη, ὅσα ἤρκουσαν διὰ ν' ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα τοῦ Κουμπῆ. Ἀνεπαύθη καὶ ἐτάφη ἐξωθεν τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὅταν μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια πῆγαν νὰ σκάψουν γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων της, τὰ κόκκαλά της εἶχαν εὐωδιάσει.

Στὴ «Θυσία», κατὰ τις ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, στὴν ὁδὸ Κροχμάλνα ἀριθμὸς 10 στὴ Βαρσοβία, ἡ οἰκογένεια τοῦ μικροῦ τότε Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ εἶχαν γείτονες ἕνα ἠλικιωμένο ζευγάρι. Ἦταν ἀπλοὶ ἄνθρωποι. Αὐτὸς ἦταν τεχνίτης, μπορεῖ καὶ γυρολόγος, καὶ τὰ παιδιὰ τους ἦταν ὅλα παντρεμένα. Κι ὅμως οἱ γείτονες ἔλεγαν ὅτι παρόλη τὴν ἠλικία τους, αὐτοὶ οἱ δυὸ ἦταν ἀκόμα ἐρωτευμένοι. Ὅταν στὴ γειτονία κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι οἱ γέροι θὰ χωρίζαν, ξέσπασε σκάνδαλο τρομερό, καὶ ἀκόμα χειρότερο, ὅταν μαθεύτηκε ὅτι ὁ γέρος ἐπρόκειτο νὰ παντρευτεῖ ἕνα νέο κορίτσι. Ὡστόσο, ἐνῶ ὅλοι, καὶ ἰδίως οἱ γυναῖκες, θεωροῦσαν, ὅπως εἶναι φυσικό, ὑπεύθυνον τὸν γέρο γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, ἡ ἀλήθεια, ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια, ἦταν ὅτι ἡ γερόντισσα — ὅπως ἡ ἴδια

έσπευσε να το ξεκαθαρίσει στη μητέρα και κατόπιν στον ραββίνο πατέρα του μικρού Ίσαάκ — αγαπούσε τόσο τον άντρα της, ώστε με όλη της την καρδιά παραχωρούσε τη θέση της στη φτωχιά νέα κοπέλα, για να μπορέσει εκείνος να απολαύσει κοντά της τη ζωή και να κάνει μαζί της παιδιά. Παρά την αγανάκτηση της ραββίνισσας για την αλλόκοτη αυτή ιστορία, το άντρόγυνο επισκέφτηκε το άλλο πρωί τον ραββίνο και πιά αποφασίστηκε κανονικά το διαζύγιο και ο γάμος. Τις βδομάδες που πέρασαν μέχρι την έκδοση του διαζυγίου ή γειτονιά έζεε και κόχλαζε. Τελικά όμως όλα έγιναν όπως τα είχε σχεδιάσει η γερόντισσα — γιατί «όλα ήταν δική της ιδέα» όπως έκμυστηρεύτηκε στον ραββίνο ο άντρας της — εκείνη ανέλαβε και όλες τις προετοιμασίες για τον γάμο· επιπλέον είχε στον νου της να φροντίσει αυτή το παιδί που θα έφερνε στον κόσμο ή νέα σύζυγος, για να μπορεί ή κοπέλα να εργάζεται. Σιγά σιγά ή αναταραχή στη γειτονιά κόπασε, αλλά ή κοπέλα δεν καρπογόνησε, και ο γέρος πέθανε λίγο καιρό ύστερα από τον γάμο. «Άργότερα και ή γερόντισσα άφησε την τελευταία της πνοή σε κάποια σοφίτα».

Τά δυό διηγήματα έχουν μιá ομοιότητα¹ έντυπωσιακή όσο και παραπλανητική. Με διαφορετικά λόγια, και μάλλον ακριβέστερα, είναι περίπου σαν να βλέπουμε τό ίδιο κέντημα άς πούμε, αλλά τή μιá φορά από τήν καλή του και ύστερα από τήν ανάποδη, τήν πίσω του μεριά.

Άν λοιπόν εξετάσουμε τά πράγματα με προσοχή, τότε θά δοϋμε πώς μολόντι τά δυό διηγήματα έχουν παράλληλες υποθέσεις, οι ήρωές τους συνδέονται άναμεταξύ τους κατά κάποιον τρόπο χιαστό. Έτσι, ο Καραχμέτης από ύπερογκο έγωισμό και ή γερόντισσα από τόν ύπερβολικό της ζήλο τής αγάπης είναι αυτοί που σπρώχνουν τά πράγματα εκεί που τό έχουν αποφασίσει, ένω τά ταίρια τους δέν έχουν παρά να τούς ύποταχθοϋν, να τούς ακολουθήσουν και να ύποστοϋν τις συνέπειες. Νά πώς παρουσιάζει ο Παπαδιαμάντης τόν άνοικονόμητο, όργίλο προεστό του: «Ο Κουμπής Νικολάου, μαϋρος, ρωμαλέος, έπιβλητικός... προήδρευε συνήθως εις τό Κιόσι... όπου συνηθρίζοντο συνήθως οι προεστοί. Διελέγοντο, έσυμβουλευόντο, κ' ύπερίσχυε συνήθως ή γνώμη του ζωηροτέρου, όστις ειχεν εκάστοτε άρκετόν σθένος, ώστε να πειθαναγκάζη τούς άλλους. Τό χάρισμα αυτό τό ειχεν εις μέγαν βαθμόν ο Κουμπής. Μελαψός, στιβαρός, άπότομος, έννοει να γίνεται όπως αυτός ήθελε. Και έγίνε-

¹ Στη σύντομη κριτική παρουσίαση του βιβλίου *Στό Δικαστήριο του πατέρα μου*, ο Κωστής Παπαγιώργης αναφέρει: «Τηρουμένων τών αναλογιών, έχουμε να κάνουμε με έναν έβραίο Παπαδιαμάντη», περ. *Άθηνόραμα*, 20-27 Μαρτίου 2003, σσ. 248.

το σχεδόν πάντοτε». Και στην άμέσως επόμενη παράγραφο: «Έντούτοις, κατ' οίκον είχε διαφόρους πειρασμούς ο Κουμπής. Την χρονιά εκείνην είχε κολλήσει στον νοῦν τοῦ Κουμπή, ὅτι ἔπρεπε νὰ χωρίσῃ τὴν γυναῖκά του...» Καὶ παρακάτω: «Ἄκοῦς τί σ' λέω, Κουμπίνα;... Καὶ ποῖος μπορεῖ νὰ σᾶς πειράξῃ, χριστιανὸς ἢ Τοῦρκος ἢ ἄλλος, ἄς εἶναι καὶ διάβολος μὲ τὰ κέρατα;... Ἐγὼ εἶμ' ἐδῶ. Ποῖος θ' ἀποκοτῆσει νὰ σᾶς πειράξῃ;» Καὶ ὅποιος δὲν ἤξερε «τὰ χούια» καὶ «τὰ συστήματα» τοῦ Κουμπή ἦταν χαμένος. Δίπλα του μὲς στὴ ναυαρχίδα, ἡ δύστυχη Λελούδα «εἶχε τὴν ἀφωνίαν τοῦ θύματος, τοῦ ἀγομένου εἰς σφαγὴν». Γιὰ τὴν ἡρώίδα πάλι τοῦ Σίνγκερ διαβάζουμε τὰ ἐξῆς: «Ὅλα ἦταν δική της ιδέα». «Εὐκόλα τοῦ ἐπιβλήθηκε». Ὁ τυραννικὸς Κουμπής καὶ ἡ παράφορη γερόντισσα, καὶ οἱ δυὸ αὐτοί, ξέρουν πῶς νὰ πείθουν καὶ πῶς νὰ ἐπιβάλλουν στους ἄλλους τὴ θέλησή τους, ὁ καθένας βέβαια μὲ τὰ ὅπλα του. Γράφει ὁ Σίνγκερ: «Ἡ φωνὴ της γινόταν ὄλο καὶ πιὸ ἀπαλή, πιὸ ἀπαλή. Διαισθανόμενον πῶς εἶχε ἀρχίσει νὰ πείθει τὸν πατέρα μου. Τοῦ ψιθύριζε ἐσώτερα μυστικά, τέτοια ποῦ ἓνας ἄντρας σπάνια ἀκοῦει ἀπὸ τὰ χεῖλη μιᾶς γυναίκας, τέτοια ποῦ μονάχα ἀριά καὶ ποῦ ἐξετάζονται στους βαρεῖς τόμους τῆς Ρεσπόνσα¹». Καὶ τῶν δυὸ αὐτῶν οἱ ἐπιθυμίες εἶναι ἀδρὰ χαραγμένες στὴν καρδιά τους, καὶ ἀθόλωτες: «Θέλω μονάχα νὰ τὸν βλέπω εὐτυχισμένο» δηλώνει ἡ γερόντισσα. Καὶ γιὰ τὸν Καραχμέτη γράφει ὁ Παπαδιαμάντης: «Ὁ κύρ Κουμπής, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα ἦτο τόσοσ ἀυστηρὸς ἄνθρωπος, εἶχε κι αὐτὸς μίαν ἀδυναμίαν ἐπόθει νὰ ἔχῃ μικρὸν νινί, χαριτωμένον, ἀγγελικὸν πλάσμα, διὰ νὰ τὸ χορεύῃ στὰ γόνατά του», κρύβοντας μὲ ἐπιμέλεια πίσω ἀπὸ τὴν εἰρωνεία τὴν ὀλωσδιόλου ἀόριστη, εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὑποψία τῆς λαγνείας — μόνο καὶ μόνο γιὰτι δυὸ-τρὶς ἀράδες παρακάτω διαβάζουμε γιὰ τὴ Λελούδα: «ὠραία, ροδόπλαστος, σεμνή, ταπεινή, πτωχὴ καὶ ἀμεμπτος, ἀπροστάτευτη καὶ πεντάρφανη». Ἀπὸ ποῦ ἀντλοῦν ὅμως ἄραγε οἱ δυὸ αὐτοὶ ἦρωες τὴ δύναμή τους; Ὁ Καραχμέτης ἀπὸ τὸ κραταῖο καὶ τυφλό του θέλημα, ἀσφαλῶς καὶ ἀπὸ τὸ κύρος ποῦ ἔχει ὡς δημογέροντας: «Ἐχουν ἄλλον ἀπὸ μένα ἐδῶ κόνσολα καὶ ἀποκούμπι;» λέει γιὰ τοὺς Τοῦρκους. Ἄλλα καὶ ἡ γερόντισσα δὲν γνωρίζει καμμιά ἀμφιβολία, κανέναν δισταγμὸ μέσα στὴ μέθη τῆς θυσίας της ποῦ τὴν ἔχει κυριέψει. Ὅλα τὰ ἔχει κανονί-

¹ Στὰ ταλμουδικὰ καὶ μεταταλμουδικὰ χρόνια ἡ φήμη τῶν μεσοποταμαϊκῶν ἐβραϊκῶν ἀκαδημιῶν ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε πολλοὶ Ἑβραῖοι, ἀκόμη καὶ ἀπὸ μακρινὰ μέρη, ἔστειλαν ἐρωτήσεις γιὰ ποικίλα θρησκευτικὰ, λατρευτικὰ, θεολογικὰ, φιλοσοφικὰ, φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ θέματα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξη τῆς λεγόμενης Ρεσπόνσα (ἀπαντητικῆς) φιλολογίας.

σει, ακόμα και για τὸν θάνατο: «Τὸν ἴδιο ἐκεῖνο καιρό... ἀγοράσανε καὶ ἓνα κομμάτι γῆς στὸ κοιμητήριο»· ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο: «Καὶ μοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι — ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα — θὰ πλαγιάζω δίπλα του στὸ κοιμητήριο. Στὸν ἄλλο κόσμο θὰ εἶμαι ξανά ἡ γυναίκα του. Θὰ εἶμαι τὸ σκαμνάκι γιὰ τὰ πόδια του στὸν Παράδεισο. "Ὅλα ἔχουν τακτοποιηθεῖ». Σὲ τέτοιες περιπτώσεις τὰ διάφορα ἐπιχειρήματα γιὰ δεκανίκια τὰ βρίσκει χωρὶς πολὺ κόπο τὸ μυαλό: «Ὁ Κουμπῆς δὲν ἐννοεῖ νὰ ἔχη παλλακίδα — "πόρνοὺς καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός". Αὐτὸ τὸ ρητὸν σχεδὸν μόνον ἀπ' ὄλην τὴν Γραφήν ἤξευρεν... καὶ ξένο κριάς νὰ μὴ θρέψης, ἔλεγε χυδαία τις παροιμία». Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀπλοϊκὴ γερόντισσα, ὅταν ἡ ραββίνισσα «ἐπικαλέστηκε ἀκόμα καὶ ἓνα βιβλίον γύρω ἀπὸ τὴν ἠθικὴ» γιὰ νὰ τὴ μεταπειθεῖ, «μποροῦσε νὰ παραπέμψει στὴ Γραφή. Θύμισε στὴ μητέρα μου τὸ πῶς ἡ Ραχὴλ καὶ ἡ Λεία εἶχαν δώσει τις δοῦλες τους, τὴ Βαλλὰ καὶ τὴ Ζελφά, στὸν Ἰακώβ γιὰ παλλακίδες». Εἶναι κατὰ συνέπεια φυσικὸ νὰ δηλώνει ἐν τέλει ἡ γερόντισσα πῶς «τώρα ὅ,τι καὶ νὰ λένε μὲ ἐνδιαφέρει ὅσο καὶ τὸ νιαούρισμα τῆς γάτας». Ἐνῶ ἀπὸ τὴ δικὴ του πλευρὰ ὁ Καραχμέτης δὲν ἦταν ἔτσι κι ἄλλιῶς συνηθισμένος νὰ δίνει λογαριασμὸ γιὰ τίς πράξεις του σὲ κανέναν.

Καὶ ἐκεῖ ποῦ ὁ Καραχμέτης ἀποφασίζει, σχεδιάζει, καὶ ἐκτελεῖ στὸ ἀκέραιο τὰ σχέδιά του, ὁ ἥρωας τῆς «Θυσίας» «ἓνας καλοκάγαθος γέροντας μὲ ἄσπρη γενειάδα καὶ τὰ γλυκὰ μάτια ποῦ ἔχουν οἱ πολὺ ἡλικιωμένοι» ἀκολουθεῖ ὑπάκουα τὴ γυναίκα του στὰ ἔργα της, ἀμήχανος καὶ ἀδέξιος σὰν μικρὸ παιδί. «Ὅταν τὴν πρώτη φορὰ οἱ δυὸ σύζυγοι βγῆκαν ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ ραββίνου, «ὁ γέρος σφούγγιζε μὲ ἓνα μαντήλι τὸν ἰδρώτα ἀπὸ τὸ πρόσωπό του». Καὶ κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ διαζυγίου: «Ὁ γέρος καθόταν ἐκεῖ ζαλισμένος... ἦταν ὀλοφάνερο πῶς αὐτός, ὁ κύριος πρωταγωνιστής, ἦταν τόσο σαστισμένος ὅσο τουλάχιστον καὶ οἱ ὑπόλοιποι. Τούτῃ ἡ ἰδέα δὲν εἶχε γεννηθεῖ στὸ δικό του κεφάλι. Συχνὰ πυκνὰ θὰ τραβοῦσε μιὰ ρουφηξιὰ ταμπάκο γιὰ νὰ ξαλαφρώσει ἀπὸ τὴ στενοχώρια του. Ποῦ καὶ ποῦ θὰ ῥιχνε μιὰ βιαστικὴ ματιὰ πρὸς τὴ γυναίκα του...» Καὶ στὸν γάμο: «Κάτω ἀπὸ τὸ κουβούκλιο στάθηκαν ὁ γέρος καὶ ἡ εὐρωστη κοπέλα» — αὐτὴ ἡ φράση, χωρὶς τίποτε ἄλλο, τόσο εὐγλωττῆ! Μονάχα στὴ συναγωγὴ ἦταν πέρα γιὰ πέρα ὁ ἑαυτός του. Καὶ εἶναι χτυπητὴ ἐδῶ ἡ ἀντίθεση μὲ τὰ φερσίματα τοῦ Καραχμέτη, τὰ ταξίματά του στὸν Ἅγιο Προκόπιο, τὴ βιάση, τὴν ἀψάδα του καὶ τὴν ἀραθυμίαν του πρὶν πάει νὰ λειτουργηθεῖ τὴν ἡμέρα τῶν Βαΐων· καὶ ὅταν φεύγει ἔξαλλος ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά, ἱκανὸς νὰ σκοτώσει τὴ Λελουδά,

γιατί μέσα στη σαστιμάρα της από τις φωνές του και «εις τὸ θαμπερὸν τῆς αὐγῆς και εἰς τὸ τρέμον φῶς τοῦ κανδηλίου» ἔκανε λάθος και τοῦ ἔδωσε νὰ φορέσει «ὑποκάμισον χρυσοκέντητον ἰδικόν της».

Χάσμα μέγα ἄλλωστε χωρίζει και τὶς δύο θυσιαζόμενες γυναῖκες, τὴ γερόντισσα και τὴ Σεραϊνῶ. Εἶναι ἀταίριαστο, εἶναι ὀπωσδήποτε ἄδικο, και ὅμως, ἡ ζωτικότητα τῆς γερόντισσας, ἡ κινητικότητα της και ἡ φλόγα της, ἡ ἐπιμονή και ἡ βεβαιότητά της ὅτι κάνει τὸ σωστό, ἡ ὁρμή μετὴν ὁποῖα ρίχνεται στὴν ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου ποὺ συνέλαβε, μᾶς βάζει νὰ θυμηθοῦμε — ὅσο και νὰ τὸ ἀποδιώχνουμε κάτι τέτοιο — τὴ Φόνισσα! Ἄν ὁ νοῦς τῆς Φόνισσας εἶχε ψηλώσει μες στὴν ἐξέγερση, ὁ νοῦς τούτης τῆς γερόντισσας φαίνεται νὰ ψηλώνει μέσα στὴν ἔκσταση τῆς ἐκμηδένισής της, τῆς αὐτοθυσίας της: «Μὲ χαρὰ θὰ ἔδινά τὴ ζωὴ μου γιὰ νὰ σώσω ἔστω κι ἓνα δαχτυλάκι του. Ἐγώ, ἀλίμονο, εἶμαι γριά, ἓνα σκέτο βήσσαλο... Τί χρειάζομαι στὴν ἡλικία μου;» Εἶναι αὐτὴ ἡ περηφάνεια τῆς ἀγάπης και ἡ ἐπιπολαιότητα τῆς ἐλευθερίας της ἡ ὁποῖα ἀνατρέπει τὰ πάντα και τὴν ὁποῖα ἐπιδεικτικά διακηρύσσει, ποὺ μᾶς κρατᾶει κουμπωμένους. Ποὺ μᾶς κάνει δύσπιστους και καχύποπτους: «Τὰ μάτια τῆς γυναίκας ἔλαμπαν... Τριγύριζε εὐτυχισμένη, αἰσιόδοξη, γελαστή. Τὰ μάτια της ἄστραφταν ἀπὸ μιὰ ἀλλόκοτη χαρὰ. Τὰ μάτια της σὰν νὰ λαμποκοποῦσαν ἀπὸ τὴ φωτιά τοῦ ἐνθουσιασμοῦ: Θυσιάζομαι γιὰ σένα, ναί, θυσιάζομαι. Μονάχα νὰ μποροῦσα, και θὰ γύμνωνα τὸ λαϊμό μου στὸ δρεπάνι τοῦ Θεριστῆ γιὰ σένα...»

Ἐνῶ τὴ θυσία της ἡ Σεραϊνῶ δὲν τὴν ἐμπνεύστηκε, παρὰ ἔζησε τὸ μαρτύριό της ταπεινὰ βῆμα τὸ βῆμα, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα της και ὁ καιρὸς της — ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ποὺ «δὲν ἠμπόρεσε νὰ καταδαμάσῃ τὴν ἀλλόκοτον ὑποψίαν ποὺ τῆς ἤλθε εἰς τὸν λογισμόν» και ὅμως «συνεμορφώθη», μέχρις ὅτου «ἀνεπαύθη και ἑτάφη»· χωρίς μεγαλεῖα και ἐξάρσεις, αὐτὴ ποὺ «δὲν ἐγέννησε τίποτε», «οὔτε παιδί, οὔτε κουτάβι, οὔτε ἴκλουθο», «ἡ ἀπλὴ ψυχὴ», «ἀγία ψυχὴ», μες σὲ ἀφάνταστη μοναξιά, «ταπεινὴ και ἐγκαρτεροῦσα», αὐτὴ, «ἡ πρώτη ἀρχόντισσα τοῦ χωριοῦ». Ὁ Τάσος Λιγνάδης¹, ἀναφερόμενος στὴν παπαδιαμαντικὴ «φρίκη τῆς ζωῆς», γράφει τὰ ἑξῆς: «Χωρὶς τὸ μαρτύριο τοῦ ἔξω κόσμου ἡ ἀγγελικὴ ψυχὴ τῆς Σεραϊνῶς τῆς Κουμπίνας, ποὺ συντρίψε τὸ δικαιολογημένο μίσος και τὴν ἀδικία μετὴν ἀγάπη, δὲν θὰ ἔκανε τὸ θάνατο νὰ εὐωδιάσει.

¹ Τάσος Λιγνάδης, «Ὁμολογία πίστεως στὸν Παπαδιαμαντή», *Φῶτα Ὀλόφωτα*, ἐπιμέλεια: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδόσεις Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ και Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα ²2001, σσ. 129-130.

“Όποιος νομίζει ότι δεν είναι ρομφαία ή αγάπη, τρομερό όπλο, άνίκητο, σφάλλει. Αυτή είναι ή εύαγγελική “μάχαιρα” τής ειρήνης...” Με όπλο της μονάχα τó μαχαίρι αυτό τής ειρήνης, ή άγρυπνη Σεραϊνώ θα ψιθυρίσει «σχεδόν άνευ πικρίας» τó «στερεωμένοι, καλορρίζικοι, με γιουός, Κουμπή», όταν θα άκούσει τούς κανονιοβολισμούς από τή φεργάδα, τήν ώρα που ό Φαναριώτης άλλαζε τά στέφανα. Και «περι τήν μίαν τά μεσάνυχτα» θα πει «ύπομειδιώσα» στους νεόνυμφους: «Ήρθ’ ένα πουλάκι και μου ’πε», και στη Δελούδα¹ «έν έγκαρτερήσει»: «Σχωρεμένη και βλοημένη νά ’σαι».

Άπό τήν πλευρά του ό Κωστής Παπαγιώργης βλέπει τó πράγμα ως εξής: «...Ή βαθύτητα βρίσκει τόν οικείο χώρο της μόνο στους άδυναμους. Ό δυναμισμός, ή όποια έπίδειξη ισχύος, ή φιλοδοξία, ή έπιβολή, μολοντί θα κάνουν έπεισοδιακά τήν εμφάνισή τους, δεν συνάδουν με αυτή τήν άτμόσφαιρα. Ό συγγραφέας είναι ταμένος με τήν παθητικότητα, τήν άνημπόρια, τήν τσακισμένη ζωή. Γενικά ή άδυναμία, στήν όποια μορφή της, γνωρίζει πρωτοφανείς τιμές μέσα σε αυτή τή λογοτεχνία. Φυσικά δεν λείπουν τά ισχυρά πρόσωπα. Πλήν όμως ό άφηγητής θα άποφύγει συστηματικά νά άναπτύξει τó μικρό δράμα του προς τήν κατεύθυνση μιās όγκομένης προσωπικότητας. Τό μυστικό του είναι ή συντριβή τής δύναμης ή έστω ή άδυναμία, που άποδεικνύεται συγγενής πρώτου βαθμού. Όσο ισχυρός κι άν εμφανίζεται ό Καραχμέτης, ή κατακλείδα — ή άγία λύσις— θα όδηγήσει τó άφήγημα σε μιá άδυναμία που ίσοδυναμεί με παράδοση στις άόρατες δυνάμεις»².

Κάτι παρόμοιο θα έλεγε κανείς πώς ισχύει και για τή γερόντισσα του Σίνγκερ. Γιατί εκείνης ή θυσία άπόμεινε άγονη — τίποτε από όσα όνειρεύτηκε δεν πραγματοποιήθηκε. «Άργότερα άφησε τήν τελευταία της πνοή σε κάποια σοφίτα». «Άκόμη και ή φωτιά στόν Κακό Κατήφορο δεν καίει παντοσινά», θα προσθέσει ό Σίνγκερ.

Και ίσως έπειδή τά πράγματα έχουν έτσι στα δυό διηγήματα, γι’ αυτό και ένω στόν «Γάμο του Καραχμέτη» ή ιστορία ξεκινάει μέσα «εις τó παρδαλόν σκότος» και ό γάμος τελείται μαύρα μεσάνυχτα πάνω

¹ «Ή Σεραϊνώ και ή Δελούδα... χάρη στήν ευγένεια του αισθήματος που τις “καταυγάζει”... συγκινούν κι όχι πιά τις καταλαβαίνουμε, μά τις αισθανόμαστε στήν περιορισμένη, και τόσο άντίθετη προς τή δική μας, ζωή και κίνησή τους», Ζωή Καρέλλη, «Τό αισθημα στόν Παπαδιαμάντη», *Μνημόσυνο του Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Τετράδια «Ευθύνης» 15, σ. 14.

² Κωστή Παπαγιώργη, Άλέξανδρος Άδαμαντίου Έμμανουήλ, εκδόσεις Καστανιώτη, Άθήνα ²1997, σσ. 67-68.

στην τουρκική φεργάδα, τὸ διήγημα τελειώνει στὸ φῶς τῆς ἡμέρας μέσα στὸ «λεπτόν θεσπέσιον ἄρωμα ὡς βασιλικοῦ, μόσχου καὶ ρόδου ἄμα». Ἄπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐνῶ στὴ *Θυσία* καὶ διαζύγιο καὶ γάμος καὶ ὅλα γίνονται σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, δίχως τὴν παραμικρὴ παρατυπία, οἱ σκιές τῆς ἀμφιβολίας πυκνώνουν ὅλο καὶ πιὸ πολὺ στὶς τελευταῖες παραγράφους τοῦ διηγήματος, καὶ ἐκεῖ πού «ἡ ζωὴ παρουσίαζε ἓνα δράμα πιὸ συναρπαστικὸ ἀπὸ ἐκεῖνα πού διαβάζουμε στὶς ἐφημερίδες ἢ βλέπουμε στὸ θέατρο», κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἓνα κενό, πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ καθαρτήριο.

Πρὶν ἐπανεέλθουμε ὀριστικὰ στὸ θέμα αὐτό, μιὰ παρέκβαση πού ἀφορᾷ σὲ δευτερεύουσες ἀλλὰ ὄχι ἀμελητέες ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δυὸ διηγήματα, κρίνεται ἀπαραίτητη. Ἔχει ἐνδιαφέρον πρῶτα πρῶτα νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ τίτλοι καὶ τῶν δυὸ διηγημάτων εἶναι ἀσφαλῶς ἐν μέρει εἰρωνικοί: «Ὁ Γάμος τοῦ Καραχμέτη» κρύβει δραστικὰ τὴν ἀνείπωτη μοναξιά μιᾶς παραθρημμένης φιλαυτίας, ἐνῶ ἡ «*Θυσία*» χαμογελαίει μελαγχολικά, ἂν ὄχι σαρκαστικά, γιὰ τὴ ματαιότητά της.

Στὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη» ἐξἄλλου ὁ δυναμικὸς προεστὸς καὶ ἡ πρώτη ἀρχόντισσα τοῦ χωριοῦ εἶναι φυσικὸ νὰ ζοῦν τὴν περιπέτειά τους οὐσιαστικὰ μόνοι. Ἄν καὶ ὑποψιάζεται κανεὶς πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἡ τουρκικὴ ἀρμάδα πού ἔστειλε τὸν κόσμο σὰν τρομαγμένα πουλιὰ νὰ κλειστοῦν στὰ σπίτια τους, ἀφοῦ τὴν ἀγνάντεψαν ἅπληστα ἀπὸ τῆς Ἄναγκιᾶς τὸ Κανόνι, ἢ ἡ νύχτα ὅπου μέσα ἀπὸ τὸν πιεστικὸ της ὕπνο ξεπροβάλλει ἐδῶ κι ἐκεῖ μιὰ ἀδιάκριτη γειτόνισσα, ὁ φύλακας στῆς Ἄναγκιᾶς τὸ Κανόνι, τὸ σκίρτημα δυὸ γυναικῶν πού λαγοκοιμοῦνταν — «Τί τρέχει;» «Τί θὰ πῆ ραμαζάνι;»—, τὸ κλάμα ἑνὸς μωροῦ πού δὲν ἤθελε νὰ μερώσει. Στὴ «*Θυσία*» ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοῦ μικροῦ Ἰσαὰκ καὶ τὸν ἴδιο, σύσσωμη ἡ γειτονιά, οἱ γυναῖκες, οἱ νεαροὶ μάγκες, οἱ μυαλωμένοι ἄνδρες στὸ χασιδικὸ ἀναγνωστήριο, παίρνουν μέρος ἐν εἴδει χοροῦ στὸ δράμα. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ φωτίζουν μὲ τίς ἀντιδράσεις τους — ἀκόμα καὶ ὅταν εἶναι ἄδικες καὶ ὑπερβολικὲς— τὴν ὑπόθεση, καὶ δὲν μπορούμε νὰ τοὺς ἀγνοήσουμε μὲ κανέναν τρόπο. Ὁ Σίνγκερ ἀποδεικνύεται ἀριστοτέχνης στὸν χειρισμὸ αὐτοῦ τοῦ ὕλικου, ζωγραφίζοντας εἰκόνες τόσο ζωντανὲς καὶ ἀληθινές, πού προσφέρουν στὸν ἀναγνώστη μεγάλη τέρψη. Γιὰ παράδειγμα, τὸ γυναιοκῶμι τοῦ διηγήματος κάνει τὴν ἐμφάνισή του στὴ σκηνή μὲ ἓνα μπουκέτο κατάρες.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν μπορεῖ νὰ μὴ φτιάξει εἰκόνες ἀπὸ τὴ φύση, πού δὲν ξέρεται ἀπὸ ποῦ πηγάζει ἡ μαγικὴ ὁμορφιά τους καὶ

ἀπὸ τίς ὅποιες μία τουλάχιστον ἀριστουργηματικὴ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε: «...Κάτω στὴν ὑγρὰν ἄμμον, ὅπου ἦτο μεταξύ εἰς τοὺς βράχους τοὺς χερσαίους καὶ τοὺς θαλασσίους, ὅπου κατέβαιναν καλλικαντζοῦνες κι ἐφάνταζαν ὡς χῆραι μοιρολογίστρες ἐπάνω στὰ γκρίφια — καὶ τὰ λαλαρίδια τοῦ γυαλοῦ, κόκκινα, βυσσινιά, ρόδινα, γαλάζια, βιολετένια, ἐκυλίνοντο λί λί λί, λὰ λὰ λὰ, δῶρα τῆς θαλασσίας νεραΐδας, ἀτίμητα, γλυκὰ ἀθύρματα τῶν παιδιῶν, στὴν ἄκραν τοῦ γυαλοῦ καὶ τῆς ἄμμου». Μὲ τὸ κύλισμά τους τὰ λαλαρίδια τοῦ γυαλοῦ κοροϊδεύουν' λὲς «τὸ τέρας ὅπου εἶχεν ἔλθει — τόσα πελώρια σκάφη, τρικάρτα, μὲ δυὸ καὶ τρεῖς κουβέρτες», ὅπως τὸ χρυσοκέντητο πουκάμισο τῆς Λελοῦδας, ποὺ φόρεσε κατὰ λάθος ὁ Κουμπής, τὸν ἔκανε περιγέλω στὴν ἐκκλησία, αὐτὸν τὸν «ὑψικέρατον τράγον» καὶ τὸν πετεινὸ μὲ τὴ λοφιὰ «ὑψηλὴ καὶ ἐξηρμένη, καὶ ὄλον τὸ σῶμα του μὲ ὑψηλὰ σκέλη ἀνωρθωμένον». Καὶ ἐδῶ βλέπει κανεὶς πὼς δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψει καὶ νὰ μὴ γευτεῖ τὴ νοστιμιὰ τῶν διηγημάτων τόσο τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅσο καὶ τοῦ Σίνγκερ, τὴν εἰρωνεία τους δηλαδή, ἄλλοτε εὐθυμὴ ἢ τρυφερὴ καὶ ἄλλοτε πικρὴ ἢ καυστικὴ. Στὴ «Θυσία» διαβάζουμε: «Τὴν ὑπόθεσι τῆ συζητοῦσαν παντοῦ: στὸ μπακάλιο, στὸν χασάπη, μπροστὰ στὶς ψαροκασέλες στὸ παζάρι τοῦ Γιανὰς καὶ στὴ λαχαναγορά, στὶς συναγωγὰς τῶν ἀγράμματων καὶ στὰ χασιδικὰ ἀναγνωστήρια, ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ πιστοὶ γιὰ νὰ διηγηθοῦν τὰ θαύματα ποὺ κατόρθωσε ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ δικοῦ τους ραββίνου καὶ νὰ μειώσουν τὸ κύρος τῶν ἀντιπάλων». Οὔτε πάλι εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ δοῦμε τὴ συμπόνια καὶ τὴ στοργὴ ποὺ τρέφουν καὶ οἱ δυὸ γιὰ τοὺς ἡρώες τους καὶ τὸν κόσμον τους. Τί ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ βαθιὰ κατανόηση καὶ τὴ συμπάθεια² ποὺ ἔχει γιὰ τὸν Καραχμέτη ὁ Παπαδιαμάντης, φανερώνει τὸ σχόλιό του σὲ αὐτὸ ποὺ ὁ προεστὸς λέει στὴ Σεραϊνῶ, ὅταν ἐκείνη τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἀναθρέψει τὰ παιδιά του: «Καλὰ, ὁ Θεὸς σὲ φωτίζει νὰ φέρνεσαι ἔτσι, ἀγία ψυχὴ, εἶπε, μὴ δυνάμενος νὰ κρατήσῃ, ὁ σκληρὸς, τὴν συγκίνησίν του». Καὶ ὁ Σίνγκερ ρίχνει στὸ χαρτί μιὰ φράση γιὰ τὴ γερόντισσά του ποὺ θὰ μπορούσε καὶ νὰ τινάζει στὸν ἀέρα ὅλες τίς ιδέες ποὺ προσπαθήσαμε νὰ σχηματίσουμε γιὰ τὸ διήγημά του: «Ἡ γερόντισσα μὲ τὰ φαφούτικα γούλια τῆς ἄρχισε νὰ γελᾷ. Τί ιδέα! Αὐτὴ, νὰ σκέφτεται νὰ ξαναπαντρευτεῖ;»

“Ὅπως καὶ νὰ ’χει, θὰ πρέπει νὰ δοκιμάσουμε νὰ βγάλουμε στὸ φῶς

¹ Κώστας Γανωτής, *Γωνιὰ τοῦ Παραδείσου*, ἐκδόσεις Ἄρμος.

² «Πὼς νὰ κρίνετε καὶ πὼς νὰ καταδικάσετε, ὅταν εἶσαι Παπαδιαμάντης;», Γαλάτεια Σαράντη, «Εἶχε ψηλώσει ὁ νοῦς της», *Φῶτα Ὀλόφωτα*, σ. 349.

τὴν οὐσιώδη διαφορὰ μεταξύ τῶν δυὸ διηγημάτων. Στὸν Παπαδιαμάντη λοιπὸν βλέπουμε μπρὸς στὰ μάτια μας ἡ πλάστιγγα ποῦ γέρνει. Ὁ βηματισμὸς τοῦ διηγήματος εἶναι σταθερὸς, ὥσπου νὰ μᾶς ὀδηγήσει «σιμὰ εἰς τὴν πελωρίαν κοκκινομορέαν καὶ παρακάτω ἀπὸ τὸν τεράστιον σχοῖνον, κυρτὸν ἐν εἶδει καλύβης καὶ ἀποστάζοντα δάκρυ λιβάνου, καὶ ἀντικρὺ εἰς τὴν ὠραίαν καὶ τόσον ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου τοῦ ναοῦ» — ἐκεῖ ὅπου ἔθαψαν τὴν Σεραϊνῶ.

Στὸν Σίνγκερ ὅμως, ποῦ τὸ διήγημά του ἀρχίζει ἤδη μὲ τὴ φράση «Σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ὑπάρχουν κάποια πλάσματα πολὺ παράξενα· ἀκόμα πιὸ παράξενες εἶναι οἱ σκέψεις τους», καὶ ἡ θερμοκρασία του κρατιέται χαμηλότερη, ἡ πλάστιγγα δὲν γέρνει ἀπὸ καμμιὰ μεριά. Πρέπει ἐμεῖς νὰ βροῦμε, σκάβοντας βαθιά, τὴν ἀνιδιοτέλεια κάτω ἀπὸ τὴν ἔξαρση, τὴ γνήσια φλέβα τοῦ καλοῦ στὸ πλοῦσιον καὶ σκοτεινὸ ὑπέδαφος τῆς ψυχῆς — τὸ νόημα πίσω ἀπὸ τὴν εὐφάνταστη φρεναπάτη. «Ὡς παιδί ἐνὸς λαοῦ ποῦ δέχτηκε τὰ χειρότερα χτυπήματα ποῦ ἡ ἀνθρώπινη τρέλα μπορεῖ νὰ καταφέρει», ὅπως εἶπε στὸν λόγο¹ ποῦ ἐκφώνησε ὅταν πῆρε τὸ βραβεῖο Νόμπελ τὸ 1978, ὁ Σίνγκερ προτίμησε νὰ εἶναι ἐπιφυλακτικὸς ἀπέναντι σὲ ὅ,τι ἔχει τὴν τάση νὰ μᾶς γοητεύει. Καὶ στὸ διήγημα αὐτό, ὅπως παντοῦ, κράτησε ἀκριβοδίκαια, καὶ μὲ νηφάλια κρίση καὶ καρδιά, τίς ἀποστάσεις του τόσο ἀπὸ τὴ μητέρα του, ποῦ δὲν συμπάθησε ποτὲ τίς ὑπερβολές, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν χασίδη² πατέρα του, ποῦ ἡ ὄνειροπόλα φύση του ἐνθουσιαζόταν εὐκολότερα. Νὰ τί γράφει λοιπὸν στὸν ἐπίλογο τοῦ διηγήματός του: «Ἄν τὸ ἀντρόγυνο ἐνώθηκε ἐν τέλει ξανά στὴν Ἑδέμ, καὶ ἂν αὐτὴ ἔγινε τὸ σκαμνάκι γιὰ τὰ πόδια του δὲν μπορῶ νὰ τὸ πῶ. Ὅταν ἐσεῖς οἱ ἴδιοι φτάσετε ἐκεῖ πέρα —μετὰ ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια— ρωτήστε γιὰ τὸ ἀρχοντικὸ ὅπου μένουν οἱ παλιοὶ κάτοικοι τῆς ὁδοῦ Κροχμάλνα». Γιατί, ὅπως τόνισε μιλώντας γιὰ τὰ γίντις στὸν λόγο ποῦ προαναφέραμε: «Ἡ νοσοτροπία γίντις δὲν εἶναι ὑπεροπτική, δὲν θεωρεῖ τὴ νίκη δεδομένη, δὲν ἀπαιτεῖ καὶ δὲν διατάζει...».

¹ Ἰσαὰκ Μπάσεβις Σίνγκερ (Η.Π.Α.), «Γίντις, ἡ σοφὴ καὶ ταπεινὴ γλῶσσα ὄλων μας», (μετάφραση: Ἐβίτα Ἀράπογλου), *Ἐνας αἰώνας Νόμπελ*, ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1999.

² Χασίδης: εὐσεβὴς τῆς χαρᾶς. Ὁ θρύλος συνδέει τὴ γέννηση τοῦ σύγχρονου χασιδισμού μὲ τὸν Βάαλ Σέμ Τόβ (= δάσκαλο τοῦ Καλοῦ Ὀνόματος) (1700-1760, Νότια Πολωνία). Ὁ χασιδισμὸς συνάντησε τὴν ἀντίσταση τοῦ ἐπίσημου ἐβραϊσμοῦ. Ἡ σύγκρουση δὲν ὀδήγησε σὲ σχίσμα. Μετὰ τὸ πέρασ τριῶν γενεῶν ὑπῆρξε κάτι σὰν σιωπηρὸς συμβιβασμὸς, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐξαλειφθεῖ ἡ συνείδηση τῆς διαφορᾶς.

Σχόλια σὲ παπαδιαμαντικά ποιήματα

Σὲ κάποια κείμενα ὀρισμένες λέξεις ἢ φράσεις χρειάζονται εἴτε ἐρμηνεία εἴτε σχολιασμό γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν κάποιες δυσκολίες καὶ νὰ καταστεί τὸ κείμενο, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα, ἡ σκέψη τοῦ συγγραφέα, πιὸ εὐληπτο καὶ κατανοητὸ καὶ νὰ μὴν παρερμηνεύεται.

Τὸν τομέα αὐτὸν ἔρχονται νὰ ὑπηρετήσουν τὰ ἐπόμενα σχόλια ποῦ ἀφοροῦν κάποια παπαδιαμαντικά ποιήματα.

α. «Πινάκι καὶ τρυβλίον»

Τὸ ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Στὸν Πρόδρομον τοῦ Κάστρου» — κανονικῶς πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ποιήματος— ἄφαντο τόσα χρόνια, πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο στὸ δεύτερο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Παλίμψηστον*¹.

Σὲ ἕναν πρῶτον ὑπομνηματισμὸ ποῦ ἐπεχείρησε στὴν πρώτη αὐτὴ δημοσίευση ὁ Τριανταφυλλόπουλος γιὰ τὸν στ. 9

πινάκι καὶ τρυβλίον στολισμένο

ἔγραψε: «Ὁ στίχος πάντως παρουσιάζει κάποιο ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα: τί εἶδους “πινάκι καὶ τρυβλίον στολισμένο” δὲν ἔχει νὰ φέρει ὁ Παπαδιαμάντης στὸν Ἅγιο;»².

Ὁ ἴδιος κάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ διακοσμητικὸ πιατάκι, ἀπὸ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ἐστόλιζαν τοὺς τοίχους τῶν ἐξωκκλησιῶν οἱ Σκιαθίτες. Παραθέτει δὲ καὶ ἄλλα παρόμοια χωρία ἀπὸ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη. Σὲ δεύτερη θέση βάζει τὴν πιθανότητα νὰ ἐννοεῖ ὁ Παπαδιαμάντης πινάκιο μὲ κόλλυβα ἢ ἄλλα πρόσφορα³.

¹ *Παλίμψηστον*, περιοδικὴ ἔκδοση τῆς «Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης», Ἡράκλειον Κρήτης 1986, τεῦχ. 2, σσ. 179-186. Τώρα στὸν Ε' τόμο τῶν Ἀπάντων, σ. 39. (Οἱ παραπομπὲς στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο γίνονται στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τόμοι Α'-Ε' καὶ Ἀλληλογραφία, Δόμος 1981-1988 καὶ 1992).

² *Παλίμψηστον*, ὁ.π., σσ. 184-185.

³ Ὁ.π., σ. 185.

Πιστεύουμε κι ἐμεῖς πὼς τὸ «πινάκι» εἶναι τὸ διακοσμητικὸ πιατάκι τῶν τοίχων, πού ἀναφέρει κι ἄλλοῦ ὁ Παπαδιαμάντης. Ὁμως καὶ τὸ «τρυβλίον» ἔχει δική του καὶ μάλιστα σημαντικὴ σημασία καὶ λειτουργία.

Ἡ λέξη εἶναι μᾶλλον ἐκκλησιαστικὴ. Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ εἶναι προπαροξύτονη: «τρύβλιον». Στὴν Καινὴ Διαθήκη — ὅπου ἀπαντᾷ δύο φορές — καὶ στὴν ὑμνολογία τῆς Μεγάλης Πέμπτης ἔχει τὴν σημασία τοῦ πιάτου-οἰκιακοῦ σκεύους: ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ (Ματθ. 26.23). Αὐτὴ περίπου τὴν σημασία δίνει καὶ ὁ Γ. Κωνσταντίνου στὸ Λεξικὸν τῶν Ἁγίων Γραφῶν: «πινάκιον πῆλινον ἢ κύαθος, ποτήριον». Καὶ τὸ Λεξικὸν τῶν Liddell-Scott δίνει: «πινάκιον, κοῦπα, ποτήριον», ὁ Σκαρλᾶτος ὁ Βυζάντιος: «πιάτον, ταλλέρι, καυκί, γαβάθα», ἐνῶ ὁ Σταματάκος ἔχει: «πινάκιον, λοπάς, κούπα, ποτήριον, φιάλη» στὸ Λεξικὸν Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ «πινάκιον, παροψίς, πιάτο, τσανάκι» στὸ Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης. Τὸ *A Patristic Greek Lexicon* τοῦ G. W. H. Lampe δὲν περιέχει λῆμμα «τρυβλίον».

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἡ λέξη ἀπαντᾷ 19 φορές καὶ μάλιστα μὲ δύο διαφορετικὲς σημασίες: αὐτὴν τοῦ οἰκιακοῦ σκεύους (4 φορές) καὶ τὴν σημασία τοῦ ἀναθήματος, τοῦ δώρου σὲ ναὸ (15 φορές).

Συγκεκριμένα στοὺς Ἀριθμοὺς (7.10-13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 55, 61, 67, 73, 79, 84, 85) διαβάζουμε ὅτι στὰ ἐγκαίνα θυσιαστηρίου, ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ στὸν Μωϋσῆ, οἱ δώδεκα ἄρχοντες τῶν φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ προσέφεραν ἕνας κάθε μέρα τὸ δῶρο του. Ἀνάμεσα στὰ δῶρα ἦταν καὶ τρυβλίον ἀργυροῦν ἕν. Οἱ τυπικὲς ἐκφράσεις εἶναι:

καὶ προσήνεγκεν τὸ δῶρον αὐτοῦ τρυβλίον ἀργυροῦν ἕν (2 φορές)
τὸ δῶρον αὐτοῦ τρυβλίον ἀργυροῦν ἕν (10 φορές)

Στὸ *Βασιλειῶν Γ'* (7.34-36) βλέπουμε ἀνάμεσα στὰ δῶρα-σκεύη πού ἔδωσε ὁ Σολομών στὸ ναὸ νὰ ἀναφέρονται καὶ φιάλαι καὶ τὰ τρυβλία καὶ αἱ θυῖσκαί χρυσαί.

Αὐτὴ τὴν δεύτερη σημασία, τοῦ ἀργυροῦ ἀναθηματικοῦ πινακίου — «ἀργυροῦν πινάκιον» ἐρμηνεύει καὶ ὁ Ἰω. Θ. Κολιτσάρας¹ — πρέπει νὰ ἔχει στὸ ποίημα ἡ λέξη «τρυβλίον». Ἀσημένιο πιάτο ἢ ἀσημένιος δίσκος ἦταν. Ὁ Παπαδιαμάντης προφανῶς ἤξερε τὴν σημασία αὐτὴ ἀπὸ τὸ διάβασμα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἀναφέρει. Σὲ καμμία περίπτωση πάντως δὲν ἀποτελεῖ ἐνοχλητικὴ ταυτολογία.

¹ Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, Ἀδελφότης θεολόγων «ἡ Ζωὴ» 1970, σ. 356.

β. Συμφωνίες και τάματα

Ὁ Παπαδιαμάντης τελειώνει τὸ ποίημά του «Στὸν Πρόδρομον τοῦ Κάστρου» μὲ τοὺς στίχους:

*Πινάκι καὶ τρυβλίον στολισμένο,
δὲν ἔχω νὰ σοῦ φέρω, δὲν σοῦ ἔφερα,
μ' ὀλίγους στίχους μόνον τὸ λευκὸν χαρτί ἐκένησα.
Θεράπευσε κ' ἐμέ τὸν δοῦλον σου
ἀπὸ τὸν πυρετόν, Κυρίου Πρόδρομε¹.*

Ὁ Παπαδιαμάντης, μὴ θέλων σὲ ὅλη τὴν ζωὴ του νὰ διευθετήσῃ τὰ οἰκονομικά του καὶ πένης ἐκ πεποιθήσεως, ἀδυνατεῖ ἀσφαλῶς νὰ προσκομίσει δῶρο-τάμα στὸν Ἅγι-Γιάννη. Γι' αὐτὸ μὲ εὐλάβεια ἀλλὰ καὶ λογοτεχνικὴ αὐτοπεποίθηση προσφέρει στὸν ἅγιο τοὺς λίγους στίχους ποὺ μὲ μεράκι καὶ μαστοριά ἔγραψε («ἐκένησα»).

Φαίνεται νὰ ξενίζει αὐτὴ ἡ περιέργη προσφορά καὶ ἡ «ἀσεβής» οἰκειότητα τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸν ἅγιο, ὅμως τέτοιες δοσοληψίες ποὺ ξενίζουν τοὺς ποικίλους ὀρθολογιστὲς καὶ «μετρημένους» ἀνθρώπους — ἀκόμα καὶ χριστιανούς — εἶναι συχνές στὸν χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀρκετὰ γνωστὲς εἶναι οἱ συμφωνίες ποὺ ἔκανε ὁ δεκατετράχρονος Μακρυγιάννης μὲ τὸν Ἅγι-Γιάννη. Εἶχε πάει σὲ ἕναν πατριώτη του στὴν Δεσφίνα:

«Ἦταν γιορτὴ καὶ παγγύρι τ' Ἁγιαννοῦ. Πήγαμεν εἰς τὸ παγγύρι· μῶδωσε τὸ ντουφεκί του νὰ τὸ βαστῶ. Ἐγὼ θέλησα νὰ τὸ ρίξω, ἐτζακίστη. Τότε μ' ἔπιασε σὲ ὅλον τὸν κόσμον ὀμπρὸς καὶ μὲ πέθανε εἰς τὸ ξύλο. Δὲν μ' ἔβλαβε τὸ ξύλο τόσο, περισσότερο ἢ ντροπὴ τοῦ κόσμου. Τότε ὅλοι τρῶγαν καὶ πίναν καὶ ἐγὼ ἔκλαιγα. Αὐτὸ τὸ παράπονον δὲν ἤῤα ἄλλον κριτὴ νὰ τὸ εἰπῶ νὰ μὲ δικιώσῃ, ἔκρινα εὐλογον νὰ προστρέξω εἰς τὸν Ἅγι-Γιάννη, ὅτι εἰς τὸ σπίτι του μὸγινε αὐτήνη ἡ ζημία καὶ ἡ ἀτιμία. Μπαίνω τὴν νύχτα μέσα εἰς τὴν ἐκκλησιά του καὶ κλειῶ τὴν πόρτα κι' ἀρχινῶ τὰ κλάματα μὲ μεγάλες φωνές καὶ μετάνοιες: “τ' εἶναι αὐτὸ ὀποῦγινε σ' ἐμέναν, γομάρι εἶμαι νὰ μὲ δέρουν”. Καὶ τὸν περικαλῶ νὰ μοῦ δώσῃ ἄρματα καλὰ κι' ἀσημένια καὶ δεκαπέντε πουγγιὰ χρήματα καὶ ἐγὼ θὰ τοῦ φτιά-

¹ Ἄπαντα 5.39.9-13.

σω ένα μεγάλο καντήλι άσσημένιον. Μὲ τις πολλές φωνές κάμαμεν τις συμφωνίες με τὸν ἅγιον»¹.

Καὶ εἶναι ἔξοχος οἱ θεολογικὲς παρατηρήσεις τοῦ Χρ. Γιανναρᾶ γιὰ αὐτὸ τὸ περιστατικὸ:

«Ὁ Μακρυγιάννης κουβεντιάζει με τοὺς ἁγίους καθὼς με ἀνθρώπους σπιτικούς του, τοὺς ζητάει τὸ λόγο, κλείνει συμφωνίες μαζί τους καὶ δεσμεύεται ἀπὸ τις συμφωνίες του. Δὲν ἔχει πρόβλημα ἂν εἶναι ἀπὸ τοὺς ζῶντες ἢ τοὺς τεθνεῶτες τὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ ἑνὸς σώματος στὸ ὁποῖο νοιώθει ὁ ἴδιος ὀργανικὰ ἐνσωματωμένος. Ἡ παρουσία τοῦ Ἄι-Γιάννη εἶναι ἄμεση, χειροπιαστή, ἢ ἐκκλησία του εἶναι τὸ σπίτι του, εἶναι ἀφέντης καὶ νοικοκύρης ὁ Ἄι-Γιάννης κι ὁ Μακρυγιάννης διαλέγεται μαζί του ὅπως καὶ με τοὺς ἄλλους χωριανούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ βιωματικὴ βεβαιότητα γιὰ τὸ ἕνα σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γιὰ τὸν “λαὸ τοῦ Θεοῦ” ποὺ ἔχει κίβλας νικήσει τὸν χρόνο καὶ πορεύεται μέσα ἀπὸ τὴν ιστορικὴ πραγματικότητα πρὸς τὸ τέρμα τῆς δόξας, μετέχοντας ἀδιάσπαστα τόσο στὴν Ἱστορία, ὅσο καὶ στὴν αἰωνιότητα. Ὅ,τι ἢ Θεολογία διατυπώνει ὡς ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθεια με ὄργανο τὸν λόγο, ἢ ἐμπειρία τοῦ Μακρυγιάννη τὸ βεβαιώνει ἀπερίφραστα καὶ χωρὶς ἀπολογητικὲς ἐπεξεργασίες»².

Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀλήθεια, πιστεύουμε, βεβαιώνει καὶ ἡ ἐμπειρία τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν λογοτεχνικὴ του αὐτὴ δοσοληψία με τὸν ἅγιο.

Ἦνάρχουν ὁμως καὶ ἄλλα ὀρθόδοξα ποιητικὰ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη προηγούμενα. Γιὰ παράδειγμα στὶς 30 Αὐγούστου, παραμονὴ «Μνήμης τῆς καταθέσεως τῆς τιμίας Ζώνης τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου» ψάλλεται τὸ ἐπόμενο θεοτοκίον ὅπου ὁ ὑμνογράφος με ταπεινότητα καὶ συναίσθηση προσφέρει στὴν Θεοτόκο τὸ ταπεινὸ ὑμνογράφημά του:

*Εἶ καὶ ἠτᾶται, Πάναγνε, λογικὴ πᾶσα φύσις,
πρὸς ἐγκωμίων ἔπαινον σοῦ Θεόν τῆς τεκούσης·
καὶ γὰρ σαφῶς ὑπερτέρα πάσης κτίσεως πέλεις·
ἄλλ' οὖν τὸ κατὰ δύναμιν οὐκ ἀπόβλητον πάντως·*

¹ Μακρυγιάννη Ἄπομνημονεύματα, εἰσαγωγή-σχόλια Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, ἐκδ. Α. Καραβία, χ.χ., σ. 11. Ὁμοίως καὶ στὴν ἔκδοση Γ. Βλαχογιάννη: Ἄπομνημονεύματα Μακρυγιάννη, πρόλογος-ἐπιμέλεια Γ. Βλαχογιάννη, ἐκδ. Ἱστορικὴ ἔρευνα, χ.χ., σσ. 13-14.

² Χρ. Γιανναρᾶ, *Τίμοι με τὴν Ὀρθοδοξία. Νεοελληνικὰ θεολογικὰ δοκίμια*, Ἀστὴρ 1968, σσ. 189-190.

*ὄθεν καμοῦ δέχου τὸν βραχύτατον ὕμνον,
ὥσπερ ὁ σὸς Υἱὸς ἐδέξατο τὰ λεπτά πρὶν τῆς χήρας¹.*

Αὐτὴ ἡ οἰκειότητα τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὸν Ἄϊ-Γιάννη τὸν Πρόδρομο φαίνεται καὶ στὴ μαρτυρία τῶν ἀδελφῶν του ὅτι πρὶν πεθάνει ἔψαλε τὸ ἰδιόμελο τῆς Ἀκολουθίας τῶν Μεγάλων Ὁρῶν (5 Ἰανουαρίου):

*Τὴν χεῖρά σου τὴν ἀψαμένην τὴν ἀκήρατον κορυφὴν τοῦ Δεσπότου,
μεθ' ἧς καὶ δακτύλῳ αὐτὸν ἡμῖν καθυπέδειξας,
ἔπαρον ὑπὲρ ἡμῶν, Βαπτιστά, ὡς παρρησιᾶν ἔχων πολλήν·
καὶ γὰρ μελίζων τῶν Προφητῶν ἀπάντων ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρησαι.
Τοὺς ὀφθαλμούς σου πάλιν δέ, τοὺς τὸ Πανάγιον Πνεῦμα κατιδόντας,
ὡς ἐν εἶδει περιστεῶς κατελθόν, ἀναπέτασον πρὸς αὐτόν,
Βαπτιστά, ἴλεων ἡμῖν ἀπεργασάμενος.
Καὶ δεῦρο στῆθι μεθ' ἡμῶν, ἐπισφραγίζων τὸν ὕμνον,
καὶ προεξάρχων τῆς πανηγύρεως².*

Ἀνάλογη ἐκκλησιαστικὴ ὀρθόδοξη παράδοση, λοιπόν, συνεχίζει ὁ Παπαδιαμάντης. Καὶ τὴν συνεχίζει μὲ τρόπο ἀπολύτως φυσικό, ἐντελῶς ἀβίαστα, γιατί αἰσθάνεται τὸν ὅποιο ἅγιο σὰν ἓνα πρόσωπο πολὺ κοντινὸ του, δικό του. Ὁ ὀρθόδοξος νιώθει ὅτι βρίσκεται καὶ ζῆ μέσα στὸ ἐνιαῖο Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

γ. Ἡ ἐρημία τοῦ πλήθους

Στὸ παπαδιαμαντικὸ ποίημα «Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο» ἡ τελευταία στροφή εἶναι:

*Ἀπὸ τὴν ἐρημία σου Ἄι μου Γιάννη
πού ἤχησε τὸ πάλαι ἡ φωνή σου
θυμῆσου μας κ' ἐμᾶς κ' ἐμᾶς λυπῆσου
πού λυώνομε μέσα σὲ μιὰ ἐρημία
γεμάτη ἀπὸ πληθυσμὸν ἀνθρώπων³.*

Οἱ δύο ἐπιλογικοὶ στίχοι θίγουν τὸ θέμα τῆς μοναξιάς τοῦ ἀνθρώπου,

¹ Μηναιὸν Αὐγούστου, Φῶς 1970, σ. 296.

² Μηναιὸν Ἰανουαρίου, Φῶς 1970, σ. 111. Γιὰ τὴν σχετικὴ μαρτυρία βλ. Ἀλληλογραφία, σ. 219.

³ 5.36.18-22.

μολονότι αὐτὸς κινεῖται μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ μάλιστα πολυπληθῆ.

Μπορεῖ νὰ συνδυάζεται μετὰ τὸ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ¹, τὴν προφητικὴ διατύπωση γιὰ τὸν Πρόδρομο —καὶ οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τῆς στροφῆς αὐτὸ ἀπηχοῦν— ὅμως εἶναι φανερὴ ἡ διαφορὰ στὴν σημασία καὶ διαφορετικὸ τὸ βᾶρος τῶν δύο αὐτῶν τελευταίων στίχων τοῦ ποιήματος.

Ὁ Πρόδρομος ἦταν μόνος στὴν ἔρημο, ἐδῶ ὁ Παπαδιαμάντης / τὸ ποιητικὸ ὑποκείμενο νιώθει ἀπέραντη μοναξιά μετὰ στοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ «πᾶσα ψυχὴ θλιβομένη καὶ πειραζομένη»².

Ὁ Παπαδιαμάντης, ποὺ χειμάστηκε πολὺ στὴν ζωὴ του καὶ αὐτὸ τὸ κατάλαβε πολὺ ἐνωρίς —ἄς δεῖ ὅποιος θέλει τὸ ποιήμα του ποὺ ἔστειλε στὴν μάνα του—, πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν Ἀθήνα πιὸ πολὺ· ἀλλὰ ἀσφαλῶς καὶ στὴν Σκιαθὸ ἢ «ἐξέλιξη» καὶ ὁ ἐκχρηματισμὸς τῆς οἰκονομίας εἶχαν ἀλλάξει τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἴσως δὲν μελέτησε ἄλλος λογοτέχνης μας στὸν ἴδιο βαθμὸ τὴν ὄλη συμπεριφορὰ καὶ νοοτροπία τῶν ἀνθρώπων. Νὰ θυμίσουμε μόνον τὶς χαρακτηριστικὲς καὶ δραστηκώτατες φράσεις ποὺ χρησιμοποίησε: «κοσμικὴ τύρβη»³, «μεταλλευτικότη-τα τῶν ἀνθρώπων»⁴, «κοινωνικὸν δηλητήριο»⁵.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐβλεπε ὀγκούμενα στὴν Ἀθήνα, «τὴν πόλιν τοῦ πλουτοκρατῶν καὶ τῶν δουλοπαροίκων»⁶, μιὰ πόλη ξένη γι' αὐτόν — τοῦλάχιστον αὐτῆ, ἢ βορειῶς τῆς ὁδοῦ Σταδίου ποὺ καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερα, ἔδινε τὸν τόνο.

Ὁ χειμασμὸς καὶ τὸ λυώσιμο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι βιοτικῆς τόσο ὑφῆς καὶ δὲν ἔχει σχέση μετὰ ὅποιες «ἀδυναμίες προσαρμογῆς»⁷ ποὺ μερικοὶ τοῦ προσάπτουν. Εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἀσφυξίας ποὺ αἰσθάνεται στὸ περιβάλλον μιᾶς κοινωνίας ποὺ ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται καὶ δείχνει νὰ πορεύεται μετὰ καλπασμῶ. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς αὐτολατρείας θὰ πεῖ ἄλλοι. Πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπι-κοινωνία.

¹ Ἦσ. 40.3. Ἐπίσης στοὺς Εὐαγγελιστές: *Ματθ.* 3.3, *Μάρκ.* 1.3, *Λουκ.* 3.4, *Ἰω.* 1.23.

² Ἐρατικόν, Ἀποστολικὴ Διακονία ³1987, σ. 21. Ἐπίσης καὶ στὸ Ἐρατικόν Α', Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, Ἅγιον Ὄρος 1992, σ. 22.

³ 5.155.15. Παρόμοιες ἐκφράσεις στὰ χωρία: 2.514.18, 601.30, 3.74.28, 5.143.15. 4.2383.21.

⁴ 2.56.31.

⁵ 4.578.18-19.

⁷ Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ἀπὸ τίς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας.* Ἰκαρος ⁶1975, σ. 382, καὶ Ἀ. Παπαδιαμάντης *αὐτοβιογραφούμενος*, ἐπιμέλεια Παν. Μουλλάς, Ἐρημῆς 1974, σσ. μς'-να'.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ξένος πρὸς αὐτά. Αὐτὸς ἀπὸ πολὺ παλιά, ἀπὸ τὸ 1874 — ἦταν τὸ «ἔρημο καὶ σκοτεινὸ τρυγόνι»¹ πού καθὼς ἦταν χαμένο στὴν Ἀθήνα συνεχῶς «ἡ καρδιά του ἀπεδῆμει εἰς τὰ ψηλῶματα»².

Ἡ ἔρημος τοῦ Ἁι-Γιάννη δὲν λυώνει τὸν ἄνθρωπο, ἴσα-ἴσα ἐκεῖ ἤχησε ἡ φωνή του. Ἀντίθετα, ἡ κοινωνία ὅπου ζεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, ἂν καὶ εἶναι πολυπληθής, ἔχει κύριο γνώρισμά της τὴν ἐρημιά καὶ τὴν ξεραῖλα τῆς ἐρήμου καὶ ἐξουθενώνει τὸν ἄνθρωπο («λυώνουμε») καὶ δὲν τὸν ἀφήνει ν' ἀνθήσει. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης πολὺ εὐστοχα μίλησε ἀλλοῦ γιὰ κοινωνικὸ δηλητήριο καὶ γιὰ ἄλλα παρόμοια.

Στοὺς στίχους αὐτοὺς τονίζεται κατ' ἐξοχὴν τὸ ὀξύμωρο καὶ ἀφύσικο τοῦ πράγματος καὶ ὁ ποιητὴς μὲ πόνο καταγγέλλει αὐτὴ τὴν διαλυμένη, ἐχθρική καὶ ἐμποτισμένη ἀπὸ κοινωνικὸ δηλητήριο καὶ πάθη κοινωνία³. Βλέπει τὸν μεγάλου κίνδυνου νὰ ἔρχεται ἀπὸ ἐκεῖ πού δὲν θὰ ἔπρεπε: ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Γιατὶ γιὰ τὸν χριστιανὸ ἔτσι συντελεῖται ἡ σωτηρία καὶ ἡ ζωὴ γίνεται ἀληθινὴ καὶ σὲ τούτῃ τῇ ζωῇ: Ἡμεῖς οἶδαμεν ὅτι μεταβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς (Ἰωάννου, Α' 3.14).

Ὁ Παπαδιαμάντης εἶδε ἔγκαιρα καί, δυστυχῶς, ἀλάθευτα τὸν κίνδυνον καὶ τὴν ἀλλοτρίωση πού ἐρχόταν. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα (π.χ. ἐλευθερὸς στίχος) ἡ ποίησή του εἶναι «νεωτερικὴ» καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρά.

¹ Ποίημα πρὸς τὴν μάνα του σὲ ἐπιστολὴ του. Ἀλληλογραφία, σ. 38.18.

² 3.227. 1-2.

³ Ἕνας καλὸς ἀνα-γνώστης τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως διαβάζοντας τοὺς στίχους αὐτοὺς τοῦ Παπαδιαμάντη θὰ θυμηθεῖ ἀνάλογο στίχο τοῦ Μαν. Ἀναγνωστάκη: Ὁρθιοὶ καὶ μόνοι μὲς στὴ φοβερὴ ἐρημιά τοῦ πλήθους (Τὰ ποιήματα. 1941-1971. Στιγμὴ 1985, σ. 131). Ὁ Ἀναγνωστάκης ἀναφέρεται στοὺς ἀνένταχτους ἐκείνους ἰδεολόγους τῆς Ἀριστερᾶς, οἱ ὁποῖοι στὰ μετακατοχικὰ χρόνια τῆς Ἑλλάδος οὔτε συμβιβάστηκαν οὔτε κάμφθηκαν. Πάντως ὅσο κι ἂν ποιητικὰ στάθηκαν ὀρθιοὶ ἐνῶ ἔνωσαν τὴν ἐρημιά καὶ μοναξιά — πλειστάκις καὶ κυρίως τοῦ χώρου τους, ὅπως φαίνεται στὸ ὑπόλοιπον ποίημα καὶ ὅπως τὴν ἔνωσε ὁ ἴδιος — ἡ πτώση τους εἶναι βεβαία, πού θἄλεγε ὁ Καβάφης. Ἀξιοπρεπεῖς καὶ μόνοι ἀκολούθησαν τὸν ἀδιέξοδο δρόμον τους.

Εἶναι, πάντως, φανερό ὅτι ἡ μοναξιά τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ποιήματος εἶναι ἄλλης ποιότητος.

δ. Τὸ «χαίρε» τοῦ ὕμνωδοῦ καὶ τὸ «Χαίρεται»
τοῦ Παπαδιαμάντη

Μιά σημαντική περίπτωση, ἐνδεικτική τοῦ τρόπου πού ὁ Παπαδιαμάντης «ἀξιοποιεῖ» τὰ ἐκκλησιαστικά κείμενα, τίς ἐκκλησιαστικές «ἐπιδράσεις», εἶναι καὶ τὸ ποίημα «Στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί»¹. Ἐπιπλέον, ἀποτελεῖ καὶ ἀπόδειξη τοῦ πόσο καλὰ γνωρίζει τὰ ἐκκλησιαστικά κείμενα καὶ πόσο μετουσιώνει τὸ δόγμα καὶ τὴν γλῶσσα τους σὲ Λογοτεχνία.

Ἄς τὸ διαβάσουμε:

ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΣΤΟ ΠΥΡΓΙ

«Ἄνες μοι ἵνα ἀναψύξω πρὸ τοῦ με ἀπελθεῖν
καὶ οὐκέτι οὐ μὴ ὑπάρξω». (Ψαλμὸς τοῦ Δαυὶδ)

Χαίρετ' ὁ Ἰωακείμ κ' ἡ Ἄννα
πού γέννησαν χαριτωμένη κόρη
στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί!
Χαίρεται ὄλ' ἡ ἔρημη ἀκρογιαλιά
κι ὁ βράχος κι ὁ γκρεμὸς ἀντίκρυ τοῦ πελάγους,
πού τὸν χτυποῦν ἄγρια τὰ κύματα,
χαίρεται ἀπ' τὴν ἐκκλησίτσα
πού μοσχοβολᾷ πάνω στὴ ράχη.

Χαίρεται τ' ἄγριο δέντρο, πού γέρνει
τὸ μισὸ ἀπάνω στὸ βράχο, τὸ μισὸ στὸν γκρεμὸ,
χαίρετ' ὁ βοσκὸς πού φυσᾷ τὸν αὐλό του,
χαίρετ' ἡ γίδα του, πού τρέχει στὰ βράχια,
χαίρεται τὸ ἐρίφιο πού πηδᾷ χαρμόσυνα.

Κ' ἡ πλάση ὄλη ἀναγαλλιάζει
καὶ τὸ φθινόπωρο ξανανειώνει ἡ γῆς,
σὰ σεμνὴ κόρη πού περιμένε χρόνια
τὸν ἀρραβωνιαστικό της ἀπ' τὰ ξένα

¹ Ἄπαντα, 5.35.

καί τέλος τόν ἀπόλαψε πρὶν εἶναι πολὺ ἀργά·
καί σὰν τῆ στεῖρα γραῖα ποὺ γέννησε θεόπαιδο
κ' εὐφράνθη στὰ γεράματά της!
Δός μου κ' ἐμένα ἄνεση, Παναγιά μου,
πρὶν ν' ἀπέλθω καί πλέον δέν θά ὑπάρχω.

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στὸ ποίημα πλεονάζουν τὰ ρήματα χαρᾶς. Εἰδικὰ τὸ τριτοπρόσωπο «χαίρεται» ἐπαναλαμβάνεται ἑπτὰ φορές.

Ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἔγραψε ὅτι ὁ Ππδ. μετὰ τὴν ἐπανάληψη τοῦ «χαίρεται» ἀπηχεῖ τὸν Ἀκάθιστο Ὕμνο¹. Τὴν ἀποψη τοῦ Τωμαδάκη φαίνεται νὰ δέχεται καὶ ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος². Ἡ χρῆση τύπων τοῦ ἴδιου ρήματος ἐπιτρέπει ἀσφαλῶς τὴν ὑποστήριξη μιᾶς τέτοιας ἀπόψεως.

Ὑποστηρίξαμε ἄλλοτε ὅτι ἡ χαρὰ τῆς κτίσεως στὸ παπαδιαμαντικὸ αὐτὸ ποίημα ὀφείλεται στὴν γέννηση τοῦ νικητῆ τοῦ θανάτου, τοῦ Χριστοῦ³. Καὶ εἶχαμε συσχετίσει τὴν παπαδιαμαντικὴ θέση καὶ τὴν παρουσία τοῦ «χαίρεται» μετὰ τὴν ἀνάλογη ἐπανάληψη τοῦ ρήματος «ἐπικράνηθ» στὸν «Κατηχητικὸ Λόγο» τοῦ Χρυσοστόμου.

Χωρὶς νὰ ἀλλάζει ἡ ἀποψή μας γιὰ τὴν βασικὴ αἰτία τῆς χαρᾶς διαπιστώσαμε ἀργότερα τὴν στενότερη, τουλάχιστον γλωσσικὰ καὶ λογοτεχνικὰ, σχέση μετὰ τὴν ὑμνογραφία τῆς 8ης Σεπτεμβρίου, ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία μας ἐορτάζει τὸ Γενέσιον τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. Τὸ νόημα οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι τὸ ἴδιο γιὰ ὅποιον κινεῖται στὸ ὀρθόδοξο κλίμα.

Ἄς δοῦμε μερικοὺς χαρακτηριστικοὺς στίχους καὶ τροπάρια τῆς ἐορτῆς ποὺ ἀπηχοῦνται ἐμφανῶς στὸ ποίημα:

*Ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί καὶ ἐξ ὄσφύος τοῦ Δαυὶδ
ἡ θεόπαις Μαριάμ τίκτεται σήμερον ἡμῖν·
διὸ καὶ χαίρει ἡ σύμπασα καὶ καινουργεῖται·
συγχαίρει τε ὁμοῦ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ.
Αἰνέσατε αὐτῇ αἰ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν.*

¹ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, 1966, σ. 47. [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ὁρθόδοξης Σκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, Θ', σσ. 1165-1187].

² Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Νεοελληνικά. Διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ Γυμνάσιο, συνεργασία: Ν. Φωκᾶ, Ἔστια 1986, σ. 21. Ἐπίσης βλ.: Α. Κούσουλα - Χριστόφ. Μηλιῶνη - Γ. Παγανῶ - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Νεοελληνικά. Διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ Λύκειο, Παπαζήσης ²1980, σ. 224.

³ Ἀπ. Β. Ζορμπᾶ, Προσεγγίσεις Νεοελληνικῶν Κεμένων Β' Γυμνασίου, Ἐπικαιρότητα ³1991, σ. 80.

Ἰωακείμ εὐφραίνεται καὶ Ἄννα πανηγυρίζει κραυγάζουσα.
 Ἡ στεῖρα τίκτει τὴν Θεοτόκον καὶ τροφὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν.
 (Μην. Σεπτ., σ. 90, 106)

ἐξήνθησας (sc. ἡ Θεοτόκος) τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν
 (δ.π., σ. 90)

τέτοκε (sc. ἡ Θεοτόκος) χαρὰν τῇ οἰκουμένῃ
 λύπην Προμήτορος ἐξαφανίσασα.
 (δ.π., σ. 90)

Σήμερον τῆς παγκοσμίου χαρᾶς τὰ προοίμια: [...]
 τοῖς πλανηθεῖσι διὰ σαρκὸς σωτηρίαν ἀπεργάζεται
 Χριστὸς ὁ φιλόανθρωπος καὶ λυτρωτὴς τῶν ψυχῶν ἡμῶν.
 (δ.π., σ. 102)

δι' ἧς (sc. Θεοτόκου) ἀνεπλάσθημεν οἱ γηγενεῖς
 καὶ ἀνεκαινίσθημεν ἐκ τῆς φθορᾶς πρὸς ζωὴν τὴν ἄληκτον.
 (δ.π., σ. 102)

Ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἡμῶν σωτηρίας, λαοί, σήμερον γέγονεν

 Ἰδοὺ γὰρ ἡ Παρθένος πρόεισιν ἐκ πέτρας ἀγόνου
 πρὸς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν.
 (δ.π., σ. 104)

ὅτι τοῖς πάλαι παραβάσει κλείσασι Παράδεισον
 καρπὸς εὐκλεέστατος ἡμῖν ἐδόθη, ἡ θεόπαις Μαρία,
 ἀνοίγουσα τούτοις πᾶσι τὴν εἴσοδον.
 (δ.π., σ. 104)

δι' ἧς (sc. Θεοτόκου) ἰταμὸς Ἄδης καταπετάτῃται
 (δ.π., σ. 104)

σήμερον τίκτεται ἡ Μήτηρ τῆς ζωῆς τὸ σκότος λύουσα

 δι' ἧς ἡμεῖς ἐθεώθημεν καὶ τοῦ θανάτου ἐλυτρώθημεν
 (δ.π., σ. 104)

Ἡ παγκόσμιος χαρὰ ἐκ τῶν δικαίων ἀνέτειλεν ἡμῖν
 (δ.π., σ. 104)

τὴν χαρὰν προμηνύουσα (sc. Θεοτόκε) παντὶ τῷ κόσμῳ,
τῆς ζωῆς ἡμῶν πρόξενε

(δ.π., σ. 104)

Στεῖρα ἄγονος ἢ Ἄννα σήμερον χειρας κροτείτω φαιδρῶς·
λαμπροφορείτω τὰ ἐπίγεια· βασιλεῖς σκιρτάτῳσαν·
ἱερεῖς ἐν εὐλογίαις εὐφραινέσθωσαν· ἑορταζέτω ὁ σύμπας
κόσμος

(δ.π., σ. 105)

Ἀγαλλιάσθω οὐρανός, γῆ εὐφραινέσθω.

(δ.π., σ. 106)

ἢ τῆς ἀρχαίας πρόξενος μακαριότητος τῶν ἀνθρώπων
τῷ γένει.

(δ.π., σ. 107)

Ἡ τῆς ζωῆς τίκτεται σήμερον γέφυρα
δι' ἧς βροτοὶ ἀνάκλησιν τῆς καταπτώσεως
τῆς εἰς Ἄδου εὐρόντες, Χριστὸν τὸν ζωοδότην
ὕμνοις δοξάζουσιν.

(δ.π., σ. 107)

Γεννᾶται τοίνυν καὶ ὁ κόσμος σὺν αὐτῇ ἀνακαινίζεται.
Τίκτεται καὶ ἡ Ἐκκλησία τὴν ἑαυτῆς εὐπρέπειαν κατα-
στολιζεται.

(δ.π., σ. 105)

Ἡ γέννησίς σου, Θεοτόκε, χαρὰν ἐμήνυσε πάσῃ τῇ οἰκου-
μένῃ.

(δ.π., σ. 105)

Χορευέτω πᾶσα κτίσις, εὐφραινέσθω καὶ Δαυῖδ

(δ.π., σ. 107)

Χαρὰν μηνύει ἢ γέννησίς σου πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ

(δ.π., σ. 108)

Συγχαίρει σοι σήμερον, θεόφρον Ἄννα, ἢ οἰκουμένη.

(δ.π., σ. 109)

Σήμερον εὐφραινέσθωσαν Ἀγγέλων τάγματα

ἄσμασι χορευέτωσαν οἱ ἐξ Ἀδάμ.

(δ.π., σ. 110)

*Σήμερον Εὐα λέλυται τῆς καταδίκης,
λέλυται καὶ ὁ Ἀδάμ τῆς ἀρχαίας ἀρᾶς.*

(δ.π., σ. 110)

*Ἀγάλλονται τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης σήμερον
ἐν τῇ γεννήσει σου, Κόρη Θεοκυῆτορ Μαρία.*

(δ.π., σ. 117)

Ἐξηγεῖται, λοιπόν, ικανοποιητικῶς καὶ τὸ εἶδος τῆς χαρᾶς καὶ ἡ συ-
χνή παρουσία τοῦ «χαίρεται» καὶ τῶν ἄλλων χαρᾶς σημαντικῶν ρημά-
των στοῦ ποίημα.

Ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐμφανεῖς ἀντιστοιχίσεις
ἀνάμεσα στοῦ ποίημα καὶ στὴν ὑμνογραφία τῆς ἑορτῆς. Π.χ.:

θεόπαις (Μην. Σεπτ., σ. 90, 106) θεόπαιδο (5.35.19)

*Ἡ στείρα βρέφος θηλάζει τὴν
Μαριάμ· καὶ χαίρει ἐπὶ τῷ τόκῳ
(Μην. Σεπτ., σ. 106).*

*σὴν τῇ στείρα γραῖα ποὺ γέννησε
θεόπαιδο κ' εὐφράνθη στὰ γερά-
ματά της! (5.35.19-20)*

*Χαρὰν μηνύει ἡ γέννησίς σου
πάση τῇ οἰκουμένῃ (Μην. Σεπτ.,
σ. 108)*

Τὸ χωρίο: 5.35.4-14

Γίνεται φανερό, νομίζουμε, πᾶ ὅτι ὑπόστρωμα τοῦ ποιήματος εἶναι ἡ
σχετικὴ μὲ τὴν Θεοτόκο καὶ τὴν Γέννησή της ὑμνογραφία καὶ δὲν ἀπη-
χεῖται τὸ «Χαίρε» τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου. Ἐπίσης ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐφρο-
σύνη τῶν πάντων ὀφείλεται στὴν λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσε-
ως, ὅλης δηλαδὴ τῆς Δημιουργίας, ἀπὸ τὴν φθορὰ καὶ τὸν πόνο. Τὴν λύ-
τρωση ποὺ λίγα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν Γέννηση τῆς Παναγίας θὰ
φέρει ὁ Χριστός.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Γιὰ τὴν ἐπανάληψη τοῦ «χαίρεται» ἀρνητικὰ ἔχει ἐκφραστεῖ ὁ λογοτέχνης Θαν. Παπαθανασόπουλος. Γράφει σχετικὰ:

«Ἄλλου πάλι τὸ λεκτικὸ ἀδιέξοδο στὴ στιχουργία τοῦ Παπαδιαμάντη ἐπιδεινώνεται. Καὶ παρὰ τὸν συνεχούμενο ρυθμικὸ κυματισμὸ τῆς φωνῆς του, ὁ ποιητὴς δείχεται ὄχι μόνον βραδύγλωσσος ἀλλὰ καὶ ἀμήχανος. Τὸν παρακολουθοῦμε:

*χαίρεται τ' ἄγριο δέντρο...
χαίρετ' ὁ βοσκός...
χαίρετ' ἡ γίδα του...
χαίρεται τὸ ἐρίφιο...*

»Δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν σκόπελο αὐτῶν τῶν ἀντιαισθητικῶν ἐπαναλήψεων. Ὁ λαϊκὸς ποιητὴς, ποὺ πολὺ πιθανὸν νὰ εἶχε ὑπόψη του ὅταν στιχουργοῦσε μὲ τὸν παραπάνω τρόπο, δὲν τὸν ὠφέλησε. Ἄλλου μᾶς πηγαίνει τὸ νεῦρο τοῦ δημοτικοῦ λόγου ὅταν ἀναφέρεται στὰ καθήματα τοῦ κλέφτη:

*Κλαῖνε τὰ δέντρα, κλαῖνε, κλαῖνε τὰ κλαριά.
Κλαῖνε καὶ τὰ λημέρια ποὺ λημέριαζα,
κλαῖνε τὰ μονοπάτια ποὺ περπάταγα,
κλαῖνε καὶ οἱ βρυσοῦλες μὲ τὸ κρῦο νερό,
κλαῖνε καὶ τὰ μετόχια πῶπαιρνα ψωμί,
κλαῖνε τὰ μοναστήρια πῶπαιρνα κρασί.*

(“Ὁ Γιάννης Εὐλικιώτης”, συλλογὴ Passow)»

Δὲν νομίζουμε ὅτι αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ εὐσταθοῦν. Πιστεύουμε ὅτι ὁ Παπαθανασόπουλος δὲν ὑποψιάστηκε τὴν ὀπτική γωνία τοῦ ὀρθόδοξου Παπαδιαμάντη, ἴδια, ὅπως παραπάνω ἐκτέθηκε, μὲ αὐτὴν τῶν ὑμνογράφων. Καὶ τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ ἀναφέρει ἀποτελεῖ παρόμοια περίπτωση καὶ δὲν ἐνισχύει, μάλιστα, τόσο τὴν θέση του. Ἡ πορεία, πάντως, εἶναι ἀνάλογη. Ἐκεῖ ὁ ἀπόλυτος καὶ ἐξαπλούμενος θρῆνος γιὰ τὸν θάνατο τοῦ κλέφτη, ἐδῶ ἡ καθολικὴ χαρὰ γιὰ τὴν νέα σωτηριώδη προοπτικὴ τῆς Ἱστορίας ποὺ θὰ φέρει διὰ τῆς γεννήσεως τῆς Παναγίας ἢ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Βυζαντινὸς τῶν παπαδιαμαντικῶν Ἀπάντων

Σὲ ὄλες τίς μεταπολεμικὲς ἐκδόσεις τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη περιλαμβάνονται τρία ἐόρτια ἄρθρα («Χριστούγεννα», «Ἁγιοβασιλειάτικα», «Θεοφάνεια») μὲ τὴν ὑπογραφή Βυζαντινός, ποὺ ἀνακοινώθηκαν ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα στὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς Νέας Ἑστίας τοῦ 1941, τὸ ἀφιερωμένο στὸν Παπαδιαμάντη¹. Στὸ τεῦχος αὐτὸ τῶν Π.Τ. ἀναδημοσιεύεται τὸ ἄρθρο «Κς' Ὀκτωβρίου. Τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλύτου», ποὺ ἐντοπίστηκε πρόσφατα ἀπὸ τὴ Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου στὴν Ἐφημερίδα τῆς 26.10.1887 μὲ τὴν ὑπογραφή Βυζαντινός.

Ἡ ἔρευνα στὴν Ἐφημερίδα τῶν ἐτῶν 1886-1888 ἔδειξε ὅτι τὴν ὑπογραφή Βυζαντινός φέρουν μόνο τὰ τέσσερα κείμενα ποὺ μνημονεύσαμε². Συνεπῶς, παρὰ τίς διαφορὲς ποὺ παρατηροῦνται ἀνάμεσα στὰ παλαιὰ καὶ στὸ νέο, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ θεωρήσει ὅτι τὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριο εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη, ἂν καὶ τὰ ἄλλα τρία ἀποδειχτοῦν παπαδιαμαντικά.

Γιὰ τὴν πατρότητα τῶν τριῶν ἄρθρων ὁ Γ. Βαλέτας γράφει στὸ σχετικὸ «κριτικὸ ὑπόμνημα» τοῦ Ε' τόμου τῶν Ἀπάντων (σ. 636):

«Τὰ τρία ἄρθρα γιὰ τὰ Χριστούγεννα, τὴν Πρωτοχρονιά καὶ τὰ Φῶτα μὲ θρησκευτικὸ καὶ λαογραφικὸ περιεχόμενο δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφ. Ἐφημερίς 25 Δεκ. 1887, 1 καὶ 6 Γεν. 1888, μὲ τὴν ὑπογραφή Βυζαντινός. Πῶς εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη ἀμφιβολία δὲν χωρεῖ, γιατί ξέχωρα ἀπ' τ' ἄλλα τοὺς γνωρίσματα, ἔχουμε κι ἓνα σημεῖωμα τοῦ πατέρα του, ποὺ βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο Ἁπ. Παπαδιαμάντη, ὅπου ἀναγράφει αὐτὰ τὰ ἄρθρα μαζί μὲ τὰ ἄλλα του γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα καὶ τὸν Ἀκάθιστο ὕμνο.»

¹ Γ. Βαλέτα, «Τρία ἄγνωστα θρησκευτικὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη (Χριστούγεννα-Πρωτοχρονιά-Φῶτα)», σσ. 105-106.

² Ὑπάρχουν στὰ φύλλα τῆς 30ῆς Δεκεμβρίου 1886 καὶ τῆς 9ῆς Ἰανουαρίου 1887 δύο ἐπιστολὲς ἐκ Πατρῶν μὲ τὴν ὑπογραφή Βυζαντινός, ἀναγνώστη τῆς Ἐφημερίδας, σχετικὲς μὲ τὴν μετάφραση τοῦ *Corpus Juris Civilis* ἀπὸ τὸν Ἡλ. Διακόπουλο. Τὸ ὕφος τῶν δύο ἐκείνων ἐπιστολῶν, μεγαλύτερων ἀπὸ τὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριο, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Βυζαντινοῦ τῶν ἐόρτιων κειμένων.

Ἀναλυτικότερα ἔχει ἐπιχειρηματολογήσει ὑπὲρ τῆς παπαδιαμαντικῆς πατρότητας τῶν ἄρθρων στὸ δημοσίευμα τοῦ 1941. Παραθέτουμε τὴν τελευταία παράγραφό του, ὅπου καὶ τὰ οὐσιώδη ἐπιχειρήματά του (σ. 106):

«Πὼς τ' ἀκόλουθα τρία θρησκευτικὰ ἄρθρα εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀμφιβολία δὲν χωρεῖ καμιά, γιατί φωνάζουν μόνα τους καὶ σὲ κείνον πού πολὺ λίγο γνωρίζει τὸν τρόπο καὶ τὸ ὄφος καὶ τίς προτιμήσεις τοῦ Σκιαθίτη. Τὰ δημοσιευόμενα στὸ δεύτερο ἄρθρο δημοτικὰ κάλαντα εἶναι σκιαθίτικα, κι ὁ συγγραφέας ὁ ἴδιος ὑποδηλώνει πὼς εἶναι νησιώτης, καὶ γνωρίζει τίς γιορτές καὶ τὰ τροπάρια, καὶ γράφει γιὰ τίς γιορτές καὶ γιὰ τοὺς ὕμνους, συνεχίζοντας τὴν ἐπίκαιρη θρησκευτικὴ ἀρθρογραφία του, πὺ ἀργότερα ἔμελλε νὰ τὴν ἀντικαταστήσει μὲ τὴ διηγηματογραφία. Πάνω σὲ τέτοια περιστατικὰ καὶ σὲ παρόμοιες ψυχικὲς τάσεις τοῦ δημιουργοῦ τῆς πῆρε τὴ διαμόρφωσή της ἡ φιλολογία τῶν ἑορτῶν.»

Ἀρκετὰ πειστικὰ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Γ. Βαλέτα, προπάντων τὸ σχετικὸ μὲ τὰ κάλαντα, ἂν μάλιστα προστεθεῖ καὶ ἡ παρατήρησή του ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἐκεῖνο τὸν καιρὸ συνεργάζεται μὲ τὴν Ἐφημερίδα¹. Ὡστόσο τὸ στοιχεῖο πὺ πειθανάγκασε, ὅπως πιστεύουμε, τοὺς μεταγενέστερους ἐκδότες νὰ δεχθοῦν στὸ παπαδιαμαντικὸ corpus τὰ τρία κείμενα ἦταν κυριότατα ἡ μετέπειτα διαβεβαίωση τοῦ Γ. Βαλέτα ὅτι οἱ τίτλοι τους εἶχαν καταγραφῆι στὸ σημείωμα τοῦ παπα-Ἀδαμάντιου.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τρία ἄρθρα Ὑπομνήματα τῆς κριτικῆς ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, ὁ φιλολογικὸς ἐπιμελητὴς ἢ ἐκδότης τὸ 1988, ὅταν ἐκδίδεται ὁ Ε' τόμος, δὲν ἀμφιβάλει γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ πατρότητα τῶν κειμένων τοῦ Βυζαντινοῦ, μολοντί ἐκφράζει ἀμφιβολίες γιὰ τρία ἄλλα ἄρθρα πὺ ὁ Γ. Βαλέτας προσέγραφε στὸν Παπαδιαμάντη στηρίζοντάς τα καὶ πάλι στίς πλάτες «τοῦ σημειώματος τοῦ πατέρα». Δηλώνει ἀπλῶς — ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸν τελευταῖο ἐκδότη — ὅτι δὲν ἔχει δεῖ τὸ σημείωμα τοῦ πατέρα.

Δέκα χρόνια ὅμως ἀργότερα ἀποδείχτηκε ὅτι ἐπτὰ ἄρθρα τοῦ Ε' τό-

¹ Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπισημάνουμε τίς συνηθισμένες, γενικὰ, στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βαλέτα προχειρότητες, ἐσκεμμένες ἢ ἀθέλητες, οὔτε τίς φαντασιώδεις εἰκασίες του, ὅπως λογουχάρη ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μπῆκε ἡ ὑπογραφή «Βυζαντινός» στὸ ἄρθρο «Χριστουγεννιάτικα».

μου δὲν ἦταν παπαδιαμαντικά¹, πράγμα πού ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στοῦ συμπέρασμα ὅτι «τὸ σημείωμα τοῦ πατέρα» ἦταν ἀνύπαρκτο, πλάσμα τοῦ Γ. Βαλέτα. Ἡ νόθευση τῶν ἑπτὰ κειμένων, ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀνυπαρξία τοῦ σημειώματος καὶ ὀρισμένα γλωσσικά στοιχεῖα, πού θεωροῦμε ἀντενδείξεις τῆς παπαδιαμαντικῆς πατρότητας, μᾶς ἀνάγκασαν νὰ ὑποφιαστοῦμε καὶ ἄλλα ἐλλιπῶς ὑπογραφόμενα ἢ ἀνυπόγραφα κείμενα τοῦ Ε' τόμου. Ὅπως συμβαίνει στὶς περιπτώσεις αὐτές, μαζί μὲ τὰ ξερὰ καίγονται καὶ τὰ χλωρὰ: ἀρχίσαμε ν' ἀναρωτιόμαστε ἂν ὁ Βυζαντινὸς εἶναι ὄντως ὁ Παπαδιαμάντης.

Οἱ ὑποψίες ἦταν δυσάρεστες. Ἄν μὲ τὴν ἀθέτηση τῶν ἄρθρων «Δόγοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ μελέται» καὶ «Ἐκκλησιαστικοὶ ρήτορες καὶ Ἱερὰ Σύνοδος» αἰσθανθήκαμε πολὺ μεγάλη ἀνακούφιση, ἡ ἰδέα ὅτι ἐνδέχεται κάποια στιγμή ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι τὰ «Χριστοῦγεννα», τὰ «Ἁγιοβασιλείατικα» καὶ τὰ «Θεοφάνεια» δὲν ἀνήκαν στὸν Παπαδιαμάντη μᾶς στενοχωροῦσε. Σχεδὸν εὐχόμασταν νὰ ἐμφάνιζε κάποιος «τὸ σημείωμα τοῦ πατέρα».

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἄρθρου γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριο μᾶς ὑποχρέωσε νὰ ἐξετάσουμε ἀμέσως ὅ,τι ἀφήναμε γιὰ τὸν καιρὸ πού θὰ ἐτοιμαζόταν ἡ ἀναθεωρημένη ἔκδοση τῶν Ἀπάντων. Πιστεύαμε ὅτι θὰ καταλήγαμε στοῦ συμπέρασμα πὼς τὰ κείμενα τοῦ Βυζαντινοῦ εἶναι ἀμφίβολης πατρότητας καὶ σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἔκδοση θὰ μπορούσαν νὰ διασωθοῦν μόνο σὲ μιὰν appendix μὲ dubia. Μᾶς καταδίωκε ἀκαταπαύστως ἡ ἀνυπαρξία «τοῦ σημειώματος τοῦ πατέρα», αὐτὴ συδαύλιζε τίς ὑποψίες.

Ἐντούτοις, ἡ ἄρνηση τῆς παπαδιαμαντικῆς πατρότητας τῶν κειμένων δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ προκύψει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι «τὸ σημείωμα τοῦ πατέρα» εἶχε ἐφευρεθεῖ. Μπορεῖ ὁ συνήγορος νὰ ψευδολογεῖ καὶ μολαταῦτα ὁ πελάτης του νὰ ἔχει ὄλο τὸ δίκαιο μὲ τὸ μέρος του. Δὲν ὑπῆρχε, λοιπόν, ἄλλος τρόπος παρά, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, νὰ ἐλέγξουμε ἀράδα ἀράδα τὰ κείμενα. Νὰ δοῦμε τὰ γενικά —«τὸν τρόπο καὶ τὸ ὕφος», πού λέει τὸ 1941, πολὺ ὀρθὰ ὁ Βαλέτας—, νὰ ἐλέγξουμε καὶ τὰ ἐπιμέρους. Πιάσαμε νὰ τὰ διαβάζουμε λέξη-λέξη.

Μολοντί στὰ ἄρθρα, καὶ ἰδιαίτερα στὰ πρῶμα, ὁ τρόπος καὶ τὸ ὕφος δὲν ἀνιχνεύονται εὐκολα —ὑπάρχει ἓνα εἶδος «Κοινῆς» στῆ δημοσιογραφία, ὅπου τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο δύσκολα διακρίνεται—, ἡ καταλη-

¹ Γιὰ τὰ κείμενα πού ἀθετήθηκαν καὶ τὰ σχετικὰ μελετήματα βλ. τὸ «Σημείωμα τοῦ ἐπιμελητῆ» στῆ δευτέρη ἐπανεκδοση τοῦ Ε' τόμου τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, Δόμος 2005.

κτική παράγραφος τοῦ ἄρθρου «Χριστούγεννα» εἶναι ἀμιγῆς παπαδιαμαντικό μέταλλο (5.135.22-28):

«Καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα ἀποσπάσματα, ἀδιστακτικῶς φρονῶ, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ὠραιότερων λεκτικῶν καλλιτεχνημάτων πάσης ἐποχῆς, καὶ τὸ λέγω χάριν ἐκείνων ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅσοι ἐκ προκαταλήψεως νομίζουσιν, ὅτι δὲν ἐγράφοντο Ἑλληνικὰ κατὰ τὸν Ζ' καὶ Η' αἰῶνα, ὑποθέτοντες καλοκαθάτως, ὅτι τὰ παρ' ἡμῶν τῶν σημερινῶν γραφόμενα εἶναι Ἑλληνικά, καὶ ὅτι θ' ἀναγνωσθῶσι ποτὲ ὡς Ἑλληνικὰ ὑπὸ τῶν ἐπιγινομένων».

Παπαδιαμαντικό εἶναι καὶ τὸ χαμόγελο στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου «Ἄγιοβασιλειάτικα» (5.139.16-22):

*«Κυρά μ', τὴ δυχατέρα σου, κυρά μ' τὴν ἀκριβή σου,
γραμματικός τὴν ἀγαπᾶ, πραγματευτὴς τὴ θέλει·
κι ὁ δάσκαλος ἀπ' τὸ σχολεῖο γυρεύοντάς την στέλλει.*

»Δὲν ἐνθυμοῦμαι δυστυχῶς τὴν συνέχειαν τοῦ ἄσματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ γίνεταί περιέργον, χάρις εἰς τὰ τολμηρὰ διαβήματα τοῦ διδασκάλου (...)

Ἄρκετὰ νωρὶς ἀποτολμᾷ τέτοια χαμόγελα ὁ Παπαδιαμάντης σὲ ἄρθρο περὶ Χριστουγέννων, προδρόμους ἐκείνων πού, ὠριμότερος, θὰ τολμήσει «Στὸ Χριστό, στὸ Κἄστρο», διήγημα χριστουγεννιάτικο ἐπίσης.

Στὸν «τρόπο» τοῦ Παπαδιαμάντη ἀνήκουν καὶ οἱ παρεκβάσεις. Τὸ 1887 καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1888 εἶναι συγκρατημένος — γιὰ τοῦτο καὶ τὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριο δὲν ἀντέχει τὴ σύγκριση μὲ ἐκεῖνο γιὰ τὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ 1892—, ἐντούτοις τὸ ἄρθρο «Θεοφάνεια» κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παρέκβαση περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ βαπτίζονται τὰ νήπια. Τὸ παπαδοπαίδι Ἀλέξανδρος εἶναι πού περιγράφει μετὰ λόγου γνώσεως πῶς «οἱ παλαιοὶ πρακτικώτατοι καὶ μεμορφωμένοι ἱερεῖς, καίτοι ἀγράμματοι λεγόμενοι, ἤξευρον νὰ ἐκτελῶσι κανονικώτατα τὰς τρεῖς καταδύσεις καὶ ἀναδύσεις» (5.140.20-22), καὶ τὸ ἴδιο παπαδοπαίδι μέμφεται δηκτικὰ «τὸ σημερινὸν σμῆνος τῶν ἱερέων», τὴν «διεφθαρμένη πολιτικὴ», «τὴν μωρὰν φιλοστοργίαν προληπτικῶν γονέων» (5.141 passim) — ὁ μετέπειτα αὐστηρότερος Παπαδιαμάντης. Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα σὲ μιὰ παρέκβαση πού ἀριθμεῖ 34 ἀπὸ τοὺς 51 στίχους ὅλου τοῦ ἄρθρου.

“Όσο για τις «προτιμήσεις» που λέει ο Βαλέτας, εκείνο που επιτρέπει να διακρίνουμε στα τρία κείμενα το χέρι του Παπαδιαμάντη δεν είναι κυρίως το ότι γράφει για τις μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης. Γι’ αυτές έγραφαν πολλοί άλλοι σέ όλες τις εφημερίδες. Αν άνιχνεύεται στα τρία άρθρα κάτι ιδιαίτερο και προσωπικότερο είναι ή αγάπη και ή θαυμασμός του Βυζαντινού για τους Κανονογράφους Κοσμά και Δαμασκηνό — από εκείνα γεννιέται και ή θαυμαστή και γραμματολογικότητα καταλείδα των «Χριστουγέννων» που είδαμε προηγουμένως. Είχαν προηγηθεί στο ίδιο παπαδιαμαντικό κείμενο αυτά (5.134.17-23):

«Έπειδή δέ περί πανηγύρεων και έγκωμίων ή λόγος, δέν δύναμαι να λησμονήσω τους προσφιλείς μοι άσματογράφους, και να μη άποτείσω τον φόρον του θαυμασμού μου εις πάντας μέν τους ποιητάς των διαφόρων τής έορτής ύμνων, άλλ’ ιδίως εις τους συνθέτας των δύο αυτής Κανόνων, τον ιερόν, λέγω, Κοσμάν, ποιητήν του α’ Κανόνος, ού ή άρχή “Χριστός γεννάται δοξάσατε”, και τον πολύν Ίωάννην τον Δαμασκηνόν, ποιητήν του Β’ Κανόνος, ού ή άρχή “Έσωσε λαόν”».

Άπό τον πίνακα προσώπων του Ε’ τόμου τής κριτικής έκδοσης των Άπάντων Παπαδιαμάντη εύκολα διαπιστώνεται πόσο θαυμάζει ή Σκιαθίτης διηγηματογράφος τους βυζαντινούς Κανονογράφους. Περιοριζόμαστε στην παράθεση ενός ακόμα εξαιρετικά χαρακτηριστικού χωριού από *Τά ρόδιν’ άκρογιάλια* (4.226.23-25): «“Ω, αί ώραι του λυκαυγούς!... Ίδου αυτόματα ήξαν πύλαι ούρανοϋ, άς έχον Ωραι πλην άς αφήσωμεν τους παλαιούς, και άς ψάλωμεν μετά του Κοσμά του θεσπεσίου: “Προσενωπίω σοι ώραι, υπεκλίθησαν· φώς γάρ, και πρό ποδών ύψίδρομον σέλας, Χριστέ...”»

Ήδη έχουμε έπισημάνει ότι το άπτότερο τεκμήριο που προσάγει ή Γ. Βαλέτας για την πατρότητα των τριών άρθρων είναι τα κάλαντα του Δωδεκαήμερου, το άποκλειστικό θέμα του άρθρου «Άγιοβασιλειάτικα». Αν από την πρώτη στιγμή είχαμε αντίβάλει το κείμενο των καλάντων του άρθρου με εκείνο που παρέχει ή π. Γεώργιος Α. Ρήγας στον *Σκιαθού λαϊκόν πολιτισμόν* (Δ’ 112-117) και με τους στίχους του «Άμερικάνου» (2.262.12-13, 15, 17), οι άμφιβολίες θα είχαν έκλείψει ώσει κηρός από προσώπου πυρός. Γιατί τα κάλαντα των Χριστουγέννων, τής Πρωτοχρονιάς και των Φώτων που καταγράφει ή Ρήγας ελάχιστες και άσήμαντες διαφορές παρουσιάζουν από εκείνα που έχει συλλέξει ή Βυζαντινός.

Ὁ Γκαϊτε εἶχε εὐχηθεῖ νὰ βρεθεῖ ἕνας γερός φιλόλογος πού θά ἀποδείκνυε ὅτι οἱ στίχοι 904-12 τῆς σοφόκλειας Ἀντιγόνης ἦταν νόθοι. Ἐμεῖς εὐχόμεσθε, γιά χάρη ἐκείνων πού δὲν ἔχουν ἀκόμα πεισθεῖ ὅτι ὁ Βυζαντινός εἶναι ψευδώνυμο τοῦ Παπαδιαμάντη, ἕνας μελετητῆς τοῦ ἔργου του νὰ προσκομίσει μιάν ἀδιάσειστη ἐξωτερική μαρτυρία, πού θά ἐπικυρώσει τίς ἐσωτερικές ἐνδείξεις.

*Πολλά ἴπαμε τ' ἀφέδη μας, ἄς ποῦμε καί τῆς κόρης.
Μικρὴ φραγίτσα κάθεται, στὰ πέφκι' ἀκουβισμένη,
στὰ πέφκια, στὰ παπλώματα καί στὰ χρυσὰ σιδόνια.*

*Ὡ ἀντὶ τῶν δύο τούτων στίχων τραγουδοῦν μόνο τὸ στίχο:

Κυρά μ' τῆ δυχατέρα σου, κυρά μ' τὴν ἀκριβή σου

καί ἔπειτα ἀπ' αὐτὸν ἐξακολουθοῦν τὰ ἐπόμενα κοινά:

*Γραμματικὸς τήνε ζητεῖ, γραμματικὸς τὴ θέλει.
— Ἄν εἶναι καί γραμματικὸς, πολλὰ προικιά γυρεύει.
Γυρεύει σπίτια τρίπατα κι αὐλές μαρμαρωμένες,
γυρεύ' ἀβέλι' ἀτρύητα, χωράφια μὲ τὰ στάχνα,
γυρεύει μύλους δώδεκα μ' οὐλους τοὺς μυλωνάδες,
γυρεύει καί τὴ θάλασσα μὲ οὔλα τὰ καράβια,
γυρεύει καί τὸ γύρ βοριά, νὰ τὰ καλαρμενίζη.
— Σὰ δὲ γυρεύη, δόστε τα, ἄξιός εἶν' νὰ τὰ πάρη
ἄξιός εἶναι γιὰ τὸ σπαθί, ἄξιός γιὰ τὸ κοδάρι,
καί γιὰ τὸ μακροκόδαρο, πού σέρνουν ἀδρειωμένοι.*

(Γεωργίου Α. Ρήγα (Οἰκονόμου), *Σκιαθίου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, Δ', Θεσσαλονίκη 1970, σ. 113)

Ἀπόλαυση στὴν ἐθνικὴ ὁδὸ

- Πόσο μπορεῖ νὰ τρέξει κανεὶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο;
- Ὅχι πολὺ. Βλέπεις αὐτὴν τὴν ἀνηφόρα μπροστὰ μας;
- Ναί. Εἶναι ξαφνική, μετὰ τὴν εὐθεία πού γκαζώνεις, καὶ ἀπότομη.
- Ἡ εὐθεία σὲ ξεγελάει καὶ μπορεῖ νὰ συνεχίσεις νὰ τρέχεις μὲ μεγάλη ταχύτητα παραβλέποντας τὴν ἀνηφόρα.
- Ἄπ' ὅ,τι κατάλαβα ἐσὺ δὲν τρέχεις λόγω τῆς ἀνηφόρας.
- Ὅχι μόνο. Βλέπεις καὶ τὴν γέφυρα πάνω στὴν ἀνηφόρα;
- Πρέπει νὰ προσέξεις γιὰ νὰ τὴν διακρίνεις.

Εἶναι δυὸ στὸν δρόμο καὶ μιλάνε. Κανεὶς τους δὲν ὑπάρχει. Σ' ἓνα βιβλίο θεωρίας τῆς λογοτεχνίας αὐτὸ τὸ σχῆμα θὰ μπορούσε νὰ περιγραφεῖ ὡς «ἔρωτήσεις πού ἀπευθύνει ὁ πλασματικός, ὑπονοούμενος καλύτερα, ἀναγνώστης στὸν ἀφηγητὴ διάλογος μεταξύ τους». Πηγαίνουν πάρα πολὺ ἀργὰ ὥστε οἱ ὑπόλοιποι ὁδηγοὶ νὰ τοὺς προσπερνοῦνε χειρονομώντας ἢ βρίζοντας.

— Ἄμα καλοπροσέξεις, τὸ λιγιστὸ κράσπεδο τῆς γέφυρας εἶναι πολὺ κοντὰ στὸ ὁδόστρωμα.

— Αὐτὸς εἶναι ὁ κίνδυνος;

— Ὅταν τρέχεις πολὺ δὲν προλαβαίνεις νὰ τὸ δεῖς. Μέχρι νὰ καταλάβεις καὶ νὰ κόψεις τὸ τιμόνι ἀριστερά, ἔχεις χτυπήσει στὰ κάγκελα τῆς γέφυρας καὶ ἔχεις φύγει στὸν ἀέρα.

— Δὲν βλέπω προσκυνητάρια στὴν ἄκρη καὶ ἔτσι ὑποθέτω πὼς δὲν ἔχει σκοτωθεῖ κανεὶς ὡς τώρα.

— Εἶναι πολὺ πρόσφατο τὸ τελευταῖο ἀτύχημα. Μπορεῖ καὶ νὰ μὴ βάλουν ποτὲ ὄμως. Ποιὸς καὶ γιατί νὰ θυμᾶται; Μεταφέρεται ἐξάλλου τὸ σῆμα τῆς μνήμης.

— Θὰ μοῦ τὸ πεῖς τὸ τελευταῖο ἀτύχημα;

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ ὀφείλει νὰ πλάσει μιὰ ἱστορία γιὰ νὰ τὴν ἀκούσει ὁ ἄλλος. Αὐτὸς πού διηγίεται σκέφτεται νὰ πεῖ δυὸ ἱστορίες, μιὰ παλιά καὶ μιὰ νέα.

— Βεβαίως. Πρὶν ἀπὸ αὐτὸ τὸ τελευταῖο πού ἦταν καὶ θανατηφόρο εἶχε πέσει ἓνας γνωστός, γείτονας μάλιστα. Εἶχε πάει τὸν ξένο τύπο

(έφημερίδες και περιοδικά για ξενόγλωσσους δηλαδή) ή κατεψυγμένα ψάρια και μαλακία, δέν γνωρίζω ακριβώς, στον μακρινό προορισμό τους και επέστρεφε με άδειανό τὸ ἀμάξι του. Εἶχε σταματήσει στὴν μεγάλη παραλία πὸν μόλις περάσαμε καὶ δροσίστηκε κολυμπώντας. Ἀπὸ τὸν νοῦ του...

— Δὲν μποροῦσε νὰ φύγει ἢ δροσιὰ τῆς θάλασσας...

— Ναι, ἀκριβῶς.

— Ἔτσι ἀφαιρέθηκε.

— Καὶ δὲν πρόλαβε νὰ στρίψει τὸ τιμόνι του.

— Σώθηκε;

— Σώθηκε. Δὲν ἔπαθε τίποτε, οὔτε τὴν παραμικρὴ τσαφουινιά.

— Θαῦμα, ἔ;

— Εἶπε πὼς ἐκεῖ πὸν ἔπεφτε τὸν κράτησε ἓνα γαλάζιο φόρεμα. Σὰν νὰ τὸν τύλιξε κάπως καὶ τὸν προφύλαξε.

— Μιὰ γυναίκα πὸν φοροῦσε γαλάζιο φόρεμα;

— Δὲν ἄκουσα γιὰ γυναίκα. Ποιὰ γυναίκα θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κάνει αὐτό;

— Καὶ τί γυναίκα νὰ ἦταν αὐτή!

— Κοίτα: τώρα πὸν τὸ λὲς ἂν φοροῦσε καὶ κόκκινο ροῦχο κάτι θὰ μποροῦσα νὰ φανταστῶ.

— Δηλαδή, νὰ φοροῦσε δυὸ ροῦχα;

— Κάπως ἔτσι.

— Μά, βρὲ παιδάκι μου, μήπως ἦταν καλοκαίρι;

— Ναι, ἦταν καλοκαίρι.

— Τότε θὰ ζεσταίνονταν καὶ δὲν θὰ φοροῦσε δυὸ φορέματα.

— Φοροῦσε μόνο τὸ γαλάζιο, τὸ ἀπομέσα δηλαδή.

— Ἐσὺ ξέρεις.

— Τέλος πάντων, αὐτὸς ὁ πρῶτος, ὁ γείτονας, πὸν ἔπεσε καὶ σώθηκε, ὀνομαζόταν Πάνος Θεοδουλάκης.

— Παράξενο ἐπώνυμο.

— Ὑπαρκτό ὅμως. Ἄν ἔληγε σὲ -ίδης θὰ σοῦ φαινόταν τόσο παράξενο;

— Ὅχι, μάλλον συνηθισμένο.

— Ἐδῶ εἶναι ἀσυνηθιστό ἀλλὰ ὅπως σοῦ εἶπα, ὑπαρκτό.

— Θὰ μοῦ πεῖς τὴν κυρίως ἱστορία τώρα;

— Ὅταν ἐσὺ παντρευόσουν, διασκέδασες τὴν προηγούμενη νύχτα με τοὺς φίλους σου;

— Ἔ, βέβαια, ὅπως ὅλοι. Κι ἐσὺ ἐξ ἄλλου.

— Ναι αλλά τοῦτοι δῶ, πού σκοτώθηκαν μετά, δέν διασκέδασαν ἀπλῶς.

— Τί θές νά πείς;

— Παντρευόταν ἕνας καί βγήκε μὲ τοὺς φίλους του. Ζήτησαν τὸ γλέντι, τὸν θάνατο πῆγα νά πῶ, πολὺ μακριά.

— Πόσο μακριά;

— Δέν τοὺς χώρεσε ὁ τόπος, τόση πόλη - τόσα περίχωρα καί διάβηκαν στὸν διπλανὸ νομό.

— Μὰ δέν εἶναι καί τόσο μακριά.

— Ναι. Ἀλλὰ συνηθίζεται νά γλεντάει κανεὶς στὰ γνωστὰ του μέρη.

— Σ' ἐκεῖνα πού χάρισε τίς ἐλεύθερες νύχτες του.

— Αὐτοὶ πῆγαν μακριά.

— Πόσοι ἦταν;

— Δέν ξέρω. Στὸ ἀμάξι πού ἔπεσε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν γαμπρὸ ἦταν καί τρεῖς φίλοι του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἕνας γλύτωσε βαριά τραυματισμένος καί ἴσως σακατεμένος γιὰ ὅλη του τὴν ζωή.

— Ἀκολουθοῦσαν κι ἄλλα αὐτοκίνητα;

— Πολλῶν φίλων.

— Θὰ ἔτρεχε πολὺ...

— Σὰν γαμπρὸς καί πρῶτος στὸ κομβίο τῆς μεθυσμένης ἐπιστροφῆς.

— Ἦταν ξημερώματα;

— Πίσω τους μόλις ἔβγαινε ὁ ἥλιος.

— Ἡ νύφη πού κοιμότανε τὴν ὥρα ἐκείνη πῶς τὸ ἔμαθε;

— Δέν ξέρω, δέν ἔμαθα.

— Αὐτὴ ἢ ἀναγγελία, ἕνα τέτοιο νέο, λέγεται μὲ ἰδιαίτερο, σοφὰ ἐκ τῶν προτέρων καί ἀφελῶς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐπινοημένο τρόπο.

— Ποιὸν νά ρωτήσω; Ἡ νὰ φανταστῶ ὁ ἴδιος;

— Ἄσε καλύτερα. Συνέχισε. Ἡ μήπως τέλειωσε ἡ ἱστορία;

— Τὸ μόνο πού ἔμαθα ἦταν τί συνέβη λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος.

— Ποιὸ τέλος; Ἄλλο τέλος ἐννοεῖς; Ὁ θάνατος, ὅταν ἔπεσε τὸ αὐτοκίνητο κάτω ἀπ' τὴν γέφυρα, δέν ἦταν τὸ τέλος;

— Ὅχι. Ἀναφέρομαι στὴν μόνη συνέχεια πού διαδραματίστηκε στὸ νυφικὸ κρεββάτι τῶν πάντοτε, μέχρι τὴν αἰωνιότητα, μελλονύμφων.

— Τρομάζω.

— Ἡ νύφη θέλησε, ἄλλοι θέλησαν, δέν ἔχω ξεκαθαρίσει.

— Τί θέλησε ἢ θέλησαν;

— Ἀφοῦ φόρεσε τὸ νυφικὸ τῆς στολισμένη, ξάπλωσε στὸ νυφικὸ τους

κρεββάτι όπου ήταν ήδη τοποθετημένος, ντυμένος τὰ γαμπριάτικα, ὁ νεκρὸς σύντροφος.

— Ἀνατριχιάζω.

— Κάποιος τοὺς ἄλλαξε τὰ στέφανα τρεῖς φορές...

— Καὶ ὕστερα τὰ ἄφησε στὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ.

— Ὅστερα ἡ νύφη ξεντύθηκε καὶ φόρεσε τὰ μαῦρα...

— Γιὰ νὰ ταιριάζει ἡ φορεσιὰ μὲ τῆς ψυχῆς τῆ λαύρα.

— ...ἐνῶ ὁ νεκρὸς γαμπρὸς ἔλαβε τὴν κανονισμένη του θέση. Οἱ ἄλλοι δυὸ νεκροὶ συνεπιβάτες στάλθηκαν στὴν Ἀθήνα. Λέγεται ὅτι οἱ νεκροὶ Ἀθηναῖοι ἐπέμεναν νὰ πᾶνε γιὰ τὸ τελευταῖο γλέντι σ' ἄλλη πόλη.

— Πόσος καιρὸς ἔχει περάσει;

— Ὅχι πολὺς.

— Ὅδηγήσέ με σὲ παρακαλῶ ἀπ' τὴν κάτω μεριά, νὰ δοῦμε κάτω ἀπ' τὴν γέφυρα τὸ σημεῖο ἀκριβῶς ποῦ ἔπεσε τὸ ἀμάξι.

Δὲν θὰ τὸν πᾶει ὅμως. Δὲν θὰ δοῦνε τίποτε ἐκεῖ. Θὰ τὸν ὀδηγήσει στὸν ἀνθοστολιστο τάφο τοῦ νεκροῦ γιὰ νὰ τοῦ διαβάσει τὸ ποίημα ποῦ ἔγραψε ἐκείνη ποῦ ἔγινε γιὰ λίγο νύφη καὶ σύζυγός του, ἡ ζωντανὴ γυναίκα τοῦ πεθαμένου.

ΜΑΡΟΥΛΑ ΜΑΡΚΟΒΙΤΣ

Χενδερούν
ἢ τὸ περσικὸν χαρέμι

[Μετάφρασις Ἀλ. Παπαδιαμάντη]

Α΄

Καθὼς ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς προσευχῆς, ὁ Μιρζὰ Χασάν-Χάν ἐξῆλθε τῆς οἰκίας του, διῆλθε τὸν κῆπον, ὅπου διεχέετο ἡ λεπτὴ εὐωδία τῶν ἀνθισμένων ἀκακιῶν, ἐπέρασε χωρὶς νὰ σταματήσῃ ἔμπροσθεν τοῦ Χενδερούν, τοῦ γυναικωνίτου, ἐπιθυμῶν βεβαίως νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τζαμίον πρὶν ἢ φωνῇ τοῦ μολλᾶ ἀπαγγεῖλῃ τὰ ἐδάφια τοῦ Κορανίου, τὰ καλοῦντα εἰς προσοχὴν καὶ σύννοιαν τοὺς πιστοὺς.

Ἦτο ἄνθρωπος μὲ ἀυστηρὰν ὄψιν καὶ ὑψηλοῦ ἀναστήματος. Ἐφερρεν, ὅπως ὅλοι οἱ εὐκατάστατοι Πέρσαι, τὴν πλατεῖαν ἀναξυρίδα πίπτουσαν μέχρι τῶν πεδῖλων τῶν χθαμαλῶν, τὸ ἔνδυμα πτυχωτὸν περὶ τὴν ὀσφύν καὶ τὸ κωνοειδὲς φέσιον μαῦρον.

Αἱ λευκαὶ τρίχες, αἱ ἀναμεμιγμέναι εἰς τὸ γένειόν του τὸ καστανόν, ἡ σύσπασις τῶν βλεφάρων, αἱ ρυτίδες τοῦ μετώπου, ἐμαρτύρουν ἄνθρωπον τεσσαρακοντούτην περίπου. Σοβαρὸς, σχεδὸν ἄκαμπτος, ἐτήρει ἀκριβῶς τὸν νόμον, ἀπὸ τῆς ἀυστηρᾶς νηστείας τοῦ Ραμαζανίου μέχρι καὶ τοῦ ἐλαφροτέρου ἐθίμου τοῦ θεσπιζομένου ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ.

Καθὼς ἐμαρτύρει τὸ γύψινον ἐκμαγεῖον τὸ παριστάνον τὸν τάφον τοῦ Μωάμεθ, τὸ ὁποῖον ἐκόσμηι τὴν φλιάν τῆς οἰκίας του, εἶχεν ἐκτελέσει εὐσεβῶς τὴν εἰς Μέκκαν ἀποδημίαν. Ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, ἀποσυρθεὶς εἰς τὴν οἰκίαν του τοῦ Κιαβάν Ἀλμάς (τῆς ὁδοῦ τῶν Ἀδαμάντων), ἀφιέρωνε μέρος τῶν ὥρων του εἰς σπουδὴν καὶ μελέτην. Ὅθεν ἦτο ἐν τῶν προσώπων τῶν μᾶλλον εὐυπολήπτων ἐν τῇ πόλει τῆς Τεχεράνης.

Μόλις εἶχε διαβῆ τὴν θύραν τὴν χωρίζουσαν τὸν κῆπον ἀπὸ τοῦ Κιαβάν Ἀλμάς, καὶ ἡ οἰκία του, ὡς ν' ἀνεκουφίσθη διὰ τῆς ἀπουσίας του, ἐξύπνησεν. Ὁ μαῦρος εὐνοῦχος, αἱ δύο Ἀρμενίδες πρόσοποι, αἱ ὑπηρετοῦσαι τὴν σύζυγον, ἐξῆλθον τοῦ χενδερούν, καὶ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, εἰς

τὴν χρυσόκονιν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἥλιος ἐσκόρπιζε μεταξύ τῶν κλάδων, λεπτοφυῆς μορφή ἐπεφάνη.

Ἦτο ἡ Κιοζέμ, ἡ νόμιμος συμβία τοῦ Χασάν. Ἀκίνητος, διαγράφεται ξανθὴ ἐπὶ τοῦ ἀμαυροῦ βάθους τῆς ὀλανοίκτου θύρας. Ἦτο ἄνευ καλύπτρας, προφυλαττομένη ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ βλέμματα διὰ τῆς πυκνῆς συστάδος τῶν δένδρων καὶ διὰ τῶν ὑψηλῶν τοίχων τῶν περιβαλλόντων τὸν κῆπον, ὑψηλοτέρων καὶ ἀπὸ τὰ δώματα καὶ τὰς στέγας τοῦ χαρεμίου.

Ἔκαμεν ἐν βῆμα, ἔρριψε βλέμμα περὶ αὐτήν, εἶτα ἔκραξε:

— Φατμέ!

Ἦ θεραπερινὴς ἔτρεξεν.

Μία ρυτίς ἀνησυχίας ἐκάλυπτε τὸ μέτωπον τῆς Κιοζέμ.

Κατ' ἀρχὰς διστάζουσα ἔκαμε διὰ ν' ἀποπέμψῃ τὴν θεραπερινίδα χειρονομίαν τὴν ὁποῖαν πάραυτα κατέστειλεν.

— Φατμέ, εἶπε τέλος, εἶσαι βεβαία;

— Διὰ τί πρᾶγμα, χανούμ;

— Δι' ἐκεῖνο ποῦ μοῦ εἶπες χθὲς τὸ βράδυ, γιὰ τὸν ἀφέντην... ξεύρεις καλά; προσέθηκε χθαμαλωτέρᾳ τῇ φωνῇ.

— Ναι, χανούμ, ἐβεβαίωσεν ἡ θεραπερινὴς πολὺ βεβαία. Γι' αὐτὸ μόνάχα ὀμιλεῖ ὅλο τὸ Κιαβάν Ἀλμάς· οἱ εὐνοῦχοι κ' οἱ σκλάβες τὰ λέγουν μεταξύ τους, ἐπειδὴς ὁ ἀφέντης εἶνε γνωρισμένος ἀλλὰ συχναίνει τόσο πολὺ στὸ τζαμί, καὶ σὺ εἶσαι τόσο εὐμορφῆ, ὥστε κανεὶς δὲν ἐπίστευε πῶς θὰ ἔβαζε στὸ νοῦ του νὰ σοῦ φέρῃ μιὰ συντρόφισσα ἐδῶ.

Αἰφνίδιον ἐρύθημα ἐπορφύρωσε τὰς παρεῖας τῆς Κιοζέμ.

— Ἀρκεῖ, εἶπε. Εἶτε εὐμορφῆ εἶμαι εἶτε ὄχι, ὁ ἀφέντης εἶν' ἐλεύθερος, ἂν αὐτὸ τοῦ ἀρέσῃ, νὰ πάρῃ κι' ἄλλη νύφη, καὶ δὲν βλέπω διατί νὰ γίνεταὶ λόγος εἰς τὸ Κιαβάν Ἀλμάς.

— Ὁ λόγος εἶνε ἐπειδὴ τοὺς ἀρέσει νὰ ἰδοῦν τὸ πανηγύρι τοῦ γάμου, στὸ μαχαλᾶ· κ' ἐπειδὴς κ' ἡ νύφη εἶνε κ' ἐκείνη εὐμορφῆ, ἐλπίζουν ὅτι ὁ ἀφέντης θὰ κάμῃ ἀρχοντικὸ γάμο.

Ἐν σκίρτημα συνετάραξε τοὺς ὤμους τῆς Κιοζέμ, καὶ ἀστραπὴ ἔλαμψεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της.

— Εἶν' εὐμορφῆ; Πῶς τὸ ξεύρεις; Τὴν εἶδες; Ξεύρεις ποῖα εἶνε;

— Ὅχι, χανούμ, δὲν ξέρω... ἀλλά...

— Λὲς ψέμματα! πρόσεξε. Θὰ σὲ τιμωρήσω. Εἰπέ μοι τ' ὄνομά της. Τ' ὄνομά της, σοὶ λέγω.

Καὶ μὲ τὸ χεράκι της ἡ Κιοζέμ συνέθλιψε τὸν γρόνθον τῆς δούλης, σφίγγασα τοῦτον σφοδρῶς.

Φρικιάσις ὀργῆς μᾶλλον ἢ πόνου συνέσπασε τὸ πρόσωπον τῆς Ἀρμενίας.

— Λοιπόν, εἶπεν, ἀφοῦ θέλεις νὰ τὸ μάθης, καλεῖται Χαλιζά καὶ εἶνε, πιστεύω, ἡ πρώτη φιλενάδα σου.

— Ἡ Χαλιζά; ἀνέκραξεν ἡ Κιοζέμ μισοπνιγμένη ἀπὸ τὴν ἐκπληξὴν καὶ τὴν λύσσαν. Ἡ Χαλιζά; Δὲν εἶνε ἀλήθεια; ἀκούεις; δὲν εἶνε ἀλήθεια! Ἡ Χαλιζά εἶνε νέα, εἶνε ὠραία, ὁ πατέρας της εἶνε πλούσιος· διατὶ θὰ ὑπανδρευθῆ τὸν Μιρζὰν Χασὰν Χάν;

— Αὐτὸ ἴσα-ἴσα λέγουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, χανοῦμ. Πιστεύουν λοιπόν, ὅτι ἡ Χαλιζά δὲν ἀγαπᾷ τὸν Μιρζὰ Χασὰν Χάν, καὶ τὸν ὑπανδρεύεται μόνον διὰ νὰ ὑπακούσῃ στὸν πατέρα της.

— Σῶνουν τὰ λόγια, εἶπεν ἡ Κιοζέμ· πήγαινε· ἄφησέ με.

Καὶ καθὼς ἡ θεραπαινὶς ἀπεμακρύνετο, αὐτὴ εἰσῆλθεν εἰς τὸ χαρέμι.

Κλονομένη, πνιγομένη ἀπὸ τὴν συγκίνησιν, ἔπεσεν ἐπὶ σωροῦ μαξιλαρίων.

Ἐπὶ μακρὸν ἀκουμβῶσα τὸ πρόσωπον εἰς τὰς χεῖρας, ἔμεινεν ἀκίνητος. Κῦμα ὀργῆς τὴν ἐπνιγεν. Ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς ἡ σκληρὰ εἶδησις τὴν ὁποῖαν ἤθελε νὰ πιστεύσῃ ψευδῆ τῆς ἔδακνεν ἀνηλεῶς τὴν καρδίαν.

Τώρα δὲν ἀμφέβαλλε πλέον. Πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε παρατηρήσει τῆς ἐπανάρχοντο εἰς τὴν μνήμην, ἀποκαλυπτικὰ τῆς προδοσίας, τῆς ἀπὸ πολλοῦ παρασκευασθείσης πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν της. Ποσάκις, ὅταν αἱ φίλαι της ἤρχοντο νὰ τὴν πάρουν διὰ νὰ ὑπάγουν ὁμοῦ στοὺς παζάρι ἢ στοὺς χαμάμι καὶ ἡ Χαλιζά ἦτο μετ' αὐτῶν, ὁ Χασὰν εἶχεν ἐπιζητήσει νὰ εὔρεθῆ εἰς τὴν διάβασίν των! Ποσάκις, εἰσχωρήσας εἰς τὸ χαρέμι ὅταν τὰς εἴξευρε νὰ συνομιλοῦν καὶ νὰ παίζουσι ὁμοῦ, εἶχε κάμει νὰ φύγῃ ὡς πτηνὸν ἢ δειλὴ Χαλιζά, καταληφθεῖσα οὕτω ἄνευ καλύπτρας! Καὶ ἀπὸ τίνος χρόνου, ὅποσαι ἀπουσίαι εἰς τὰς ὥρας μάλιστα καθ' ἃς δὲν εἶχε συνήθειαν νὰ ἐξέρχεται! Καὶ ἔκτοτε ἄλλως δὲν ἐχρονολογοῦντο μερικαὶ ψυχρότητες, ἐκ τῶν ὁποίων ἔπασχεν κατ' ἴδιαν ἡ Κιοζέμ, καὶ τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν αὔξουσαν εὐσέβειαν καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ αὐθέντου;

Ναί· ναί· καμμία ἀμφιβολία πλέον· ἐτελείωσεν· ἐμελλε νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν θέσιν της εἰς ἄλλην, νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὰξιν δευτέρας συζύγου, νὰ παρίσταται, ἔρημος καὶ ἀνωφελής, εἰς τὸν θρίαμβον τῆς εὐνοουμένης.

Ἐγερθεῖσα ἀποτόμως, παρεμέρισε τὰ μεγάλα μεταξωτὰ παραπετάσματα, καὶ κῦμα φωτὸς εἰσέβαλεν εἰς τὸν θάλαμον. Ἐν κάτοπτρον μὲ μακρὰν λαβὴν ἐκ χαλκοῦ σμιλευτοῦ ἔκειτο ἐπὶ τίνος προσκεφαλαίου· ἡ Κιοζέμ τὸ ἔλαβε, καὶ ἐκυτάχθη μέσα εἰς αὐτό.

Ὅποια ἐφαίνετο μεταξύ τοῦ διακένου τῶν παραπετασμάτων, εὐλύγι-
στος καὶ λεπτή μὲ τὰς λευκάς μεταξωτὰς ἀναξυρίδας τῆς τὰς διανθεῖς,
ὑπὸ τὸν ἐπενδύτην τὸν συνεσταλμένον εἰς τὴν μέσην, καὶ τὸν ὁποῖον
ἐφούσκωνε περὶ τὸν τράχηλον ἢ στορογγυλότης τῶν κόλπων, ἢ Κιοζέμ
εἶχε μᾶλλον ὄψιν εὐνοουμένης ἢ περιφρονημένης γυναικός.

Τὸ ὠραῖον πρόσωπόν τῆς ἐπλαισιοῦτο ἀπὸ χονδροῦς βοστρύχους, δυσ-
αγώγους εἰς καρφίδας καὶ κτένια· οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς, ὑπὸ τὴν πυκνὴν πα-
ρυφὴν τῶν ὀφρύων, ἔλαμπον ὡς ἀστραπαὶ εἰς θεελλώδη οὐρανὸν καὶ ἡ
ζωηρὰ καμπύλη τῶν χειλέων τῆς, ἐπιτεινομένη διὰ στρώματος ψιμυθίου,
διηγείτο ἀρετὰ ποῖον πλάσμα βιαίου πάθους καὶ σαρκικῶν ὀρέξεων ἤτο
ἡ σύζυγος τοῦ Μίρζα Χασάν Χάν.

Μόλις ἐλαφρά τις κόπωσης εἰς τὴν γωνίαν τοῦ στόματος καὶ τῶν βλε-
φάρων ἐπρόδιδε τὴν ἐπιχειμένην ὠριμότητα, καθότι ἡ Κιοζέμ ἤγγιζεν εἰς
τὸ εικοστὸν δεύτερον ἔτος καὶ τὸ γῆρας ταχέως ἔρχεται εἰς τὰς χώρας
ἐκείνας, ὅπου ἡ καλλονὴ τῆς γυναικός ἔχει τὸ εὐθραυστον τοῦ ἄνθους.

Παροξυσμὸς ἀπελπισίας τὴν κατέλαβεν ἐνώπιον τοῦ ἀνωφελοῦς τῶν
θελγῆτρων τῆς. Ἀπέριψε δὲ τὸ κάτοπτρον.

— Νὰ μὲ παραμερίσουν, ἐμέ, νὰ μὲ παραμερίσουν, ἐστέναζε, καὶ
εἶμαι ὠραία καὶ εἶμαι νέα ἀκόμα κ' ἔχω υἱόν!

Θυγάτηρ Περσῶν, ἀναπεθραμμένη κατὰ τὰς συνθήκας τῆς φυλῆς
τῆς, ἐν τῷ σεβασμῷ καὶ τῷ φόβῳ τοῦ ἀνδρός, θὰ ἐνεκαρτέρει εἰς τὴν
ἐγκατάλειψιν, ἀνίσως, γραῖα, ἀσχημος καὶ ἄγονος, δὲν εἶχε τὰς τρεῖς
ἀρετάς, αἵτινες ἀποτελοῦν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ἀσιανοῦ τὴν μόνην ἀξίαν
τῆς γυναικός. Διὰ τοῦτο, νέα, ὠραία, καὶ μήτηρ, ὅσον καὶ ἂν ἦτο προ-
παιδευμένη εἰς τὴν ὑποταγὴν τὴν ἀγόγγυστον, δὲν ἠδύνατο νὰ κατα-
στείλῃ, ἐνώπιον τῆς πράξεως τῆς παρασκευαζομένης, τὴν διπλῆν ἐπανά-
στασιν τῆς διανοίας καὶ τῆς σαρκός.

Γεννηθεῖσα ἐκ τοῦ λαοῦ, θὰ ὑπεβάλλετο παθητικῶς εἰς τὴν θέλησιν
τοῦ δεσπότη· ἀλλ' ἦτο ἐκ μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, ὅπου ἀπὸ τινων χρό-
νων ἤδη νέαι ιδέαι ἐκυκλοφόρουν· καὶ μεταξύ τῶν γυναικῶν, ὅσας δὲν
εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἐξευτελίσῃ ἐξ ὀλοκλήρου ἢ κληρονομία πολλῶν αἰώ-
νων ὀκνηρίας καὶ ἀμαθείας, πολλαὶ τὰς ἐδέχοντο ὡς ἀμυδράς ἐλπίδος
αὐγῆν. Ἔλεγον ὅτι εἰς μεμακρυσμένας χώρας τῆς Δύσεως, ὅπου ζῶσιν
οἱ Φράγκοι, χώρας τῶν παραδόξων ὀνείρων καὶ τῶν ἀπιστευτῶν θρύλων,
μία γυνὴ ἀρκεῖ διὰ νὰ θέλῃ ὅλον τὸν βίον τοῦ συζύγου. Καὶ ἴσως ἀφοῦ
ἦτο ὠραία, ἢ Κιοζέμ εἶχε θάλπει τὴν χίμαιραν ταύτην, νὰ εἶνε ἡ μόνη
καὶ ἡ ἀγαπητή.

Ὅσοι μεγαλείτεροι ὑπῆρξαν αἱ ἐλπίδες τῆς, τόσῳ ζωηροτέρα ἦτο ἡ

δίψα τῆς ἐκδικήσεώς της. Διότι, ναι, ἐξ ἅπαντος, δὲν θὰ ὑπετάσσετο εἰμὴ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ διὰ τὰ ἐκδικηθῆ. Νὰ ἐκδικηθῆ; Κατὰ τί-
νος; Κατὰ τῶν δύο. Κατὰ τοῦ αὐθέντου πρῶτον, ἀλλὰ προσέτι, καὶ μά-
λιστα, κατ' ἐκείνης τῆς Χαλιζᾶς, τὴν ὁποῖαν ὀκτῶ ἡμέρας πρότερον ἐδέ-
χετο ὡς φίλην καὶ ἦτις τὴν ἐπρόδιδε χωρὶς νὰ ἔχη κἀν τὴν τετριμμένην
δικαιολογίαν τοῦ πάθους.

Τίποτε δὲν ἦτο βεβαιότερον τῶντι ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Χαλιζᾶς
διὰ τὸν Χασάν, τὸν σχεδὸν γέροντα, τὸν δύσκαμπτον, καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ
σοβαρότης ἀντέκειτο τόσον βαναύσως πρὸς τὴν φαιδρότητά της τὴν παι-
δικήν.

Ἄλλως ἢ Κιοζέμ ἐνθυμεῖτο τὰς παλαιὰς ἐκμυστηρεύσεις τῆς νεάνι-
δος δι' ἓνα νέον Ἀρμένιον τῆς Ἀγορᾶς, τὸν ὁποῖον ἠγάπα, ἐνώπιον τοῦ
ὁποῖου κρύφα εἶχε συναινέσει νὰ ὑψώσῃ τὴν καλύπτραν της καὶ εἰς τὸ
μαγαζεῖον τοῦ ὁποῖου ἀργοποροῦσαν συχνά, ὅταν ἐπήγαιναν αἱ δύο ἢ
καθ' ὁμάδας ν' ἀγοράσουν ὑφάσματα, κεντητὰ κοσμήματα καὶ φιάλας
ἀρωμάτων.

Πρὸς τί λοιπὸν τότε αὐτὸς ὁ γάμος, ὁ αἰφνιδίως προταθεὶς καὶ δεκτὸς
γενόμενος ὑπὸ τῆς κόρης;

Ἄλλὰ πρὸς τί νὰ ζητῆ τὰ αἷτια; Τὸ μόνον πρόδηλον ἦτο, ὅτι ἡ Χαλιζᾶ
ἐπρόδιδε τὴν Κιοζέμ καὶ ἡ Κιοζέμ θὰ ἐξεδικεῖτο τὴν Χαλιζᾶ.

Πῶς; Τὸ μέλλον θὰ τὸ δείξῃ.

Ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀπόφασίν της, ἡ νεαρὰ γυνὴ ἠσθάνθη ἡσυχωτέραν
ἐαυτήν.

Ἄνελαβε τὸ κάτοπτρον, ἀνενέωσε τὸ ψιμύθιον τῶν παρεῖδων της, τὸ
ἐνέτεινε φόβῳ μὴ ἡ ὠχρότης προδώσῃ τὴν ταραχὴν της, καὶ ἀποφασι-
σμένη νὰ προσποιηθῆ μέχρι τέλους, ἤναψε τὸν ναργιλέν της κ' ἐπερί-
μενεν.

Ὀλίγα λεπτὰ ὕστερον, ἡ Φατμέ ἤλθε νὰ τῆς ἀναγγεῖλῃ, ὅτι ὁ αὐθέν-
της ἐπεθύμει τὴν παρουσίαν της.

Καθήμενος ἐπὶ διβανίου, εἰς τὴν κυρίαν σάλαν τοῦ χενδερούν, μὲ μιαν
τσαϊέραν καὶ κύπελλον τεθειμένον εἰς τὸ πλάγι του, ὁ Χασάν ἐκάπνιζε
μὲ τὴν σοβαρότητά του τὴν συνήθη.

Ἡ νεαρὰ γυνὴ τὸν ἐχαιρέτισε κ' ἐπροθυμήθη νὰ τοῦ ἐγγύσῃ τὸ τσαῖ.

Μὲ ὄλην τὴν ἐπιθυμίαν της, ὅπως μείνῃ ἀτάραχος, ἠσθάνθη τρέμου-
σαν τὴν μικράν της χεῖρα, μὲ τοὺς ὄνυχας τοὺς βαμμένους ἐρυθροῦς, κ'
ἔχυσεν ἔξω τοῦ κυπέλλου σταγόνας τινάς.

Ὁ Χασάν συνέσπασε τὰς ὀφρῦς, κ' ἐκύτταξε τὴν Κιοζέμ, τῆς ὁποίας
τὸ βλέμμα συνήντησε τὸ ἰδικόν του.

Τὴν στιγμὴν ταύτην, καθὼς εἰσῆρχετο ὁ μαῦρος εὐνοῦχος:

— Γιουσοῦφ, τοῦ εἶπε, θὰ ἐτοιμάσης αὔριον τὸ χενδερόν καὶ τὴν ζε-
νανά, διὰ νὰ ὑποδεχθῶ τὴν νέαν σύζυγόν μου.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν Κιοζέμ:

— Θὰ κάμης καλὴν ὑποδοχὴν εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ εἶνε ὅπως σύ,
νόμιμος σύζυγός μου, καὶ θὰ διαωνίσῃ τ' ὄνομά μου.

— Ἄς γείνη κατὰ τὸ θέλημά σου, ἀπήντησεν ἀπαθῆς ἡ γυνή, καὶ ἡ
εὐλογία τοῦ Ἀλλάχ νὰ εἶνε στὸ σπῖτι σου!

*

Τὴν μεθεπομένην, τὸ Κιαβάν Ἀλμάς ἦτο ἐν ἑορτῇ ὁ Μίρζα Χασάν
Χάν, ὁ σεβάσιμος Χατζῆς, ἐνυμφεῦετο τὴν Χαλιζά.

Ὅς εἰς κάθε περσικὸν γάμον, αἱ πανηγύρεις ἔμελλον νὰ διαρκέσωσιν
ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐγῆς, οἱ μουσικοὶ προσεκλήθησαν.
Μόνους ἢ καθ' ὀμάδας τοὺς εἶδον νὰ ἐξέρχωνται ἀπὸ τὰς ὁδοὺς τὰς πα-
ρακειμένας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χασάν· ἄλλοι μὲ κλαρινέττον ἢ τύμπανον
εἰς τὴν χεῖρα, ἄλλοι μὲ μανδολίνον περὶ τὸν ὦμον. Ἀπὸ τὴν ἄνω ἄκραν
τοῦ δρόμου, μερικοὶ ἤρχισαν νὰ ψαύωσι τὸ ὄργανόν των, διὰ νὰ τέρψωσι
τὸ πλῆθος τῶν ἀργῶν ὅσους εἰλκυε τὸ δέλεαρ τῆς διανομῆς γλυκυσμα-
των.

Τὴν δευτέραν ἡμέραν, περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, κατὰ τὸ ἔθος καὶ ἐν
μεγάλῃ πομπῇ, ἔφεραν εἰς τὸν Χασάν, ἐκ μέρους τῆς Χαλιζᾶς, τὸν
ἀκνᾶν, διὰ νὰ βάλῃ βαθυκίτρινα τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖράς του.

Τέλος ἡ τρίτη ἡμέρα ἦτο τοῦ γάμου.

Ὁ Χασάν ὠδηγήθη εἰς τὸ λουτρόν. Τὸν ἐνέδυσαν τὸ πλούσιον γαμή-
λιον ἔνδυμα τὸ σταλὲν ὑπὸ τῆς μνηστῆς καὶ οὕτω στολισμένος ἐπανή-
χθη οἴκαδε, ἐν ἤχῳ αὐλῶν καὶ μανδολίνων.

Ἡ οἰκία, προσιτῆ εἰς ὄλους τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἦτο γεμάτη ἀπὸ
ὑπερέτας πολυασχόλους, ἐτοιμάζοντας τὰ συμπόσια. Εἰς μὲν τὸ μπιρόν,
τὸν ἀνδρωνίτην, ἔμελλε νὰ παρατεθῇ τὸ συμπόσιον τῶν ἀνδρῶν· εἰς δὲ τὸ
χενδερόν τὸ τῶν γυναικῶν, προεδρευόμενον ὑπὸ τῆς νέας νύμφης συμ-
παρισταμένης καὶ τῆς ἐκπτώτου πρῶην εὐνοουμένης.

Ὁ κῆπος, κεκοσμημένος ὑπὸ τῆς πλουσιωτέρας θερινῆς περιβολῆς,
ἦτο κατελιγμένος ἀπὸ πλῆθος, ἀπαύστως ἀνανεούμενον, συρρεῦσαν διὰ
νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν γαμβρόν τὰς συνήθεις εὐχὰς καὶ τὰ συγχαρητήρια.

Ἀποσυρμένη εἰς τὸ ἰδιαιτέρον δῶμά της, ἡ Κιοζέμ παρίστατο ἀπὸ δύο
ἡμερῶν ἄδακρυς — εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ὁ Χασάν τὴν εἶχε πιστεῦ-

σει αδιάφορον— εις τὴν ἑορτὴν ταύτην, τὴν προαγγέλουσαν τὴν βασιλείαν μιᾶς ἄλλης καὶ σημαίνουσας τὸ τέλος τῆς ἰδικῆς τῆς. Καὶ ποτέ, ποτὲ πλέον δὲν ἔμελλε νὰ λησιμονήσῃ τὰς κραυγὰς ἐκείνας, τὴν χαρὰν, τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων ἐκείνων, τὴν ἔκλαμψιν τῶν πυροτεχνημάτων τῶν πιπτόντων εἰς βροχὴν ἀστέρων, καὶ μὲ τὴν ἀνάμνησιν ταύτην, τὴν πάντοτε νέαν καὶ πάντοτε ζῶσαν, ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ τρέφεται τὸ μῖσός τῆς.

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀντήχησεν ὁ ποδοβολητὸς τῶν λευκῶν ἡμιόνων, τῶν σταλεισῶν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην, διὰ νὰ τὴν φέρουν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὑμεναίου. Ἡ Χαλιζά, περιτυλιγμένη μὲ πέπλον λευκόν, κρατοῦσα εἰς τὴν χεῖρα τὸν καθρέπτην, κατέβη ἀπὸ τὸ φορεῖον, τὸ φερόμενον μεταξὺ τῶν ἡμιόνων, τῶν μὲ πλοῦσια φάλαρα, καὶ ὑποστηριζομένη ἀπὸ τὰς παρανύμφους τῆς, διῆλθε τὸν κῆπον.

Ἄντι νὰ τὴν ὑποδεχθῇ ὁ Χασὰν κατὰ τὸ ἔθος, ἀνέβη ἐπάνω εἰς τὸ δῶμα, εἰς τὴν στέγην τοῦ χενδερού, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αὐτὸς ἦτο κύριος.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀκριβῶς, ἡ Φατμέ εἰσῆλθε πλησίον τῆς Κιοζέμ.

— Χανούμ, τῆς εἶπεν, ἡ νύφη εἶνε στὸ κατώφλιον τῆς πόρτας καὶ εἰς σὲ ἀνήκει νὰ τῆς πῆς τὸ «καλῶς ὤρισες».

Ψυχρὰ ὡς μάρμαρον, ἀλλ' ἀτάραχος, ἡ Κιοζέμ ἠγέρθη χωρὶς λέξιν νὰ εἶπῃ καὶ ἠκολούθησεν τὴν Ἀρμενίαν.

Ἡ Χαλιζά, λευκὴ εἰς τὸ μέσον τῶν ἄλλων γυναικῶν τῶν φερουσῶν μέλανας πέπλους, ὡς ἀκτὶς σελήνης εἰς τὴν ἀμαυρὰν πυκνότητα τῶν φύλλων, ἐπερίμενεν.

Ἡ Κιοζέμ ἐπροχώρησεν πρὸς αὐτήν.

Αἱ δύο γυναῖκες ἐχαιρετίσθησαν.

— Ὁ Ἄλλάχ νὰ εἶνε μαζί σου, εἶπεν ἡ Κιοζέμ, καὶ ἡ εὐτυχία νὰ σὲ ἀκολουθήσῃ εἰς αὐτὸ τὸ σπίτι!

Τότε οἱ δύο σύζυγοι ὠδηγήθησαν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, ὅπου πλατὺ ἀνάκλιτρον κεκαλυμμένον μὲ τάπητα ἦτο παρεσκευασμένον. Τὸ ἄνω μέρος ἦτο ἐστραμμένον πρὸς τὴν Μέκκαν, καὶ δύο πολυκάνδηλα κεκοσμημένα μὲ στιλπνὰς χάνδρας καὶ μὲ ταινίας ἐτοποθετήθησαν ἐκὰτέρωθεν.

Ὁ Χασὰν ἐπλησίασε καὶ ἔθεσε τὸν πόδα του ἐπὶ τοῦ ποδὸς τῆς Χαλιζᾶς εἰς σημεῖον δεσποτείας· αἱ νυμφαγωγοὶ ἐχαιρέτισαν τὴν νύμφην διὰ τῶν τυπικῶν λέξεων: «Ὁ Ἄλλάχ νὰ εἶνε μαζί σου!» καὶ ἀπεχώρησαν.

Ὁ γάμος ἦτο τετελεσμένος.

B'

Ἡ εἴσοδος τῆς Χαλιζᾶς εἰς τὴν οἰκίαν του εἶχε μεταμορφώσει τὸν Χασάν. Πιστὸς πάντοτε εἰς τὰ εὐσεβῆ ἔθιμα καὶ τοὺς τύπους, ἐφαίνετο οὐχ ἤττον ὅτι ἀπέβαλέν (τι) ἐκ τῆς αὐστηρότητος καὶ τῆς ἀκαμψίας του.

Ἐκτὸς τῶν ὥρῶν τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν προσευχὴν, δὲν ἀπεμακρύνετο πλέον ἀπὸ τὴν ζενανά, ὅπου ἡ Χαλιζᾶ ἔψαλλε δι' αὐτὸν μὲ τὴν γλυκεῖαν φωνὴν τῆς τοὺς ἤχους τοὺς ἀγαπητοὺς εἰς τὴν χώραν.

Μῆνες παρῆλθον, χωρὶς ὁ Χασάν νὰ κουρασθῆ ἀπὸ τὴν μονοτονίαν τῆς παντοτεινῆς ταύτης κατὰ μόνας συντυχίας, ἀπὸ τὴν θεωρίαν τὴν ἀκατάπαυστον τῶν αὐτῶν θεληγῆτρων, ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ἡδονῶν.

Ὅσον διὰ τὴν Χαλιζᾶ, ἐφαίνετο ὅτι εἶχε παραδοθῆ ἐξ ὀλοκλήρου, πλὴν δὲν ἦτο ἀληθές· ἡ ψυχὴ τῆς, ὁ νοῦς τῆς ἦσαν μακρὰν πάσης περιπτύξεως. Τὰ δεκαπέντε ἔτη τῆς κακῶς συνεβιβάζοντο μὲ τὴν σοβαρότητα τοῦ Χατζῆ, καὶ ὅσην τρυφερότητα καὶ ἂν ἔδαψιλευεν οὗτος, δὲν τὴν εἶχε κατακτήσει.

Μικρὸν φροντίζων περὶ τῶν αἰσθημάτων τῆς Χαλιζᾶς, ὁ Χασάν δὲν τὸ εἶχε παρατηρήσει, ἀλλὰ τὸ ζηλότυπον ὄμμα τῆς Κιοζέμ δὲν ἠπατήθη.

Ἀπὸ τῆς ἐπιούσης τοῦ γάμου, ἐδεξιώθη τὴν Χαλιζᾶ ὡς ἀδελφὴν, χαίρουσα, ἔλεγε, διότι ἀφοῦ ὁ Χασάν ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ ἄλλην γυναῖκα, ἐξέλεξε μᾶλλον αὐτήν. Καὶ ἡ νεαρὰ κόρη, συντετριμμένη ἀπὸ ὄνειρον ψευσθέν, ἐγελάσθη ἀπὸ τὰς θωπείας τῆς Κιοζέμ. Διέτριβε πλησίον ταύτης ὅλας τὰς ὥρας ὅσας τῆς ἄφηνεν ἐλευθέρας ὁ Χασάν καὶ ἐκμυστηρεῦσαι ἀκόμη κρατούμεναι ὁμως ἔτρεμον εἰς τὰ χεῖλη τῆς.

Τὴν ὥραν ἐκείνην, αἱ δύο εὐρίσκοντο εἰς ἓνα τῶν θαλάμων τοῦ χαρεμίου, καὶ αἱ θεραπαίνιδες προθυμούμεναι περὶ αὐτάς τὰς ἐβοήθουν εἰς τοὺς καλλωπισμούς των.

— Φκιασίδωσέ με, εἶπεν ἡ Χαλιζᾶ εἰς τὴν θεραπαίνίδα, ἥτις εἶχε βάλει ἀρτίως τὴν τελευταίαν καρφίδα εἰς τὴν βοστρυχώδη κόμην τῆς.

Ἡ Ἀρμενία ἔλαβε τὸ κυτίον καὶ διὰ μικκύλου χρωστῆρος συνέστειλε διὰ λεπτῆς γραμμῆς τὰ βλέφαρα, δι' ἄλλης ἤνωσε τὰς ὀφρῦς καὶ ἐπέτειεν ἡρέμα τὴν χροῖαν τὴν μελανωπὴν, ἥτις περιέσκαπτεν ἤδη τοὺς μεγάλους ὀφθαλμοὺς τῆς Χαλιζᾶς. Ἐπέθηκε στρῶμα λευκοῦ ἐπὶ τοῦ προσώπου, τὸ ἐζώηρευσε δι' ἐρυθροῦ εἰς τὰ μῆλα τῶν παρειῶν, εἰς τὰ χεῖλη, εἰς τοὺς ρώθυνας, εἰς τοὺς λοβοὺς τῶν ὠτίων· εἶτα, τείνουσα τὸ κάτοπτρον εἰς τὴν νέαν, οὕτω πως στολισμένην:

— Κύτταξε, τῆς εἶπε, πόσον εἶσαι εὐμορφη γιὰ κείνον π' ἀγαπᾷ ἡ καρδιά σου!

Ἡ Χαλιζὰ ἐστέναξε καὶ ὁ στεναγμὸς οὗτος δὲν διέλαθε τὴν Κιοζέμ.

— Ἄς πᾶμε γρήγορα, εἶπεν αὕτη, ἂν θέλωμεν νὰ εὐρωμεν φίλας εἰς τὸ παζάρι. Ἀκούω τὰ πατήματα τῶν ἀλόγων. Ὁ Γιουσοῦφ πρέπει νὰ εἶν' ἔτοιμος.

Στεγαζόμενον ἀπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου διὰ θόλων ἐκ πλίνθων, τοὺς ὁποίους φωτίζουν ἀνοίγματα ἀραιά, τὸ Παζάρι εἶνε εἰς τὴν Τεχεράνην, ὡς εἰς πᾶσαν ἄλλην πόλιν τῆς Ἀσίας, ὁ τόπος τῶν συνεντεύξεων ὁ προτιμώμενος. Ὅθεν ἐπικρατεῖ ἐκεῖ τὸ πρῶν καὶ μετὰ τὴν ὥραν τῆς μεσημβρίας συρροὴ ἀπερίγραπτος.

Ἦτο ἡ ὥρα ἡ εὐνοϊκὴ. Γυναῖκες ἐκυκλοφόρουν καθ' ὀμάδας ἀνὰ τρεῖς, τέσσαρας, ἢ περισσοτέρας ἀκόμη, ἄλλαι πεζῆ, ἄλλαι ἀνεβασμένα ἐπὶ ἵππων ἢ ἡμιόνων, ἀκολουθούμεναι ἀπὸ τοὺς εὐνούχους καὶ ἀπὸ τοὺς σκλάβους τῶν ἀρχοντόπουλα κενόδοξα, ἐνδεδυμένα κατὰ τὴν τελευταίαν μόδον, περιεπλανῶντο ἔμπροσθεν τῶν μαγαζείων καὶ μάλιστα, παρὰ τὴν καμπὴν μιᾶς ὁδοῦ, αἱ σύζυγοι τοῦ ἀρχοντος Χασάν-Χάν ἠναγκάσθησαν νὰ σταματήσουν, ἐνῶ ὁ γουλάμης ἢ ἀστυφύλαξ διεσκόρπιζε διὰ μεγάλων κτύπων μᾶστιγος μίαν συνάθροισιν περιέργων καὶ ἀργῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον προσελκύσει αὐληταί τινες, συνοδεύμενοι ἀπὸ ἓνα μαίμουτζῆν ἢ τροφέα πιθήκων.

Ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ἵππων τῶν αἱ δύο γυναῖκες παρηκολούθουν μὲ ὄμμα ἀδιαφορίας τὴν κυματοειδῆ κίνησιν τοῦ πλήθους.

Ἀφήσασαι τὴν ὁδὸν τῶν ἐμπόρων ταπήτων, ὅπου ἕκαστον ἐμπορικὸν ἐξέθετε θαυμάσια ἀντικείμενα, διέσχισαν ἐκείνην, ὅπου ἐπιπολάζει διηνεκῶς τὸ ἄρωμα τοῦ περιφήμου καπνοῦ τοῦ Σχιράζ, κ' εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν ὑφασμάτων.

— Χαλιζὰ, εἶπεν ἡ Κιοζέμ, κύψασα πρὸς τὴν σύντροφόν της, νὰ ἐπηγαίναμεν νὰ κάμωμεν ἓνα γῦρον στὸ μαγαζὶ τοῦ Ἀδελσάνωφ;

Ἡ Χαλιζὰ ἐσκίρτησεν, ἀλλ' ὁ πέπλος ἔκρυψε τὸ σκίρτημα ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς συνοδοῦ της.

— Διατί ὄχι, εἶπε μὲ πεπνιγμένην φωνήν· ἄς πᾶμε.

Ὅλίγη ὕστερον, ἐπέξευον ἔμπροσθεν ἐμπορικῶν πλουσίως ἐφωδιασμένου.

Ἐν τῇ μέσῳ τῶν βελούδων καὶ τῶν χρυσοῦφάντων εἷς ἄνθρωπος, ὁ κύριος, ἴστατο, δίδων διαταγὰς εἰς τοὺς ὑπηρέτας.

Ἦτο νεαρὸς Ἀρμένιος εἰκοσιπεντούτης, κομφὸς τὴν ἀναβολὴν καὶ μὲ

ώραϊον ἀνάστημα. Καστανὸς μύσταξ ἐκόσμηι τὸ χεῖλός του καὶ ώραῖοι μαῦροι ὀφθαλμοὶ διηγάζον νοήμονα φυσιογνωμίαν.

Ἡ Κιοζέμ ἐπλησίασεν εἰς αὐτόν.

— Δεῖξέ μας τί ἔχεις πλέον εὐμορφον, τοῦ εἶπεν ὁ ἀφέντης ἐφάνη ἐλευθέριος σήμερον, καὶ θέλομεν νὰ γδύσωμεν τὸ μαγαζὶ σου.

— Σὺ εἶσαι, χανοῦμ Κιοζέμ; ἠρώτησεν ὁ ἔμπορος, ἀναγνωρίσας τὴν φωνὴν τῆς γυναικός.

— Ναί, ἐγὼ εἶμαι... καὶ ἡ Χαλιζά, ἡ νέα σύζυγος τοῦ Μιρζά Χασάν-Χάν. Εἶνε καιρὸς ποῦ δὲν μᾶς εἶδες· δὲν εἶν' ἔτσι;

— Εἶνε ἀληθές, ἀπήντησεν ὁ νέος καὶ οἱ χαρακτῆρές του ὠχρίασαν ἔξαφνα. Εἶμαι εἰς τοὺς ὀρισμούς σας.

Καὶ μὲ τὰς ἰδίας χεῖράς του ἐξεδίπλωσεν ἐνώπιόν των τὰ πλουσιώτερα ὑφάσματα τοῦ.

Καθὼς ἐξήταζαν ὁμοῦ ἐν μεγαλοπρεπῆς βελουῶδον τοῦ Κασχάν, ἡ Κιοζέμ ἀπεμακρύνθη.

— Περίμενέ με μίαν στιγμὴν, εἶπεν. Ἀκούω τὴν φωνὴν τῆς Ἀϊσκέ· θέλω νὰ τῆς πῶ τὴν καλημέρα.

Ἡ Χαλιζά καὶ ὁ Ἀδελσάνωφ ἔμειναν μόνοι. Ἡ νεαρὰ γυνὴ ἐξηκολούθει νὰ κρατῆ μεταξὺ τῶν δακτύλων τῆς τὴν ἄκραν τοῦ βελουῶδου, ἀλλ' ἔτρεμε καὶ ἡ καρδιά τῆς ἔπαλλε σφοδρῶς.

Ὁ Ἀρμένιος ἐπλησίασεν εἰς αὐτήν, καὶ αἱ χεῖρές των ὑπὸ τὸ βελουῶδον ἔψαυσαν ἀλλήλας.

— Ἄχ! Χαλιζά, τῆς εἶπε ταπεινῆ τῇ φωνῇ, ποῖον γέλασμα μεθ' ὅσα μου ὑπεσχέθης!

— Ὁ πατήρ μου δὲν ἤθελεν, ἀπήντησεν ἡ νεαρὰ γυνή. Σὺ εἶσαι χριστιανός, καὶ θὰ μ' ἐσκότωνα, πιστεύω, ἐὰν ἡρνούμην νὰ ὑπανδρευθῶ τὸν Χασάν.

— Εἶσαι εὐτυχής;

— Δὲν τὸν ἀγαπῶ, ἐψιθύρισεν, ἀλλ' ὑπακούω.

Ἡ Κιοζέμ ἐπέστρεψεν.

— Λοιπὸν; ἐδιάλεξες; πᾶμε;

Ἡ ὠχρότης τοῦ Ἀδελσάνωφ δὲν τὴν διέλαθε.

— Καλά, διενόηθη· ἐπέτευχα.

Κατὰ τὰς ἡμέρας αἵτινες ἠκολούθησαν, δὲν ἔκαμε καμμίαν μνεῖαν περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης, ἀλλὰ παρετήρησε πόσον ηὔξανεν ἡ μελαγχολία τῆς Χαλιζᾶς.

Μίαν ἐσπέραν ὁ Γιουσούφ, ἐπιστρέφων ἐκ τινος ἐκδρομῆς εἰς τὴν ἀγοράν, παρουσιάσθη ἐνώπιον τῆς νεαρᾶς κυρίας τοῦ.

—Ίδου τί μοι ἔδωκεν ὁ Ἀδελσάνωφ, ὁ πραγματευτής, διὰ σέ· εἶνε, μοῦ εἶπεν, ἓνα πράγμα τὸ ὅποιον ἐξέχασες στὸ μαγαζί του.

Τρέμουσα, ἡ Χαλιζά ἤνοιξε τὴν δέσμη. Περιέκλειε λεπτούργημένον ζευγὸς ἐμβάδων ἐκ δορᾶς δορκάδος περιηργυρωμένων καὶ ἐντὸς καθεμιάς ἐκ τούτων ὁ Ἀρμένιος εἶχε χώσει ἐν ἄνθος.

Κῦμα αἵματος ἐπλημμύρησε τὰς παρεῖας τῆς νεαρᾶς γυναικὸς καὶ τὰ βλέμματά της ἐστρέφοντο συγχρόνως πρὸς τὴν Κιοζέμ.

—Ἔλα, τῆς εἶπεν ἐκείνη· ὁ Γιουσούφ δὲν εἶνε πλέον ἐδῶ καὶ ὅσον δι' ἐμέ, πρὸ πολλοῦ ἐμάντευσα τὸ μυστικόν σου.

—Τί λές, Κιοζέμ, δὲν ἔχω μυστικόν, ἀνέκραξε τρομάξασα ἡ εὐνοουμένη, καὶ δὲν ξέρω γιατί...

—Ἀγαπητή μου, ἐπανελάβην ἡ Κιοζέμ λαβοῦσα αὐτῆς τὰς δύο χεῖρας, ὅταν ὑπανδρεύθη τὸν Χασάν, ἐγὼ ἤμην βεβαία ὅτι δὲν τὸν ἀγαποῦσες. Λησμονεῖς τί μοῦ εἶχες εἰπῆ ἄλλοτε, ἡ θαρρεῖς πῶς σὲ νομίζω ἄστατην, ὥστε...

Κ' ἐπειδὴ ἡ Χαλιζά διεμαρτύρητο.

— Δὲν ἔχεις ἐμπιστοσύνην εἰς ἐμέ... Λοιπὸν, ἡσύχασε, δὲν εἶδα τίποτε, δὲν θὰ σοῦ ὀμιλήσω ποτὲ πλέον δι' ἐκείνον καὶ δὲν θὰ ἐμβῶμεν πλέον ποτέ, ποτέ, στὸ μαγαζί του.

—Ἦ... ναί, ναί, ὀμίλει μου, σὲ ἰκετεύω. Ἐπίστευσα, ὅτι εἶχα κατορθώσει νὰ τὸν λησμονήσω, ἀλλὰ τώρα ποῦ τὸν ξαναεἶδα, ἐτελείωσα, ἐτελείωσε· δὲν μπορῶ πλέον νὰ ζῶ, ἐὰν δὲν ἔχω κάποτε τοῦλάχιστον τὴν εὐτυχίαν ν' ἀκούω τὴν φωνὴν του καὶ νὰ περνῶ πλησίον του.

— Λοιπὸν, φιλότατη μου, τί κακὸν ὑπάρχει εἰς τοῦτο; Ὁ Χασάν εἶνε καλός, ἀλλ' εἶνε γέρων, αὐστηρός, καὶ δι' αὐτὸν δὲν εἶχε πλασθῆ ἡ εὐμορφία σου. Ἀγαπᾶς τὸν Ἀδελσάνωφ, ἐμπιστεύσου λοιπὸν εἰς ἐμέ κι' ὁ ἀφέντης δὲν θὰ ὑποπτευθῆ τίποτε.

—Ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ τὸν ἀπατήσω, Κιοζέμ.

—Ἡσύχασε, δὲν θὰ τὸν ἀπατήσης· πῶς θὰ τὸν ἀπατήσης ἀνίσως ὀμιλῆς μαζὶ μου διὰ τὸν Ἀδελσάνωφ, ἂν ἀγοράζωμεν στόφρες στὸ μαγαζί του ἢ μᾶς στέλνῃ μερικὰ λουλούδια;

—Ἄ! σὲ ἀγαπῶ πολὺ! ἀνέκραξεν ἡ Χαλιζά, περιβάλλουσα μὲ τοὺς δύο βραχίονας τὸν λαιμὸν τῆς συντρόφου της.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἑβδομάς δὲν παρῆλθε χωρὶς νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἀγοράν. Ἐνίστε μάλιστα ἐπήγαιναν μόναι· τόσον ἐπιτηδεῖα ἦτο ἡ Κιοζέμ εἰς τὸ ἐπινοεῖν νέους δόλους, ὅπως ἀπαλλαγῆ τοῦ εὐνοούχου ἢ τῶν θεραπεινίδων.

Καὶ ἐκάστοτε εὗρισκε πρόφασιν διὰ ν' ἀφήσῃ μόνους τὴν εὐνοουμέ-

νην καὶ τὸν Ἀρμένιον, ἐν τῇ σπουδῇ της, ὅπως τοὺς αἰσθανθῆ ὠρίμους διὰ τὰ σχέδιά της.

— Ξεύρεις, εἶπε μίαν ἐσπέραν εἰς τὴν Χαλιζά, πρέπει νὰ παύσωμεν τὰς ἐπισκέψεις μας εἰς τὸν Ἀδελσάνωφ· πιστεύω ὅτι τὰς παρατηροῦν.

— Τί;... Μήπως ὁ ἀφέντης;

— Ὅχι, ὄχι ὁ ἀφέντης... Ἄλλ' ἡ Ἀϊσκέ, τὴν ὁποίαν εἶδα προχθές, μοῦ εἶπεν ὅτι παραξενεύονται νὰ μᾶς βλέπουν τόσον συχνὰ νὰ ψωνίζωμεν εἰς τὸ ἴδιο μαγαζί.

— Τότε;... δὲν θὰ πᾶμε πλέον;

— Ὅχι.

— Ἀλλά, Κιοζέμ, τί νὰ γίνω ἐγώ; Συλλογίσου, ὅτι δύο μῆνας τώρα τὸν βλέπω τόσον συχνὰ, ὥστε δὲν μπορῶ πλέον, ναί, δὲν μπορῶ πλέον νὰ ἐλευθερώσω τὴν καρδιά μου καὶ τὰ μάτια μου.

Καὶ κλίνασα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ βραχιόνός της, ἡ νεαρὰ γυνὴ ἤρχισε νὰ κλαίῃ μετὰ λυγμῶν.

— Θὰ ὑπῆρχεν ἴσως ἓνα μέσον διὰ νὰ συμβιβασθοῦν ὅλα, εἶπεν ἡ Κιοζέμ, ἀλλὰ δὲν θὰ θελήσης νὰ τὸ μεταχειρισθῆς, χωρὶς ἀμφιβολίαν.

— Τὸ ποῖον;

— Νὰ τὸν δεχθῆς ἐδῶ.

Ἡ Χαλιζά ἀνεπήδησεν ἐκ τρόμου.

— Ἐδῶ;... εἰς τὸ χενδερούν;

— Ναί· ἐδῶ, εἰς τὸ χενδερούν.

— Τὸ βάζεις στὸ νοῦ σου, δυστυχισμένη;... θὰ ἦτο φρικῶδες!... Εἰς τὸ χενδερούν!... νὰ δεχθῶ ἓνα ἄνδρα εἰς τὸ χενδερούν!

— Καλὰ, εἶπεν ἀπλῶς ἡ Κιοζέμ, ἄς μὴ γείνη πλέον λόγος.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ Χαλιζά δὲν εἶδε πλέον τὸν Ἀρμένιον, καὶ δὲν ἤκουσε πλέον προφερόμενον τ' ὄνομά του. Ὅταν ὁμοῦ ἐπήγαιναν εἰς τὴν Ἀγοράν, ἡ Κιοζέμ ἀπέφευγε νὰ περνᾷ ἔμπροσθεν τοῦ ἐμπορικοῦ, καίτοι δὲ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς εὐνοουμένης τὴν ἰκέτευον ἀκατάπαυστα, δὲν ἔκαμε πλέον καμμίαν μνειάν περὶ τοῦ παρελθόντος. Βεβαία ὅτι θὰ ἤρχετο ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ Χαλιζά θὰ ἐξήτει ὅ,τι εἶχεν ἀποποιηθῆ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκπλήξει καὶ τῇ ἐπιδράσει τοῦ φόβου, ἐπερίμενον.

Ἄλλως ἤσθάνετο ἐγγίζουσαν τὴν στιγμὴν. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μελαγχολικὴ, ἡ Χαλιζά ἤρνεϊτο νὰ ἐξέλθῃ, διατρίβουσα μακρὰς ὥρας ἐν ρεμβασμῶ, καὶ ἡ Κιοζέμ δὲν ἠγνόει ὅ,τι συνέβαινε κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας εἰς τὴν ψυχὴν τῆς εὐνοουμένης.

— Πῶς θὰ ἔκανες διὰ νὰ τὸν ἐμβάσης; εἶπεν ἔξαφνα ἡ Χαλιζά μίαν

ἡμέραν, ὅτε σιωπηλαί εἰργάζοντο ὁμοῦ εἰς ἓν κέντημα, καὶ τόσον φυσικά, ὡς ἐὰν ἡ συνδιάλεξις των τῆς προλαβούσης ἑβδομάδος εἶχε γείνει εἰς τὴν στιγμὴν αὐτήν.

Ἀστραπὴ χαρᾶς ἔλαμψεν εἰς τοὺς μαύρους ὀφθαλμοὺς τῆς Κιοζέμ.

— Εἶνε ἀπλούστερον ἀπ' ὅσον φαντάζεσαι, εἶπε. Τὴν ὥραν ποῦ ὁ Χασάν εἶνε εἰς τὴν προσευχὴν, θὰ στείλωμεν τὸν Γιουσούφ ἔξω ὑπὸ μίαν πρόφασιν, ὅποιαν τύχη, καὶ θ' ἀποκοιμίσω τις δύο σκλάβες· ἔχω ὅ,τι χρειάζεται δι' αὐτό.

— Ἄ!...

Αὐτὸ ὑπῆρξεν ὄλον.

Ἡ νεαρὰ γυνὴ ἔπесε πάλιν εἰς τὴν ἀφωνίαν τῆς. Μόνον δύο ἡμέρας βραδύτερον ἠρώτησεν:

— Ποίαν ἡμέραν θὰ ἔλθῃ, Κιοζέμ;

Κραυγὴ θριάμβου ὀλίγον ἔλειψε νὰ προδώσῃ τὴν γυναῖκα, τὴν παρητημένην καὶ ζηλότυπον, ἥτις ἔβλεπε τέλος νὰ πλησιάσῃ ἡ ἐκδίκησις τῆς.

— Αὔριον, ἂν θέλῃς.

— Αὔριον!... αὔριον, ἐπανελάβεν ἡ Χαλιζὰ τεταραγμένη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον... Καὶ μὲ βεβαιοῖς ὅτι ὁ ἀφέντης...

— Ὁ ἀφέντης θὰ εἶν' ἔξω, σοῦ λέγω. Ἄλλ' ὅταν θὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅτι εἶνε καιρὸς νὰ χωρισθῆτε, θὰ μ' ὑπακούσῃς;

— Σοῦ τὸ ὑπόσχομαι.

— Ἄς ἐνδυθῶμεν· θέλεις; δὲν εἶναι βράδυ ἀκόμῃ· ἔχομεν καιρὸν διὰ νὰ ὑπάγωμεν νὰ δώσωμεν εἰδήσιν εἰς τὸν Ἀδελσάνωφ. Ἡ παρουσία μας εἰς τὸ μαγαζὶ του δὲν θὰ ἐκπλήξῃ κανένα· εἶνε τόσος καιρὸς ποῦ δὲν ἐπήγαμεν.

Δύο ὥρας ὕστερον, ἐπέστρεφον.

Μεταξὺ χαρᾶς καὶ φόβου, ἡ Χαλιζὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἀνάπαυσιν. Πολλάκις μετὰ τὴν ἀπιστον εἰσήγησιν τῆς Κιοζέμ, τὴν ὅποιαν ὡς ἀσεβὴ καὶ ἀνόσιον ἐθεώρει, εἶχε δοκιμάσει ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν σύζυγον, διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν ὀλέθριον πειρασμόν, πλὴν εἰς μάτην. Ἐνδοτικὴ εἰς τὰς ιδιοτροπίας του, ὑποτεταγμένη εἰς τὰς ὀρέξεις του, εἶχε μείνει οὐχ ἥττον καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ὥρας τοῦ πάθους λίαν μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ. Περισσότερον παρά ποτε, τὴν ὥραν ταύτην, αἱ τρυφερότητες τοῦ Χασάν τῆς ἐφάνησαν ἀνιαραί, ἀλλ' ὅμως τόση ἦτο ἡ ἐπιθυμία τῆς ὅπως ἀποκοιμίσῃ τοὺς φόβους τοῦ αὐθέντου, ὥστε ἐφάνῃ πρόθυμος εἰς περιπτύξεις ὅσον ποτὲ ἄλλοτε.

Ὁ Χασάν εἶδεν ἀνοιγομένους ἐνώπιόν του τὴν ἑσπέραν ἐκείνην παραδείσους ἀνυπόπτους, ἀλλ' ὅσῳ περισσότερον ὁ ἀπρονόητος σύζυγος

ἀνεκάλυπτε παρ' αὐτῇ πηγῇν μέθης καὶ εὐδαιμονίας, τόσον ἐμελλε νὰ εἶνε τρομερωτέρα ἢ ὀργὴ ἦτις θὰ ἐνέσκηπτε κατὰ τῆς κεφαλῆς της κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ σφάλματος καὶ τῆς τιμωρίας.

Τόσον ὀκνηρὰ συνήθως καὶ τόσον βραδύνουσα εἰς τὴν νωχέλειαν τῶν παχέως ἐστρωμένων σοφάδων καὶ μεντεριῶν, ἡ Κιοζέμ πρώτη εἰς ὄλον τὸ χενδεροῦν εὐρέθη ὀρθία τὴν ἐπαύριον.

Καὶ αὐτὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ κοιμηθῇ. Τέλος ἐθριάμβευε, βεβαία ὅτι εὔρε τὸ ἀληθές, τὸ μοναδικὸν μέσον νὰ ἐκδικηθῇ συγχρόνως κατὰ τοῦ αὐθέντου καὶ τῆς εὐνοουμένης. Εἰς τί θὰ ὠφέλει παραδείγματος χάριν, ἂν μεταχειριζομένη τὴν ἰδίαν καλλονὴν της αὐτὴ ἐλάμβανε ἐραστήν;

Ἐὰν ὁ Χασάν ἀνεκάλυπτε τὸ σφάλμα, ἀντὶ νὰ ὑποφέρῃ, ἐπειδὴ ἡ Κιοζέμ τῷ εἶχε γίνε ἀδιάφορος, θὰ τὴν ἐφόνευεν ὡς σκύλλον, εὐτυχῆς ἴσως διότι δὲν θὰ τὴν ἠσθάνετο μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς Χαλιζᾶς. Ἀλλὰ νὰ παρασκευάσῃ ὅπως ἀπατηθῇ οὗτος ὑπ' ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἠγάπα, νὰ ὠθήσῃ εἰς προδοσίαν τὴν εὐνοουμένην, καὶ νὰ μολυνθῇ διὰ μοιχείας τὸ χαρέμι του, ἰδοῦ, ἰδοῦ τί θὰ ἦτο ἐκδίκησις. Πᾶν ὅ,τι εἶχε γνωρίσει αὐτὴ, τὰς νύκτας τὰς ἄνευ ὕπνου, τὴν ζηλοτυπίαν, τὰ τραύματα τῆς φιλαυτίας, θὰ τὰ ἐγνώριζε λοιπὸν κ' ἐκεῖνος!

Ἡ ἡμέρα διέρρευσε πολὺ μακρὰ διὰ τὴν Κιοζέμ, πολὺ ταχεῖα διὰ τὴν Χαλιζά, τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα τῆς ἱεροσυλίας ἐπλήρου τρόμου, καὶ τῆς ὁποίας ἡ παραχῆ διεφαίνετο εἰς τοὺς ὠχριάσαντας χαρακτῆράς της.

— Στείλε τὸν Γιουσούφ εἰς τὸ παζάρι, εἶπεν ἡ Κιοζέμ μυστικὰ εἰς τὴν Χαλιζά. Ὁ ἀφέντης θὰ ἐξέλθῃ, ἡ ὥρα πλησιάζει καὶ οἱ σκλάβες κοιμῶνται ἤδη.

Ἐνῶ ἡ Χαλιζά ἐξετέλει τὸ καθ' ἑαυτήν, ἡ Κιοζέμ ἐπλησίασεν εἰς τὸν ἀφέντην.

— Ὁ Ἀλλάχ νὰ εἶνε μαζῆ μας, εἶπεν ἄλλ' ὁ δρόμος εἶνε μακρὸς ἀπὸ τὸ Κιαβάν Ἀμας εἰς τὸ τζαμί, καὶ ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν ἕνας ἄντρας περριγυρίζει στὶς πόρτες μας.

— Ἐνας ἄντρας! ἀνέκραξεν ὁ Χασάν. Πῶς τὸ ξεύρεις;

— Ἐκεῖνη ποῦ δὲν τυφλώνεται ἀπὸ τὸ πάθος ἔχει τὰ μάτια ἀνοικτά.

— Κατηγορεῖς τὴν Χαλιζά; Ψεύδουσαι ἀκούεις ἐρπετόν;

— Ἡ ὕβρις δὲν εἶνε ἀπόδειξις κ' ἐκεῖνος ποῦ μπουλώνει τὰ μάτια μὲ τὰ χέρια του δὲν μπορεῖ νὰ ἰδῇ τὸν ἐχθρόν του.

— Καλὰ μένω.

— Ἡ τίγρις δὲν εἰσβάλλει εἰς τὴν μάνδραν εἰμὴ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ βοσκοῦ.

Ὁ Χασάν ἠγέρθη.

— Δυστυχία σου ἂν ἐφεύσθης, εἶπεν ἐξερχόμενος, καὶ δυστυχία τῆς ἂν εἶπες τὴν ἀλήθειαν!

Ὅλιγα λεπτὰ ὕστερον ὁ Ἀδελσάνωφ ὑπερέβαινε τὸ κατώφλιον τοῦ χαρεμίου καὶ ἐντάμωνε τὴν Χαλιζά, ἥτις τεταραγμένη ἀπὸ τὸν φόβον, περισσότερον παρὰ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν, τὸν ἐπερίμεεν.

Ὁ Χασάν τὸν ἠκολούθησεν εὐθὺς κατόπιν.

Βλοσυρὸς μὲ τὸ πρόσωπον ἠγλοιωμένον ἔτρεξε πρὸς τὸν θάλαμον τῆς Χαλιζᾶς.

Τρέμουσα μήπως κινδυνεύσῃ ἡ ἰδία καὶ ἐπισύρη τὴν ὀργὴν του, ἡ Κιοζέμ τὸν ἐσταμάτησεν.

— Ἀφέντη, ἀφέντη, συγχώρει με· δὲν ἐπίστευα ὅτι θὰ ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ... Εἶνε πρώτη φορά, ὀρκίζομαι.

Τῆς συνέστρεψε τὰς ὠλένας ἐν ὀργῇ καὶ τὴν ἔρριψεν εἰς τὸ ἔδαφος.

— Ἀθλία, εἶπε, θὰ σὲ τιμωρήσω σὲ ὕστερον ἀπ' αὐτὴν, διότι δὲν ἔπρεπε σήμερον μόνον νὰ μοῦ τὸ εἶπῃς.

Καὶ πατήσας ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς Κιοζέμ λιποθυμούσης, ἤνοιξε διὰ λακτίσματος τὴν θύραν τοῦ θαλάμου.

Δύο κραυγαὶ τρόμου τὸν ὑπεδέχθησαν.

Μὲ ἐν πῆδημα, ἐρρίφθη κατὰ τοῦ ἀόπλου Ἀρμενίου, καὶ πάλλων τὸ γαταγάνι του, τὸ ἔχον τὴν λαβὴν ἐκ καλαΐδος, τοῦ τὸ ἐβύθισεν εἰς τὸ στῆθος μέχρι τῆς λαβῆς.

— Σκύλλε χριστιανέ, ἀνέκραξε, νὰ σ' ἐγγίσω εἶνε ἀκαθαρσία, ἀλλὰ θὰ πλυθῶ εἰς τὸ αἷμά της.

Χωρὶς ν' ἀφήσῃ κραυγὴν, ὁ Ἀδελσάνωφ ἔπεσεν ὡς σωρὸς ἐπὶ τάπητος· κύμα αἵματος ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὸ ἀνοικτὸν στῆθός του καὶ ἐσχημάτισε κόκκινον βάλτον πλησίον του.

— Ἐσένα τώρα!

Καὶ ὁ Χασάν ἐστράφη πρὸς τὴν Χαλιζά.

Ἡ νεαρά γυνὴ ἀδρανῆς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Ἐκεῖνος τὴν ἀπώθησε μὲ τὸν πόδα.

— Ὅχι, εἶπεν· ὄχι ἔτσι· δὲν θὰ μολυνθῶ δυὸ φορές.

Κ' ἐξῆλθε.

Γ'

Τρόμος ἐβασίλευεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χασάν.

Δικαιωθεὶς διὰ τὸν φόνον, τὸν διττῶς συγγνωστὸν κατὰ τοὺς νόμους τοὺς περσικοὺς — ἐπειδὴ ὁ Ἀδελσάνωφ ἦτο ἔνοχος καὶ Χριστιανός — ὁ

αὐθέντης ἐκράτει τὴν Χαλιζὰ αἰχμάλωτον εἰς μίαν σάλλαν τοῦ χενδερούν.

Αἱ θεραπαινίδες, τρέμουσαι, δὲν ἐτόλμων νὰ προσηλώσωσι τὰ βλέμματα των ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἡ Κιοζέμ, κατὰ τὸ ἤμισυ εὐχαριστημένη, ἠρώτα ἐν ἀγωνίᾳ καθ' ἑαυτὴν ἂν ὁ αὐθέντης θὰ ἔκαμνε τὸ ἀνήκουστον τοῦτο πρᾶγμα, νὰ συγχωρήσῃ εἰς τὴν εὐνοουμένην τὸ ἐρωτικὸν ἔγκλημα.

Ὁ χειμῶν εἶχεν ἔλθει. Λεπτὸν στρῶμα χιόνος ἤσπριζε τὰς δενδροστοιχίας τοῦ κήπου, καὶ εἰς τὴν οἰκίαν μεγάλαι θερμάστραι ἀνέδιδον πνιγρὰν θερμότητα.

— Γιουσούφ, εἶπεν ὁ αὐθέντης, ὅστις ἀπὸ τοῦ δράματος δὲν εἶχε λέξιν προφέρει, θὰ πάρῃς δυὸ τελέγες (ἀμάξας), εἰς τὰς ὁποίας θὰ φορτώσῃς πᾶν ὅ,τι ἀναγκαῖον διὰ ξεχειμῶνιασμα. Ἀναχωροῦμεν σήμερον διὰ τὸ Λάρ.

Ὁ σκλάβος ὑπέκλινε κ' ἐξῆλθεν.

Ὅλιγας ὥρας ὕστερον, αἱ βαρεῖαι ἀμαξαὶ ἐξήρχοντο τῆς πόλεως, φέρουσαι τὰς γυναῖκας καὶ τὰς ἀποσκευάς, ἀκολουθοῦμεναι δὲ ἀπὸ δύο ἵππους ὧν ἐπέβαινον ὁ Χασάν καὶ ὁ Γιουσούφ.

Ἀπὸ τοῦ σφάλματός της, ἡ Χαλιζὰ δὲν εἶχεν ἐπανίδει τὸν ἀφέντην· αἱ θεραπαινίδες τὴν εἶχον κάμει νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τὴν λιποθυμίαν της, αἱ αὐταὶ δὲ προέβλεπον καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς αἰχμαλωσίας της.

Δὲν εἶχεν ἐπανίδει καὶ τὴν Κιοζέμ, ἀλλ' οὔτε στιγμὴν δὲν της ἦλθεν ἡ ἰδέα νὰ τὴν ὑποπετεύσῃ.

Ἐξήπλωμένη μετὰ τῆς Ἀϊσσᾶς τῆς θεραπαινίδος εἰς τὸ βάθος τῆς ἀμάξης, διηπόρει καθ' ἑαυτὴν ἐν ἀγωνίᾳ ποία τύχη τῆς ἐπεφυλάσσετο.

Ὅλιγον τὴν ἔμελε διὰ τὸν θάνατον καὶ πόσον θὰ ἠῦχeto ἡ ἐκδίκησις τοῦ Χασάν νὰ ἦτο ταχύτερα! Τί θὰ ἔκαμνε περὶ αὐτῆς τώρα; Εἰζέυρεν ἀπὸ τὴν Ἀϊσσάν, ὅτι ἐπήγαιναν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Λάρ, πλησίον τοῦ ὄρους Δεμαβέντ, ὅπου ὁ Μίρζα Χασάν-Χάν εἶχε θερινὴν κατοικίαν.

Ποῖος στοχασμὸς τὸν ὠδήγει παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους τοῦ παγεροῦ, κατὰ τὴν ψυχρὰν ταύτην ὥραν;

Καθ' ὅσον τὸ μικρὸν караβάνι ἀπεμακρύνετο τῆς Τεχεράνης, ἡ σφοδρότης τοῦ ψύχους ἠῦξανεν. Ἡ χιών ἐπιπτεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, οἱ τροχοὶ ἐβυθίζοντο εἰς τὸ παχὺ στρῶμα καὶ ἤδη, ἀνήσυχτοι ὡς πρὸς τὴν πορείαν των, οἱ ἵπποι ἐπεβράδυνον τὸ βᾶδισμα καὶ ἔξυον τὸ ἔδαφος μετὰ τὴν ἀφήν ἐκείνην τὴν συνήθη παρ' αὐτοῖς εἰς τοὺς τόπους, ὅπου ἡ χιών εἰς τινὰς ὥρας ἐξαλείφει τὰς ἀτραπούς.

Πρὸς τὴν ἐσπέραν ἡ οἰκία ἐπεφάνη, ψυχρὰ ὑπὸ τὴν μηλωτὴν της τὴν χειμέριον.

Ἡ νύξ ἔπιπτεν, τὸ ψῦχος ἐγένετο δριμύτερον, ἀλλὰ τὸ βλέμμα τοῦ Χασάν ἦτο ψυχρότερον τοῦ χειμῶνος καὶ πλέον ἀδιαπέραστον ἢ ἡ νύξ.

Ὅταν αἱ ἄμαξαι ἐκενώθησαν καὶ τὰ πύραυνα ἀνήφθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὁ ἀφέντης ἐκάλεσε τὴν Χαλιζὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του.

Τὸ βλέμμα του ἦτο σκληρόν ὡς λεπίς χάλυβος, καὶ παραλυμένη ὑπὸ τοῦ τρόμου, ἡ Χαλιζὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ εἰμὴ ἔρπουσα ἐπὶ τῶν γονάτων.

Πρὸς στιγμὴν ἐκεῖνος ἐθεώρησε τὴν πρῶν ἐννοουμένην οὕτω ταπεινωθεῖσαν.

Ἡ ἀνάμνησις τῶν παλαιῶν ἐκστάσεων αἰφνιδίως τὸν κατέλαβεν, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν ὀργὴν του, καὶ μία ρυτίς, σκληροτέρα ἀκόμη, ἐσχηματίσθη μεταξὺ τῶν ὀφρύων του.

— Μ' ἐπρόδωσες, εἶπε τέλος· πρέπει ν' ἀποθάνῃς.

— Συγχώρει, αὐθέντα· συγχώρει, ἰκέτευσε ἡ πτωχὴ ἔκφρων γυνή.

Οἱ ὀφθαλμοὶ της ἔχνον δάκρυα· ἡ ὠραία κόμη της τὴν περιέβαλλε μὲ πλουσίαν στεφάνην, ἀλλ' ὁ Χασάν δὲν συνεκινήθη.

— Νὰ σὲ συγχωρήσω, σέ, προδότις! σέ, ἱερόσυλε; Ἡθέλησες νὰ παραδοθῆς εἰς τὴν γενεάν ἐκείνην τῶν σκύλλων, τοὺς ὁποίους ὁ Μωάμεθ μισεῖ. Ὅστις θὰ σὲ ἤγγιζε, θὰ ἦτο διὰ πάντοτε μολυσμένος· θὰ χρησιμεύσῃς ὡς τροφὴ εἰς τὰ τσακάλια καὶ εἰς τὰ ὄρνεα τὰ σαρκοφάγα.

— ὦ! ὄχι! ὄχι αὐτό! ὄχι αὐτό! ἀνέκραξεν ἡ δυστυχὴς, παγωμένη μέχρι μυελοῦ· φόνευσέ με, ἀφέντη, φόνευσέ με, καθὼς τὸν ἐφόνευσες, ἀλλὰ λυπήσου τὰς σάρκας μου. Φοβοῦμαι, φοβοῦμαι!

Συνῆπτε τὰς χεῖρας ἀπηλπισμένη.

— Δι' ὄνομα τοῦ Μωάμεθ, ἐὰν μ' ἀγάπησές ποτε...

Ἐκεῖνος δὲν τὴν ἄφησε νὰ τελειώσῃ.

— Σιώπα, κατηραμένη, σὲ ἀγάπησα καὶ πάρα πολύ. Εἶπα, Γιουσοφ, πάρε αὐτὴν τὴν γυναῖκα, βγάλε της τοὺς πέπλους, αὐτοὺς τοὺς πέπλους τοὺς ὁποίους ἐβεβήλωσε, καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἐμολύνθη τίποτε νὰ μὴ μείνῃ αὔριον.

Ὁ Γιουσοφ ἔδραξε μὲ τοὺς βραχίονας καὶ ἀπεκόμισεν ὡς πρᾶγμα τὴν Χαλιζὰ λιπόθυμον.

Ἡ σελήνη ἀνέτειλε ψυχρὰ καὶ ὠχρὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην εἰς τοὺς οὐρανοὺς τοὺς ἀτέρμονας. Ἡ χιὼν εἶχε παύσει, τὴν διεδέχθη δὲ ψυχρὸς βορρᾶς κατερχόμενος ἀπὸ τὰς παγωμένας κορυφὰς τοῦ ὄρους. Μεγαλοπρεπὴς καὶ τρομερὸς, ὡς θεότης μίσους, ὁ γίγας ἠνωρθοῦτο ὑπερθεῖν τῶν πεδίων τῶν λευκῶν, ὀλολεύκων μέχρι περάτων ὀρίζοντος. Ὁ ποταμὸς

Λάρ, ἐξογκωθεὶς διὰ τῶν χιόνων, ἐμυκάτο ὀδυνηρῶς εἰς τὴν κοίτην του τὴν στενὴν καὶ ἡ φωνὴ του μόνη ἐτάραττε τὰς κατηρεῖς ἐκείνας καὶ ψυχρὰς ἐρημίας*.

Μὲ λευκὸν κάλυμμα ἐπὶ τῆς στέγης, νεκρὰ ἢ ναρκωμένη (ἢ) οἰκία τοῦ Μίρζα Χασάν-Χάν ἀπετέλει ἐπὶ τῆς γυμνότητος τῆς κύκλω εἰδός τι προεξοχῆς, τὸ ὁποῖον ἡ χιών δὲν ἠδυνήθη ὀλοσχερῶς νὰ ἐξαλείψῃ ὑπὸ τὸν ἰσοπεδωτῆρά της.

Εἷς τινὰ ἀπόστασιν, φυτευμένος ὡς πάσσαλος εἰς τὸ ὁμοίομορφον τῆς ἐρήμου ἐκείνης, πελώριος φοῖνιξ ἀνέπτυσε τοὺς κλώνάς του τοὺς γυμνοὺς. Εἰς τὴν βᾶσιν του, ὑπὸ τὴν ὠχρὰν τῆς σελήνης λάμπιν, ἀνθρωπίνη μορφή ἀμυδρῶς διεγράφετο. Μὲ τὸν κορμὸν σφιγκτὰ δεμένον εἰς τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου, μὲ τὴν κεφαλὴν κλίνουσαν πρὸς τὸν ὦμον, μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς, μὲ τὰς κνήμας μισοχωμένας εἰς τὴν χιόνα, ἢ Χαλιζά, ἔνοχος καὶ τιμωρουμένη, ἐφαίνετο ἡ ζῶσα ἐνσάρκωσις τῆς δυστυχίας. Τὸ δένδρον ἀπετέλει κινήτων στέγασμα ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς της καὶ κατὰ στιγμὰς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βορρᾶ, μία νιφὰς ἀποσπασμένη ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ προσώπου της ἢ ἐπὶ τῶν ὤμων της τῶν μελανιασμένων.

Ἄπο μᾶς ὥρας ἔκειτο ἐκεῖ, δεσμία, σχεδὸν γυμνή, ὅλη χιονισμένη καὶ βρεγμένη, καὶ μὲ ὅλον τὸν τρόμον καὶ τὰς ἀλγηδῶνας τὰς φρικώδεις τὸ λογικόν της ὅλον τῆς ἔμενε. Ἐνίοτε ἤνοιγε τοὺς ὀφθαλμούς. Τότε, ὡς ἐν φοβερῷ ἐφιάλτη, ἐπεφαίνετο εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της ὁ τεράστιος ὄγκος τοῦ Δεμαβέντ, φράσων τὸν οὐρανόν, ἀπρόσιτος καὶ ἄγριος, ὅμοιος μὲ τὸ ἀδιαπέραστον τεῖχος τῆς μοίρας της τῆς ἀνηλεοῦς· τότε τοὺς ἔκλειε ταχέως, ἔμφοβος, τρέμουσα προσέτι, μήπως ἴδη αἴφνης στίλβον ἐνώπιόν της τὸ διάπυρον ὄμμα ζώου τινὸς πειναλέου.

Νάρκη τὴν κατελάμβανε· τὸ μόνον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἤρχετο ἦτο, ἵνα τὸ ψῦχος, τὸ ὁποῖον μετέβαλλεν ἤδη εἰς ὄγκον μαρμάρου τὰς κνήμας καὶ τοὺς πόδας της, φθάσῃ εἰς τὴν καρδίαν της πρὶν αἰσθανθῆ ἐπὶ τῆς σαρκὸς της τοὺς σκληροὺς ὀδόντας τῶν ὑαινῶν, ἢ τοὺς γαμφοὺς ὄνυχας τῶν ὀρνέων.

Αἴφνης ἐλαφρὸν βῆμα ἐθρόνησεν ἐπὶ τῆς χιόνος πλησίον της.

Ἐξυπνήσασα, ἔσεισε τὰ δεσμά της κ' ἔσχισε τὸν ἀέρα διὰ κραυγῆς. Θερμὴ πνοὴ ἐπέψασε τὸν ὦμόν της καὶ τὸ σκίρτημα ἐνὸς ζώου φεύγοντος ἀνήγγειλεν αὐτῇ ὅτι τὸ δρᾶμα ἐπέκειτο.

Μεμακρυσμένον καὶ παρατεταμένον ἐν οὐρλιασμα ἀντήχησεν εἰς τὸ

* Στὴν α' δημοσίευσιν: ἡρεμίας.

κενόν, ἐν ἄλλο οὐρλιασμα, πολὺ πλησίον εἰς αὐτήν, ἀπήντησεν εἰς τὸ πρῶτον. Τότε μέχρι τῶν περάτων τοῦ ὀρίζοντος ἀντήχησεν ὡς προσκλητήριόν τι ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ γείτονος εἰς γείτονα. Ὁ ὄλολυγμός τῶν θῶων ἀνεμιγνύετο μὲ τὸν ἀπαισιον γρυλλισμόν τῶν υἰαινῶν, καλύπτων τὴν βοήν τοῦ χειμάρρου· βήματα ἐσπευδον, ὀφθαλμοὶ ἐφλογοβόλουν εἰς τὴν λάμπιν τὴν ἀμυδράν, πτέρυγες ἐστροβιλιζον εἰς τὸν ἀέρα. Ἐλκυσθέντες ἀπὸ τὰς κραυγὰς τῶν ἀγριμίων πλῆθος κοράκων προσέτρεχον, καὶ ἀετοί, κατελθόντες ἀπὸ τὸ Δεμαβέντ, ἐξήπλουν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς μακρὰς καὶ πλατείας πτέρυγας.

Οἱ ὠρυγμοὶ οὗτοι εἰς τὸ οὖς τῆς, αἱ καίουσαι ἐκεῖναι ἀναπνοαὶ ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ τῆς σαρκὸς τῆς, οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ τοξευόμενοι πρὸς αὐτήν, ὁ κίνδυνος ἐκεῖνος ὁ παρῶν καὶ ὁ θάνατος ὁ ἐπικείμενος καὶ τραγικός, ὅστις τὴν ἐπερίμενε, ἀπέδωσαν εἰς τὴν δύστηνον ὄλην τὴν δύναμίν τῆς. Διὰ σπασμωδικῆς ὀρμῆς ἐδοκίμασε νὰ κόψη τὰ δεσμά τῆς, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ ἐντυπώσῃ βαθύτερον τὸν μωλωπισμόν των εἰς τὴν ταλαίπωρον σάρκα τῆς· ἐντοσοῦτῳ ἢ προσπάθειά τῆς ἐβίασεν εἰς ἀπότομον ὑποχώρησιν τὴν φρικώδη ἀγέλην, ἣτις ὠρύετο εἰς τοὺς πόδας τῆς.

Ἐπὶ τινὰς στιγμάς, αἱ κραυγαὶ ἐκεῖναι ἤρκεσαν νὰ κρατήσωσι τὰ θηρία μακρὰν τῆς ἔντρομα. Ἄλλ' αἱ δυνάμεις τῆς εἶχον ἐξαντληθῆ.

Αἶφνης ἤσθάνθη περὶ αὐτὴν ἄνεμον καταιγίδος. Ἄνεμοστρόβιλοι τὴν περιεκύκλουν· ἐκτοπισμοὶ ἀέρος φοβεροὶ καὶ παγετώδεις τὴν ἐκολάφιζον πανταχόθεν καὶ τῆς ἐφάνη ὅτι ἡ ἔρημος, καταληφθεῖσα ὑπὸ σκοτοδίνης, ἤρχιζε νὰ βαδίζῃ καὶ ὅτι αὐτὴ δεσμία καὶ παράλυτος ἦτο τὸ κέντρον τοῦ φρικώδους τούτου στροβίλου.

Καὶ πάλιν ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμούς.

Φερόμενος ὑπὸ τῶν πτερύγων του, ὁμοίω μὲ πελώρια ἰστία μέλανα, γιγαντιαῖος ἀετὸς διέγραφε περὶ αὐτὴν συγκεντρικούς κύκλους ἐπὶ μαῶλον καὶ μαῶλλον στενοῦς. Ὁ κτύπος τῶν τεραστίων πτερύγων ἀπέπνιξε τὴν τελευταίαν κραυγὴν τῆς καὶ αἶφνης τρωθεῖσα εἰς μέσον τὸ πρόσωπον, ἀφῆκε τὴν κεφαλὴν νὰ καταπέσῃ βαρεῖα ἐπὶ τοῦ στήθους.

Τίποτε δὲν ἦτο ἰκανὸν νὰ τὴν ἐξυπνίσῃ τοῦ λοιποῦ. Πάραυτα, ὀλόκληρος ὡς νὰ ἐκλήθῃ ἐπὶ τὸ θήραμα, ἠγέρθη ἡ φρικώδης ἀγέλη· καὶ τὴν ἐπαύριον, ὅταν αἱ πρῶται ἀκτίνες τῆς ἡμέρας ἐφάνησαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους, τίποτε πλέον δὲν ἔμενε ἐκ τοῦ φρικώδους δράματος εἰμὴ πλῆθη κοράκων σχηματιζόντων μαύρας κηλίδας ἐπὶ τῆς χιόνος καὶ τινὰ ράκη ἐνδυμάτων ἐσκορπισμένων παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ φοίνικος.

(Τὸ Ἄστυ, 14-19.2.1901)

Τὰ παρατράγωδα*

Ἐνῶ οἱ περὶ τὸν γλωσσολόγον κ. Κόντον θιασῶνται καὶ μαθηταὶ πανηγυρίζουσι μετὰ πολλῆς εὐθυμίας καὶ διὰ ποιητικωτάτων ἀπτικίζουσῶν καὶ ἀναπτικῶν προπόσεων τὸ ἰωβιλαῖον τῆς καθηγεσίας τοῦ πάσης δυνάμει ἀναλαβόντος τὴν ἐκ νερτέρων ἀνάστασιν τῆς θείας τῶν προγόνων ἡμῶν γλώσσης διδασκάλου, οἱ τῆς δημῶδους θιασῶνται ἐπιλαμβάνονται τῆς δημιουργίας ἢ μᾶλλον τῆς καθιερώσεως ἀγνωστού ἡμῖν μιζοβαρβάρου γλώσσης, ἣν ἔπλασεν ἡ περὶ τὴν γραμματικὴν ἀβελτηρία ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη τοῦ διανοητικοῦ αὐχμοῦ καὶ τῆς στειρώσεως. Ἡ γλῶσσα ἥ χρῶνται οἱ ἐνεστῶτες τῆς Ἑλλάδος λογογράφοι καὶ ποιηταὶ συμβολικοὶ τε (ᾧ συμφορά!) καὶ μὴ συμβολικοὶ, ἡ ἐμβᾶτε σκύλοι ἀλέσατε κι' ἀλεστικά μὴ δόστε, κατὰ τὴν δημῶδη ρήτραν, γλῶσσα αὕτη ἐν ἧ, χάριν τοῦ ὁμοιοτελεύτου, κολοβοῦται κατ' ἀρέσκειαν τοῦ ποιητοῦ πᾶσα λέξις, ἐν ἧ στρεβλοῦνται καὶ φθείρονται, τερατώδη μορφήν περιβαλλόμεναι, αἱ ὑπὸ μὲν τοῦ λαοῦ θεθεπισμέναι ἤδη ὑπὸ δὲ τοῦ δεῖνος ποιητοῦ ἢ λογογράφου ἀγνοούμεναι λέξεις, ἡ γλῶσσα αὕτη, λέγομεν, ἡ μηδεμίαν ἐπιδεχομένη συζήτησιν ἐκδήλωσις τῆς ἐν Ἀθήναις ὀσημέραις κορυφουμένης ἀμαθείας, μετὰ φρίκης καὶ ἀγωνίας ἀκούεται καὶ ἀναγινώσκειται ὑπὸ παντὸς ἀληθοῦς φιλογραμμιάτου καὶ φιλοπάτριδος, κηδομένου, πρὸς τῆ τύχη τῆς πατρίδος, καὶ τῆς τύχης τῆς ὠραίας γλώσσης τῶν πατέρων αὐτοῦ.

Τί ζητοῦσιν οἱ ἐν Ἀθήναις, οἱ παντὶ σθένει ἀναλαβόντες τὴν καθιέρωσιν τοῦ κατὰ Ψυχάρην καὶ τοὺς θιασώτας αὐτοῦ τερατώδους ἰδιώματος, ἀγνοοῦμεν. Οἱ πρὸς τὴν μούσαν, τὴν ὄντως θαυματουργὸν διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆς μούσαν, τοῦ ἀοιδίμου Ἄλ. Σούτσου ἐξ ἀβελτηρίας καὶ ἀμουσίας νῦν ἀσχημονοῦντες νάνοι στιχοῦργοὶ λογοκλόποι καὶ ρωποπερπερηθραὶ παρουσιάζονται σήμερον ὑπὸ μάλης τετράδια φέροντες πλήρη εὐτελῶν ἰδεῶν, πλήρη ἀγραμματωσύνης ἐσχάτης, φρονοῦντες ὅτι σώζουσι τὸν λαόν, παρεχόμενοι αὐτῷ γλῶσσαν ξένην αὐτῷ, γλῶσσαν ἐλεινοτάτην.

Ὡς τεκμήριον τῆς ἐπιπολαζούσης σήμερον ἐν Ἀθήναις ἀμεριμνησίας

* Δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημ. Πατρίς (Βουκουρεστίου) 6/18 Ἀπριλίου 1893.

περί τὰ ἐπείγοντα καὶ συμφέροντα, κήδους δὲ περί τὰ φροῦδα καὶ εὐτελεῖ καὶ ἐξηχρειωμένα, ἐν οἷς συγκαταλέγομεν καὶ τὸν πρὸς τὴν δημῳδῆ, οἷα γράφεται σήμερον, ὄργανισμὸν τῶν ἐν Ἀθήναις μουσολήπτων, παρέχεται ἡμῖν ἢ συναδέλφος «Ἄστου» τὰς συνεντεύξεις ἅς εἰς τῶν συντακτῶν αὐτῆς ἔσχεν ἐπὶ τούτῳ πρὸ ἡμερῶν πρὸς τοὺς κυριωτάτους τῶν λογίων, συνεντεύξεις, ὧν ἡ ἀφήγησις ἐξέπληξεν ἡμᾶς.

Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ κρίνωμεν ἢ κατακρίνωμεν ποιητὰς καὶ λογογράφους περὶ ὧν πρὸ ἐτῶν ἀπεφάνητο τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ὁ ἔξω ἑλληνισμός, ὁ καὶ περὶ γλώσσης, ὡς περὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, διαυγέστεραν ἔχων τὴν κρίσιν. Ἀλλὰ δὲν κρύπτομεν τὴν ἐκπληξιν ἡμῶν ἐπὶ τῶν ὄρμαθῶν αὐτοτιτλοφορουμένων ποιητῶν καὶ φρενολήπτων ἀθανάτων οὐς τὸ «Ἄστου» γνωρίζει ἡμῖν μόλις σήμερον τὸ πρῶτον καὶ οὐς ἐπιβάλλει εἰς τὸν θαυμασμὸν τοῦ πανελληνίου ὡς ἀθανάτους.

Δὲν ἐννοοῦμεν, μὰ τὰς Μούσας, νὰ πειράξωμεν τὸν περίπυστον κατ' «Ἄστου» συγγραφέα Παππαδιαμαντῆν, οὔτε νὰ συζητήσωμεν τὴν περὶ τὸ ζωγραφεῖν ἱκανότητα τοῦ ἰχνογραφῆσαντος τὸν μέγαλον ἄνδρα πευθῆνος, εἰ καὶ ἡ εἰκὼν παρίστησι ἄνδρα μᾶλλον φρενοκομείου χρήζοντα ἢ ἀθανασίας καὶ παγκοσμίου φήμης. Ὁμολογοῦμεν ὅμως ὅτι οὐδύνην ἠσθάνθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀναγνόντων φληναφήματα περὶ γλώσσης καὶ συγγραφῆν καὶ ἐθνικοῦ ἡμῶν μέλλοντος βλάσφημα, συζητήσεις γενομένας περὶ ἱερῶν θεμάτων ἐν καπηλείοις καὶ ἐν τοιαύτῃ ποταπῇ φράσει, ὥστε πᾶς ξένος ρίπτων ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ «Ἄστεος» καὶ μὴ γινώσκων τοῦ λοιποῦ ἑλληνισμοῦ τὸ σθένος νὰ δικαιῶται νὰ φωνήσῃ: «᾿Ω τάλανες! εἴσθε χαμένοι ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς!».

Ἴδου τίνες οἱ κατὰ τοὺς ἀθηναίους ἀθάνατοι! Ἴδου τίνι φράσει ἐξελέγχει καὶ κρίνει αὐτοὺς ὡς ἀπὸ τρίποδος εἰς τὸ μπακάλικον τοῦ Μπάρακα καὶ ὡς φιλολογικὸ γκιουβέτσι (sic) ὁ πρὸς τὸν πευθῆνα τοῦ «Ἄστεος» συνδιαλεγόμενος ἀθάνατος Παππαδιαμαντῆς.

«Τὸν Δροσίνην τὸν θεωρεῖ ὡς καλόν. Τὸν Μητσάκην τὸν ἀγαπᾷ ὡς φίλον, καὶ τὸν ἐκτιμᾷ ὡς συγγραφέα. Τὸν Καρκαβίτσαν τὸν φίλον του, τὸν ἀναγνωρίζει ὡς κατέχοντα λαμπρὸν τάλαντον ἀναμφισβήτητον, καὶ λέγει ὅτι αὐτὸς εἰργάσθη περισσότερον πολλῶν ἄλλων ἐθνικῶς, ἀλλὰ τελευταίως τὰ μπερδεψε μὲ τὴν ἀπότομον ἀποσκορᾶκισιν τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψε τὰ καλλίτερα ἔργα του. Ἄλλως τε δὲν εἶναι καθόλου δημοτικὴ ἢ γλωῦσσα του ἀναμιγνύουσα τύπους καθαρουούσης μὲ τύπους δημοτικούς π.χ. τὸν ὁποῖον, τὴν ὁποῖαν, τὸ ὁποῖον. Δὲν λέγει ὁ χριστιανὸς κ' αὐτὸς, ὁ ποῦ, καὶ νὰ τελειόνη!»

»Τὸν Ξενόπουλον τὸν λέγει καλούτσικον. Αὐτὸς ἔχει καλαισθησίαν, ἐργάζεται, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὰ πρέποντα θέματα, τὸν παρακολουθεῖ δὲ μὲ ἀγάπην του πάντοτε. Τὸν Κρυστάλλην τὸν ἀγαπᾷ ὡς κλέφτην, καὶ ὡς τσοπάνον, καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς μόνον ἀγνὸν δημοτικόν, ὅστις ἐκ τοῦ φυσικοῦ μόνον δανεῖζεται τὴν δημώδη γλῶσσαν. Τὸν Ἑφταλιώτην τὸν θεωρεῖ ὡς καλόν. Ἄλλ' ἀπορεῖ διὰ τὴν μακρὰν σιγὴν του. Ὁ Γαβριηλίδης, ἀλλὰ ποιὸς Γαβριηλίδης; αὐτὸς ξέρει πολλοὺς Γαβριηλίδας· δι' αὐτὸν καλλίτερος εἶναι ἐκεῖνος ποῦ τοῦ σκάει 250 δρ. τὸ μῆνα. Ὁ Γαβριηλίδης εἶναι δύναμις. Νεωτεριστής, πρωτότυπος, αὐθόρμητος, ἀνεξάρτητος, ἀναμφισβήτητος ἀξία, γνωρίζουσα νὰ συμβαδίζῃ μὲ τὰς ἀξιώσεις καὶ τὰς κλίσεις τοῦ κοινοῦ».

᾽Ω ἀείμνηστε γερμανὲ Λέσσιγκ καὶ τῶν λοιπῶν κριτικῶν ἢ χορεία, ποῦ εἴσθε! ᾽Ω... Ἀθῆναι, πρώτη χώρα... Φρίκη!! hoioio, hoioio, hoioio, ὡς ἔλεγεν ὁ Σαῖξπηρ.

Οὐχί, οὐχί! Καὶ ἂν ἀνατραπῶσι πάντα τὰ τὸ σύμπαν συγκρατοῦντα στοιχεῖα καὶ ἂν ὁ ἥλιος κινηθῆ ἀντὶ τῆς γῆς καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀντὶ Ἑλλήνων φυτρώσῃσι Ἑσκιμῶι καὶ Λιλιπούτιοι, τὸ πολὺ τοῦ ἔθνους, ἦτοι τὸ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ τὸ δούλον, τὰ καὶ μόνα ὑγιᾶ ἔχοντα τὸν νοῦν, δὲν θὰ θεσπίσῃσι τὴν γλῶσσαν τὴν μιζοβάρβαρον καὶ ἀκατάληπτον τῶν ἀμαθῶν ἐκείνων οἵτινες, ἀναλφαβητωσύνης ἔνεκεν δὲν δύνανται νὰ γράψῃσι γλῶσσαν κρείττονα. Οἱ ὠραίων καὶ ὑγιῶν ἀναγνωσμάτων ἐφίεμενοι ἔξω Ἑλληγες δὲν θὰ τρέξῃσι ὡς ὁ τοῦ «Ἄστεος» πευθὴν εἰς τὸ μπακάλικον καὶ τὸ καπηλεῖον τοῦ Μπάρκα, ὅπως εὔρωσι τοὺς ὑπὸ τοῦ Παππαδιαμαντῆ κρινομένους λογίους καὶ ἀκούσῃσι τὰ φλυαρήματα αὐτῶν, ἅπερ ἀπηύδῃσεν ἀδρῶς ἀμείβων ὁ ἔξω Ἑλληνισμός.

Κρατήσατε δι' ἑαυτοὺς τοὺς Παππαδιαμαντῆδες, Κρυστάλλας καὶ τῆς λοιπῆς μαλάκουνσιν πασχούσης νεολαίας τ' ἀκατέργαστα ἔργα, τὰ ἀεργίαν καὶ ἀδράνειαν τεκμηριοῦντα· ἀφήσατε δ' εἰς τοὺς ἔξω Ἑλληγας τοὺς ἑλληνιστὶ γράψαντας Σούτσους, τὸν Ζαλακώσταν, τοὺς τρεῖς Ραγκαβεῖς καὶ τὸν Βαλαωρίτην. Οὗτοι ἐνέπνευσαν ἡμῖν τὸν πρὸς τὴν ἐλευθέραν πατρίδα ἔρωτα. Οὗτοι ἐξωγονόησαν, ζωογονοῦσι καὶ πληροῦσιν ἐλπίδος τὰς καρδίας τῶν δούλων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλλήνων. Οὗτοι θὰ παρηγορήσωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ ἀπονοίᾳ εἰς ἣν καταδικάζει τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἡ ἐνεστῶσα διανοητικὴ καὶ πολιτικὴ κακοδαιμονία τῆς ἐλευθέρου πατρίδος. Οὗτοι θὰ παράσχῃσιν ἡμῖν διὰ τῆς ἀγνοσύνης καὶ ἑλληνικωτάτης λύρας αὐτῶν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ τρικυμία καὶ ὁ κίνδυνος

τοῦ ἐνεστῶτος θὰ παρέλθωσιν καὶ ἴσως ἔλθῃ νέα γενεά, πολλῶ τῆς ἐνεστῶσης διάφορος καὶ φιλοπατρικωτέρα, ἣτις, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν γενομένην νῦν ἐν Ἑλλάδι ἀδικίαν καὶ ἀποδείξῃ ἡμῖν αὖθις ὅτι δὲν ὀφείλομεν νὰ ἀπελπιζώμεθα. Ὁ τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τῶν χειρῶν τόσων ξένων ἐχθρῶν σώσας ἀγαθὸς Θεὸς θὰ σώσῃ αὐτὸν αὖθις ἐκ τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων ὃν διατρέχει νῦν ἐν ταῖς χερσὶ ἀσπόνδου ἐχθροῦ, φεῦ!... τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων.

Εὐτραφέστατος μπακαλόπαις προσήλθεν εἰς τὰς διαταγὰς μας, ἐστρωσεν ἐπὶ τοῦ τραπέζιου ἀντὶ τραπεζομανδήλου μίαν Ἐπιθεώρησιν καὶ μίαν Παλιγγενεσίαν, παρέθηκεν ἐπ' αὐτῆς ἀχνίζον γκιοβέτσι, ἀπὸ ἓν πινάκιον, ἀπὸ ἓν μαχαιροπερούνιον, ἀπὸ μίαν ἀμφίβολον πετσέταν, μισὴν ὀκᾶν ἄρτου κεκοιμμένου μπακαλίκα, μίαν ὀκᾶν ἀφρίζοντος ρητηνίτου καὶ τρία ποτήρια. Τὸ спагέτον ὀρεκτικώτατον, ὁ κ. Παπαδιαμάντης ἐζήτησε καὶ τυρὸν μάλιστα, τὸ κρέας τρυφερώτατον, ὁ ρητηνίτης γευστικώτατος, ἡδονικώτατος, καὶ ἡμεῖς ἐφάγομεν ὀρεκτικώτατα. Ὁ κ. Παπαδιαμάντης, ὁ ἐκ τῆς νήσου Σκιάθου συγγραφεύς, ὁ ἰδιόρρυθμος, ὁ ἐκκεντρικός, ὁ Μπόέμ, ὁ Μένιππος φιλόσοφος, ὁ ἄνθρωπος τῶν καπηλείων καὶ τῶν τρωγλῶν, ὁ θαυμάσιος τύπος, ὁ εἰλικρινὴς χαρακτήρ, ὁ περιφερόμενος συχνάκις ἀνά τὰς ἀθηναϊκὰς ὁδοὺς μετὰ τὸ τετριμμένον καὶ ξεθωριασμένον ἐπανωφόριον, μετὰ τὰ διπλᾶ καταρακωμένα πανταλόνια, μετὰ τὴν ράβδον παραμάσχαλα, καὶ τὴν χεῖρα αἰωνίως ἐπὶ τοῦ στήθους, ὁ πνευματώδης αὐτὸς Λουκιανός, ἡ χάρις αὐτῆ τοῦ Θεοκρίτου, ὁ ἀναλυτικὸς ψυχολόγος Τουργένιεφ, ὁ παρατηρητικὸς Δίκενς, ὁ μελαγχολικὸς Κοππέ, ὁ γλαφυρὸς καὶ φυσικώτατος αὐτὸς Πλούταρχος, μετὰ τ' ἄφθονα μαῦρα ἀκτένιστα μαλλιά, μετὰ τὸν πλατύγυρον λερωμένον ἡμίψηλον, μετὰ τὰ πυκνὰ ἀκατάστατα καὶ ἀκαλλίτεχνα γένεια, μετὰ τὴν εἴρωνα φίλοιον φυσιογνωμίαν του, μετὰ τὴν ἀνθηρὰν εὐφυολογίαν τὴν ἀναφαινομένην ἐν ἀκρατήτῃ πεζολογίᾳ, ὁ ἥμιστα αὐτὸς φαινόμενος ποιητής, ὁ ἐλάχιστα δεικνυόμενος συγγραφεύς, ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ σχολαστικοῦ, τοῦ δασκάλου, ἡ προτομή αὐτῆ τοῦ Σειληνοῦ, ὁ ἰδιότροπος, ὁ φυγόπνοος διὰ τὰς φιλολογικὰς ἐργασίας, ὁ καταδαπανῶν δέκα ὥρας τῆς ἡμέρας εἰς μεταφράσεις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸ Νέον Πνεῦμα τῆς, ὁ σκορπῶν ὀλόκληρον τὸ βάρος τοῦ θυλακίου του διὰ μίαν ἐσπέραν, ὁ ζῶν μετὰ ξὺ ἐνὸς ποτηρίου οἴνου καὶ ἐνὸς κυπέλλου ζύθου, μετὰ τὰ σιγαρέτα του εἰς τὸ πλάϊ, ὁ χρυσὸς αὐτὸς ἄνθρωπος, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μοποεμικοῦ δείπνου μας, μᾶς ἔτερεπεν ἐκ καρδίας τόσον ἀγαθός, καὶ τόσον φιλόφρων δεικνυόμενος, αὐτὸς ὁ τόσον ἄγχιος, ὁ τόσον ἀπότομος συνήθως.

(Μπόέμ [= Δ. Χατζόπουλος], «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», ἐφημ. *Τὸ Ἄστυ*, 26 Μαρτίου 1893)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Ὁ ἀνέκδοτος*

Μίαν ἡμέραν ὁ μακαρίτης Συγγρός, περιπατῶν μετὰ τοῦ ἱατροῦ κ. Σίμωνος Ἀποστολίδου, τοῦ συγγραφέως τῶν «Ψυχώσεων», εἶδεν ἐξ ἀντιθέτου ἐρχόμενον ἓνα ἄνθρωπον, ὅστις δὲν ἦτο ἐνδεδυμένος ὡς Μπαρζῦ, ὁ ἥρωσ τῆς παρισινῆς κομψότητος, ὅστις πρόκειται νὰ μᾶς ἐπισκεφθῇ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κάθε ἄλλο. Ὅ,τι ἐσταμάτησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸ βλέμμα τοῦ ἑκατομμυριούχου ἐπὶ τοῦ πιναροῦ ἐκείνου ἀγνώστου ἦτο ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἱματισμοῦ του καὶ τοῦ μπαστουνοῦ τὸ ὁποῖον ἐκράτει. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Ἀποστολίδην:

— Κύτταξε, καὶ ζητιᾶνοι ἐδῶ κρατοῦν μπαστούνια.

Ὁ Ἀποστολίδης δὲν εἶπε τίποτε.

Ὅταν ὅμως μετὰ μίαν στιγμὴν ὁ πτωχοενδεδυμένος ἄνθρωπος διήρχετο πρὸ αὐτῶν, τὸν ἐχαιρέτησεν ὡς φίλον.

— Πῶς! τοῦ εἶπεν ὁ κύρ Ἀνδρέας, τὸν γνωρίζεις;

— Εἶναι φίλος μου, ἀπήντησεν ὁ ἱατρός.

— Φίλος σου!

— Εἶνε ὁ Παπαδιαμάντης, συγγραφεὺς ἀπὸ τοὺς καλλιτέρους ποῦ ἔχομεν. Ἐχει γράψει ωραιότατα διηγήματα.

Αἱ πληροφορίες τοῦ κ. Ἀποστολίδου δὲν ἐφάνησαν νὰ ἔκαμαν εἰς τὸν κύρ Ἀνδρέαν ὅσην ἐντύπωσιν τοῦ ἔκαμεν ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ μπαστουνοῦ καὶ τοῦ πενιχροῦ ἱματισμοῦ τοῦ συγγραφέως.

— Ὡστε δὲν εἶνε ζητιᾶνος, εἶπεν ἀπλῶς ὡς νὰ ἐπέμενε ἐνδομύχως εἰς τὴν πρώτην του ἐντύπωσιν αὐτός, ὅστις καλλίτερον ἀπὸ πάντα ἄλλον ἐγνώριζεν ὅτι εἰς τὸν κόσμον εἶνε ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι ἀπὸ τοὺς πτωχοενδεδυμένους οἱ καλοενδεδυμένοι καὶ κομψοφανεῖς ἐπαῖται.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀληθῶς δὲν φαίνεται νὰ κατέβαλε ποτὲ εἰς τὴν ζωὴν του ὑπερβολικὴν φροντίδα διὰ νὰ μὴ τὸν ὑποθέσουν ἀπὸ τὸν ἱματισμόν του ὡς ἐπαῖτην· ἐφρόντισεν ὅμως πάντοτε νὰ μὴ εἶνε. Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς αὐτός, ὅστις ἔχει γράψει τόσα καὶ ἐκλεκτότερα ἀπὸ τὰ

* Τὸ χρονογράφημα δημοσιεύτηκε μετὰ τὸ ψευδώνυμο Διαβάτης στὴν ἐφημερίδα Ἐμπρός τῆς 7ης Μαρτίου 1906.

ἔργα πολλῶν ἄλλων, δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐκδώσῃ εἰς βιβλίον τινὰ τῶν εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ διεσπαρμένων ἔργων του. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχουν ἐκδόται· δὲν ὑπάρχουν τοῦλάχιστον ἐκδόται ἐκδίδοντες ἄλλα βιβλία πλὴν ἐκείνων τὰ ὅποια ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένον κέρδος 50% τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ἐξόδων τῆς ἐκδόσεως. Τοιαῦτα δὲ βιβλία εἶνε μόνον τὰ διδασκτικά. Διὰ νὰ ἐκδώσουν ἐπομένως βιβλίον ὅσοι δὲν γράφουν ἀναγνωσματάρια καὶ γραμματικὰς ἢ πρέπει νὰ εἶνε πλούσιοι ἢ τέλος πάντων πρέπει νὰ ἔχουν νὰ δαπανήσουν 1000 ἢ 1500 δραχ. χωρὶς ἐλπίδα νὰ τὰς ἀνακτήσουν ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ βιβλίου, ἐὰν δὲν θέλουν νὰ καταφύγουν εἰς τὴν μέθοδον τῶν συνδρομητῶν. Ὁ δὲ Παπαδιαμάντης οὔτε χρήματα εἶχε νὰ διαθέσῃ διὰ νὰ μὴ τ' ἀνακτήσῃ, οὔτε ἤθελε ν' ἀπαιτήσῃ «τὴν συνδρομὴν τῶν φιλομούσων». Καὶ οὕτω τὰ ἔργα του ἔμειναν σκορπισμένα εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ.

Μία εὐκαιρία διὰ νὰ συγκεντρωθῶν καὶ ἐκδοθῶν τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἦτο ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τῆς δωρεᾶς τοῦ ὁμογενοῦς Μαρασλῆ πρὸς ἔκδοσιν ἐκλεκτῶν βιβλίων. Ἄλλ' οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως τοῦ γενναιοδῶρου ὁμογενοῦς ἐφρόντισαν διὰ τὰς ξένας φιλολογίας καὶ δι' ἑαυτοῦς. Ἡ βιβλιοθήκη Μαρασλῆ ἐγίνε φάμπρικα μεταφράσεων (50 φρ. τὸ τυπογραφικὸν φύλλον) καὶ φάμπρικα ρουσφετίων, ὡς καὶ ἄλλοτε μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ γράψω.

Τώρα οἱ φοιτηταί, μαθόντες ὅτι ὁ διηγηματογράφος ἀσθενεῖ, ἀνέλαβον νὰ ἐνεργήσουν διὰ νὰ ἐκδοθῶν εἰς τὴν Μαρὰσλειον βιβλιοθήκην τὰ ἔργα του. Εὐγενὴς καὶ ἀξιέπαινος ἡ ἀπόφασις τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ φθάσῃ εἰς ἀποτέλεσμα. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔχει κανέν ἐκ τῶν προσόντων τὰ ὅποια ἐπιβάλλονται εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐτ' ἐφρόντισέ ποτε ν' ἀποκτήσῃ. Οὔτε εἰς καμμίαν κλίκαν ἀνήκει, οὔτε τίλους ἔχει, οὔτε φήμην σοφοῦ καὶ σπουδαίου, καὶ μόλις ἔχει ὑποκάμισον.

Τὸ ἀνέκδοτον*

Πῶς ἐπεκράτησεν ἄρα γε νὰ λέγωνται ἀνέκδοτα αἱ μικραὶ ἱστορίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδομεν αὐτὸ τὸ ὄνομα; Λέγονται ἀνέκδοτα καὶ ἔχουν

* Δημοσιεύτηκε μετὰ τὸ ψευδώνυμο Διαβάτης στὴν ἐφ. Ἐμπρὸς τῆς 8ης Αὐγούστου

πολλάκις χιλιάδας εκδόσεων¹. Δημοσιεύονται και αναδημοσιεύονται ἐπ' ἄπειρον· πολλάκις δὲ καὶ εἰς ἐκάστην ἑκδοσιν μεταβάλλονται καὶ μεταμορφοῦνται κατὰ τὴν μνήμην καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ διηγουμένου.

Ὁ διηγηματογράφος Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μᾶς ἀφήκε πολλὰ διηγήματα καὶ ἐν ἧ δύο ἀνέκδοτα τῆς ζωῆς του. Ἦτο τόσο ἀπλῆ ἢ ζωὴ του, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη πολλὰ ἐπεισόδια. Καὶ ὅμως τὰ διηγήματά του ἀριθμοῦν μίαν μόνον ἑκδοσιν καὶ αὐτὴν ἴσως ὄχι πλήρη, ἐνῶ τὰ «ἀνέκδοτα» του ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ πολλάκις. Σχεδὸν ὅσάκις ἔγινε λόγος εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ περὶ τοῦ Σκιαθίτου διηγηματογράφου, παρετέθησαν καὶ τὰ ἀνέκδοτα.

Τὸ ἀνέκδοτον τῆς συναντήσεώς του μὲ τὸν Ἀνδρέαν Συγγρὸν εἶνε τὸ ἀξιολογώτερον αὐτὸ δὲ² ἔχει καὶ τὰς περισσοτέρας ἐκδόσεις. Ὅχι μόνον τὸ ἔχουν ἀναφέρει πολλάκις ὅσοι ἔγραψαν κατὰ καιροὺς περὶ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἐκάστοτε τὸ ἀναφέρουν παρηλλαγμένον.

Χθὲς εἰς τὰς «Ἀθήνας» ὁ κ. Βελιανίτης ἔδωκε μίαν νέαν ἑκδοσιν³. Μίαν ἡμέραν ὁ Συγγρὸς περιεπάτει μὲ τὸν ἱατρὸν Σ. Ἀποστολίδην καὶ τὸν διηγούμενον τὸ ἀνέκδοτον, ὅτε διέβη πλησίον των ὁ συγγραφεὺς τῆς «Φόνισσας» καὶ ἐχαιρέτησε τοὺς δύο φίλους του. Ὁ Συγγρὸς ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἐπαίτης καὶ ἐτοιμάσθη, κατὰ τὴν συνθήειάν του, νὰ τὸν ἐλεήσει. Ἄλλ' ὁ κ. Ἀποστολίδης ἐνόησας τὴν κίνησιν τοῦ Συγγροῦ, ἐκράτησε τὸ χέρι του.

« — Τί κάνετε; τοῦ εἶπεν. Αὐτὸς εἶνε πλουσιώτερος ἀπὸ σᾶς.

» — Ποιὸς εἶνε;

» — Ὁ Παπαδιαμάντης.

» Ὁ Συγγρὸς ἠνοιξε πλειότερον ἀκόμη τὰ μεγάλα ὄμματα του καὶ εἶπεν·

» — Αὐτὸς εἶνε ὁ Παπαδιαμάντης; Δὲν βλέπω ὅμως νὰ τὸν ἐπῆραν τὰ πλοῦτη ἀπὸ τὰ πόδια.

» — Αὐτὸς, φίλε μου, τοῦ λέγει ὁ Ἀποστολίδης, ἀρκεῖται εἰς μίαν

1915. Ἀβιβλιογράφητο ἀπὸ τὸν Κατσίμπαλη. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι τὰ δύο χρονογράφηματα τοῦ Κονδυλάκη ἀπέχουν μεταξύ τους ἐννέα καὶ πλέον χρόνια.

¹ Στὴν α' δημοσίευση: ἀνεκδότων.

² Στὴν α' δημοσίευση: δὲν.

³ Πρόκειται γιὰ τὸ ἀνώνυμο κείμενο τῆς ἐφ. Ἀθῆναι ποῦ δημοσιεύτηκε στὰ Παπ. Τετραδία, τευχ. 4., σσ. 84-85. (Ἐκ παραδρομῆς γράφτηκε ἐκεῖ ἡ ἡμερομηνία 8.8.1915 ἀντὶ τῆς ὁρθῆς 7.8.1915.) Μιὰ ἄλλη παραλλαγή τοῦ ἀνεκδότου βλ. στὸ «Μικρὸ ἀρχεῖο» τοῦ ἴδιου τεύχους.

ρέγγαν, ὀλίγο ψωμί και ἓνα ἑκατοσταράκι ρετσίνα και δὲν θεωρεῖ κανένα πλουσιώτερόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα...»

Ἡ παλαιότερα ἔκδοσις τοῦ ἀνεκδότου εἶνε ἡ ἐξῆς, ὡς γνωρίζω.

Ὁ Συγγρός ἐβάδιζεν εἰς τὴν ὁδὸν Κηφισσιᾶς μετὸν ἰατρὸν Ἀποστολίδην και εἶδαν ἐρχόμενον ἐξ ἀντιθέτου τὸν Παπαδιαμάντην. Ὡς συνήθως ὁ διηγηματογράφος εἶχε ράβδον ὑπὸ μάλῃς και ἐκράτει μετὸ χέρι τὰ δύο ἐπὶ τοῦ στήθους ἄκρα τοῦ ἐνδύματός του διὰ νὰ τὸ κρατῆ κλειστόν, διότι ἴσως δὲν ἔκλειεν ὅσον ἤθελεν ἢ τὸ πιθανώτερον διότι τοῦ ἔλειπε τὸ κουμπί. Ὁ Συγγρός τὸν εἶδε και εἶπε πρὸς τὸν ἰατρὸν:

— Ὅριστε και οἱ ζητιᾶνοι κρατοῦν μπαστοῦνι.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ κ. Ἀποστολίδης ἐχαιρέτα ἐξ ἀποστάσεως τὸν Παπαδιαμάντην.

— Μπα! τὸν γνωρίζεις... τοῦ εἶπεν ὁ Συγγρός. Και τὸν χαιρετᾶς κιόλα!...

Ὁ κ. Ἀποστολίδης τοῦ εἶπεν ὅτι ἦτο συγγραφεὺς μεγάλης ἀξίας, ἀλλὰ τὸ ἀνεκδοτὸν δὲν ἀνέφερον ὅτι ὁ Συγγρός ἐγνώριζε τὸ ὄνομα και τὴν ὑπαρξίν του.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κ. Βελιανίτου προστίθεται αὐτὸς ὁ διηγούμενος ὡς παρὼν εἰς τὸ ἐπεισόδιον. Ὅταν δὲ ὁ κ. Βελιανίτης ἀφηγεῖται ὡς αὐτόπτης, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἐμὲ τὸν μὴ αὐτόπτην νὰ ἐκφράσω ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς διηγήσεως. Ἄν δὲν μ' ἠμπόδιζεν ἡ ἀξιόπιστος μαρτυρία, θὰ εἶχα μεγάλην ἀμφιβολίαν λ.χ. ἂν ὁ Συγγρός ἐγνώριζε και τὸ ὄνομα ἀπλῶς τοῦ Παπαδιαμάντη ἐνῶ ἀπὸ τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ ἀνεκδότου, ὑποφαίνεται ὅτι τὸν ἐγνώριζεν ἐξ ὅσων ἔγραφε και ἀπέδιδεν εἰς αὐτὰ σημασίαν. Θὰ εἶχα ἀμφιβολίαν ἂν ὁ Συγγρός ἐδίδεν ἐλεημοσύνην ὄχι μόνον εἰς τοὺς ζητοῦντας, ἀλλὰ και εἰς τοὺς μὴ ζητοῦντας. Θὰ ἔφθανα μάλιστα μέχρι τῆς ὑποψίας, ὅτι δὲν συνέβη τίποτε ἐξ ὅλων τούτων, διότι τὰ καλλίτερα συνήθως ἀνεκδοτὰ εἶνε ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δὲν συνέβησαν. Ἄλλ' ἀφοῦ ἦτο παρὼν ὁ φίλος κ. Βελιανίτης δὲν εἶνε δυνατόν παρὰ νὰ συνέβησαν και ἀκριβῶς ὅπως τὰ διηγεῖται. Εὐρισκόμεθα ἐνωπιον τῆς ἀκριβοῦς ἐκδόσεως.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΝΙΝΑ Δ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ

Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα*

Στὴν εἰσαγωγή σημειώναμε ὅτι «τὸ καφενεῖο, στὰ σκιαθίτικα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, λειτουργεῖ τοῦλάχιστον τέσσαρες φορές ὡς προθάλαμος σοβαρῶν ἐξελίξεων πού σημαδεύουν τὴν προσωπικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν ἡρώων τους»¹.

Ἰπενθυμίζουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ διηγήματα «Ὁ Ἀμερικάνος»², «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον»³, «Γυνὴ πλέουσα»⁴ καὶ «Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος»⁵.

Ἰ. «Ὁ Ἀμερικάνος» εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πλέον ἀντιπροσωπευτικὸ διήγημα ὅπου τὸ καφενεῖο διαδραματίζει τέτοιο σημαντικὸ ρόλο. Στὴν ἀκροτελεύτεια παράγραφὸ τοῦ διαβάζουμε: «Μετὰ τρεῖς ἡμέρας, τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, ἐτελοῦντο ἐν πάσῃ χαρᾷ καὶ σεμνότητι, οἱ γάμοι τοῦ Ἰωάννου Εὐσταθίου Μοθωνιοῦ μετὰ τῆς Μελαχροινῆς Μιχαῆλ Κουμπουρτζῆ...».

Ὁ λιτὸς ἀλλὰ οὐσιαστικὸς αὐτὸς ἐπιλογὸς συγκεφαλαιώνει τὸ καταληκτικὸ εὐτυχὲς γεγονός. Τὴν ἀφετηρία τοῦ ὅμως θὰ τὴν συναντήσουμε σὲ δύο μαγαζιά: στὸ μικρὸ καπηλεῖο τοῦ Δη-

μήτρη τοῦ Μπέρδε καὶ στὸ καφενεῖο τοῦ μπάμπ' Ἀναγνώστη. Σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους ἐμφανίζεται ἐναλλάξ καὶ ἐκεῖ τελικῶς ἀναγνωρίζεται ὁ ἐπανελθὼν ξενιτεμένος γαμβρὸς ὁ «ἀπὸ εἰκοσαετίας μὴ ἐπιστεῖλας... ὁ μὴ ὀμιλήσας ἀπὸ δεκαπενταετίας ἑλληνιστὶ» ὁ Γιάννης τ' μπαρμπα-Στάθη τ' Μοθωνιοῦ, ὁ Ἀμερικάνος.

Στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα, τὸ μεταξὺ τῶν ἐμφανίσεών του στὰ δύο καφενεῖα, ὡς ἄγνωστος ἀκόμη θὰ προσέλθει «εἰς εὐλαβῆ ἐπίσκεψιν εἰς τὸ ἐρείπιον ὅπου ἦτο ἄλλοτε ἡ πατρῷα οἰκία» καὶ δεῦτερον θὰ προσπαθῆσει πολὺ διακριτικὰ ἀλλὰ μὲ παλμὸν καρδίας νὰ πληροφορηθῆ περὶ τῆς τύχης τῆς μνηστῆς του, τῆς Μελαχρῶς τῆς θεια-Κυρατωῶς τῆς Μιχαλίνας.

Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ διηγήματος λανθάνει δομῇ τις θεατρικὴ μὲ μικρὲς πράξεις καὶ ἀλλαγὴ σκηνικῶν (καφενεῖα-δρομίσκοι τῆς πολίχνης).

Τὴν οἰκονομία τοῦ διηγήματος ὑπηρετοῦν δύο ὄμιλοι ἀνδρῶν, θαμνῶν τῶν δύο καφενεῖων — ἐμποροπλοίαρχοι καὶ κυρίως ἀχθοφόροι.

Ὁ ἱστορικὸς χρόνος προσδιορίζεται ἐπακριβῶς: «Σκίαθος 187... Ἦτο τῆ

* Στὰ Παπαδ. Τετράδια, τευχ. 3, 1995, σσ. 143-150 δημοσιεύθηκε ἡ εἰσαγωγή.

¹ Ἐνθ. ἀνωτ., σ. 148.

² Ἀπαντα 2.257-73.

³ Ἀπαντα 2.237-56.

⁴ Ἀπαντα 4.19-36.

⁵ Ἀπαντα 4.37-45.

24 Δεκεμβρίου». Εἰς χρονικὸν διάστημα ὀλίγων νυκτερινῶν ὥρων — ἀπὸ τὸ ἄμα ἐνύκτωσε, ὅποτε ὁ ξένος ἀπεβίασθη εἰς τὴν ξηράν, ἕως τὰ μεσάνυχτα ὅπου πάμφωτος ἢ οἰκία τῆς πτωχῆς χήρας ἐδέχθη τὸν λησμονημένον γαμβρόν— τὰ πράγματα ἐξελίσσονται ραγδαίως ὑπὲρ αὐτοῦ.

Τὰ ρήματα εἰσέρχομαι (εἰσῆλθεν, εἶχεν εἰσέλθει, τὸν εἰσελθόντα) καὶ ἐξέρχομαι (ἐξελθών, εἶχεν ἐξέλθει, ἐξέρχεται) ὀριοθετοῦν τοὺς συγκεκριμένους χώρους — τὰ δυὸ μαγαζιά— στοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ὁ ἀκόμη ἄγνωστος ταξιδιώτης, ὅπου καὶ τελικῶς ἀναγνωρίζεται.

Τὴν νύχτα λοιπὸν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων ὁ ξένος ἀποβιάζεται εἰς τὴν παραθαλάσσιον ἀγοράν. «Τὸ ψῦχος ἦτο δριμύ· ἄνθρωποι δὲν ἦσαν ἔξω. Ἐκοίταξε εἰς δυὸ τρία καπηλεία καὶ καφενεῖα. Εἶτα εἶδε τὸ μικρὸν οἰνοπαντοπωλεῖον τοῦ Μπέρδε κ' ἐπλησίασεν. Ἐστάθη ἐπ' ὀλίγας στιγμὰς... Τέλος εἰσῆλθεν».

1. Εἰς μὴν γωνίαν τοῦ καπηλείου «ὄμιλος ἐκ πέντε ἀνδρῶν ἐκάθηντο κ' ἔπιναν τὴν μαστίχαν των... Ἦσαν ὄλοι ἐμποροπλοίαρχοι τοῦ τόπου, περιμένοντες τὴν κατάδυσιν τοῦ Σταυροῦ διὰ ν' ἀποπλεύσωσι, κ' ἐδεξιοῦντο ἓνα συνάδελφόν των ... φθάσαντα αἰσίως... Ἐκαμαν ὄλοι μὲ τὴν σειράν τὰ μουσαφιλίκια, εἶτα ὁ καπετὰν Γιάννης ἠθέλησε καὶ αὐτὸς νὰ κάμη τὰ σαλαμετλίκια». Δευτερώουν τὰ κεράσματα καὶ ὁμιλοῦν ζωηρῶς περὶ πραγμάτων τοῦ ἐπαγγέλματός των.

Καὶ ὁ καπετὰν Γιάννης τοὺς ἐνημερώνει ὅτι εἶχε πάρει ἀπὸ τὸν Βόλο

ἓνα ξένο, τὸν Τζῶν Στόθισον μὲ ἀμερικάνικο πασαπόρτι.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην βλέπων πρὸς τὴν θύραν ἀκουσίως ἀνέκραξεν — Ἄ! νὰ τος!

«Εἶχεν εἰσέλθει ἄνθρωπος ὑψηλός, καλοφορεμένος, ὡς σαράντα πέντε ἐτῶν, ὠραῖος... ἐξυρισμένος μύστακα καὶ γένειον... μὲ παχειὰν χρυσῆν κεδέναν ἐπὶ τοῦ στήθους... (φέρων) οἰοῖται ἐπίχρισμα ἐπὶ τοῦ προσώπου... εὐζωίας καὶ πολιτισμοῦ».

Ἔτσι τὸ ἄσημο καὶ θορυβῶδες, λόγῳ τῆς ἡμέρας, οἰνοπαντοπωλεῖον τοῦ Μπέρδε μεταβάλλεται στὸν πρῶτο χῶρο ὑποδοχῆς του μὲ οἰκοδεσπότες τοὺς καπετάνιους, τοὺς ἀπλήστως κοιτάζοντας «τὸν νεωστὶ εἰσελθόντα».

Μὲ ρωμεῖκα, σολοικίζοντα ἀγγλικὰ καὶ ὀλίγα ἰταλικά προσπαθοῦν νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τοῦ ξένου. Ὁ ἴδιος ὅμως, ἐπιθυμῶν τὴν ἀνωνυμία, εἶναι ἐπιφυλακτικὸς καὶ γι' αὐτὸ «ἐκαμε νεῦμα ἀποχαιρετισμοῦ, κ' ἐστράφη πρὸς τὴν θύραν».

2. Ἐξελθών τοῦ καπηλείου ὁ ξένος, διηυθύνθη πρὸς τὴν Κολώναν καὶ εἰς παρακείμενον δρομίσκον. Οἱ δρομίσκοι αὐτοὶ γίνονται οἱ νυκτερινοὶ μάρτυρες τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως καὶ ἀγωνίας του διὰ τὴν προσωπικὴν του ζωὴν. Ὁ Ἀμερικάνος ὅταν ξενιτεύτηκε ἦταν ἀρραβωνιασμένος!

Ἡ προσοχὴ του μέσα στὴ νύχτα στρέφεται πρὸς τοὺς οἰκίσκους. Ὁ πρῶτος ἐρειπωμένος ἀπ' αὐτὸν ἐξέρχεται σπογγίζων τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἀποχαιρετᾷ τὴν πατρικὴν στέγη — τὸ παρελθόν!

Ὁ ἄλλος, οἰκίσκος πτωχικὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε προηγουμένως προση-

λώσει τούς ὀφθαλμούς του, ἦτο ἡ ἐστία τῆς μνηστῆς του τῆς Μελαχρῶς — τὸ ἀβέβαιο μέλλον του!

Ἄπὸ ζευγος μικρῶν παιδιῶν ποὺ ἔψαλλαν τὰ Χριστούγεννα πληροφορεῖται κάπως περὶ τῶν ἐνοίκων του. Ἄμυδρὰ ἐλπὶς κεντᾶ τὴν καρδίαν του.

Εἰς αὐτὴν τὴν ψυχικὴν κατάστασιν εὐρισκόμενος ὁ Ἀμερικάνος ἀναζητεῖ τόπον ἡσυχου.

3. Τότε «ἀπεμακρύνθη καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν παραθαλασσίαν ἀγοράν, ὅπου δυὸ ἢ τρία καφενεῖα εἶχαν φῶς, ἐκοίταξεν εἰς ποῖον τούτων ἦσαν ὀλιγώτεροι θαμῶνες καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἓν, ὅπου ἓνα μόνον ἄνθρωπον εἶδε, τὸν καφετζήν».

Ἐκείνος ὁ μπάρμπ' Ἀγαγνώστης «γέρων ἀρτίως ξυραφισθεὶς... μὲ τὴν ποδιὰν καθάριον» ἠτοιμάζετο νὰ κλείσει. Ὁ ξένος ἐζήτησε πόντες καὶ ἔρριψεν ἀργυροῦν σελλίνι ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ὁ τίμιος γέρων ὑπολόγισε τὸ ἀσημένιο τοῦ ξένου ὡς μιά καὶ τριανταπέντε, μιά καὶ σαράντα. Οἱ πενιχρές του ὅμως εἰσπράξεις δὲν ἔφθαναν γιὰ τὰ ρέστα — πάρτε τὸ ἀσημένιο σας, κύριε, αὔριο μοῦ δίνετε εἴκοσι λεπτά. Ἐκεῖνος ὅμως δὲν ἠθέλησε ρέστα.

[Ἡ ἴδια σκηνὴ ἐπαναλαμβάνεται καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν τοῦ ξένου στὸ μαγαζὶ τοῦ Μπέρδε. Ὁ πονηρὸς ὅμως κάπηλος τοῦ τὸ παίρνει γιὰ μιά δραχμὴ.]

Τὴν ἡρεμία τοῦ καφενεῖου διακόπτει ἡ «τριμελὴς φαιδρὰ συντεχνία» τῶν ἀχθοφόρων τῆς πολίχνης, ἡ ὁποία ἔπινε τὸ βράδυ ὅ,τι ἐκέριζε τὴν ἡμέρα. Διέταξαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἓνα ποτό. Ἐδῶ συναντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Ἀμερικάνο καὶ ἐνῶ ὁ ἓνας ἐξ αὐτῶν,

οἰνόφλυξ, ἐτραγουδοῦσεν ἀτάκτως, ὁ δεύτερος γυμνόστερνος καὶ γυμνόπους ἤρχισε νὰ κοιτάζῃ ἐπιμόνως τὸν ξένον.

— Κάπου τὸν εἶδα ἐγὼ αὐτόν, ἐμορμύρισε μασημένα.

Ἀκολουθεῖ ἓνα μικρὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ καφενεῖου, τὸν καπετὰν Ἀναστάση, καὶ τὴν ἀπαίτησή του γιὰ ἡσυχία. Λογομαχοῦν οἱ ἀχθοφόροι μαζί του ἐνῶ ὁ εὐσυνειδήτος καφετζῆς τὸν δικαιολογεῖ.

4. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ ξένος ἔκαμε νεῦμα ἀποχαιρετισμοῦ διὰ τῆς κεφαλῆς καὶ ἤδη εἶχεν ἐξέλθει πρὸ αὐτῶν, ἐνῶ ὁ ἀγαθὸς καφετζῆς εὐγνώμων τὸν προσκαλεῖ διὰ νὰ τοῦ προσφέρει φιλοξενίαν διὰ τὴν νύκτα.

— Δὲν ἔχω ὕπνο, ἐγὼ θὰ φέρω γῦρο...

Τὴν φορὰν ταύτην ὁ Ἀμερικάνος διευθυνθεὶς εἰς τὴν συνοικίαν ὅπου εὐρίσκετο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγωνιώδους μερίμνης του, ὁ οἰκίσκος τῆς μνηστῆς του, ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐνὸς σωροῦ «μὲ παλμὸν καρδίας» κατεσκόπευσε τὰ ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ὅταν πλέον βεβαιώνεται ὅτι ζοῦν μόνες οἱ δυὸ γυναῖκες — μᾶνα καὶ κόρη — «ἦσθάνθη πόνον εἰς τὴν καρδίαν καὶ δάκρυ εἰς τὸ βλέφαρον».

5. Τὸ μικρὸ —γνωστὸ μας ἤδη— καπηλεῖο τοῦ Μπέρδε ἦτο ἀκόμη ἀνοικτό. Ὁ παραδόπιστος κάπηλος, περιποιοῦμενος μὲ νερωμένο κρασί τὸν κλήτορα, τοὺς χωροφύλακες καὶ τὴν νυκτερινὴν περίπολον, κρατοῦσε ἀνοικτὸ τὸ μαγαζὶ του ἕως τὶς ἑνδεκα.

Τότε «ἐν ὀρχηστικῷ θορύβῳ, ἐν φωναῖς καὶ ἀλαλαγμῷ εἰσῆλασεν εἰς τὸ καπηλεῖον ἡ εὐθυμος συντεχνία τῶν τριῶν ἀχθοφόρων» μετὰ τὴν ἐκ

τοῦ καφενεῖου τοῦ μπάρμπ' Ἀναγνώστη ἀποπομπήν των. Ὁ εἷς ἐκ τῶν τριῶν, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς συντεχνίας, Βαγγέλης ὁ Παχούμης λασιόστηθος καὶ ἀνυπόδητος, δὲν ἔπαυσε νὰ συλλογίζεται τὸν Ἀμερικάνο. —Μὲς στὸ νοῦ μ' γυρίζει!

«Ἄλλ' ἰδοὺ εἰσῆλθε μετ' ὀλίγον κ' ἐκεῖνος ὅστις ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαλογισμοῦ του».

[Ἀκολουθεῖ ἡ σκηνὴ μὲ τὸ ρούμι καὶ τὸ ἀργυροῦν σελλίνιον πρβλ. §3].

Στὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Βαγγέλης ὁ ἀγχοφόρος δὲν ἔπαυσε νὰ κοιτάζει τὸν ἄγνωστο ἄνδρα καὶ στραφεῖς πρὸς τοὺς ἐν τῷ καπηλείῳ τελευταίους θαμῶνες εἶπε μεγαλοφῶνως:

— Βρὲ παιδιά, θυμᾶστε, κανέναν ἀπὸ σᾶς, τὸ Γιάννη τ' μπάρμπα Στάθη τ' Μοθωνιοῦ, ποὺ λείπει στὴν Ἀμερῖκα ἐδῶ κ' εἴκοσι χρόνια;

Καὶ συνεχίζει: ξενευθῆκε· οἱ γοινοὶ του ἀπέθαναν μὲ τὸν καῦμό του· τὸ σπιτάκι τους χάλασμα· ἦταν καὶ ἀρραβωνιασμένος! Εἶχε τὸ Μελαχρῶ τῆς θεια-Κυρατσῶς τῆς Μιχάλαϊνας καὶ σὰν ἀπέρασαν λίγα χρόνια τὴν ἐγύρευαν πολλοὶ γιατί εἶχε χάρες κ' ἐμορφιές... μὰ δὲ θέλησε κανέναν.

Ἔχει γερὸ σκαρί... ὅσο τὴν κοιτάζεις τόσο νοστιμίζει!...

Ὁ κλήτωρ ὅμως τῆς δημαρχίας τὸν ἐπιπλήττει αὐστηρῶς: —ἔλα ἄφ' σε τα αὐτά, Βαγγέλη δὲν πάει στὰ μαγαζιά μέσα νὰ λέμε γιὰ φαμίλιες καὶ γιὰ κορίτσια.

—Ἔχεις δίκιο, μπάρμπα Τριαντάφυλλε· μὰ δὲν τὸ εἶπα γιὰ κακό.

Τότε ἀκριβῶς «ἡ ὄψις τοῦ Ἀμερικάνου ἐφαιδρύνθη, καὶ ἀκτὶς εὐτυχίας, διαπεράσασα... τὴν οἶνει προσωπίδα ἠγλάισε τὸ πρόσωπόν του».

Καὶ ἐνῶ οἱ φίλοι του ἦσαν ἔτοιμοι νὰ φύγουν ὁ Βαγγέλης, αἴφνης ἐλθὼν πλησίον τοῦ Ἀμερικάνου τοῦ λέγει ταπεινῇ τῇ φωνῇ:

— Τί μ' δίνεις, ἀφεντικό, νὰ πάω νὰ πάρω τὰ σχαρίκια;

Καὶ εἰσπράττει πάραυτα μιὰν ἀγλικὴν λίραν.

Ἔτσι ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων ὁδηγεῖ αἰσιῶς στὴν εὐτυχὴ κατάληξη: Μετὰ τρεῖς ἡμέρας... ἐτελοῦντο οἱ γάμοι...

Τὸν κάπηλο Μπέρδε¹ δὲν θὰ τὸν συναντήσουμε σὲ ἄλλα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Πρόκειται ὅμως γιὰ πρόσωπο ὑπαρκτό². Εἶναι ὁ Δημήτριος

¹ Γιὰ τὸ φιλοχρήματον τοῦ καπήλου χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ παπαδιαμαντικοὶ στίχοι ποῦ ἀκολουθοῦν: «Ὁ κύρ-Δημήτριος ὁ Μπέρδες ἔτρεχεν ἐμπρός, ὀπίσω, ἐκέρνα νοθευμένα τοὺς πελάτας, ἐπόλει ξύκικα εἰς τοὺς ἀγοραστὰς, μὲ τὴν τρικυμιὰν ἐσκορπισμένην εἰς τὴν ὄψιν καὶ τὴν γαλήνην ταμειυμένην ἐν τῇ καρδίᾳ, γοητευμένος ἀπὸ τὰς φωνὰς τῶν θαμῶνων, ἐνθουσιῶν ἀπὸ τὸν κρότον τῶν κερμάτων, τῶν πιπτόντων διὰ τῆς ἄνωθεν ὀπῆς, ὡς τὰ στρουθία εἰς τὴν παγίδα, εἰς τὸ καλῶς κλειδωμένον συρτάρι του» (2.257).

² Τὰ στοιχεῖα τὰ ἀφορῶντα στὰ πρόσωπα τοῦ παρόντος διηγήματος καθὼς καὶ τῶν ὄσων ἀκολουθοῦν, ἀντλήθηκαν ἀπὸ τό, ὄντως πολὺτιμο γιὰ τὰ παπαδιαμαντικά πρόσωπα, βιβλίον τοῦ λογιῶ Σκιαθίτη ἀειμνήστου Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα († 2001): Ἀνερεύητες πτυχές τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, Β' Παπαδιαμαντικὴ σκιαθίτικη προσωπογραφία, ἐκδ. Ἰωλκός, Ἀθήνα 2002. Ἔτσι ἀποδεικνύεται ἡ ἱστορικότητα τῶν παπαδιαμαντικῶν προσώπων.

Ίω. Μπεκιάρης (1866-1937). Ναυτικός κατ' ἀρχάς, ὕστερα καφετζής με εἶδη μπακαλικῆς στοῦ μαγαζιῦ του. Ἀπέκτησε τρεῖς γιούς καὶ δύο θυγατέρες. Ἐπίσης διατηροῦσε καὶ τὴν θέση τοῦ φαροφύλακα στὸν φάρο τῆς νησίδος Δασκαλιό (Φρ. 166-67).

Ὁ ἕτερος καφετζής, ὁ μπάρμπ' Ἀναγνώστης, εἶναι ὁ Ἀναγνώστης. Σ. Τζανιάκος (1830-1895) γιὸς τοῦ Σταμάτη Τζ. τοῦ ὁποίου σημαντικὴ ἦταν ἡ προσφορά στὴν συμμετοχὴ τῆς Σκιαθοῦ στὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21 (Φρ. 186-7). Θὰ τὸν συναντήσουμε καὶ σὲ ἄλλα τρία διηγήματα:

α) στὴν *Καλλικατζούνα* ὡς «παλαιὸν λείψανον τῶν πάλαι καφετζήδων ὅπου εἶχε πελάτας τοὺς καλύτερους τοῦ χωριοῦ!

»¹ Ἦτο ἐπίσημος καφετζής» (Ἀπ. 4.541),

β) στὰ «*Ρόδι*ν ἀκρογιάλια» ὅπου στὸν καφενὲ τοῦ γερο-Τζανιάκου οἱ γηραιοί, βραχύλογοι καὶ σκυθρωποὶ γερόλυκοι τῆς θαλάσσης ἐπαίζαν πρέφα καπνίζοντες μακρὰ τσιμπούκια πρωὶ καὶ δειλινό (Ἀπ. 4.231) καὶ

γ) στὸν «*Βαρδιάνο* στὰ σπύρκα»¹ στὴν σκηνὴ τῆς δημοπρασίας γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν παραπηγμάτων στὸν Τσουγκριά: «μέσα εἰς τὸ καφενεῖον οἱ πελάται συνωμίλουν ἡσύχως. Ὁ καφετζής, γηραιὸς πρῶν ναυτικός μετὴν ποδιὰν λευκὴν, καθαρὰν... εἰς μάτην περιήρχετο ἀπὸ ὄμιλου εἰς ὄμιλον. Τὸ ἐλάχιστον νὰ πίνανε καφέδες... μὰ αὐτοὶ τίποτε δὲν πίνουν» (Ἀπ. 2.558).

Τέλος ἀναφέρεται, ὀνομαστικῶς

μόνον, στὴν σειρά τῶν ὀκτῶ καφενεῶν-μαγαζιῶν τῆς ἀγορᾶς στοῦ «*Γυνὴ πλέουσα*» (Ἀπ. 4.28).

Ἄλλο πρόσωπο ἐμμέσως ἐμπλεκόμενο εἶναι ὁ καπετὰν-Ἀναστάσης, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ καφενεῖου τοῦ Ἀναγνώστη. Εἶναι ὁ μεγαλοπλοίαρχος Γεώργιος Ίω. Ραφτάκης (†1872) καὶ δήμαρχος Σκιαθοῦ (1855-1859). Πατέρας τῶν δύο νεαρῶν πλοίαρχων Ίωάννου καὶ Κωστῆ ποὺ πνίγηκαν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1901 ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ (Φρ. 187). Ὁ Παπαδιαμάντης μάλιστα ἀφιέρωσε στὴν μνήμη τους συγκινητικὸ ἐλεγεῖο σὲ στίχους δεκαπεντασύλλαβους (Ἀπ. 5. 25-6).

II. Ζοφῶδες καὶ καταστροφικὸ τὸ κλίμα² στοῦ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον». Γιὰ τίποτε τὸ καλὸ δὲν μᾶς προετοιμάζει. Ἀντιθέτως!

« — Κοίταξε μὴν εἶναι κανένα μαγαζιῦ ἀνοιχτὸ στὴν πιάτσα, μὴν παίζουνε πουθενὰ τὰ χαρτάκια. Μὴν πῆς πὼς σ' τὸ εἶπα ἐγώ», λέγει ἐμπιστευτικὰ ἢ θεραπευτικῶς τοῦ γιαιτροῦ στὸν μπάρμπα Στέργιο τὸν ἀσβεστᾶ ποὺ τὸν γυρεῖ γιὰ τὸ βαρῖὰ ἄρρωστο παιδί του. Τὸν εἶχε στείλει μέσα στὴ χιονισμένη νύχτα ἢ γυναίκα του ἢ Θοδωριά ἢ φουρνάρισσα. Τὰ λόγια αὐτὰ τῆς ὑπρέτριας εἶναι τὸ εἰσιτήριο γιὰ τὴν εἰσοδὸ μας εἰς τὸ κομψὸν καὶ καλῶς εὐτρεπισμένον καπηλεῖον τοῦ Θανάση τοῦ Μωρεγιοῦ καὶ τίς χαρτοπαικτικὲς του ἐσπερίδες. Καὶ ἐδῶ

¹ Ὁ Φραγκούλας δὲν μνημονεύει τὸ διήγημα αὐτό.

² Ἀπαντα 2.237-56.

θὰ μᾶς ἀποκαλυφθῆ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη ἢ δδυνηρῆ πραγματικότητα πὺ ἐπικρατοῦσε στὴν προσφιλῆ του Σκιᾶθο.

«Κοντὰ εἰς ὄλα τὰ ἄλλα δεινά, εἶχε κολλῆσει καὶ ἡ ψώρα αὐτῆ εἰς τὸ παραθαλάσσιον χωρίον, νὰ μάθουν οἱ νέοι νὰ παίζουν χαρτιά... Ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ἐντελῶς φερτὸν τὸ νόσημα, καὶ ἀπόδειξις ὅτι, τὰς ἡμέρας ταύτας ἰδίως [παραμονὰς Ἀγ. Βασιλείου] ὅτε αἱ ἐσπερίδες ἐγίνοντο εἰς τὸ κομψὸν καὶ εὐτρεπισμένον καπηλεῖον τοῦ Θανάση τοῦ Μωρεγιοῦ, ἐλάμβανον μέρος καὶ πολλοὶ ἐντόπιοι...»

Ὁ καὶ συνδέει τοὺς ἐντοπίους μὲ τοὺς ὑπαλλήλους ὅπου εἰς τὰς οἰκίας των «ἐκαίοντο κάθε βράδῃ εἰς τὰ χαρτιά»: τὸν ὑπολιμενάρχη, τὸν ὑγειονόμο, τοὺς δυὸ ὑπολογιστὰς τοῦ ὑπολιμεναρχείου, τὸν γραμματέα τοῦ εἰρηνοδικείου, τὸν τηλεγραφητῆ. Ἐξαιροῦνται ὁ ὑποτελώνης καὶ ὁ εἰρηνοδίκης, ὅστις ἐφρόντιζε διὰ τὴν ὑπόληψίν του, καθὼς καὶ ὁ ἐλληνοδιδάσκαλος.

Καὶ οἱ ἐντόπιοι: ὁ γραμματεὺς τῆς δημαρχίας, δυὸ νέοι χασάπηδες, ὁ φραγκοροπάπτης ὁ καὶ δικολάβος, εἰς κουρεὺς καὶ δυὸ ναυτικοί. Τακτικὸς πελάτης καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος. Χάνει; Φεῦγει σιωπηλὸς χωρὶς νὰ πιῆ οὐτ' ἓνα ρούμι· κερδίζει; ἀπολαμβάνει τὸ τομπούκι του, πίνει τὸ κέρδος του καὶ εἰς τὰς δώδεκα ἀναχωρεῖ.

«Οἱ ἄλλοι ἐξενουκτοῦσαν συνήθως, πότε ὡς τὰς τρεῖς πότε ὡς τὰς τέσσαρες. Ὁ κάπηλος, ὁ Μωρεγιοῦς, εὐχαριστεῖτο τὰ μέγιστα ἐκ τοῦ εἶδους τούτου τοῦ ἐμπορίου... Ἡ συντροφιά ἐπαίξε καὶ ἔπινεν. Ὅποιος ἐκέρδιζεν, εὐχαρίστως ἐκέρνα τοὺς ἄλλους...»

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν θαλασσινὸ κόσμον ὑπῆρχε ἄλλη, διαφορετικὴ πελατεία. «Ἦρχετο κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν, ὁ καπετὰν Γιώργος ὁ Ἀσπροδάκης, ὅστις ποτὲ δὲν ἐπαίξεν, ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὰς ἐσπερίδας...

»Ἐπίσης καὶ ὁ μπάρμπ' Ἀντώνης ὁ Πρίφτης, γηραιὸς βαρκάρης, ὅστις ἔμενε μεχριστότου ἀποφασίση τις νὰ κεράση... καὶ τότε ἀφοῦ ἔπινε τὸ ρούμι του, ἐφευγε». Ἐνίστε ὅμως καὶ αὐτοὶ «μὲ δυὸ ἄλλους ἐπαίζαν ἀπλῶς σκαμπίλι μὲ συνήθη κεράσματα, χωρὶς λεπτά, παρὰ τινὰ γωνίαν ἀποσυρόμενοι».

Αὐτοῦ τοῦ καπηλείου τὴν θύρα, μέσα στὰ χιονισμένα μεσάνυχτα, κρούει ὁ μπάρμπα Στέργιος ἀναζητώντας τὸν γιατρό, τὸν ὁποῖον καὶ ἀνακαλύπτει καθήμενον μεταξὺ τοῦ ὑπολιμενάρχου καὶ τοῦ γραμματέως τοῦ εἰρηνοδικείου.

Τὸν ἐπλησίασε καὶ «κύψας εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ, τοῦ ὠμίλησε:

«— Μοῦ κάνεις τὴ χάρη ἔσοχώτατε, νὰ πᾶμε ὡς τὸ σπῆτι, ἔχω ἄρρωστο... Ἀπὸ χωρὶς ἦταν καλὰ τὸ παιδί καὶ τώρα τὴν νύχτα ἐβάρυνε.

«— Δὲ βλέπεις πὺ χιονίζει! Πῶς νὰ πᾶμε;».

Τότε ἀκριβῶς ἀκούγεται ἡ μοιραία γιὰ τὸν δυστυχῆ πατέρα φωνή:

— Ἐλα, ἔλα, κόπιασε ἀπὸ δῶ, μπάρμπα Στέργιο. Φέρε, Θανάση, ἓνα μωσχάτο. Πιὲ ἓνα μωσχάτο νὰ ζεσταθῆς. Ἐλα, στὸ πλάγι μου κάτσε.

«Ἦτο ὁ γραμματικὸς τοῦ εἰρηνοδικείου, ὑψηλὸς νέος, ξανθὸς μὲ μεγάλους λινόχρους μύστακας. Οὗτος εἶχε τὴν ὥραν ἐκείνην τὸν μπάγχον καὶ τὰ μουστάκια του, ἅμα εἶδε τὸν μπάρμπα Στέργιο, ἀνέβαιναν καὶ κατέβαιναν ὡς

τῆς γάττας τῆς ὄσφρανθείσης ποντικόν... Ἐκαλεῖτο Ἀριστείδης Μαγγανόπουλος...»

Ὁ μπάριμπα Στέργιος, ὅστις δὲν ἦτο καὶ ὄλως ἄπειρος τοῦ χαρτοπαιγνίου, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν γραμματικὸ ἀρχίζει νὰ παίζει. Ἄλλὰ ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας ἔβγαλε ὅσα κέρματα εἶχε στὴν τσέπη του καὶ τὰ ἔχασεν ὅλα.

Δὲν ξεχνάει ὅμως καὶ τὸ ἐτοιμοθάνατο παιδί του. Ἴκετεύει τὸν γιατρό — κάμε μου αὐτὴν τὴν καλωσύνη, γιατρέ, τὸ παιδί κινδυνεύει· ἀλλ' αὐτός, προφασιζόμενος τὸ χιόνι, ἀρνεῖται.

Κι ὁ γραμματικὸς νὰ πιέζει — ἔλα τώρα, τί συλλογιέσαι; παίξε νὰ πάρῃς τὰ λεπτά σου πίσω.

Ὁ ἀπλοϊκὸς ἄνθρωπος τὸν παρακαλεῖ νὰ μεσολαβήσῃ στὸν γιατρό.

— Δὲν ἔχει τίποτε... θὰ γένη καλά, ἀποφαίνεται ὁ Μαγγανόπουλος.

— Ὁξοῦ καρδιά, μπάριμπα Στέργιος!... μὴ φοβᾶσαι... δὲν παθαίνει τίποτε τὸ παιδί, συνεχίζει ἀπτόητος.

Τότε «ὁ μπάριμπα Στέργιος ἐταπείνωσε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦ ἐπεφάνη ἀπαισία ἢ εἰκὼν τοῦ ἀγωνιῶντος παιδίου, βήχοντος, ἀσθματικῶ, μὲ νεκρικὴν ὠχρότητα ἐπὶ τοῦ μετώπου, καὶ τῆς βαρυαλγοῦς μητρὸς συναπτούσης τὰς χεῖρας κ' ἐπικαλουμένης ἔλεος».

Ὁ κλοιὸς ὅμως περισφίγγει τὸν ἄμοιρο πατέρα καὶ ὁ ἄβουλος ἀσβεστᾶς ἔβγαλεν ἓνα τάλληρον ἀπὸ τὴν λιπώδη σακκούλαν του — ἀπὸ τὰ καντάρια τοῦ ἀσβέστη πού ἐπώλησε — καὶ συνεχίζει νὰ παίζει, ἐνῶ ὁ γραμματικὸς τὸν κερνᾷ τὰ μοσχάτα. Καὶ οἱ ἀτμοὶ τοῦ εὐώδους ποτοῦ σιγά-σιγά

ἀνέβαιναν καὶ ὁ γερο-ἀσβεστᾶς χάνει-χάνει ὀλονέν.

«Καὶ εἰς μισὴν ὥραν ἔχασε τὸ τάλληρον μέχρι λεπτοῦ. Καὶ ἔβγαλε τότε δεύτερον τάλληρον... τὸ ἔχασεν ἔβγαλε καὶ τὸ τρίτον τάλληρον, τὸ τελευταῖον πού εἶχε ἀκόμη» προμήνυμα ὅτι θὰ χάσῃ καὶ τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο παιδί του, τὸ πτωχὸν νήπιον Ἐλευθέρην.

Καὶ εἰς δέκα λεπτά τῆς ὥρας ὁ γραμματικὸς μὲ τὸν πάγκον του τὸ ἐσφόγγισε.

Ὁ μπάριμπα Στέργιος χαμένος στὰ χαρτιά καὶ ζαλισμένος ἀπὸ τὸ μοσχᾶτον «προσεμειδία ἠλιθίως εἰς τοὺς μύστακας τοῦ γραμματικῶ κ' ἔλεγε.

»— Δὲν μὲ μέλει! πάρ' τα ὅλα!... παραδες δὲν προσκυνῶ ἐγώ!... Ἐγὼ ἐχτιμῶ φιλιάν!...»

Τότε, τρίτῃ ὥρᾳ μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἀνοίξε ἡ θύρα τοῦ καπηλείου καὶ εἰσῆλθεν ὁ γείτονάς του ὁ Γιώργης ὁ Σεφερτζῆς ὅστις, καμφθεὶς εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς δυστυχοῦς Θεωριᾶς τῆς Στέργεινας, ἐξῆλθε πρὸς ἀναζήτησίν του.

Καὶ ἡ μοιραία «λύσις» τοῦ δράματος.

«Ὁ μπάριμπα Στέργιος εἶχεν ἐπαπέλθει εἰς τὴν οἰκίαν περὶ τὸ λυκαυγές, πεθαναγκασθεὶς ὑπὸ τοῦ Γιώργη τοῦ Σεφερτζῆ... Ὁ ἰατρὸς ἐπέισθη καὶ αὐτός... νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ γέροντος ἀσβεστᾶ... Ἐφθασαν ἐνῶ τὸ παιδίον ἔπνεε τὰ λείσθια... Ὁ ἰατρὸς ἔγραψε τὸ “ἐνταφιαστήριον” κ' ἐπῆγε νὰ κοιμηθῇ.

»Ἡ Θεωριὰ ἔκλαιε κ' ἐδέρνετο...».

[Γιὰ τὰ ἐξοδα τῆς θανῆς τοῦ μι-

κρού 'Ελευθέρη πήγε ὁ πατέρας του στὸν τοκογλύφο κυρ-Ἄργυρό τὰ εἰδήματα τῆς γυναίκας του καὶ ὅ,τι μεταξωτὸ ἔνδυμα εἶχε γιὰ νὰ εἰσπράξει εἴκοσι δραχμές].

Σπαρακτικὸς τέλος ὁ ἐπίλογος: «Περὶ τὸ δειλινὸν ἐξήρχετο ἡ μικρὰ πομπὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Ἐν μικρὸν φέρετρον, ὅμοιον μὲ λίκνον... οἱ δύο ἱερεῖς τῆς ἐνορίας, ὁ μπάριμπα Στέργιος, ἡ Θεωριὰ καὶ τέσσαρες-πέντε ἄλλαι γυναῖκες... Ἀντικρὺ τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τὴν θύραν παντοπωλείου, ἴστατο ὁμάς τις ἀνθρώπων οἵτινες ἰδόντες τὴν πομπὴν ἔβγαλαν τὰ καπέλα των. Ἦσαν ὁ ὑπολιμενάρχης, ὁ τηλεγραφητῆς καὶ ὁ γραμματεὺς τοῦ εἰρηνοδικείου...

»Ὁ Ἄριστείδης Μαγγανόπουλος ἀναγνωρίζας τὸν γέροντα ἀσβεστᾶν ἠρώτησε:

»— Μπά! Ὁ μπάριμπα Στέργιος τί θέλει ἐκεῖ;

»— Εἶναι τὸ παιδί του ποὺ ἀπέθανε, ἀπήντησεν εἰς ἐνότιος.

»— Ἀλήθεια; Κι ἀπόψε τὰ μεσάνυχτα περάσαμε τόσο καλὰ μαζί... Ἦυρε τὸν καιρὸ ν' ἀποθάνῃ μὲ τέτοιο χίονι!»

Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν σχολιάζει. Ἀφήνει τὸν ἀναγνώστη νὰ κρίνει.

Εἶχε ὅμως καὶ ἓνα ἰδιαίτερο προσωπικὸ λόγος, ποὺ βαθιὰ τὸν πονοῦσε, γιὰ νὰ στηλιτεύσει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν πληγὴ τῆς χαρτοπαιξίας στὸ νησί του.

Μὲ ἡμερομηνία 18.12.1875 στέλνει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἐπιστολὴ στὸν ἀ-

δελφὸ του Γεώργιο, γραμματέα τῆς δημαρχίας Σκιάθου¹:

Φίλτατέ μου ἀδελφέ,

Ἐπληροφόρηθην ὅτι ἐμάλωσες μὲ τὸν θεῖον μας Κωνσταντῖνον [Μωραῖτην, δήμαρχον Σκιάθου] καὶ ἔφυγες ἀπὸ τὴν Δημαρχίαν [...] ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ἐμάλωσες μὲ ἐνδιαφέρει [...] σ' ἐπέπληττε νὰ μὴ παίξῃς χαρτιά [...] ὅτι ὁ δρόμος οὗτος εἶναι ὀλισθηρὸς [...] τὸ πάθος τοῦτο εἶναι φθοροποιόν, ὀλέθριον...

Ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν πρέπει νὰ παίξῃς χαρτιά. Πονῶ, θλίβομαι, ἀγανακτῶ διότι ἀκόμη παίζεις. Ἦλπιζα ὅτι θὰ τὰ εἶχες παραιτήσῃ ἤδη. Θὰ παύσῃς λοιπὸν αὐτὴν τὴν εὐτελεῆ ἔξιν, ἀν θέλῃς νὰ σέ ἀγαπῶ, ὅπως σέ ἀγαπῶ.

Ὁ ἀδελφός σου

Ἄλξ. Παπαδιαμάντης

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ μᾶς βεβαιώνει ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν χαρτοπαίζοντα γραμματέα τῆς δημαρχίας τοῦ Μωρεγιοῦ τὸ καπηλεῖο εὐρίσκεται ὁ ἀδελφός του Γεώργιος.

Γιὰ τὸν κάπηλο Μωρεγιοῦ καὶ τὸ κομψὸν μαγαζὶ του δὲν ὑπάρχουν ἄλλες ἀναφορὲς στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη.

Γιὰ τὰ κύρια ὅμως πρόσωπα, τὸν μπάριμπα Στέργιο καὶ τὴν Θεωριὰ, καθὼς καὶ τὸν τοκογλύφο κυρ Ἄργυρό τὸν Συρματένιο, ὁ Ἰ. Φραγκούλας γράφει:

Ὁ πρῶτος ἦταν ὁ Στέργιος Κων. Ράλιος (1863-1933) ἀσβεστᾶς ὁ ὁποῖος παντρεύτηκε σὲ δεῦτερο γάμο

¹ Α. Παπαδιαμάντη, Ἀλληλογραφία, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 61.

τὸ 1886 τὴν Κυρατσούλα Λεων. Καλλιμάνη, τὴν Θεωριά τοῦ διηγῆματος. Ἀπέκτησαν ὀκτὼ παιδιά. Ὁ τρίτος ὁ Ἡλίας εἶναι τὸ «πτωχὸν νῆπιον Ἐλευθέρης».

Ὁ κυρ Ἀργυρὸς ὁ Συρματένιος εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ρήγγα Ρήγγας (1823-1904). Μακεδῶν, ἐγκατεστημένος στὴν Σκιάθου περὶ τὸ 1850 ὅπου καὶ παντρεύτηκε τὴν Εὐαγγελία Ν. Καραθάνου καὶ απέκτησαν ἑπτὰ παιδιά. Ἦταν ράφτης καὶ κατόπι ἐμπορὸς.

Τὸν Μ.Ρ.Ρ. ἀναφέρει ὁ Παπαδιαμάντης καὶ στὸ διήγημά του «Τὸ σπιτάκι στὸ λιβάδι» μὲ τὸ ὄνομα ὁ κυρ Ἀργυρὸς ὁ Ευγκοχέρης ἢ Ευγκάκίας (Ἀπ. 3.152 καὶ 156).

[Ὁ ἀδελφὸς του Ἀντωνάκης († 1917) ἦταν ὁ πατέρας τοῦ ἐξαιρέτου ἱερέως καὶ λαογράφου τῆς Σκιάθου Γεωργίου Ρήγγα].

III. Συνεχίζουμε μὲ τὸ διήγημα «Γυνὴ πλέουσα» (4.19-36):

«Καλέσας [ὁ Κισσιώτης ὁ κάπηλος] τὸν Καραντὴν πλησιέστερον εἰς τὸ λογιστήριον ἐψιθύρισε.

— Κάτι ἦθελα νὰ σοῦ πῶ, νὰ ἔχουμε καὶ τὸ συμπάθειο, Καραβοκύρη μ'.

— Λέγε.

— Μᾶς θέλετε κάτι τι. Τώρα μὲ τὸ καλὸ κατευόδιο σας, ὅπου ἔναι τ' ἄλλα ἔξοδα.

— Τί λές; Σοῦ χρωστῶ ἐγὼ τίποτα;

— Κάτι λιγοστὰ θαρρῶ εἶναι περασμένα στὸ δεφετέρι.

Ἦνοιξε τὸ κατὰστιχον καὶ τὸ ἐφυλλολόγει...

— Κι ἀπὸ πότε σοῦ τὰ χρωστῶ

ἐγὼ αὐτὰ τὰ λεπτά; ἤρωτησεν ἐξαπτόμενος ὁ θαλασσινός.

— Εἶναι χρέος τῆς Καπετάνισσας, ὅταν ἔλειπες...

Μόλις εἶπε τὸν λόγον, κ' ἐζήτει νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ· ἔδακνε τὴν γλῶσσάν του... Τότε μόνον συνησθάνθη πόσον φοβερὸν σφάλμα ἦτο νὰ ὀμιλήσῃ διὰ τὸ χρέος αὐτό... Τὸ μαγαζεῖον δὲν ἐπώλει τίποτε ἄλλο εἰμὴ οἶνον καὶ πνευματώδη ποτά. Λέγων λοιπὸν [ταῦτα]... ἦτο ὡς νὰ κατήγγελλε τὴν γυναῖκα ἐπὶ κραιπάλῃ πρὸς τὸν σύζυγον».

Ὁ κάπηλος προσεπάθησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ σφάλμα του ἄλλ' ὁ καπετάνιος ἔσκυψε εἰς τὸ κατὰστιχον καὶ εἶδε τίς ἡμερομηνίες. Ἦσαν εὐγλωττες. Ἦσαν οἱ μῆνες τῆς ἀπουσίας του.

Βεβαίως «δικολάβος τις θὰ ἤρπαιζεν ἀμέσως τὸ ἐπιχείρημα ὅτι “δὲν ἠδύνατο ὁ πελάτης του νὰ πληρώσῃ χρεὴ συναφθέντα δῆθεν ἐπ' ὀνόματί του κατὰ τὴν ἀπουσίαν του...”. Ἄλλ' ὁ Καραντὴς δὲν ἦτο δικολάβος, ἦτο θαλασσινός καὶ περιπλέον, σύζυγος. Ὅθεν ἐδάγκασε τὸ χεῖλός του, κατέπαι τὸν θυμὸν του, ἐβγαλε ἀμέσως τὸ πορτοφόλι του κ' ἐπλήρωσε μέχρι λεπτοῦ τὰς τριάντα τόσας δραχμάς...».

Ἡ σκηνὴ αὐτὴ ἐκτυλίσσεται στὸ καπηλεῖο τοῦ Γιάννη τοῦ Κισσιώτη, τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν παραθαλασσίαν ἀγοράν. Καὶ ἀκολουθεῖ ἄλλη σκηνή, φοβερή, μεταξὺ τοῦ ζεύγους στὸ σπίτι τους, φυσικὴ συνέπεια τῆς πρώτης.

Προηγουμένως ὁ καπετάν Γιάννης ὁ Καραντὴς, ὁ Καραβοκύρης, καταπλεύσας ἄρτι εἰς τὴν ὠραϊᾶν νῆσον του — ἦτο Ὀκτώβριος — «διὰ νὰ περάσῃ χρυσὸν χεμιῶνα σιμὰ εἰς τὴν ἐστίαν

των, με την νεαράν γυναϊκά του... και τους δυο ἀνηλίκους υἱούς του «εἶχε περιέλθει εἰς ὀλίγην ὥραν τὰ διάφορα μαγαζιά ὅπου, κατὰ τὴν συνθήειαν τοῦ τόπου του, ὅλοι οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι συντοπίτες του τοῦ ἔκαμαν τὰ «μουσαφιρλίκια» διὰ τὸ καλῶς ἦλθες και αὐτὸς ἀνταπέδιδε με τὰ «σαλαμετλίκια» διὰ τὸ καλῶς σας ἤψαμε.

Ἡ ἄλλη του ἐνέργεια ἦταν νὰ πληρώσει τὰ ὀλίγα βερεσέδια τοῦ σπιτιοῦ, πού εἶχε βάλει ἡ γυναϊκά του κατὰ τὴν ἀπουσίαν του εἰς τὸν ἄλευράν, εἰς τὸν μπακάλην, εἰς τοὺς μικρεμπόρους. Ἄγνοῦσε ὅμως τὸ χρέος τῆς Καπετάνισσας στὸν κάπηλο τὸν Κισσιώτη τοῦ τὸ εἶχε ἀποκρύψει γιὰ νὰ μὴ φανερωθεῖ ἡ ἀδυναμία της στὸ ποτό. Ἡ ἴδια προηγουμένως εἶχε μὴ νύσει με τὸν γιό της στὸν κάπηλο νὰ μὴ ζητήσῃ τὸ χρέος της ἀπὸ τὸν καπετάνιο κι αὐτὴ θὰ κάμει «νόμο-τρόπο» νὰ τοῦ πληρώσει τὰ βερεσέδια. Ἄλλὰ ὁ μικρὸς τὰ ἔκαμε θάλασσα και ὁ οἰνοπώλης με τὸν νοῦν του ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ τὰ ὀφειλόμενα ἀπὸ τὸν σύζυγον.

Τὸ καπηλεῖον ἦτο τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν οἰκίαν του. Τὰ «μουσαφιρλίκια» διήρκουν ἐπὶ ἡμέρας και καί προδόρπιοι ἐσπεριναὶ συντυχίαι εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς ἀγορᾶς, οὐδέποτε... ἔπαυον».

Ὁ Καραβοκύρης με δυο ἄλλους ὁμοτέχνους του περνᾷ ἀπὸ τὰ μαγαζιά τοῦ Ζαγοριανοῦ, τοῦ Ρήγα, τοῦ Καραθάνου, τοῦ γερο-Τζανιάκου, τοῦ Θωμᾶ τοῦ Λογιωτάτου, τοῦ Στεργιανοῦ, τοῦ Γατζίνου και τέλος εἰσέρχονται στὸ μαγαζὶ τοῦ Κισσιώτη. Οἱ ἐπισκέψεις αὐτὲς δὲν ἦσαν «διὰ νὰ πίουں,

ὅσον διὰ νὰ κάμουν ὡς καλοὶ πατριῶται ἄλεσβερίσι εἰς τὰ μικρὰ αὐτὰ κέντρα, τὰ ὅποια ἄνευ τῆς ἐμπορίας τοῦ ποτοῦ, δὲν θὰ εἶχον λόγον ὑπάρξεως».

Ἔτσι τὸ πάθος τῆς Καραβοκυροῦς ἀποκαλύπτεται μέσα στὸ καπηλεῖο τοῦ Κισσιώτη ἀπὸ τὸν ἴδιον, συντελοῦσης —κατὰ τὸν συγγραφέα— και τῆς ἀπληστίας, τῆς ἀνυπομονησίας και τῆς φυσικῆς προτιμήσεως, παντὸς καπήλου «ὅπως λάβῃ χρήματα ἀμέσως, παρὰ νὰ ἔχη νὰ λαμβάνῃ ἀργότερα».

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται ἡ ἠθικὴ εὐθύνη τοῦ καπήλου γιὰ τὴν ἀπόπειρα αὐτοκτονίας τῆς Καπετάνισσας.

Ἡ συνέχεια τῶρα στὸ σπῆτι τοῦ Καπετάνιου ὅπου ἐκτυλίσσεται ἡ δευτέρη σκηνή — προέκταση τῶν λεχθέντων στὸ καπηλεῖο.

Κοντὰ στὰ μεσάνυχτα γυναικεῖες φωνές, γόοι και κλάματα ἀκούγονται ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ καπετάν Γιάννη, τοῦ θιγέντος συζύγου ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πάθους τῆς Καραβοκυροῦς.

— Θὰ πάω νὰ πέσω νὰ πνιγῶ! Θὰ πνιγῶ, Καραβοκύρη μ'!... θὰ πάρης στὸ λαϊμό σ' τὰ παιδάκια μας...

— Δὲν πᾶς νὰ πνιγῆς!... Παίρνω ἄλλη! ἀπῆντα μετὰ καγχασμῶν ἡ φωνὴ τοῦ πλοιάρχου.

Και ἡ ἀπειλὴ ἀρχίζει νὰ πραγματοποιεῖται. Πηγαίνει ἡ γυναῖκα στὸ Μπούρτζι, νὰ πνιγεῖ ἀλλὰ ἡ ἐκεῖ παρουσία τῆς θεια-Χριστοδουλίτσας, παλαιοῦ λειψάνου 95 ἐτῶν, πού κυνηγοῦσε καβούρια διότι ἦτο γραῖα «μεζετζού», ἀπομακρύνει τὴν ἀπόφασή της και τὴν γλυτώνει ἀπὸ τὸν πνιγμό.

Τὸ μοιραῖον ἀποσοβεῖται τελικῶς και ἀκολουθεῖ τὸ εὐτυχὲς τέλος.

«Μετά ἡμίσειαν ὥραν, ἡ Καραβοκυροῦ, βρεγμένη ἀκόμη ὀλίγον... εὐρέθη πλαγιασμένη δίπλα εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸ πλάγι τοῦ συζύγου της... Ὁ πλοίαρχος τότε ἐξύπνησε καὶ βλέπων αὐτὴν ὑπτίαν μὲ ἀνοικτὰ τὰ ὄμματα:

— Ἀκόμα δὲν κοιμήθηκες, Καπετάνισσα μ' (ἐφαίνετο ὡς νὰ εἶχε λησμονήσει ἤδη τὰ ἀφ' ἐσπέρας), μού φαίνεται σὰ νὰ μυρίζεις θάλασσα!

Εἶτα ἐπέφερε:

— Θὰ εἶναι θαρρῶ ἀκόμη πὼς ταξιδεύω... Γι' αὐτὸ μού ἔρχεται κ' ἡ μυροδιά τῆς θάλασσας!».

Ὁ κάπηλος Κισσιώτης δὲν ἀναφέρεται σὲ ἄλλα διηγήματα. Ὁ Φραγκούλας τὸν ταυτίζει μὲ τὸν Σταμάτη Μπεκιάρη ποῦ διατηροῦσε μαγαζὶ κοντὰ στὸ σπίτι τοῦ καπετάνιου.

Τὰ πραγματικὰ πρόσωπα τοῦ διηγήματος: Ἡ Καραβοκυροῦ, γειτόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶναι ἡ Μαλαμῶ Κωνστ. (Ἀναγνώστου) Ἄννη (1826-1875) παντρεύθηκε τὸ 1842 τὸν καπετὰν Κωνσταντὴ Ἄ. Κόλια (τὸν καπετὰν Καραντὴ τοῦ διηγήματος) καὶ εἶχε τὸ ἐλάττωμα νὰ τὸ πίνει λίγο. Ἀπέκτησαν δύο γιουὺς τὸν Γιάννη (Βαγγέλη τοῦ διηγήματος) καὶ τὸν Μανώλη (Φρ. 114-15).

Καὶ τέλος ἡ θεία-Χριστοδουλίτσα, ποῦ ἡγάπα τὰ θαλασσινὰ ὄψα, εἶναι ἡ Σειραϊνῶ Χριστοδ. Παπαγεωργίου († 1903), κόρη τοῦ διδασκάλου τοῦ Γένους Ἐπιφανίου Δημητριάδη καὶ ἀδελφὴ τοῦ περιφήμου Γέροντος Διονυσίου († 1887). (Φρ. 208 καὶ Ἄπ. 5. 327-31).

IV. Κλείνουμε τὴ σειρά τῶν διηγημάτων αὐτῶν μὲ τὴν «Χήρα τοῦ Νεομάρτυρος» (4.37-45).

Στὸ διήγημα αὐτὸ τὸ καπηλεῖο τοῦ Ἀντώνη τοῦ Μποτσάνη ξεφεύγει ἀπὸ τὴν συνήθη καθημερινότητά του. Παίρνει ἄλλες διαστάσεις: βλέπει τὴν συντριβὴ καὶ ἀκούει τοὺς στεναγμοὺς τοῦ ξένου γέροντος τοῦ ἐπικαλουμένου διαρκῶς τὸ θεῖον ἔλεος.

Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ φτωχικὸ καπηλεῖο τοῦ Μποτσάνη καὶ στὸν μοναδικὸ πελάτη του, τὸν μπάρμπα Γιάννη τὸν Μουτζούρη, ἀποκαλύπτει ὁ ἄγνωστος γέρον τὴν φοβερὴ διπλὴ ἐνοχὴ του. Καὶ ὁ ἀγαθὸς χωρικός μὲ τὸ ταπεινὸ ἦθος δέχεται τὴν ὁμολογία του χωρὶς νὰ τὸν καταδικάσει.

Ἐκεῖνο τὸ βράδυ ὁ Γιάννης ὁ Μουτζούρης ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸ χωράφι του μὲ τὸ ὄναρίον του. Περνώντας ἀπὸ τὰ Μνημούρια «εἶδε μίαν σκιάν νὰ ἴσταται ἄνωθεν ἐνός [πολὺ νεοσκαφοῦς] τάφου καὶ νὰ κλίνη πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὡς νὰ ἔκαμε γονυκλισίας».

Ἡ σκιά ἦτο ἄνθρωπος: ἔφερε σχεδὸν σχῆμα καλογήρου μὲ ράσον καὶ μαύρην σκούφιαν, λευκὴν γενειάδα, ἄγνωστος, ξένος.

Ὁ μπάρμπα Γιάννης τὸν πληροφορεῖ ὅτι ὁ τάφος εἶναι τῆς γρια-Χρυσῆς τῆς Κουφῆς ποῦ τὴν ἔθαψαν σήμερα.

— Τὴν γνῶρίζεις; Καὶ κάνεις μετάνοιες γιὰ τὴν ψυχὴ της;

— Γιὰ τὴν ψυχὴ τῆ δική μου, τὸ περισσότερο, εἶπεν ὁ γέρον.

Ἡ εὐλογος περιέργεια τοῦ χωρικοῦ τὸν ὠθεῖ ὥστε νὰ προσκαλέσει τὸν ἄγνωστο γέροντα στὸ καπηλεῖο γιὰ νὰ κουβεντιάσουν.

«Ἐκεῖ πέρα, σιμὰ στὸ δρόμο, εἶναι

ή καλύβα μου. Βλέπεις ἐκεῖ κοντά, στὸ καπηλειὸ τοῦ γείτονά μου, τοῦ Ἀντώνη τοῦ Μποτσάνη. Θὰ ξεφορτώσω... καὶ θὰ καθίσω κ' ἐγὼ λίγη ὥρα δίπλα, στὸ καπηλειό, νὰ πῶ ἓνα ρακάκι, νὰ ξαποστάσω. Ἄν θέλῃς, πάτερ, ἔλα νὰ σὲ κεράσω, νὰ κάμουμε κουβέντα. Θὰ σοῦ πῶ τί ξέρω γι' αὐτὴν τὴν μακαρίτισσα, Θεὸς σωθῆς τὴν... Ἄν θέλῃς καὶ τοῦ λόγου σου, πές μου ὅτι ξέρεις... Ἀλλοιῶς μὴ λές, δὲν σὲ βιάζω».

Μετὰ ἀπὸ ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας ὁ κυρ-Γιάννης ἔπιπε τὸ ρακί του στὸ καπηλειό. Ἐκεῖ ἦρθε καὶ ὁ ξένος.

Ὁ συγγραφέας δὲν θέλει τρίτο πρόσωπο στὴν κουβέντα τους γι' αὐτὸ ὁ κάπηλος Ἀντώνης ἀποσύρεται τελείως· ἄλλωστε ἐμμέσως ἔχει ἐμφανισθῆ. Μένουν λοιπὸν οἱ δύο ἄνδρες: ὁ φιλόξενος φτωχὸς κυρ-Γιάννης καὶ ὁ ἐπίσης φτωχὸς ξένος γέροντας, ὁ φιλοξενούμενος.

Ἡ κουβέντα τους ἀρχίζει μὲ τρόπο ἀπλὸ καὶ ὁ λόγος τους εἶναι ἄμεσος, δίχως στολίδια, σὲ ἀρμονία μὲ τὸ ταπεινὸ ἦθος τους.

«Ἐπάνω σὲ δύο κούτσουρα, ἐμπηγμένα κάτω εἰς τὴν γῆν, ἐκάθισαν οἱ δύο συμπτώται. Μέγα μάρμαρον ἄζεστον ἐχρησίμειεν ὡς τραπέζι καταμεσῆς.

— Τὸ λοιπὸν, ἤρχισεν ὁ μπάριμπα Γιάννης μετὰ τὴν πρώτην δόσιν τῆς ρακῆς, ἐγνώριζες τὴν γρια-Χρυσή;

» — Ἐγνώριζα λίγο τὸν ἄνδρα

της, εἶπε μετὰ δισταγμοῦ ὁ ξένος.

— Ποιὸν ἀπ' ὄλους; Γιατί αὐτὴ εἶχε πάρει τρεῖς ἄνδρες.

— Τὸν πρῶτο καὶ τὸν καλύτερο, εἶπεν ὁ καλόγηρος... Ὁ Θεὸς νὰ ἐλεήσῃ τὴν ψυχὴν μου! Εἶμαι πολὺ ἀμαρτωλὸς ἄνθρωπος!...

Καὶ ἡ φωνὴ του ἔγινε θρηνώδης. Ἀφῆκε βαθὺν στεναγμόν».

Ὁ κυρ-Γιάννης ἔπιε καὶ «δευτέραν καταταπιὰν ρακίου» πλήρης περιεργείας. Τότε ὁ ξένος τοῦ λέγει πῶς γνωρίζει καλύτερα ἀπ' αὐτὸν «πῶς ἐχάθη στὴν Πόλῃ ὁ πρῶτος ἄνδρας τῆς μακαρίτισσας... πού τὸν ἐκρέμασαν ἄδικα οἱ Τοῦρκοι... κ' ἐμοσχοβόλησαν τὰ κόκκαλά του. Ἄ! Ὁ Θεὸς νὰ ἐλεήσῃ τὴν ψυχὴν μου!...».

Καὶ ἡ φωνὴ του ἔτρεμε.

Προηγουμένως τοῦ εἶχε πεί ὅτι κατέχει καὶ κάτι ἄλλο φοβερό — τὸ φοβερὸ μυστικὸ του — κι ἂν θέλει τὸ λέει μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ξαλαφρώσει τὴν συνειδήσή του.

Δευτερώουν τὸ τσίπουρο κι ὁ μπάριμπα Γιάννης διηγεῖται λεπτομερῶς ὅτι εἶχε ἀκούσει ἀπὸ τοὺς γεροντότερους συντοπίτες του γιὰ τὴν ἀδικὴ κατηγορία πού εἶχαν ἀποδώσει στὸν νεαρὸ καπετάνιο, ὅτι δηλ. σκότωσε ἓνα Τοῦρκο παρὰ τὴν ἀποβάθραν τῆς Σταμπούλ· γιὰ τίς ὕβρεις, τοὺς ραβδισμοὺς στὸ σκοτεινὸ βουδρούμι καὶ τέλος τὸν φοβερὸ ἀπαγχονισμό τοῦ καπετάν Κωνσταντῆ στὴν Πόλῃ¹. Καὶ συνεχίζει γιὰ τὴν μετέπει-

¹ Κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη «ὁ νεαρὸς ναυτικὸς [εἶναι ὁ] Κωνσταντῆς τοῦ Ματαρώνα. Κρεμασθεὶς ὑπὸ τῶν Τοῦρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος. Εἶχε νυμφευθῆ πρὸ ἐνὸς ἔτους» (4.40).

Ὁ Κωνστ. Γ. Πιτσάκης ὅμως στὸ «Κωλύματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη; πλα-

τα απόφαση τῆς νεαρᾶς χήρας του νὰ ἔρθει εἰς δεύτερον ἀλλὰ καὶ εἰς τρίτον γάμον καὶ γιὰ τὴν τελεία κώφωσή της.

Ὁ ξένος ἀκούει ἀπλήστως τὴν διήγησιν. «Εἶτα ἔπιδε τὴν τελευταίαν ραβίδα τοῦ ραχίου» καὶ ἀποκαλύπτει εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸν ἀνοίξαντα «μεγάλως τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ στόμα» κυρ-Γιάννην ὅτι ἐγνώριζε κάτι παραπάνω: ὅ,τι ἀκριβῶς ἔλειπε ἀπὸ ὅλη τὴν ἱστορία, τὸ ποῖος δηλ. εἶχε σκοτώσει τὸν Τοῦρκο κ' ἐκρύφθη, κ' ἐγλύτωσε...

Ἄ! αὐτὸς εἶσαι σύ!!...

Ἔτσι τὸ ξέσκεπο φτωχικὸ κατηλειὸ τοῦ Ἀντώνη τοῦ Μποτσάνη γίνε-

ται τόπος ἐξαγορεύσεως, ὅπου ἡ βασανισμένη ψυχὴ τοῦ ξένου γέροντα μὲ ἓνα μόνο μάρτυρα, τὸν ἀγαθὸ χωρικό, ζητεῖ ἀνάπαυση παρ' ὅτι εἶχε ἐξομολογηθῆ τὰ κρίματά του πολλακίς στὸν πνευματικὸ.

«Ὁ ξένος ἔφυγε μὲ ταχὺ βῆμα καί... ἔγινεν ἀφαντος. Ὡς τελευταίαν ἠχώ, ἡ αὔρα ἔφερεν εἰς τὰ ὦτα τοῦ Γιάννη τὴν φράσιν:

—Ὁ Θεὸς νὰ ἐλεήσῃ τὴν ψυχὴ μου!».

Γιὰ τὸν κάπηλο Ἀντώνη Μποτσάνη δὲν γνωρίζουμε τίποτε καὶ οὔτε τὸν συναντοῦμε σὲ ἄλλα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

στὰ καὶ γνήσια» (Παπαδιαμαντικά Τετράδια 2, 1993, σ. 48) δέχεται ὅτι ὁ «νεομάρτυς Κωνσταντῆς» εἶναι δημιούργημα τοῦ Πδμ.

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Σχόλιο για τὸν «Ἐρωτα στὰ χιόνια»*

Και ἐξήρθη εἰς ὕψος ἀπροσπέλαστον συγγραφικῆς, γενόμενος θύελλα ποῦ μελωδεῖ, καταιγὶς ποῦ ψάλλει, ἀνεμοστρόβιλος ποῦ τονίζει γλυκυτέρας ἀπὸ φρυγανιστὴν Βασιλοπότητα καβατίνας. Ὁ ἕτερος τῶν Διοσκούρων διηγηματογράφων μας, τῶν μεγάλων, διότι διηγηματογράφους ἔχομεν πολλούς, ἀλλὰ μεγάλους, ποταμούς φυσικούς, δύο μόνον, αὐτούς, τὸν Ἄλφα Μωραϊτίδη, ποῦ τοῦ τὰ εἶπαμε προχθές, καὶ τὸν Ἄλφα Παπαδιαμάντη, ποῦ τοῦ τὰ λέμε σήμερα. Τὰ κάλανδά μας. Ἄφου δὲν κερδίζουν μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς φαντασίας των χιλιάδας τραπεζογραμμάτια ὡς οἱ συνάδελφοὶ των τῆς Ἀγγλίας, οἱ Χόπ, οἱ Κρόφορντ, οἱ Χανγγβίλλ, οἱ Καῖν, ἅς ἀκοῦνε τοῦλάχιστον κάλανδα. Δόξαν χαρτίνην ἀντὶ δόξης τραπεζοχαρτίνης. Χαρτί καὶ χαρτί. Ἐνῶ ὁ Ἐρωτα στὰ Χιόνια ποῦ δημοσιεύομεν σήμερα θὰ ἠγοράζετο ἀπὸ κανένα ἀγ-

γλικὸ Χριστουγεννιάτικο φυλλάδιο λέξι καὶ σελίνι. Εἶνε διήγημα αὐτό; Εἶνε παράκρουσις; Εἶνε πεζογραφία; Εἶνε μουσικὴ; Εἶνε ἓνα κομμάτι δημιουργίας, ποῦ συλλαμβάνεται, ποῦ γεννιέται, ποῦ χρωματοβολεῖ, ποῦ δῦει, ποῦ χαλαίει μὲς στὰ χιόνια, ἄσπρο στὸ ἄσπρο, μηδὲν στὸ μηδέν. Εἶνε σὰν ζωγραφιὰ δύο τριῶν συγχρόνων Ἰσπανῶν ζωγράφων ποῦ χειρίζονται τὸ κίτρινο καὶ τὸ χρυσοειδὲς σὰν τὸ ἄπειρο ὅταν βγῆκαν ἀπὸ τὰ βάρη του αἰ ἀνατολαὶ καὶ αἰ δύσεις. Ἡδύνατο καὶ νὰ σπᾶση τὴν πένα του ὁ ἀγαπημένος Ἄλφα Παπαδιαμάντης, μετὰ τὸν Ἐρωτα στὰ χιόνια. Ὅτι ἦτο νὰ γείνη, ἔγεινεν. Ἐκαμε τὴν ἱστορίαν του. Δὲν εἶνε πλέον ὁ ὑψηλὸς μελαγχροινός, μὲ τοὺς πειρατικούς του ὀφθαλμούς, τὴν βαρεῖαν ρίνα καὶ τὸν παρημελημένον ἀθλητισμὸν του. Εἶνε ἐκεῖνος ποῦ ἔγραψε τὸν Ἐρωτα στὰ Χιόνια.

* Δημοσιεύτηκε χωρὶς τίτλο στὴν Ἀκρόπολιν τῆς 1.1.1896. Προφανῶς τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη. (Βλ. καὶ Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο - ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 25, λῆμμα 258.)

«Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν»

«Τὸ Λόγιο αὐτό», σημειώνει ὁ Δημήτριος Τσάμης, ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., «ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ὁμιλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τοὺς πρε-

σβυτέρους τῆς Ἐφέσου, Πράξ. 20,35: "... μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε *Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν*". Θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ αὐθεντικότερο

και ἀρχαιότερο ἄγραφο Λόγιο τοῦ Ἰησοῦ»¹. Ἀξίζει νὰ διευκρινισθεῖ ἐν προκειμένῳ ὅτι ὡς «ἄγραφα» ἢ «ἐξωκωνονικά» ἐπικράτησε νὰ ἀναφέρονται Λόγια τοῦ Ἰησοῦ, πού δὲν περιέχονται στὰ Εὐαγγέλια, ἀπαντοῦν ὅμως σὲ ἐκκλησιαστικά κείμενα².

Ἐνα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ περιλαμβάνεται στὸ *Γεροντικὸν τοῦ Σινᾶ*, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ *Μέγα Γεροντικόν*. Ἀναφέρεται στὸ ὡς ἄνω «ἄγραφο Λόγιο» τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὁποῖο κοινολογεῖται διὰ τοῦ ἀββᾶ Ματόη: «Τρεῖς Γέροντες ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἀββᾶν Παφνούτιον, τὸν λεγόμενον Κεφαλᾶν, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν λόγον. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Γέρων· “Τί θέλετε εἶπω ὑμῖν; Πνευματικὸν ἢ σωματικόν;”. Λέγουσιν αὐτῷ· “Πνευματικόν”. Λέγει αὐτοῖς ὁ Γέρων· “Ἵπάγετε, ἀγαπήσατε τὴν θλιψὶν ὑπὲρ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν ἀτιμίαν πλεον τῆς δόξης καὶ τὸ δίδοναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν”³.

*

Ἡ διηγετικὴ «συνομιλία» τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὰ Γράμματα τῆς Ἐκκλησίας —ὄχι μόνον ἐνόσω διαμορφώνει τὸ ἀχώρητο λογοτεχνικὸ του σύμπαν ἀλλὰ καὶ ἐνόσω ζεῖ καὶ ἀναπνέει καὶ σωφρονεῖ— συνιστᾷ

πλέον μιὰ αὐτονόητη ἂν ὄχι κοινότητα διαπίστωση. Παρὰ ταῦτα, οὔτε αὐτονόητη οὔτε κοινότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἢ ἀνακάλυψη νέων σχετικῶν διακειμένων, καθόσον μᾶς ὑπενθυμίζουν ὅτι χωρὶς τὰ ὑποκείμενα τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας πού φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς δωρεᾶς ὁ σπερματικὸς λόγος τοῦ παρελθόντος θὰ παρέμενε —ὡς ἓνα βαθμὸ τουλάχιστον— ἀνεκμετάλλευτος, χωρὶς τὴν δυνατότητα ἀποδόσεως πλείονος καρποῦ.

Περὶ τοῦ δίδοναι λοιπὸν καὶ τοῦ λαμβάνειν ὁ παπαδιαμαντικὸς λόγος, μέρες πού εἶναι:

«Ἄλλ’ αἴφνης ὁ Βαγγέλης ἐλθὼν πλησίον τοῦ Ἀμερικάνου, τοῦ λέγει ταπεινῇ τῇ φωνῇ:

» — Τί μ’ δίνεις, ἀφεντικὸ, νὰ πάω νὰ πάρω τὰ σ’χαρήκια;

» Ὁ ξένος δὲν ἔβαλε τὴν χεῖρα εἰς τὴν τσέπην. Ἄλλὰ μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος, τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ μέσου τῆς δεξιᾶς εὐρέθη κρατῶν μιαν ἀγγλικὴν λίραν. Τὴν ἔρριψε πάραυτα εἰς τὴν παλάμην τοῦ Βαγγέλη μὲ τόσην προθυμίαν καὶ χαράν, ὡς νὰ ᾔτο ὁ λαμβάνων καὶ ὄχι ὁ δίδων» («Ὁ Ἀμερικάνος»).

Στέλιος Παπαθανασίου

¹ Δημητρίου Τσάμη, «τέσσερα ἄγραφα λόγια τοῦ Ἰησοῦ στὰ ἀποφθέγματα τῶν Πατέρων», στὸ *Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος* (τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Δ. Καραβιδόπουλο), Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Πουρναρᾶ, 2006, σ. 427.

² Στὸ ἴδιο, σ. 423.

³ Στὸ ἴδιο, σ. 427.

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Νέα Ζωή

Τὸ πρῶτο ἔντυπο πὺ ἀφιέρωσε τεῦχος στὸν Παπαδιαμάντη εἶναι τὸ περιοδικὸ *Νέα Ζωή* τῆς Ἀλεξάνδρειας (1908)¹. Οἱ ἀφιερωματικὲς σελίδες τοῦ τεύχους αὐτοῦ γιὰ τὴν πνευματικὴ προσφορά τοῦ Σκιαθίτη συγγραφέα εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα μιᾶς ὀλιγόχρονης γνωριμίας καὶ συνεργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τοὺς νέους τῆς *Νέας Ζωῆς*², ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται στὸ βιογραφικὸ βιβλίον *Ἡ ζωὴ τῆς Νέας Ζωῆς* (1963) τοῦ Κ. Ν. Κωνσταντινίδου (1885-1971), «ἤσσονος ποιητοῦ», ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ συνέδεσε τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἐκδόση τοῦ περιοδικοῦ «*Νέα Ζωή*», μᾶς ἔδωσε μίαν πλήρη καὶ ἐναργὴ εἰκόνα τῶν γεγονότων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Στὸ μικρὸ δωμάτιο τῆς ὁδοῦ Τεουφίχ, δεχθήκαμε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1906 τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Κ. Ρουτλάνδου, ἀνταποκριτῆ καὶ συντάκτη τῆς «*Ἀκροπόλεως*».

Ὁ κ. Ρουτλάνδος, ἀφοῦ μᾶς συγχάρηκε γιὰ τὸ ὠραῖον ἔργο, μᾶς ἐσύστησε ν' ἀποκτήσουμε τὴν πολύτιμη συνεργασία τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, πὺ ἔγραφε τότε στὴν «*Ἀκρόπολι*». Καὶ τὴν ἐπιτύχαμε μὲ τίς ἐνέργειες τῶν δύο Νεοζωιτῶν, ἀδερφῶν Πετριδῶν, πὺ εἶχαν πάει τότε ὡς φοιτητὲς στὴν Ἀθήνα.

Μὲ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλ-

λάδα, ὁ συντάκτης τῆς Ἀκροπόλεως ἀφιέρωσε στὴν ἐφημερίδα του (2 τοῦ Σεπτεμβρίου 1906) θερμότερον ἄρθρον γιὰ τὴ «*Νέα Ζωή*», τὸ περιοδικὸ τῆς ὁποίας στὸ τεῦχος τοῦ Δεκέμβριου 1906 πρωτοδημοσίευσε τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «*Ἡ Σομπλιάστρα*», τοῦ Γενάρη 1907 «*Τὰ Λιμάνικια*», τοῦ Μάρτη-Ἀπρίλη «*Τὸ Καμίνι*», τοῦ Ἰουνίου «*Τ' Ἀερικὸ στὸ δέντρο*» καὶ στὸ ἀνανεωμένο τεῦχος τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους τὸ διήγημα «*Φορτωμένα κόκκαλα*», πὺ ὁ διαπρεπὴς δημιουργὸς καὶ τεχνοκρίτης Γρηγόριος Ξενοπούλου ἐχαρρακτήρισε θαυμάσιον σὲ κολακευτικώτατον γιὰ τὴ *Νέα Ζωή* ἐκτενὲς ἄρθρον του, δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα *Νέον Ἄστυ*, τὸ ὁποῖο κατέληγε ὡς ἐξῆς:

Εἰς τὸ τέλος μιὰ μεγάλη ἐκπληξις: Ἡ «*Νέα Ζωή*» θ' ἀρχίσῃ νὰ δημοσιεύῃ ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς φύλλου τῆς τὰ «*Ρόδιν' Ἀκρογιάλια*», μυθιστόρημα πρωτότυπον, γραφὲν ἀποκλειστικῶς δι' αὐτὴν ἀπὸ τὸν μεγαλείτερον Ἑλληνα συγγραφέα, εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ὀνομάσω; — Τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην.

*

Στὴν Ἀθήνα, στὸ Σύλλογον «*Παρνασσός*», μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς φιλόμουσης Πριγκήπισσας Μαρίας Βοναπάρτη, συζύγου τοῦ Πρίγκηπα Νι-

¹ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Οἰκογενειακὴ συγκέντρωση», Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τῆς ἀνατύπωσιν τοῦ τεύχους, πὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖον (Ε.Λ.Ι.Α.) τὸ 1981.

² Φιλολογικὸς Σύλλογος, πὺ ἐξέδιδε τὸ ὁμώνυμον περιοδικὸν.

κολάου, γιορτάστηκε στις 13 του Μάρτη 1908, ή φιλολογική είκοσιπενταετηρίδα του Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, πού παρ' ὄλη τή ζωηρὴν ἐπιθυμία τῆς Πριγκήπισσας, δὲν κατορθώθηκε νὰ βρεθῆ ἐκεῖνο τὸ βράδυ γιὰ νὰ παρευρεθῆ στὴ σεμνὴ τελετῆ, ἀφοῦ ὁ λάτρης καὶ ὑμνητὴς τῆς Σκιάθου καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς προτίμησε τὴν ταπεινὴ καὶ περιθωριακὴ ζωὴ του ἀπὸ τὴν πρόσκαιρην αἴγλη μιᾶς ἐγκωμιαστικῆς βραδιάς.

Γιὰ τὴν ἴδια αὐτὴ τελετῆ, ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος γράφει¹ ὅτι ἡ γιορτὴ στὸν Παρνασσὸ ἦταν περιλάλητη, ὄχι γιὰ τὴν συμμετοχὴ μιᾶς πριγκίπισσας, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ Παπαδιαμάντη.

Μίλησαν ὑμνητικὰ διαλεχτοὶ λόγοι: Ὁ Δημήτριος Κακλαμάνος, (ἀργότερα πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο), ὁ Παῦλος Νιρβάνας, ὁ ποιητὴς Ἀριστομένης Προβελέγγιος ἀπήγγειλεν ὧδὴ καὶ διαβάστηκαν χαρακτηριστικὰ διηγήματά του.

Καὶ τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς, ἡ συντακτικὴ ἐπιστροπὴ τοῦ ἔστειλε τ' ἀκόλουθο τηλεγράφημα:

Ἡ «Νέα Ζωή» Σοῦ εὐχεται νὰ προσανατολιζέται πάντα ἡ Δόξα Σου στὰ Ρόδιν' ἀκρογᾶλια τῆς εὐτυχίας, ἀγνὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ διηγήματος λαξευτῆ.

Ἐνα μῆνα περίπου μετὰ, κυκλοφόρησε τὸ τιμητικὸ τεῦχος τοῦ ἀλεξανδρινοῦ περιοδικοῦ, ὅπου, μαζί με τὴν πανηγυρικὴ ὕλη, ὑπῆρχαν καὶ

γνωμὲς λογίων ἀπὸ τις ὁποῖες ἀναφερομε ἐνδεικτικὰ καὶ μόνο, χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα τῆς καθαφικῆς τοποθέτησης, πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰς ὅσα ἔργα του ἐδιάβασα μ' ἔκαμεν ἐντύπωσιν ἡ περιγραφικὴ του δύναμις. Με φαίνεται ὅτι εἶναι λαμπρὰ ἀσκημένος στῆς περιγραφῆς τὴν triπλῆν ἰκανότητα — τὸ ποιά πρέπει νὰ λεχθῶν, τὸ ποιά πρέπει νὰ παραλειφθῶν καὶ εἰς τὸ ποιά πρέπει νὰ σταματηθῆ ἡ προσοχὴ².

*

Στις 3 Ἰανουαρίου 1911, παράδοσε στὸν Κύριον, στὴν πολυαγαπημένη του καὶ δοξασμένη ἀπ' αὐτὸν ὁμορφούλα Σκιάθο, τὸ γαλήνιο δημιουργικὸ πνεῦμα του ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Ἡ Νέα Ζωὴ πού τὸν ἐτίμησε ζωντανόν, ἐθεώρησε καθήκον τῆς νὰ φανερώσῃ τὰ εἰλικρινῆ τῆς συναισθήματα. Καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Αἴγυπτιώτης τύπος ἐδημοσίευσε στις 20 τοῦ Γενάρη τὴν ἀκόλουθη ἀγγελία τῆς.

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν 9/22 Ἰανουαρίου, ὥραν 10 π.μ., ἡ «Νέα Ζωή» θὰ τελέσῃ ἀρχιερατικὸν μνημόσυνον εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου μας συγγραφέως καὶ ἐκλεκτοῦ τῆς συνεργάτου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

Παρακαλοῦμεν τὸν κόσμον τῶν

¹ Βλ. «Οἰκογενειακὴ συγκέντρωση», ὁ. π.

² Σελ. 822.

γραμμάτων και ἐν γένει κάθε ἐκτιμητὴν τοῦ ἔργου του νὰ παρευρεθῆ.

Ἀλεξάνδρεια, 7/20/1/1911

«Η ΝΕΑ ΖΩΗ»

Ἔτσι λειτούργησαν «ἐπὶ τῷ θλιβερῷ ἀγγέλματι» οἱ μορφωμένοι ἑλληνοπρεπῶς νέοι τῆς Νέας Ζωῆς, ἐνῶ καὶ ὁ ἡμερήσιος τύπος (Ταχυδρόμος καὶ Ἐφημερίς) τῆς ἑλληνικῆς παροικίας συμμετεῖχε, μὲ τὸν τρόπο του, στὸ πανελλήνιο πένθος.

Νὰ τὸ σχόλιο τοῦ Ταχυδρόμου: «Τῆς ἡμέρας»¹. — Ἄς δεχθοῦν τὰ θερμὰ ἡμῶν συγχαρητήρια οἱ εὐγενεῖς καὶ αἰσθηματῖαι ἑταῖροι τῆς «Νέας Ζωῆς» γιὰ τὴν λαμπρὰν των ἐμπνευσιν νὰ τελέσουν μνημόσυνον πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ Παπαδιαμάντη.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἡ ἐπιμνημόσυνος αὐτῆ τελετῆ θὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν ναὸν τὴν ἐκλεκτὴν ἐπιτομὴν τῆς παροικίας μας καὶ θὰ μείνῃ ὡς μία εὐγενὴς ἐκδήλωσις τῶν αἰσθημάτων τῆς παροικίας μας τιμῶσα αὐτὴν, ἰδίως τοὺς λαβόντας τὴν πρωτοβουλίαν λαμπροῦς νέους.

Τὸ σχόλιο τῆς Ἐφημερίδος: «Καθημερινὰ ζητήματα»². — Καλὴ ἡ ἰδέα τῆς «Νέας Ζωῆς» νὰ κάμῃ ἐκκλησιαστικὸν μνημόσυνον εἰς τὸν πιστὸν τῆς Ἐκκλησίας ὁπαδὸν Παπαδιαμάντην. Καὶ ἂν πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον ἔχει συνειδήσιν, ἡ ἀφελὴς ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη θὰ εὐφρανθῆ εἰς τὴν θεὰν σεμνοῦ κύκλου εἰλικρινῶν ἐκτιμητῶν συνερχομένων

εἰς τὸ προσφιλέστερον δι' αὐτὸν μέρος, ἔν' ἀπαγγείλουν ὡς προσφιλεῖ ἀνάμνησιν τὸ ὄνομά του ἀπαξ ἔτι.

Τὴν ἐπαύριο τοῦ σεμνοῦ μνημοσύνου, ἔγραψαν οἱ Ἀλεξανδρινὲς ἐφημερίδες: Μὲ συγκίνησιν καὶ περισυλλογὴν συνήχθησαν χθὲς τὸ πρωὶ εἰς τὸν Ἅγιον Σάββαν πλὴν τῶν μελῶν τῆς «Νέας Ζωῆς» καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων (τῶν κκ. Καβάφη, Γκίκα, Κάσδαγλη) καὶ ἄλλοι ἐκτιμητῆται τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Παρέστη ὁ Γενικὸς Πρόξενος κ. Μητσόπουλος, ὁ ὑποπρόξενος κ. Μέκιος, ὁ διερμηνεὺς κ. Θεοδώρου.

Ὁ Ἅγιος Τριπόλεως ἀνέγνωσε κατανουκτικῶς τὰς εὐχὰς καὶ ἡ εὐλαβὴς τελετῆ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἠγάπησε μὲ πάθος τὸ κάλλος τῆς θρησκείας, ἀνήρθῃ εἰς τὸ ὕψος ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον πρὸ παντός ἐμπνέει τὸ ἔργον του.

Τὸ ἔργον του, ποῦ ἂν καὶ δέχτηκε λεκτικὲς καὶ γραφικὲς ἐκθέσεις ἀπὸ μελετητῆς, γιὰ πολλὰ — κατὰ τὴν ἀποψὴ τους — «μείον» (ἀπλότητα καὶ καθημερινότητα τοῦ περιεχομένου, χρονολογικὴ διάταξις τῆς ὕλης κ.ἄ.), ἄντεξε καὶ ὀδεύει πλησίον πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς κορυφῆς τῶν κορυφῶν³ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ περίοπτη θέσις στὴν παγκόσμιαν λογοτεχνίαν.

Παναγιώτης Καρματζός

¹ Μόνιμη στίλβη τῆς ἐφημερίδας.

² Μόνιμη στίλβη τῆς ἐφημερίδας.

³ Ὅταν, τὸ 1963, ὁ ἀλεξανδρινὸς διανοούμενος Γ. Α. Παπουτσάκης παρουσίασε τὰ πεζὰ κείμενα τοῦ Καβάφη σὲ βιβλίον, δημοσίευσε στὶς σελίδες του καὶ δικὰ του σχόλια, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθο:

‘Αρκετές φορές έτυχε ν’ άκούσω τόν Καβάφη, νά μιλά μέ θαυμασμό γιά τόν Παπαδιαμάντη. Μεταφέρω έδώ μιá κουβέντα του, τοῦ 1928.

Τό χρόνο εκείνο είχε δημοσιευθεῖ στή «Revue de Paris» (τεύχ. Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου) ένα άρθρο τοῦ Louis Roussel, καθηγητῆ στό πανεπιστήμιο τοῦ Montpellier, μέ τόν τίτλο «La littérature de la Grèce moderne». Τό άρθρο φαινόταν προχειρογραμμéνο και ἦταν γεμάτο παραλείψεις, άκόμη κι ονομάτων άπό τά πιό σημαντικά τῆς γραμματολογίας μας. ‘Ο Καβάφης τό έσχολιάζε άγανακτισμένα (οὐτ’ εκείνον δέν τόν άνέφερε):

«Άδικεῖ οὐσιωδῶς τήν λογοτεχνία μας στά μάτια τῶν ξένων τό άρθρο αυτό. Μά άφοῦ ἦταν άναρμόδιος, γιατί νά καταπιασθεῖ μ’ αὐτή τήν δουλειά; Παρέλειψε τόν ‘Ιωνα Δραγούμη, πού ὑπῆρξε μιá άπό τές ωραιότερες μορφές τοῦ νέου ‘Ελληνισμοῦ, παρέλειψε τόν Οὐράνη, παρέλειψε τοῦτον... παρέλειψε κείνον... παρέλειψε τήν κορυφή τῶν κορυφῶν — τόν Παπαδιαμάντη!...»

‘Ο καταραμένος άγιος τοῦ Νίκου Τσεκούρα Λύση έκδοτικοῦ αίνιγματος

Τόν ‘Οκτώβριο τοῦ 1988 ó γιατρός και παλαιός μαθητῆς μου ‘Αλέκος Μακαρώνας, τακτικός έπισκέπτης τῶν παλαιοβιβλιοπωλείων, μοῦ χάρισε τό βιβλίο: Νίκου Τσεκούρα, ‘Ο καταραμένος άγιος (‘Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης), 1965, Πολιτικές και λογοτεχνικές εκδόσεις¹.

Τό δῶρο μέ σάστισε διπλά. Πρῶτα πρῶτα γιατί ó συγγραφέας του Νίκος Τσεκούρας άνῆκε στή μυθολογία τῶν νεανικῶν περιοδικῶν — ‘Ελληνόπουλο, Σινεάκ, Μεγάλο ‘Ελληνόπουλο— και ὕστερα γιατί δέν είχε τύχει νά δῶ ποτέ μου κάποια μνεία τοῦ έργου αὐτοῦ. ‘Επειδή οὔτε στή σελίδα τίτλου οὔτε στόν κολοφώνα² άναφερόταν τόπος εκδόσεως, ὑπέθεσα ότι θά πρόκειται γιά έκδοτικό οἰκο-φάντασμα.

Τό βιβλιογραφικό και έκδοτικό αἰ-

νιγμα λύθηκε, όταν ó κ. Γιώργος Θεοχάρης, ποιητής και έκδότης τοῦ περιοδικοῦ ‘Εμβόλιμον, μοῦ ταχυδρόμησε φωτοτυπία τοῦ έξωφύλλου τοῦ βιβλίου ‘Η έκδοτική περιπέτεια τῶν ‘Ελλήνων κομμουνιστῶν. ‘Από τό βουνό στήν ὑπερορία. 1947-1968, Βιβλιόραμα-ΑΣΚΙ, ‘Αθήνα 2003, τῶν κυριῶν ‘Ανας Ματθαίου και Πόπης Πολέμη. Μοῦ συναπέστειλε και τίς σελίδες 656-659, πού περιέχουν τό εἰσηγητικό σημείωμα τό όποιο ὑπέβαλε στήν Κεντρική ‘Επιτροπή τοῦ ΚΚΕ γιά τό έργο τοῦ Ν. Τσεκούρα ó Δημ. Σπάθης. Συνεπῶς ó Ν. Τσεκούρας, πού δέν ἦταν έξόριστος, εἶχε ὑποβάλει αίτηση νά έκδοθεῖ ‘Ο καταραμένος άγιος άπό τό ὑπερόριο ΚΚΕ. ‘Η αίτηση έγινε δεκτή. Παρατίθεται ἡ εἰσήγηση τοῦ Δημ. Σπάθης:

¹ Πρόκειται γιά θεατρικό έργο σέ τρεῖς πράξεις, σελ. 221.

² ‘Ο κολοφώνας: «Τυπώθηκε τόν ‘Απρίλη τοῦ 1965 σέ 1500 άντίτυπα, τυπογραφικά φύλλα 14, σχῆμα βιβλίου 16/54x84».

Γιὰ τὸ Τμήμα Διαφώτισης
καὶ τὸ Ἐκδοτικὸ

Ἀγαπητοὶ σύντροφοι,

Σᾶς γράφω τὶς παρατηρήσεις μου γιὰ τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ν. Τσεκούρα «Ὁ καταραμένος Ἅγιος» (Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης) μὲ τὴν ἐπιφύλαξη πὼς τὸ σημεῖωμα αὐτὸ δὲν ἀποβλέπει σὲ διεξοδικὴ κριτικὴ τοῦ ἔργου ἀλλὰ περιορίζεται σὲ μιὰ γενικὴ ἐκτίμηση, ἀπὸ τὴν ἀποψη ἂν εἶναι σκόπιμο νὰ ἐκδοθεῖ τὸ ἔργο ἢ νὰ χρησιμοποιηθεῖ κατ' ἄλλο τρόπο ἀπὸ τὸ Τμήμα Διαφώτισης.

Ὁ «Καταραμένος Ἅγιος» εἶναι μιὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις πετυχημένη προσπάθεια ιστοριο-βιογραφικοῦ δράματος γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ὁ Ν. Τσεκούρας* καταπίστησε μὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ δύσκολο δραματικὸ εἶδος, πολὺ λίγο καλλιεργημένο στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὑπάρχουν ἓνα-δύο θεατρικὰ ἔργα καὶ μυθιστορηματικὲς βιογραφίες γιὰ τὸν Μπάϊρον καὶ τὸν Δοστογιέφσκι λόγου χάριν, ἀλλὰ δὲν ἔχει γραφεῖ τίποτε γιὰ δικούς μας συγγραφείς. Εἰδικὲς δυσκολίες προβάλλει ἡ ἀνάπλαση τῆς μορφῆς τοῦ Α. Παπαδιαμάντη, πού ὄχι μόνο σὰν τύπος ἦταν ιδιόρρυθμος, ἀλλὰ καὶ στὴν κοσμοθεωρία του καὶ τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο παρουσιάζεται ἀντιφατικὸς.

Τὸ ἔργο τοῦ Ν. Τσεκούρα εἶναι καλογραμμμένο θεατρικὰ σὲ γλώσσα, διάλογο, χαρακτήρες, ἐξέλιξη δράσης, ἀτμόσφαιρα κλπ. Ἀναμφισβήτητη ἀ-

ρετὴ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ζωντάνια καὶ πειστικότητα πού ἔχει ὁ χαρακτήρας τοῦ ἥρωά του. Ὁ θεατρικὸς συγγραφέας ἀναπλάθει τὸν ιδιόρρυθμο χαρακτήρα, τὸν τύπο τοῦ Παπαδιαμάντη παρακολουθώντας τὴ διαμόρφωσή του ἀπὸ τὴ νεανικὴ ἡλικία ὡς τὸ θάνατο, μέσα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς οἰκογένειας, τοῦ νησιοῦ, τῆς Ἀθήνας, μέσα ἀπὸ τὴ διαπαιδαγώγηση πού πήρε, μέσα ἀπὸ τὰ βάσανα καὶ τὶς δοκιμασίες πού πέρασε. Ὁ Τσεκούρας προσπαθεῖ νὰ δώσει ἢ μᾶλλον ἐπισημαίνει ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχροσύνθεσης τοῦ ἥρωά του τὴ διάσταση καὶ πάλι ἀνάμεσα στὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἔλξη τοῦ γήινου σαρκικοῦ στοιχείου.

Τὸ βιογραφικὸ ὕλικὸ καὶ οἱ θρύλλοι γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ «ἁγίου» τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, μεταφέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεατρικὰ στὸ ἔργο. Ὅμως ἡ συσώρευση βιογραφικῶν ἐπεισοδίων δημιουργεῖ ὀρισμένες στιγμὲς τὴν ἐντύπωση ὑπερβολικοῦ φόρτου, δίνει τὴν ὄψη μωσαϊκοῦ καὶ φυσικὰ διασπᾷ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ἔργου. Σὲ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ γεγονότα δίνεται εἰδικὸ βάρος πού δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ θέση καὶ τὴν ἐπίδραση πού εἶχαν τὰ γεγονότα αὐτὰ στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη (φυγὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος, σχέσεις μὲ τὸν καλόγερο Νήφωνα κ.ἄ.)

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ φόρτος τῶν βιογραφικῶν ἐπεισοδίων προκαλεῖ ἓνα «ὑπερπληθυσμὸ» σὲ

* Ὁ συγγραφέας εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν κωμωδία του «Ἄν δουλέψεις θὰ φᾶς», πού παίχτηκε ἀπὸ πολλοὺς θιάσους καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔργα του ὅπως τὸ «Μονοσάνταλο» πού ἔπαιξε ὁ Μ. Κατράκης τὸ 1955.

πρόσωπα και διάσπαση του έργου σε πολλές μικρές σκηνές. Αυτή ή ιδιομορφία του έργου (πολλά πρόσωπα και πολλά σκηνικά) θα επηρεάσει όπωσδήποτε τη σκηνική του σταδιοδρομία αρνητικά, γιατί στις συνθήκες που δουλεύουν οι έλληνικοί θίασοι ή οικονομία του έργου υπολογίζεται πολύ. Αυτό ισχύει και για το πιθανό ανέβασμα του έργου στα θέατρα των πολιτικών προσφύγων.

Οι ιδιότητες αυτές του έργου που συνδέονται ως ένα σημείο με την ιδιομορφία του δραματικού είδους της βιογραφίας δεν μπορούν να αποτελέσουν φυσικά καθοριστικό κριτήριο για την αξία του. Σοβαρότερες αντιρρήσεις προκαλούν άλλες του πλευρές, που συγκεντρώνονται στη μορφή του έπωνυμου ήρωα του έργου. Ένω, δηλαδή, ο Τσεκούρας, κατώρθωσε να ζωντανέψει τον Παπαδιαμάντη σαν ιδιόρρυθμο τύπο, να αναπλάσει δραματικά τη βασανισμένη του ζωή, πιδ ώχρα όμως παρουσιάζει τή λογοτεχνική φυσιογνωμία του Παπαδιαμάντη και ακόμα λιγώτερο φωτίζει τις αντιφάσεις τής κοσμοθεωρίας και τής πεζογραφίας του.

Έκει που ο Ν. Τσεκούρας θέλει να δείξει τήν πηγή τής έμπνευσης του ήρωά του και γενικά αυτό που λένε δημιουργικό εργαστήριο του συγγραφέα (σκηνή όπου ο Παπαδιαμάντης αρχίζει να γράφει τή «Φόνισσα» και άλλες) χρησιμοποιεί έπιφανειακά και εικονογραφικά μέσα, άπλοποιεί και παρουσιάζει μηχανικά τή λειτουργία και διαδικασία τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, πράγμα που μειώνει, φτωχαίνει τήν αντίληψή μας για τó έργο

του δημιουργού, του ρεαλιστή πεζογράφου.

Σχετικά με τήν αντιφατικότητα του Παπαδιαμάντη ó δραματογράφος άποκλίνει προς τήν εξιδανίκευση του ήρωά του. Με παθητική άντικειμενικότητα τονίζει (μπορεί να πεί κανείς πληθωρικά) τις έκδηλώσεις τής θρησκευτικότητας του Παπαδιαμάντη. Σε άλλα σημεία παρατάσσονται ανάκατα προοδευτικές (κρίσεις για τήν ελληνική πραγματικότητα, τή φαυλοκρατία, πολιτική ρεμούλα κλπ) και συντηρητικές τάσεις (έχθρότητα προς νεωτεριστικές έπιστημονικές θεωρίες και ιδέες) του Παπαδιαμάντη χωρίς να διαφαίνεται ή κριτική σκοπιά του δραματογράφου, που περιορίζεται άπλως στην ένορχήστρωση των αντιφατικών αυτών στοιχείων και δεν τά χρησιμοποιεί για να βαθύνει τήν άνάλυση του δραματικού τύπου. Η συντηρητικότητα, θρησκευτικότητα, ή προσήλωση του Παπαδιαμάντη προς τó εξιδανικευμένο παρελθόν δεν φωτίζονται σαν στοιχεία άνασταλτικά που κρατούσαν τόν Παπαδιαμάντη σε διάσταση με τó περιβάλλον (πέρα από τις «ιδιοτροπίες» του), σε διάσταση κυρίως με τó καινούργιο, ιστορικά προοδευτικό που άρχιζε να γεννιέται στην Ελλάδα τής έποχής του. Η αυθόρμητη τάση προς τó ρεαλισμό και ή άδράνεια τής συντηρητικής ιδεολογίας είναι δύο τάσεις που καθορίζουν τήν αντίφαση τής μορφής και τής πεζογραφίας του Παπαδιαμάντη και έπρεπε να βρούν τήν ένσάρκωσή τους στο θεατρικό έργο. "Αν ó Τσεκούρας παρουσίαζε βαθύτερα τις αντιφάσεις αυτές ó τύπος του ήρωά του θα ήταν πιδ άλη-

θινός από τη σημερινή ιστορική σκοπιά και ψυχολογικά πιο δραματικός και πολυσύνθετος από την άποψη ενός σύγχρονου προβληματισμού.

Παρά τις αντιρρήσεις αυτές, το έργο δίνει αληθινά τη βασανισμένη ζωή του Παπαδιαμάντη, ως ένα σημείο και τη θέση του στην εποχή που έζησε και στη λογοτεχνική κίνηση της εποχής, υπογραμμίζει την αδιαφορία του επίσημου κράτους για την τύχη

του μεγάλου πεζογράφου κλπ. Γι' αυτό το ή έκδοσή του από το Έκδοτικό θά έδινε την ευκαιρία να γνωρίσουν τη μορφή του Παπαδιαμάντη οι σύντροφοί μας πολιτικοί πρόσφυγες και ιδιαίτερα οι νέοι που πολύ λίγο γνωρίζουν τη ζωή και το έργο του.

28.III.1964

Με συντροφικούς χαιρετισμούς
Δημ. Σπάθης

N. Δ. T.

Πηγές παπαδιαμαντικῶν παραθεμάτων

α) Στο διήγημα «Ἡ φωνή του Δράκου» (3.616.25) και στην ὑπ' ἀρ. 152 ἐπιστολή του Παπαδιαμάντη πρὸς τὸν πατέρα του («Δόμος», σ. 129, στ. 25) ὑπάρχει, σὲ εἰσαγωγικά, ἡ φράση «οἱ ἀδικοῦντες πολλοί, ἀδικούμενος οὐδὲ εἷς». Ἀπὸ τὸν ἐκδότη σημειώνεται στὸ ὑπόμνημα πηγῶν «Πηγὴ ἀνεξακριβωτῆ».

Ἡ πηγὴ ἔχει ἐντοπιστεῖ παράλληλα —καὶ πρὸ πολλοῦ— ἀπὸ τὸν Ἀρχιμανδρίτη π. Χρυσόστομο Π. Ἀβαγιανὸ (γιὰ τὴ «Φωνὴ τοῦ Δράκου» ἐπιστολὴ ἀπὸ Μυτιλήνη 20. 4.1999) καὶ ἀπὸ τὸν νομικὸ κ. Νίκο Λεονάρδο (γιὰ τὴν Ἀλληλογραφία). Παραπέμπουν καὶ οἱ δύο στὴν ὁμιλία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Ὁμιλία Θ' Εἰς Ματθαῖον), ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ ἑλληνικὴ πατερικὴ σειρά. Ὁ κ. Κ. Γ. Πιτσάκης μὲ παρέπεμψε στὴν *Patrologia Graeca* 57, 177.

Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ φράση παραθέτω ὅσα τὴν ἀκολουθοῦν, εὐθύς ἀμέσως, στὸ χρυσοστομικὸ κείμενο: «Καὶ ἵνα μὴ ἐπὶ πλείον ὑμᾶς τὸ αἶνιγμα ταράττη, καὶ τὴν λύσιν ἐπάγω ταχέως.

Ὅπερ γὰρ ἂν πάθωμεν ἀδίκως παρ' ὄτουσῶν, ἢ εἰς ἀμαρτημάτων διάλυσιν ὁ Θεὸς ἡμῖν λογίζεται τὴν ἀδικίαν ἐκείνην, ἢ εἰς μισθῶν ἀντίδοσιν».

β) Ὁ φιλολογικὸς ἐκδότης τῶν Ἀπάντων, δὲν ἔχει σημειώσει καὶ τὴν ἐνδειξὴ «πηγὴ ἀνεξακριβωτῆ» γιὰ τὸ χωρίο «Ἴδε, ἔφθασε, ταλαίπωρε ψυχὴ, ὁ ἀπόστολος ὁ ἐρχόμενος ὀπίσω μας. Τί καθήμεθα; Ἀποδημία ἐστὶν αἰώνιος, μὴ ἔχουσα πάλιν ἐπάνοδον» (Ἡ Γυφτοπούλα, 1.504.16-18). Μὲ ἐπιστολὴ ταχυδρομημένη στίς 28.2. 2001, ὁ π. Χρυσόστομος Μακρυδάκης, τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγ. Γεωργίου Ἐπανωσήφης, Πύργος Ἡρακλείου Κρήτης, μὲ πληροφρορεῖ ὅτι τὸ παράθεμα προέρχεται ἀπὸ τὸν Λόγο ΛΔ', τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου καὶ μὲ παραπέμπει στίς σελ. 151-152 τοῦ τόμου *Τὰ εὐρεθέντα Ἀσκητικά*, ἐκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1977.

Ὁ φιλολογικὸς ἐκδότης τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι εὐγνώμων πρὸς ἐκείνους τοῦ ὑπέδειξαν τίς πηγές.

N. Δ. T.

Μιά διόρθωση

Στὸ τέλος τοῦ διηγήματος «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασά» διαβάζουμε τὴν ἐξῆς παράγραφο (2.362.5-9):

Τέλος ὁ Γιάννης ὁ Κούτρης ἀφῆκε τὸν ὄνον του ἡσυχον, καὶ ὁ μπαρμπα-Γιώργης τ' Παναγιώτ', ὡς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν μιμικόν, ἐξέφερε πρὸς αὐτὸν ἰδίως ἀποτεινόμενος, πρὸς ἐπισφράγισιν τοῦ συμποσίου, τὴν τελευταίαν τῆς ἡμέρας πρόποσίν του, ἣτις ἤχησεν ὑπόκωφος, ὡς νὰ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸν πάτον τῆς φλάσκας, (ἣτις ἤρχισε) πλέον νὰ κλώζῃ καὶ νὰ φυσᾷ.

Ἡ συμπλήρωση (ἣτις ἤρχισε) ἐγινε νωρὶς —καὶ σιωπηρά— ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ Φέξη, καὶ τὴ δέχτηκαν ὅλοι οἱ μετέπειτα ἐκδότες, πλὴν τοῦ Δικαίου. Στὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων ἡ συμπλήρωση δηλώθηκε μὲ γωνιώδεις ἀγκύλες, γιὰ νὰ ἔχει ὑπόψη του ὁ μελετητῆς τοῦ Παπαδιαμάντη ὅτι στὴν πρώτη δημοσίευση ὑπάρχει κενό (lacuna).

Δὲν ὑποφιαστήκαμε τὴ συμπλήρωσιν οὔτε ὅταν ἀντιβάλαμε ξανά μὲ τὴν πρώτη δημοσίευση τὸ κείμενο τοῦ διηγήματος, τότε ποῦ ἐτομαζάμε τὸ Ἄ-

πάνθισμα *Διηγημάτων Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη* («Δόμος», 2001).

Στὴ μερικῶς ὅμως διορθωμένη ἀνατύπωση τοῦ Ἄπανθισματος (2007) ἡ συμπλήρωση (ἣτις ἤρχισε) ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν (ἐπαυσε). Ἡ διόρθωση ὀφείλεται στὸν Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ι. Ε. Στεφανῆ καὶ εἶναι ἀσφαλῆς, ὅπως δείχνει τὸ χωρίο: *Ἐφαγον καὶ ἠφράνθησαν ὅλοι καὶ ἀφοῦ ὁ (παπ') Ἀγγελῆς εὐλόγησεν, ὡς ἔδει, τὴν φλάσκαν, τὴν μετεβίβασεν, μεγάλην, ὑπόχλωρον ἀκόμη, δι' ἐρυθρᾶς δερματίνης λωρίδος κρατουμένην, κλώζουσαν καὶ φυσῶσαν ἀκαταλήπτους ἤχους ἐνόσθεν* (2.359.7-10). *Ὅταν δηλαδή ἡ φλάσκα εἶναι σχεδὸν γεμάτη ἤχει ζωηρὰ (κλώζουσαν καὶ φυσῶσαν), ὅταν ὅμως σχεδὸν ἔχει ἀδειάσει ἤχει ὑπόκωφως.*

Γιὰ τεχνικοὺς λόγους δὲν μνημονεύτηκε τὸ ὄνομα τοῦ κ. Ι. Ε. Στεφανῆ στὴν ἀνατύπωση τοῦ Ἄπανθισματος. Ἐπανορθώνουμε τὸν ἀκούσιο σφετερισμὸ τῆς διόρθωσης μὲ τὸ σημεῖωμα αὐτό.

Ν. Δ. Τ. - Λ. Τ.

[... ὅτι εἶχον τὰ συνήθια τῶν]

Ἀγαπητὰ «Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια»

Ἐπὶ τοῦ πρὸ καιροῦ ἀπασχολήσαντος τὰς στήλας σας κατωτέρω θέματος θὰ ἐπεθύμουν νὰ συνεισφέρω ταπεινῶς μικρόν, καὶ ἴσως διαφωτιστικόν, στοιχεῖον.

Τὸ θέμα ἦτο τὸ ἐξῆς: Ὁ Παπαδιαμάντης, εἰς τὸ μυθιστόρημα *Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν*, Μέρος Δεύτερον, Κεφάλαιον Α' «Οἱ Ἐξορκισμοὶ» (Κριτικὴ Ἔκδοσις «Ἀπάντων», τόμος Α', σελὶς 229) ἀναφέρει, μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ κάτωθι:

— Ἦκουσα τὰς ἐξαγορεύσεις πολλῶν γυναικῶν εἰς τὴν ζωὴν μου, ἔλεγε καθ' ἑαυτὸν ὁ πατὴρ Ἀμμοῦν. Ἀλλὰ τί ὁμολογοῦσιν αὐταί; Τὴν κακολογίαν, τὸ ψεῦδος, τὰς πρὸς τοὺς συζύγους των λογομαχίας, ἐνίοτε τὸν φθόνον, οὐδέποτε τὴν κλοπὴν... Αναφέρουσιν ὅτι ἔπιον ὕδωρ πρὸ τοῦ ἀντιδώρου, ὅτι συνωμίλησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι εἶχον τὰ συνήθια των, καὶ τὰ λοιπά...

Ἐγενήθη λοιπόν, τὸ ζήτημα: α) Πόθεν ἠντλησεν ὁ Παπαδιαμάντης τὸν ὄρον «συνήθια» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν καταμηνίων τῶν γυναικῶν; Καὶ β) Διατί ἐγένοντο ἀντικείμενα ἐξωμολογήσεως «τὰ συνήθια»;

*

Μεταξὺ τῶν «κατ' ἐρωταπόκρισιν» Δεκαοκτῶ Κανόνων τοῦ Ἁγίου Τιμοθέου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας (τέλη τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος), τῶν διὰ τοῦ Β' Κανόνος τῆς ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπικυρωθέντων, εἶναι καὶ οἱ τοιοῦτοι ζ' καὶ Ζ', ὀρίζοντες ὅτι, γυνὴ εὕρισκομένη εἰς «τὰ κατ' ἔθος τῶν γυναικείων», οὔτε νὰ βαπτισθῆ δύναται οὔτε νὰ μεταλάβῃ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων («Πηδάλιον», 2003, σελίς 669. — Βλ. καὶ αὐτόθι ἐρμηνείαν ἀμφοτέρων τῶν Κανόνων χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρον «τὰ συνήθη καὶ γυναικεῖα»).

Ἐκ τῶν Κανόνων, λοιπόν, ἔλκει

τὴν καταγωγὴν τῆς ἡ ἀνωτέρω ὀρολογίας τοῦ Παπαδιαμάντη, ἔχοντος οἰκειότητα πρὸς τὸ «Πηδάλιον» καὶ κατ' ἐπανάληψιν μνημονεύοντος αὐτὸ εἰς τὰ διηγήματά του (βλ. «Χῆρα Παπαδιά», τόμος Β', σ. 83 ἐπ. τῆς ἀνωτέρω κριτικῆς ἐκδόσεως, «Ὁ Ἀνάκατος», τόμος Δ', σ. 349 αὐτῆς ἐκδόσεως κ.τ.λ.)

*

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ζήτημα, ἐξ αὐτῆς τῆς φράσεως τοῦ κειμένου «ὅτι συνωμίλησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι εἶχαν τὰ συνήθια των, καὶ τὰ λοιπά», συνάγεται ὅτι αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ ἐξωμολογήθησαν ὡς ἁμαρτίαν, ὄχι ὅτι εἶχον τὰ συνήθια των, ὅπερ οὔτε ἁμαρτία εἶναι οὔτε ἀκαθαρσία, κατὰ τὸν Ἁγίον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (βλ. «Πηδάλιον» 2003, σελ. 547, σημ. 1), ἀλλ' ὅτι, ἔχουσαι τὰ συνήθια των, εἰσῆλθον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ δὴ ἐν αὐτῷ τῷ κυρίως Ναῶ, ἀντὶ τοῦ Νάρθηκος (βλ. Κανόνα Β' τοῦ Ἁγίου Διονυσίου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, γ' αἰών, εἰς «Πηδάλιον», 2003, σελ. 547). Σημειωτέον ὅτι σήμερον εὐλαβῆς συνήθεια τῶν ἐν καταμηνίοις γυναικῶν εἶναι καὶ τὸ νὰ μὴ ἀσπάζωνται τὰς Ἱεράς Εἰκόνας.

Εὐχαριστῶ διὰ τὴν φιλοξενίαν

Νικόλαος Ἰακ. Ἀμύγδαλος

Ν. Φάληρον

Σεπτέμβριος 2004

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

[Ἐπιστολή]*

Κύριε Νίκο, χαίρετε και καλὸ μή-
να και καλὸ χειμῶνα και καλὴ χρο-
νιά! Ἔλαβα στὴν Ἀθήνα τὸ γράμμα
ἐνὸς παλιοῦ μου μαθητῆ και σᾶς ἀντι-
γράφω τὸ ὑστερόγραφο του:

Ἀκούω πὺ λένε «ὁ Παπαδιαμάν-
της εἶναι ὁ ἅγιος τῶν γραμμάτων».
Σκέφτομαι ὅτι θὰ μπορούσε νὰ χαρα-
κτηριστῆ και «ὁ εὐαγγελιστὴς τῶν
γραμμάτων» καθὼς τὰ διηγήματά
του μοῦ φαίνονται σὰν παραβολές. Εἶ-
τε ἅγιος, εἶτε εὐαγγελιστὴς, εἶτε Πα-
τριάρχης ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔχει
ὁμοίό του, ἀπ' ὅσα ξέρω τουλάχιστον.
Πάντως ὅταν ἀκούω γιὰ Παπαδια-
μάντη ἐκεῖνο πὺ μοῦ ἔρχεται αὐ-

τομάτως στὸ μυαλὸ εἶναι ἐκείνη ἡ πα-
νέμορφη ζωγραφιά πὺ δείχνει τὸν Π.
καθισμένο μὲ ἓνα φόρεμα, ράσο ἴσως,
και σταυρωμένα τὰ χέρια, μὲ κλειστά
τὰ μάτια σὰν νὰ κοιμᾶται και μοῦ θυ-
μίζει —δὲν ξέρω πῶς μοῦ ἴρθε— ἐ-
κείνους τοὺς παππούληδες πὺ κάνουν
πῶς κοιμῶνται ἐνῶ γύρω τους τὰ
ἐγγονάκια τους παίζουν, σκανταλί-
ζουν, τοὺς πειράζουν τραβώντας τους
τὰ μούσια, τὰ ροῦχα και αὐτοὶ μὲ
κλειστά τὰ μάτια χαμογελοῦν.

Νὰ' στε πάντα καλά.

Χαιρετισμούς.

Δ.

ἐν Σύρω γ'

2 Σεπτεμβρίου 1994, Παρασκευή.

* Ἀποστολεὺς: Δημήτρης Φ. Βλαχοδήμος.

Φωτογραφικὴ ἀνυποκρισία

Στὸ ἐνθετο Ἑπτὰ Ἡμέρες τῆς
Κυριακάτικης Καθημερινῆς (22.2.
2004) δημοσιεύεται μιὰ φωτογραφία
τοῦ Γ. Βαφιαδάκη (σ. 9) πὺ ἀπεικο-
νίζει ἓνα γέροντα νὰ τραβᾶει ἀπὸ τὸ
σκοινί της μιὰ κατσικά. Ἡ λεζάντα
τῆς φωτογραφίας, γραμμὴν ἀσφαλῶς
ἀπὸ τὸν Κωστὴ Λιόντη, ἐπιμελητὴ
τοῦ τεύχους και πολὺ καλὸ γνῶστη
τῆς φωτογραφικῆς τέχνης, εἶναι ἡ
ἐξῆς:

Σκιάθος, 1928. Εἰκόνα ἀμόλυπτη,
διατηρεῖ ἀτόφια ὅλα τὰ παπαδιαμα-
νικά χαρακτηριστικά. Συστολή τοῦ
φωτογραφιζόμενου γέροντα ἴδια και ἀ-
παράλλακτη μὲ ἐκείνη τοῦ Ἀλέξ. Πα-
παδιαμάντη, ὅταν τὸ 1906 τὸν φωτο-
γράφιζε στὸν καφενὲ τῆς Δεξαμενῆς ὁ
Παῦλος Νιρβάνας. Ἀκόμη ἀνεξοικεί-
ωτος ὁ κόσμος τῆς ὑπαίθρου μὲ τὸν
φωτογραφικὸ φακό, τὸν ἀντιμετώπιζε
μὲ ἐπιφυλακτικότητα και συχνὰ μὲ

δέος. Ἀνίκανος ὁ φακὸς ν' ἀποδώσει τὰ λεπτά ὄρια συγγενῶν συναισθημάτων, μετατρέπει τὸ δέος σὲ ντροπαλότητα ἢ ἀντίστροφα. Φωτογραφία τοῦ Γ. Βαφιαδάκη ἀπὸ τὴν ἐκδρομὴ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ στὰ νησιά Σκιαθο-Σκόπελο-Σκύρο.

Ἡ λεζάντα τοῦ Κ. Λιόντη μοῦ ἔφερε στὸ νοῦ ὅσα γράφτηκαν ἀπὸ ἄλλο χέρι —δὲν πάει πάρα πολὺς καιρὸς— γιὰ τὴ φωτογραφία τοῦ Νιρβάνα: ὁ ἀνατρεπτικός, τάχα, σχολιαστὴς ἀποφαινόταν ὅτι ἡ πόζα τοῦ Παπαδιαμάντη ἦταν τὸ ἄκρο ἄωτο τῆς ὑποκρισίας, γιὰτὶ «ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἦτο σεμνός. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦτο

ἓνας στραπατσαρισμένος φτωχομπινές»¹.

Μήπως, λοιπόν, κύριε Λιόντη μου, σὰς διαφεύγει ὄχι μόνον ἡ ὑποκριτικὴ στάση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀλλὰ καὶ τοῦ γηραιοῦ συμπατριώτη του; Ὑποψιάζομαι ὅτι ἡ συστολὴ του εἶναι ἔπαρση πολὺ ὠραία κρυμμένη. Ἐπειδὴ ἡ φωτογραφία εἶναι τοῦ 1928, φαντάζομαι πὼς ὁ γέρος ἦταν πῶς ξεσοκλισμένος καὶ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Πρέπει νὰ προσέχουμε, δὲν εἶναι παίξε-γέλασε, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοοῦμε τοὺς ψυχοβυθοσκόπους.

N. Δ. T.

¹ Βλέπε καὶ τὰ «Δαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια» αὐτοῦ τοῦ τεύχους.

Θεοδόσης Νικολάου (1930-2004)

Ἡ νεκρολογία αὐτὴ εἶναι τρομερὰ καθυστερημένη καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἐπικαλεστώ ὡς ἐλαφρυντικὸ τὸ σημείωμα στὸ περιοδικὸ Ἀντί¹, δημοσιευμένο λίγες μέρες ἀργότερα ἀπὸ τὴν κοιμήσι τοῦ φιλολόγου, σπουδαίου διδασκάλου, δοκιμογράφου καὶ ποιητῆ Θεοδόση Νικολάου, τοῦ Κύπριου. Καθυστερημένη, ἀλλὰ δὲν γινόταν νὰ μὴ μνημονευθεῖ ἀπὸ τὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου πού μαθῆτευσε στὸν Κόντογλου καὶ ἀγάπησε ιδιαίτερα τὸν Παπαδιαμάντη, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Ἑλιστ.

Τυχερὸί οἱ Κύπριοι μαθητὲς του πού τὸν ἄκουσαν νὰ διδάσκει Παπαδιαμάντη. Εἶναι κρίμα πού δὲν ἔχουμε κάποιον γραπτὸ ἀποτύπωμα μιᾶς πα-

παδιαμαντικῆς διδασκαλίας του, φρόντισε ὥστόσο νὰ μᾶς ἀφήσει τὸ ἀποσταγμένο τεύχος Παπαδιαμάντης. Σύντομο σχεδιάγραμμα βίου καὶ θεωρίας τοῦ ἔργου του, Κύπρος αἰξά' (1961), ὅπου τὸ κείμενο δὲν ὑπερβαίνει τις 15 σελίδες. Ἀποσπῶ λίγες ἀράδες:

Κάμνοντας τούτη τὴν ὀδοιπορία σκέφτηκα στὴν ἀρχή, ν' ἀναφέρω μερικὰ διηγήματά του (σὰν τὸ Ὀνειρο στὸ Κύμα, Ὑπὸ τὴν Βασιλικὴν Δρῦν, τὴ Φόνισσα) μὰ ὕστερα προτίμησα νὰ μιλήσω γενικὰ καὶ νὰ ὑπογραμμίσω τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἔργου του, πού τὸν πολιτογραφοῦν στὸν πνευματικὸ μας χῶρο μὲ δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Ἀφοῦ καὶ τὰ θέματα τοῦ Παπαδιαμάντη (ἂν ἐξαίρεση κανένας τὴ Φόνισσα) δὲν εἶναι ἐξεζητημένες ἱστορίες.

Είναι αυτές που ακούμε, που ακούμε κάθε μέρα, γύρω από όλες τις έκδηλώσεις της ζωής, και που δεν ξαφνιάζουν με τη λύση τους.

“Όλες τούτες τις ιστορίες, τις αναμνήσεις του, μās τις διηγείται με εξαλλή χαρά μέσα από το μεγάλο του πόνο. Η χαρά του είναι εξαλλή γιατί τη γέννησε ο πόνος. Ο άνθρωπος με τη δίψα της κατάκτησης σκοτεινιάζει, γιατί γίνεται υπηρέτης του πάθους, και το πάθος ύφώνει τον εγωισμό. Είναι σκοτός, και ο Παπαδιαμάντης πορεύεται από το σκοτός στο φως.

Πάντοτε εύχομουν να είχα ακούσει να διδάσκουν Παπαδιαμάντη σε σχολική τάξη μερικοί άνθρωποι: ο Τάσος Λιγνάδης, ο Μενέλαος Παρλαμας,

ο Δημήτρης Πλάκας. Φυσικά, και ο Θεοδόσης Νικολάου. “Ολβίες τάξεις, νανουρισμένες από την μουσική του Παπαδιαμάντη, παιγμένη από αλληλές περιπαθείς. Λυπάμαι που δεν ξέρω τί είπαν και τί έγραψαν όσοι άκουσαν τον Θεοδόση της Λάρνακας να μιλάει για τον Άλέξανδρο της Σκιαθίου.

Είχε γράψει, για χρήση ιδιωτικής, ένα ποίημα για την έκδοση του Παπαδιαμάντη.

“Ο κύριος Σάκης, αφού έσπειρε το χωράφι που του δόθηκε, απέκαμε και αναπαύεται πια στα χέρια Κυρίου του Θεού του.

N. Δ. T.

Μοναχός Θεόκλητος Διονυσιάτης (1916-2006)

“Ο άγιορείτης γέροντας είχε μιάν άμφιθυμη σχέση με τον Παπαδιαμάντη. Είχε σοβαρά ένοχληθεί από την Άκολουθία που έγραψε για εκείνον ο Π. Β. Πάσχος και το βιβλίο του για τον Σκιαθίτη διηγηματογράφο ήταν έφαρμογή της παροικιακής φράσης «ό,τι δίνει με το ένα χέρι, το παίρνει με το άλλο».

Τόν σκανδάλιζε υπερβολικά η άπόφαση του Παπαδιαμάντη να μη μόνάσει στο Όρος. Θεωρούσε ότι έτσι, με την άρνηση αυτή του Παπαδιαμάντη, η Όρθοδοξία στερήθηκε ένα νεώτερο Πατέρα, με σπουδαία συγγράμματα. Άλλά οι Πατέρες είναι άτελευταγή παράταξη, χώρια οι νεώτεροι θεολόγοι. Η Έκκλησία όμως εύλογεί όλα τα χαρίσματα, γιατί όλα

καταβαίνουν άνωθεν. Στόν Παπαδιαμάντη δόθηκε το τάλαντο της άφήγησης, να μιλήσει δηλαδή με μιá γλώσσα που ήταν η γλώσσα του καιρού του: το διήγημα. Αυτή ήταν η κλήση του, και άπορώ που ο παππούλης παρέβλεπε ότι κανένας δεν μπορεί να παραιοεί ό,τι του δόθηκε.

“Ενας άλλος μοναχός, που ζει στο καμίνι των Έξαρχείων, μαρτυρεί ότι η άνάγνωση ενός παπαδιαμαντικού διηγήματος που επέβαλε σε κάποιον έντελώς άπεγνωσμένο άνθρωπο, έτομον να αυτοκτονήσει, είχε άμεσο θεραπευτικό άποτέλεσμα. Πώς ο μακαριστός Θεόκλητος άρνιόταν να δει ότι ο Παπαδιαμάντης δεν θέλγει άπλώς, αλλά παραμυθεί ούσιωδώς πολλούς από τους ταλαίπωρους της έποχής μας;

Ποιός εξακολουθεί από τὰ σχολικά βιβλία νὰ μιλάει στις ψυχές δεκτικῶν παιδιῶν γιὰ πράγματα πού ὄλο και λιγότερο ἀκούγονται στις σχολικὲς τάξεις; Δὲν ξέρω τί ποιότητας θὰ ἦταν οἱ θεολογικὲς συγγραφές τοῦ Παπαδιαμάντη, ἂν εἶχε ἐγκαταβιώσει στὸ Ὅρος, ὅμως θὰ ἦταν ἀποκλεισμένες ἀπὸ τὸ σχολεῖο και ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κοινοῦ. Καὶ πάντως δὲ θὰ εἶχαν τὴν κυκλοφορία τῆς Φόνισσας, πού σὲ σύντομο σχετικὰ χρονικὸ διάστημα ἀριθμεῖ δεκατρεῖς ἐκδόσεις ἀπὸ ἓναν και μόνο οἶκο.

Θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἀποστέρει τὰ διηγήματα και τοὺς διηγηματογράφους. Τί ἄλλο εἶναι τὸ *Λαυσαϊκόν* και τὸ *Νέον Μητερικόν* και τὰ συναξάρια; Καὶ πόσο διαφορετικὰ ὡς πρὸς τὴν οὐσία εἶναι τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη;

Τὸ βιβλίον τοῦ γέροντα Θεόκλητου Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης (Ἀστήρ, 1986) εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη ταλάντευση τοῦ συγγραφέα ἀνάμεσα στὴν ἐλξη και τὴν ἀπωση. Ἀμηχανεῖ ὁ ἀναγνώστης, ὅταν διαβάσει τὴ βεβαίωση «Ὁ Παπαδιαμάντης, βέβαια, δὲν ἦταν εἰδωλόατρης, ἀφοῦ ἦταν πιστὸς Κυρίου» ἀμέσως μετὰ ἀπὸ ἐτοῦτα: «... εἶχε τὴν τάση νὰ περιγράφη τις διάφορες μορφές φυσικοῦ κάλλους, χρησιμοποιοῦντας τρεῖς και τέσσαρες λέξεις γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο — φαινόμενο λεξιμαθείας, χωρὶς ὅμως τὴν ἀνάλογη ἀναγωγὴ στὸ δημιουργὸ τῆς φύσεως, πράγμα ἰσοῦμενο μὲ εἰδωλολατρεία.» (σ. 46, ἀραιογραφῶ ἐγώ).

Ἄναρωτιέται εὐλόγα ὁ ἀναγνώστης ἂν ὁ συγγραφέας ἔχει διαβάσει

και θυμᾶται καλὰ τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Δὲν ἔχει νόημα νὰ ἐπικαλεσθεῖ κανεὶς συγκεκριμένα χωρία, γιὰτι μιὰ τέτοια ἀπόπειρα ἀναίρεσης θὰ ὑποτιμοῦσε τὸν Παπαδιαμάντη (μαζί και τὴ νοημοσύνη τῶν ἀναγνωστῶν του).

Δὲν ἀποσιωπῶ ὅτι τὸ βιβλίον τελειώνει μὲ ἓνα ἐνδεκασέλιδο «Προσφώνημα στὸν παραδείσιο Ἀλέξανδρο», ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ συγγραφέας μοναχὸς χαρακτηρίζεται ἔτσι ἐκεῖνον πού ἐψάλλε τὰ τραγούδια τοῦ Θεοῦ, τί νόημα ἔχει ὁ λόγος «Δηλαδή ἡ πίστη του, ἡ τέχνη του και οἱ ψαλμωδίες του, τοῦ διεφύλαξαν μὲν τὴν χριστιανικότητά του, σὲ κάποιο μέτρο, μέσα στὴν ἀθηναϊκὴ σύγχυση, ὅμως δὲν τὸν ὑψωσαν σὲ ἐπίπεδα τελείας καθαρότητος και ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ζωῆς;» (σ. 44-45, ἡ ἀραιογράφηση δική μου).

Δυσκολεύομαι νὰ συνεχίσω. Μέσω τρίτων, πού ἐπισκέπτονταν τὸ Ὅσιον Ὅρος, ἔλαβα ἀπὸ τὸν γέροντα μηνύματα δυὸ ἢ τρεῖς φορές. Τὴ μιὰ μοῦ διαμηνύθηκε ὅτι ἔχω ἄδικο, τὴν ἄλλη ἄκουσα ἐνθαρρυντικὲς λέξεις. Ὅσιως ὑπάρχει και κάποια ἐπιστολή, δὲν καλοθυμᾶμαι. Θυμοῦμαι πάντως ὅτι μὲ ἓνα ἄρθρο του σὲ ἐκκλησιαστικὸ περιοδικὸ ἔδειχνε ἰδιαίτερα θυμωμένος μὲ τις ἀπόψεις τοῦ κ. Γκὺ Σωνιέ. Στὸ τέλος ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη ν' ἀπαντήσουν στὸν Γάλλο συγγραφέα. Τελικὰ ὁ παππούλης εἶχε μεγάλη ἀδυναμία στὸ γέροντα τῆς Σκιαθίου, ἀλλὰ τὸν σκανδάλιζαν ἡ ἰνοφλυγία του και τὰ ἐρωτικά του διηγήματα.

N. Δ. T.

Δημ. Σ. Λουκάτος (1908-2003)

Και αυτό το νεκρολογικό σημείωμα είναι άδικαιολόγητα καθυστερημένο, μολονότι ο Δημ. Σ. Λουκάτος και τὸν Παπαδιαμάντη ἀγαποῦσε και τὸν συντάκτη τοῦ σημειώματος βοήθησε πολὺ και ποικιλοτρόπως.

Δυστυχῶς δὲν μοῦ εἶναι εὐκολο τώρα νὰ συμβουλευτῶ τὴ βιβλιογραφία τῶν δημοσιευμάτων τοῦ ἀείμνηστου λαογράφου, γιὰ ν' ἀπαριθμῆσω ἐδῶ τὰ παπαδιαμαντολογικά του κείμενα. Πάντως στὸ πρῶτο σημαντικό ἀφιέρωμα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, στὸ τεῦχος Χριστουγέννων τοῦ 1941 τῆς Νέας Ἑστίας, ὑπάρχει τὸ σχετικά σύντομο μελέτημά του «Τὸ λαογραφικὸ στοιχεῖο στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη» (σσ. 60-64). Ἀπὸ τὸ μελέτημά του ἀποσπῶ τίς δύο τελευταῖες παραγράφους:

“Ὅσο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ [λαογραφικὸ] ὕλικό ποῦ βρίσκουμε στὸ ἔργο του εἶναι, καθὼς εἶπαμε, ἀφθονο καὶ σημαντικό. Μποροῦμε, μαζεύοντας ἕνα πρὸς ἕνα ὅσα στοιχεῖα μᾶς δίνει, νὰ καταρτίσουμε μιὰ πλούσια κι' ἐνδιαφέρουσα συλλογὴ ἀπὸ τὴ Σκιαθίτικη λαογραφία. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὅσων γράφει, δὲν πρέπει νάχουμε καμμιὰ ἐπιφύλαξη. Μᾶς ἡσυχάζει ὁ ἴδιος: «Οὐδαμοῦ σχεδὸν θὰ εὔρητε ὅτι ἐπεζήτησα βεβιασμένην θέσιν ἢ πλοκήν, ὅπως γαλβανίσω τὴν περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου».

Κι' εἶναι τόσο πλούσια ἡ πείρα του, τόσο δυνατὴ ἡ πίστη του στὴν παράδοση, τόσο φυσικὴ κι' ἀβίαστη ἡ ἀφήγησή του, ποῦ γίνεται ὁ ἴδιος μέσα

στὸ ἔργο του τύπος λαϊκός, ἀστείρευτη πηγὴ, ἢ καταλλιλότερη μεσ' τὸ νησί του, γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τίς πληροφορίες ποῦ θὰ θέλαμε.

Στὸ ἴδιο μελέτημα ἀναφέρεται ὡς τακτικὸς ἐταῖρος τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας ὁ παπα-Γεώργης Ρήγγας, γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅταν πιὰ ἔχει ἐκδοθεῖ ὁ τετράτομος Σκιαθὸς λαϊκὸς πολιτισμὸς, ἔργο ἀνεκτίμητο καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου, ὁ Δημ. Σ. Λουκάτος θὰ γράφει τὸ ἄρθρο «Ὁ “αἰδεσιμώτατος Οἰκονόμος” Γεώργιος Ρήγγας καὶ ὁ γενικότερος ρόλος τοῦ Κλήρου στὴ Λαογραφία» (περ. Σκιαθός, τχ. 18, Ἰούλης-Αὐγουστος-Σεπτέμβρης 1980), ὅπου καὶ τονίζει τὴν ἀνάγκη ἐνὸς συγκεντρωτικοῦ Εὐρετηρίου τοῦ ἔργου. Στὴ Σκιαθὸ πάλι (τχ. 14, Ἰούλης-Αὐγουστος-Σεπτέμβρης 1979), δημοσιεύεται μιὰ ἐπιστολὴ του, μὲ τὴν ὁποία ἐπαινεῖται τὸ περιοδικὸ γιὰ τεῦχος ποῦ ἀφιέρωσε στὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη. Ὁ πάντοτε θερμὸς Δημ. Σ. Λουκάτος —συχνὰ τὰ γραφτά του ἔχουν τὴν ἀφελότητα τοῦ Μωραϊτίδη— εὐχεται νὰ γνωρίζαν οἱ ξένοι τουρίστες τὴ Σκιαθὸ ὡς «L' île de deux romanciers Egéens».

Καὶ τὰ τρία σκιαθίτικα ὀνόματα ποῦ ἤδη ἀνέφερα, ἐμφανίζονται καὶ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικά ἔργα τοῦ Λουκάτου, ἐννοῶ τὴν Εἰσαγωγὴ στὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφία: ὁ Μωραϊτίδης μνημονεύεται μιὰ φορὰ καὶ συναριθμεῖται στοὺς «“κλασσικούς” τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, ὁ Παπαδια-

μάντης πέντε (υπογραμμίζω τὴν ἐπισημάνση: «σὲ σημεῖο πού κι ὁ σεμνότατος Παπαδιαμάντης διανθίζει τὰ σχεδὸν θρησκευτικὰ διηγήματά του μὲ εὐφύεστατα ἐκκλησιαστικὰ εὐτράπελα»), ἐνῶ ὁ Γεώργιος Ρήγας, ἀναγκαίως, μὲ εἰκοσιτρεῖς.

Ὁ συντάκτης αὐτοῦ τοῦ σημειώματος συχνὰ προσέφευγε στὸν αἰμνηστο Λουκάτο γιὰ νὰ τοῦ λυθοῦν ἀπορίες τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λεξιλογίου. Ἐκεῖνος, προχωρημένος πιά στὰ χρόνια, ἀπαντοῦσε μὲ τὴ γνωστὴ του προσήνεια. Ἐλπίζω πὼς κάποτε θὰ

δοῦν τὸ φῶς ἀπὸ τὶς σελίδες τῶν Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων ὀρισμένες ἐπιστολές του.

Τὸν Δημήτριο Σ. Λουκάτο, πὺ καθυστερημένα διαβάζω αὐτὸ τὸν καιρὸ τὸ βιβλίο του γιὰ τὶς λατρευτικές συνήθειες στὴν πατρίδα του Κεφαλονιά, δὲν τὸν εἶχα συναντήσει ποτέ μου, ἀλλὰ τοῦ ἔγραφα μὲ τὴν ἀνεση πὺ γράφει κανεὶς σὲ ἀπολύτως οἰκεῖο πρόσωπο. Ἄδύνατο νὰ τὸν φανταστῶ νὰ κρατᾶει πόζα ἀπέναντι σὲ ὅποιον-δήποτε ἄνθρωπο.

N. Δ. T.

Κειτουκειτιστικά σὲ γραφή à la manière...

Ἄγαπητέ καὶ εὐγενικὲ κύριε Εὐγένιε, διάβασα στὸ βιβλίο σας *Ἱστορίες πὺ ἄρσαν σὲ μερικοὺς ἀνθρώπους πὺ ξέρω τὴ «Θερινὴ καταιγίδα»*, γραμμμένη μὲ ὕφος πὺ μιμνῆται τὸ παπαδιαμαντικὸ, καὶ σᾶς θαύμασα πὺ βγάλατε τριάντα σελίδες ἀλαχάνιαστος — ἐγὼ στὴν τρίτη ἀρχίζω νὰ ξεφυσᾶω σὰ γύφτικο μουχάνι. Βιάζομαι νὰ προσθέσω πὺς πολὺ εὐχαριστήθηκα παρατηρώντας ὅτι γράφετε ὀρθὰ τὸ εὐαγγελικὸ *Νῦν ἀπολύεις*, τὸ ὁποῖο δόκιμοι φιλόλογοι καὶ ἐγκρατεῖς θεολόγοι, κατὰ συγγνωστὴν πάντως παραδρομὴν, ἀνορθογραφοῦν εὐκτικῶς. Σὲ καιροὺς σακάτικους, ὅπου ἡ Γραμματικὴ θυροδέρνει ἔρημη καὶ σκοτεινὴ, δὲν εἶναι λίγο αὐτό, δὲν εἶναι. Κι ἀκόμη, λέω πὺς διπλὸς καὶ τριπλὸς ἔπαινος σᾶς πρέπει πὺ μοιρολογήσατε, τὸ κατὰ δύναμιν, τὸν πνιγμὸ τοῦ βωβοῦ Νάσου ἐν θερινῷ κύματι θαλάσσης.

Προτοῦ διεξέλθω τὸ διηγημά σας,

παρατήρησα ὅτι ἐκτεινόταν σὲ δύο σχεδὸν τυπογραφικὰ καὶ σκέφτηκα πὺς μὲ πεντέξι παρόμοια καὶ ἰσομήκη ἀφηγήματα γινόταν ἕνας καλὸς δευτερος τόμος *Μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη*. Ὅταν ὅμως, μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι, ἀπόσωσα τὴν ἀνάγνωση, βεβαιώθηκα ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲ θὰ δυσκολευόταν νὰ συχωρέσει τὴν πρωτόκλητη *καταιγίδα* τοῦ τίτλου, ἀλλὰ θὰ σκυθρωπάζε μὲ τὶς αὐξήσεις καὶ τὶς καταλήξεις τῶν λεγομένων ἱστορικῶν χρόνων τῶν ρημάτων, τὴν κλίση καὶ τὴ χρῆση ἐνίων ἀντωνυμιῶν καὶ τὴ μορφή ἀρκετῶν ὀνομάτων.

Ἵπερκαθαρίζετε δηλαδή, φίλτατε, μὲ τοὺς παρατατικούς ἡναβον καὶ διησκέδαζον ἢ μὲ τὸν ἀόριστο κατήπιεν. Παραδέχομαι ὅτι εἶναι εὐχερὲς νὰ θηρεύσει κανεὶς, καὶ μάλιστα σὲ λιγότερες ἀπὸ τριάντα σελίδες, ἀρκετοὺς παπαδιαμαντικούς παρατατικούς πὺ παραβαίνουν τοὺς κανόνες τῆς ἀττι-

κῆς γραμματικῆς: ἐπροσπάθει, ἤναψαν, ἀπήλαυσε κλπ.

«Λοιπὸν» θὰ μὲ ρωτήσεις —και συγχώρεσέ μου τὸν ἐνικό ἀπὸ ἐδῶ και πέρα—, «μὲ ποιὸ μέτρο μὲ κρίνεις, ὅταν γιὰ παρόμοια πλημμελήματα ἀθωώνεις ἐκεῖνον, πού, ἐπιτέλους, μαζί μὲ τὰ σκιαθίτικα τῆς μάνας του, βύζαζε στὸ ἀναλόγιο και τ' ἀρχαῖα;»

Τυπικά τὸ δίκαιο εἶναι μὲ τὸ μέρος σου. Θὰ μπορούσες μάλιστα νὰ ἐγκαυχηθεῖς πὼς ἀφοῦ και ὁ Παπαδιαμάντης βρίσκεται στὸ ἴδιο τσουβάλι, καθόλου δὲ σὲ κόφτει γιὰ τις ἀνάττικες αὐξήσεις σου. Ὡστόσο ἐγὼ θὰ ἐπιμένω πὼς ἄλλα τὰ μάτια τοῦ ἤναπτον και τοῦ ἀπήλαυσε κι ἄλλα τοῦ ἤναβον και τοῦ διησκέδαζον — και μὴ μοῦ ζητᾶς ἀπόδειξη, δὲν τὴ χρειάζεταιαι τὸ αὐτί.

Φοβᾶμαι τώρα ὅτι θὰ μὲ πεις ζαβολιάρη, ἂν ἰσχυριστῶ πὼς ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἀπόφευγε νὰ γράψει «ἠλώνιζε τὰ πέριξ» (σ. 49), μολονότι ἡ αὐξηση εἶναι ἀψογη. Ἦθελε, βλέπεις, ν' ἀκούγονται τὰ γραφτά του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἐνῶ θὰ ἔγραφε δίχως τύψεις ἀλώνιζε, θὰ φρόντιζε κιόλας νὰ μὴ ἠρήσει τρεῖς φορές ἡ παρατατική —και παρατεταμένη— κατάληξη -οῦσε στὴ φράση «πλὴν ἡ θάλασσα δὲν συνηγοροῦσε, διότι τὸ ἕνα μὲν κύμα ἐβοηθοῦσε κινούμενον πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ δὲ ἕτερον κωλυσιεργοῦσε ὀπισθοχωροῦν» (σ. 66).

Ἄμεμπτη ἡ ἀναφορική ἀντωνυμία στὸ «οἱ ὅποιοι, ἐγειρόμενοι ἐκ τῶν τάφων» (σ. 41) και γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀπορῶ πὼς, ζήλω αὐστηροτέρου ἀρχαΐσμου, ἀφήνεις τὸν ἴσιο δρόμο και ξεστρατίζεις πρὸς τὸ οἶος! Τί ξαφνικός

και ξεκάμπανος ἔρωτας και τοῦτος! Ἐξίσταμαι διαβάζοντας «διὰ τὰς μητέρας, οἶων τὰ τέκνα ἦσαν ἀσθενῆ» (σ. 57), «ἐκράτει μὲγάλον φανόν, οἶον ἐσκόπευε νὰ μεταχειρισθῆ» (σ. 58), «προσεπάθει ν' ἀπευθυνθῆ εἰς πᾶν ζωντανόν οἶον ἤθελεν ἰδῆ» (59-60), «εἰς σπήλαιον, οἶον (...) ἐφάνταζεν» (σ. 62), «λεπτοφυοῦς παιδίου, οἶον ἠρπάγη κυριολεκτικῶς» (σ. 67). Ὅχι, καλὲ Εὐγένιε, τὸ οἶος εἶναι δηλωτικὸ ποιότητας και δὲν κολλάει ἐδῶ.

Ἐξίσου ἀδικαιολόγητη —ἡ κουφή— εἶναι ἡ ἐξομαλισμένη κλίση τῆς ἀντωνυμίας αὐτῆ. Ἐννοῶ τὴ γενική «τῆς ἀναπηρώσεως αὐτῆς» (σ. 46) και τὴν αἰτιατική «τὴν γλώσσαν αὐτῆν» (σ. 56). Οὐχ οὕτως, ὦ τᾶν, ὁ Παπαδιαμάντης, οὐχ οὕτως!

Εἶμαι πρόθυμος νὰ σοῦ ἀναγνωρίσω πλῆθος ἐλαφρυντικῶν, ὄχι συγκαταβατικῶς ἀλλὰ συμπαθῶς, τὰ ὁποῖα, φεῦ! κανένα δικαίωμα δὲν ἔχω νὰ ἐπικαλεσθῶ γιὰ δεινότερα δικά μου ὀλισθήματα. Πῶς νὰ βάλω πρῶτος τὸν λίθον, ὅταν διαρκῶς μὲ καταδιώκει τὸ ἀποφώλιον τέρας μου «λῆμη ὀφθαλμῶν» (ἀντὶ «λῆμη») ἢ ὅταν σὲ δικά μου κείμενα βρίσκονται ὁ ἀόριστος διἔνυσε και ἡ φρικαλέα γενική Σειρηνῶν —κι ἂς μὴν ἔγραψε τὸ δικό μου χέρι τὰ δυὸ τελευταῖα; Κανένας δὲν ὑπῆρξε γλωσσικά ἀναμάρτητος και ποιὸς θὰ βρεθῆ νὰ δικάσει —Ἄ Καρυωτάκη!— στὸ τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἕναν τριανταεπενιάχρονο ποῦ φιλοτιμήθηκε νὰ μιμηθῆ τὸν Παπαδιαμάντη;

Κανένας. Μόνον νὰ μοῦ ἐπιτρέψειε μιὰ συμβουλή, ἀφοῦ και παθὸς εἶμαι και μιὰ ὀλόκληρη γενιά μᾶς χωρίζει:

φρόνιμο είναι να ἐμπιστεύεσαι τέτοια μιμήματα σὲ φιλικὰ καὶ γραμματικότερα μάτια. Θὰ σὲ γλιτώσουν ἀπὸ τὸ μπέρδεμα τῶν κλίσεων, ὅπως, π.χ. «τὰ πιτύα» (σ. 51), «εἰς διαφόρους τετραπόδες ἀκροατάς» (σ. 60), «μὲ ἀκάνθΟΥς» (σ. 63), «τὰς ἀρχαίας ποώδεις πτέρας» (σ. 63), καὶ θὰ προλάβουν ὀρθογραφικὰ σφάλματα τοῦ εἶδους «ψυχίων» (σ. 52), «τεχνιέντως» (σ. 57), «ὑποκόφως» (σ. 60), «φλύος» (σ. 64), «ὀρύεται» (σ. 85), «τῷ παραμικρῷ» (σ. 67).

Γράφεις: «θανῶν μαρτυρικῶς, τὰ ὁστὰ του ἀπεδείχθησαν θαυματουργά» (σ. 43). Τυπικὸ παράδειγμα ἀπολυτῆς ὀνομαστικῆς, πλὴν ὁ Παπαδιαμάντης θὰ τὴν ὑπέμενε. Εἶχε περισσότερος ἀπὸ ἓνα λόγους νὰ τὴν ἀφήσει ἄθικτη. Ὁ πρῶτος ἦταν πῶς εὐλαβεῖτο τὴ μνήμη τῶν τελευτησάντων μαρτυρικῶς. Ἄρκει αὐτός.

Νοέμβριος 2000

Ν. Δ. Τ.

Τὸ Δελτίο Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 2007 ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ τετρασελίδου Δελτίου Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, ποὺ καταγράφει τὴν κίνησή της κατὰ τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 2007. Θὰ ἐκδίδεται δύο φορές τὸ χρόνο —τέλη Ἰουνίου καὶ τέλη Δεκεμβρίου— καὶ ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἐκδοσὴ του θὰ εἶναι τακτικὴ.

Τὸ Δελτίο, ποὺ συντάσσεται μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Δ. Σ. καὶ τυπώνεται ἀπὸ τὸν «Δόμο» σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων, διανέμεται στὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας. Ἐντούτοις, ὅσοι προμηθεύονται ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ «Δόμου», ὅπου ἐδρεύει καὶ ἡ Ε.Π.Σ., τὰ Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια, ἃς ζητοῦν καὶ τὸ Δελτίο.

Ἡ προέλευση τῶν παλαιῶν κειμένων

Τὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ τεύχους «Κς' Ὀκτωβρίου. Τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου», «Χενδερούς», «Τὰ παρατράγωδα» καὶ «Σχόλιο στὸν "Ἐρωτα στὰ χιόνια"» προέρχονται

ἀπὸ τὴ συλλογὴ μικροταινιῶν τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Τὰ δύο κείμενα τοῦ Κονδυλάκη τὰ ἔθεσε ὑπόψη τῶν Π.Τ. ὁ κ. Γιώργος Χ. Θεοχάρης. Ω.

ΠΛΟΗΓΟΣ

Τὰ πράγματα στή θέση τους

Ἡ ἀναδημοσίευση στὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια τοῦ διδακτικοῦ δοκιμίου πού ἔγραψε ὁ μακαρίτης Γιώργος Θέμελης γιά τὸ διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε ἀπὸ ἔλλειψη ὕλης ἀποφασίστηκε. Διατυπώθηκε ἡ παράδοξη γνώμη ὅτι ἡ συχνή, σὲ παλαιότερα χρόνια, διδασκαλία αὐτοῦ τοῦ διηγήματος στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἔβλα-

ψε τὴ φήμη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀφοῦ πρόκειται γιά κείμενο ὅπου ὁ διηγηματογράφος ἀποτυγχάνει μὲ πάταγο. Ὁ Γιώργος Θέμελης, ποιητὴς καὶ δοκιμογράφος καί, ἐπιπλέον, καθηγητὴς φιλόλογος στὸ Πειραματικὸ Γυμνάσιο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, δείχνει πῶς στὸ διήγημα τὰ πράγματα βρίσκονται στὴ θέση τους.

Ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ

Ἄν ὁ ἀναγνώστης θέλει ν' ἀπολαύσει πλήρως τὸ διήγημα τοῦ Δημ. Φ. Βλαχοδήμου, θὰ χρειαστεῖ νὰ διαβάσει προηγουμένως τὸ κάπως ξεχασμένο ἀλλὰ ἔξοχο παπαδιαμαντικὸ «Ἀπόλαυσις στὴ γειτονιά».

Ἀπόπειρες νὰ γραφοῦν διηγήματα «μὲ τὸν τρόπο» — δηλαδή μὲ τὸ ὄψος — τοῦ Παπαδιαμάντη ἔγιναν

πάμπολλες. Ὁ Βλαχοδήμος μαθητεύει ἀλλιῶς στὸν Παπαδιαμάντη καὶ ὁ καρπὸς τῆς μαθητείας του μᾶς δίνεται ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, ὅπως θὰ τὸ ἤθελε καὶ ὁ Πεντζίκης. Ἡ «Ἀπόλαυση στὴν Ἐθνικὴ ὁδὸ» φανερώνει ἕναν ἄλλο δρόμο στοὺς ἐραστὲς τῆς παπαδιαμαντικῆς γραφῆς.

Οὐσιώδη ἀποσπάσματα

Τα ἐντὸς πλαισίου ἀποσπάσματα, πού ὑπάρχουν σὲ κάποιες σελίδες αὐτοῦ τοῦ τεύχους, δὲν εἶναι ἀπόρροια

τοῦ horror vacui. Συνδέονται ὀργανικὰ μὲ τὸ κείμενο πού συνοδεύουν καὶ τὸ διαφωτίζουν οὐσιωδῶς.

Ν. Δ. Τ.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΣ

Ρεμβασμός Δεκαπενταυγούστου

Ἐκάθητο μόνος, ὀλομόναχος, [...] ἐκάπνιζε τὸ τσιμπούκι του, κ' ἐρρέμβαζεν. Ὁ καπνὸς ἀπὸ τὸν λουῶν ἀνέθρωσκε καὶ ἀνέβαινεν εἰς κυανοῦς κύκλους εἰς τὸ κενόν, καὶ οἱ λογισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐφαίνοντο νὰ παρακολουθοῦν τοὺς κύκλους τοῦ καπνοῦ, καὶ νὰ χάνωνται μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ἀχανές, τὸ ἄπειρον. Τί ἐσκέπτετο;

Ἐσκέπτετο, βεβαίως, πῶς τὸν Αὐγουστο, κατὰ τὸν Eco, δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις, ἀλλὰ —εὐτυχῶς— ὑπάρχει πάντα Eco in lontanò (μιὰ ἡχὴ ἀπὸ μακριά), πού θροῖζει στὸ βιολί τοῦ Valdi.

Θὰ ἤθελε νὰ ἐπιστρέψει συμβολικὰ στὴ μουσικὴ αὐτὴ, πόσο μᾶλλον πού ἡ ραστώνη εἶναι ἕνας ἰδανικὸς καμβὰς πάνω στὸν ὁποῖο πλέκονται ἐξαισία οἱ μελωδίες πού ἀγαπᾶ.

Ὅμως, δὲν εἶναι τυχαῖο —κι αὐτὸ τὸ γνωρίζει καλά— πῶς τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τοῦ Αὐγούστου εἶναι ἡ εἰς βάθος ἀποτοξίνωση ἀπὸ τοὺς θορύβους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἡδονικὴ φρενίτιδα τῶν οικείων ἤχων. Ἀπόψε, λοιπόν, καθὼς κάθετα ἀνάμεσα εἰς συντρίμματα καὶ ἐρείπια, λείψανα παλαιᾶς κατοικίας ἀνθρώπων ἐν μέσῳ ἀγριοσυκῶν, μορεῶν μὲ ἐρυθροὺς καρπούς, εἰς ἔρημον τόπον, ἀπόκημον ἀκτὴν πρὸς μίαν παραλίαν βορειοδυ-

τικὴν τῆς νήσου, ὅπου τὴν νύκτα ἐπόμενον ἦτο νὰ βγαίνουν καὶ πολλὰ φαντάσματα, εἰδῶλα ψυχῶν κουρασμένων, σκιαὶ ἐπιστρέφουσαι, καθὼς λέγουν, ἀπὸ τὸν ἀσφοδελὸν λεμῶνα, ἀλλάζει τις συνήθειές του.

Ἐγκαταλείπει ἐνσυνειδήτως τις μουσικὲς πού τοὺς ὑπόλοιπους ἔντεκα μῆνες τὸν συντροφεύουν καὶ τὸν παρηγοροῦν, καὶ ὀδηγεῖται ἐκὼν ἄκων σὲ μιὰ διαίτα τῶν αὐτιῶν ἀπὸ νότες ἐλαχίστων θερμίδων, ὅπως π.χ. σ' ἕνα κοντσέρτο γιὰ γλᾶρο συνοδεία κυμάτων, μιὰ συμφωνία κούκου καὶ ἀηδονιοῦ, ἕνα νυχτερινὸ κουκουβάγιας, ἕνα σόλο τζιτζικά, ἕνα συμφωνικὸ ποίημα ἀνέμου στὰ πεῦκα, ἕνα χορωδιακὸ μὲ μακρινές φωνές παιδιῶν στὸ δειλινό, τὸ ὀγκάνισμα τοῦ γάιδαρου πλάι στὴ φραγκοσυκιὰ μὲ τὸ κρεσέντο τοῦ ἡλίου.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀκρόαση καὶ πολλὲς ἄλλες ὁμόηχες, ἐπικαλεῖται, μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸν Γλυκασμὸν τῶν Ἀγγέλων, τῶν θλιβομένων τὴν χαρὰν, ψιθυρίζοντας ἀντιλαβοῦ μου καὶ ρῦσαι τῶν αἰωνίων βασάνων.

Γιάννης Εὐσταθιάδης

(Τὸ Δεύτερο Βιβλίον μὲ τις Ἀντιστίξεις, Λέσχη 2006, σ. 18)

Ένα σκάνδαλο: ἡ ἀγάπη

Ἀπὸ καιρὸ μὲ τριβελίζει ἓνα θέμα· νὰ τὸ πῶ, νὰ τὸ γράψω. Τὸ πλαγιοκοπῶ, τὸ μισολέω, τὸ ψιθυρίζω ἐδῶ κι ἐκεῖ. Ἄλλὰ δὲν τὸ θέτω εὐθέως. Ἀπὸ ντροπή, ἀπὸ φόβο, ἢ ἐπειδὴ μᾶς υπερβαίνει ὄλους, καὶ τὸν γράφοντα καὶ τοὺς ἀναγνῶστες.

Ἡ ἀγάπη.

Τίς ἡμέρες τοῦ Πάσχα στὸ νησι διάβασα δύο βιβλία, παράταιρα· καὶ τὰ δύο μὲ ὤθησαν νὰ ξεπεράσω τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ νὰ ἀκραγγίξω τὸ θέμα. Ἦταν ὁ πολυφιλητος Βαρδιάνος στὰ Σπάρκα, τοῦ νησιώτη Παπαδιαμάντη καὶ ἡ Ρευστὴ Ἀγάπη τοῦ Ζίγκμουτ Μπάουμαν. Καὶ τὰ δύο μιλοῦν γιὰ τὴν ἀγάπη, ρητὰ ὁ Πολωνός, ὑπόρητα ὁ Σκιαθίτης. Μιλοῦν γιὰ τὸ μέγα σκάνδαλο, γιὰ τὸ μυστήριο, γιὰ τὴν ἰδρυτικὴ συνθήκη τῆς ἀνθρωπινότητας. Ἀκούγοντας τίς φωνές τους, ἀναθάρρησα. Καὶ ἰδοῦ, παραθέτω, μοιράζομαι ἤγους, εἰκόνες καὶ στοχασμοὺς.

Ἀκούω τίς κλῆρες, τοὺς ἀγιοίπαιδες νὰ μνηοῦν στὴ θεια-Σκεύω τὴ Σαβουρόκοφα ὅτι ὁ γιός της στέκει ἄρρωστος στὴν καραντίνα. Βλέπω τὴ Σκεύω νὰ προσεύχεται μὲς στὴ νύχτα, στὸ νησι τοῦ πόνου, πάνω στοὺς τάφους τῆς μητρὸς καὶ τοῦ βρέφους ποὺ τοὺς ἐφθειρεν ὁ λοιμός. Ἀκούω τοὺς διαλόγους τοῦ ἱατροῦ Βούντ (ντάς ιστ λέμπεν!) καὶ τῆς Σκεύως μὲ τὸν μοναχὸ Νικόδημο· τοὺς μονολόγους τοῦ ἐρημίτη: Ἡ Μπαμπὴ μοῦ δείχνει τὸ δρόμο... Ἀκοῦμε τοὺς γλυκεῖς θρήνους τῆς γκαίντας τοῦ Ἀγκόρτσα, νὰ θεραπεύουν τὰ πνεύματα τῶν κεκοιμημένων· ἀκολουθοῦμε τὴ

Σκεύω στὶς εὐχές της ὑπὲρ τῶν τυραννισμένων.

Ὅλη ἡ ἀφήγησις, ἡ οἶνει ἡθογραφικὴ, μιλάει γιὰ τὴ δύσκολη προσφορὰ τῆς ἀγάπης, γιὰ τὴ συνύπαρξη μαρῶν καὶ νοικοκυραίων, γιὰ τὸ λαὸ καὶ τὸ γκουβέρνο, γιὰ τὴ ζωὴ ποὺ ἀναδεικνύει δυσχέρειες καὶ πάθη, καὶ τὴ ζωὴ ποὺ οἰκονομεῖ ἐντέλει τίς κακίες καὶ σκεπάζει καὶ παρηγορεῖ. Ὅλοι κάτι δίνουν. Καὶ στὸ τέλος, μὲ ἀπώλειες καὶ μὲ ἀπουσίες, τὸ μόλυσμα σκορπίζει, τὰ καράβια καθαρισθέντα ἀποπλέουν, καὶ οἱ ἐρημίτες γυρνοῦν στὴν προσφιλή τους ἐρημία. Σὰν ἀεράκι ἡ ζωὴ.

Ὁ Πολωνός, τώρα. Θυμᾶται μιὰ παλιὰ ἱστορία: «Ὅταν ὁ σοφὸς ἐρμηνευτὴς τοῦ Ταλμουδ Ραββὶ Χιλέλ προκλήθηκε ἀπὸ ἓναν ὑποψήφιο προσήλυτο νὰ ἐξηγήσει τὴ διδασκαλία τοῦ Θεοῦ στὸ διάστημα ποὺ ὁ προκαλῶν θὰ μπορούσε νὰ στέκεται στὸ ἓνα του πόδι, ἔδωσε ὡς μόνη πλὴν ὀλοκληρωμένη ἀπάντησις, ἀπάντησις ποὺ συνοψίζει τὸ σύνολο τῶν θείων ἐντολῶν, τὴν πρότασις “ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν”».

Σχολιάζει ὁ Μπάουμαν: «Ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς τέτοιας ἐντολῆς συνιστᾶ ἄλμα πίστεως: ἄλμα ἀποφασιστικό, διὰ τοῦ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος (...) μετατρέπεται στὸ “ἀφύσικο” ὄν ποὺ εἶναι κάθε ἄνθρωπος — σὲ ἀντίθεσις μὲ τὰ ζῶα (καὶ μὲ τοὺς ἀγγέλους ἀκόμη, ὅπως παρατήρησε ὁ Ἀριστοτέλης)».

Συμπεραίνει: «Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ κανόνα νὰ ἀγαπᾶς τὸν πλησίον σου εἶναι ἡ γενέθλια πράξις τῆς ἀνθρωπότητας».

Πόσο αποδεχόμαστε σήμερα τὸν «ἀφύσικο» κανόνα τῆς ἀγάπης; Ποιὸς τολμᾷ νὰ μιλήσει δημοσίως γιὰ τὴν ἀγάπη ἂν δὲν εἶναι ἐπαγγελματίας ἱεροκέρυκας ἢ γκουρού; Οὔτε στίς μικρὲς ὥρες τοῦ μεθυσιοῦ... Μόνο στὸ ντιβάνι τοῦ ψυχοθεραπευτῆ, σὰν φτάσουμε ραγισμένοι, μουσκεύουμε μὲ δάκρυα τὸν ἀπολεσθέντα κῆπο καὶ ἰκετεύουμε ἢ ἀγάπη νὰ μᾶς τυλίξει ξανά: ὅπως μουσκεύουν οἱ ἐξομολογούμενοι καὶ οἱ ἀσκητές: σὰν τὸν Πασκᾶλ καὶ τὸν Αὐγουστίνου.

Ἀγάπη σημαίνει δόσιμο, δέσμευση, ἐξάρτηση: ἠθικὴ εὐθύνη. Πόσο ντεμοντέ καὶ ἀφελῆ ἀκούγονται... Ὁ Μπάουμαν σταχυολογεῖ ἀκούραστα ἀπὸ τὴν τρέχουσα κληρονομιά, ἀπὸ συγγραφεῖς τῶν νεότερων χρόνων, γιὰ νὰ ξαναπεῖ τὰ μεγάλα αὐτονόητα τῶν μυστικῶν. Παραθέτει τὸν Κάντ, τὸν Λέσινγκ, τὸν Φρόιντ, τὸν Λεβινᾶς, τὸν Χάιντεγκερ, τὴν Ἀρέντ, τὸν Γκάνταμερ: ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἀλιεύει: ἢ

ἀμοιβαία κατανόηση παρακινεῖται ἀπὸ τὴ «συγχώνευση ὁριζόντων». Ἡ συγχώνευση εἶναι ἀδιανόητη χωρὶς κοινὸ χῶρο, προσθέτει: κι ἐμεῖς τὸν βλέπουμε νὰ συνανατᾶ ἀπὸ ἄλλους δρόμους τὴν καθ' ἡμᾶς ἀλληλοπεριχώρηση. Ὁ ἕνας προσφέρει χῶρο στὸν ἄλλο, μπαίνει στὴ θέση του, τὸν συμπονᾶ. Καὶ οἱ δύο μαζί ἀνθοῦν.

Συμπάθεια, ἐμπάθεια, ἐνσυναισθησία, ἀλληλοπεριχώρηση — πόσα φανερώματα ἔχει αὐτὴ ἢ «ἀφύσικη» ὑπακοή στὴν ἠθικὴ ἐπιταγὴ «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»...

Καὶ πόσο καιρῖα εἶναι ἢ ὑπόμνηση τῆς ἀκερδοῦς προσφορᾶς τῆς θεῖας Σκεύως, τοῦ πάτερ Νικόδημου καὶ τοῦ ἱατροῦ Βίλελμ Βούντ. Τὸ βεβαιώνουν ὁ Λεβινᾶς, ὁ Γκάνταμερ καὶ ἡ Ἀρέντ...

Νίκος Γ. Ευδάκης

(Ἡ Καθημερινή, Κυριακὴ 30 Ἀπριλίου 2006)

ΛΑΛΑΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΓΚΡΙΦΙΑ

*Μήν τούς αφήνετε νά πιάνουνε
στά χεϊλη τους*

«Ό καθείς και τὰ ὄπλα του» λοιπόν —ἀλλά αὐτοὶ παρέδωσαν τὰ δικά τους στὸ Ίντερνετ. Δῶστε τους τώρα ὀλη τὴν ἐξουσία πού ζητοῦν, δῶστε τους τὰ ξεφτυλισμένα πιὰ συνθήματα, δῶστε τους τὰ μπαλκόνια και τὰ λάβαρα και τὰ κανάλια και τὰ φῶτα. Ἄλλά μήν τους ἀφήνετε νά πιάνουνε στά χεϊλη τους τὸν λόγο τοῦ Μηνιάτη, τὸν Σολωμὸ και τὸν Παπαδιαμάντη.

(Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, «Ἐκσυγχρονισμὸς ψοφοδεῆς και γκλαμουριάρικος», *Ἡ Καθημερινή* 30.6.2000, σ. 37)

*Μᾶς ἔφαγε ἀφτὴ ἡ τακτικὴ..**

Δὲν σκέφτομαι τώρα ἐδῶ νά πῶ καλές κουβέντες γιὰ σένα κύρ-Ἀλέξανδρε. Μπορεῖ νά σέ ἀδικήσω. Ἔκανες τόσα γιὰ τὴν τέχνη μας ἐσύ. Μὲ τόσες θυσίες τᾶκανες. Μὲ τόσες ἀνέχειες. Ὅμως μᾶς ἔφαγε ἀφτὴ ἡ τακτικὴ πού τόσο και δικὴ σου ἦταν. Ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη. Μᾶς ἀχρήστεψε [...] Ἄλὰ ἐσύ. Ἔνας πεινασμένος. Ἔνας μαγκούφης τῆς ζωῆς. Ἀπόκληρος. Δὲν στὸ συγχωρῶ. Βρασμούς ψυχῆς ἤθελα ἀπὸ σένα. Ὁργὴ. Ὁργὴ γιὰ τοὺς Γουλιμίδες. Φραγγέλιο.

(Ἄπὸ τὸ ποίημα «Ἄ Παπαδιαμάντης» τῆς συλλογῆς *Σύγχρονος κόσμος* τοῦ Γιάννη Γαλανοῦ, Ἀθήνα 1999)

*Ἔνας στραπατσαρισμένος
φτωχομπινές*

Διάφορα γράφουν γιὰ τὴν ιστορικὴ τάχα μοναδικὴ φωτογραφία τῆς Δεξαμενῆς και ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἄφηγε νά τὸν φωτογραφίσουν κτλ. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἦτο σεμνός. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦτο ἕνας στραπατσαρισμένος φτωχομπινές.

Στὴν Δεξαμενὴ ἔκανε νάζια, ὅμως, τελικῶς, δέχτηκε νά τοῦ βγάλουν τρεῖς πόζες, ἀφοῦ βεβαίως πῆρε μιὰ παπαδικὴ ὑποκριτικὴ στάση, μὲ σταυρωμένα χέρια.

(Ἡλίας Πετρόπουλος, «Ἄ Τάφος τοῦ Παπαδιαμάντη», *Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία*, 28.1.2001)

Περιέγραψε μὲ πολλὴ ἀκριβεια

Ἄ Παπαδιαμάντης, πού ἡ προσήλωσή του στὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση δὲν ἀμφισβητεῖται, περιέγραψε μὲ πολλὴ ἀκριβεια ἀνθρώπους πού ἐνῶ φαίνονται σὰν ὀπαδοὶ τῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως, ἐπιδεικνύουν τυχοδιωκτισμὸ, ἀγυρτεία και προκλητικώτατη συμπεριφορικὴ ἀνευθυνότητα πού ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν ἀσκητικὴ ἀναζήτηση ἐσωτερικῆς καθαρότητος, πού εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς βασικὲς ἐπιδιώξεις τῆς ἀνατολικῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως.

(π. Φιλόθεος Φάρος, *Ἡ ἀλλοίωση τοῦ Χριστιανικοῦ Ἦθους*, «Ἄρμὸς» 2000, σ. 157)

* Ἀκολουθεῖται, ὄχι ὅμως και ὡς πρὸς τὸν τονισμό, ἡ ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα.

*Τὴ μεγαλύτερη ντροπὴ
τῆς ζωῆς του...*

“Ένας σοκολατένιος «Νιγηριάνος», ὅπως μᾶς συστήθηκε σὲ ἄφογα ἑλληνικά, ποὺ διευθύνει ἓνα ἑλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο στὴν Ἀστούρια τῆς Νέας Ὑόρκης, μᾶς ἐξομολογήθηκε ὅτι ἔζησε «τὴ μεγαλύτερη ντροπὴ τῆς ζωῆς του», ὅταν τρεῖς νεαρὲς Ἀμερικανίδες, φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου Κολούμπια, μπῆκαν στὸ μαγαζί του, τοῦ ζήτησαν βιβλία τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ ἀγγλικά καὶ «ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν μὲ ἄδεια χέρια».

(Μαριάννα Τζιαντζῆ, *Ἡ Καθημερινή* 20.3.2001, στὴ στήλη «Εἰκονογράφημα» (κριτικὴ τῆς τηλεόρασης) γιὰ τὴν ἐκπομπὴ τῆς NET «Δεύτερη πατρίδα»)

«Παπαδιαμάντης δὲ θὰ γίνεις!»

— Θὰ σοῦ ἐξομολογηθῶ κάτι, ποὺ δὲν τὸ ἔχω πεῖ σὲ κανένα. Ξέρεις ποῖος φταίει ποὺ εἶμαι αὐτὸς ποὺ εἶμαι; [...]

Ναί, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης! “Ὅταν ἤμουν ἀκόμη παιδί καὶ εἶχα πρωτορθεῖ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸν Πειραιᾶ, πῆγα μιὰ μέρα στὴ Δεξαμενὴ, νὰ ἰδῶ τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ Παπαδιαμάντης, τὸ ὄνειρο τῶν παιδικῶν μου χρόνων, μ’ ἓνα μισοτριμμένο πανωφόρι, ἀξύριστος, φουκαρᾶς, ἀπόκληρος τῆς κοινωνίας. Ἀνατριχίασα καὶ αισθάνθηκα ἓνα ἀπέραντο μῖσος γιὰ τὴν κοινωνία καὶ εἶπα: «Μεῖλᾶ, Παπαδιαμάντης δὲ θὰ γίνεις!».

(Πέτρος Κυπριωτέλης, «Ὁ Ἀνύστακτος καὶ ὁ Ἀδίστακτος (Βίοι παράλληλοι - Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη - Σπ. Μεῖλᾶ)», *Μαγνησία*, τεύχ. 1, Νοέμβριος 2003, σσ. 105-107).

Καὶ τελειωμὸ δὲν ἔχουν

Συνεχίζουμε καὶ αὐτὴ τὴν Κυριακὴ, ἔπειτα ἀπὸ προτροπὴ τῶν ἀναγνωστῶν μας, τὴν παράθεση λέξεων ἢ φράσεων ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταγούστου», ποὺ κριθῆκαν ἀπὸ τοὺς ἐπιμελητὲς ἀνοίκειες γιὰ τὸ σημερινὸ ἀναγνώστη: «δευτερότοκος», «πείσμα», «ἐπένησαν», «νερόμυλον», «ἔως», «ῶχρός», «θλιβερά», «πρὶν παρέλθῃ ἔτος», «ραγδαίως», «ἀθρόα», «Σαλονίκη», «ἰσημερία».

Καὶ τελειωμὸ δὲν ἔχουν...

418 λέξεις ἀπὸ ἓνα σύνολο σαράντα μισερῶν (λόγω τῶν πολλῶν ὑποσημειώσεων) σελίδων κρίθηκαν «δύσκολες». Ἄν εἶναι νὰ φτάσει κανεὶς σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο, τότε ἴσως ἡ μετάφραση ὀλόκληρου τοῦ ἔργου — ἀποψη ποὺ πρόσφατα ἐπικρίθηκε ἔντονα — θὰ ἦταν ἐντιμότερη λύση.

Ἄριστερὰ τὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη, δεξιὰ τὸ μεταφρασμένο. Τίμα πράγματα. Εἰδάλλως, ἔτσι, ΔΕΝ ΔΙΑΒΑΖΕΤΑΙ ἡ λογοτεχνία. Τὸ μάτι πηγαίνει πάνω-κάτω λές καὶ παρακολουθεῖ ἰδιότυπο ἀγῶνα πίνγκ πόνγκ. «Ἡ μαγεία καὶ ἡ γοητεία τῆς πεζογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη», ποὺ λέει στὸ ὀπισθόφυλλο, πᾶνε περίπατο.

«Τί διαβάζεις;», ρωτᾶει κάποιος τὸν Ἄμλετ, ποὺ μοιάζει βυθισμένος στὸ βιβλίο του. «Λέξεις, λέξεις, λέξεις...», ἀπαντᾶ ὁ μελαγχολικὸς πρίγκιπας...

(Κώστας Κατσουλάρης, «Βιβλιοφιλίες», ἐφ. *Ἐλεύθερος τύπος* 9.9.2007, βλ. καὶ τὸ φύλλο τῆς 2ας Σεπτεμβρίου τῆς ἰδίας ἑφημερίδας)

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Παπαδιαμαντικά*, Έκδόσεις Δόμος, Άθήνα 2006, σσ. 133.

Πολλά γράφονται για τόν Παπαδιαμάντη τὰ τελευταία χρόνια. Πολλά καί περισπούδαστα. Καί τις περισσότερες φορές ὅσα γράφονται, γράφονται ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς φιλοσοφικίζουσας θεωρητικολογίας ἢ ὁποία ζητάει νὰ προσαρμόσει τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα στὸ πλαίσιο τοῦ δικοῦ της ἐρμηνευτικοῦ σχήματος. Μπορεῖ νὰ λέγονται ἐνδιαφέροντα πράγματα σὲ τέτοιου εἴδους ἀναλύσεις ἀλλὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ δοῦμε τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα στὶς πραγματικές του διαστάσεις. Κι ἔτσι ὁ Ππδ. πέφτει θύμα αὐτοῦ πού ὁ ἴδιος θέλησε περισσότερο ν' ἀποφύγει: τῶν γενικεύσεων καί τῶν θεωριῶν.

Ἐπομένως, ἀποτελεῖ εὐχάριστη ἐκπληξή ἓνα βιβλίον πού ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξει πτυχές τοῦ ἔργου τοῦ Ππδ. ὄχι ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς θεωρίας, ἀλλὰ μὲ σεβασμὸ στὸ συγκεκριμένο ἔργο. Ὁ Π. Δ. Μαστροδημήτρης στὰ *Παπαδιαμαντικά* του (ἐκδ. Δόμος, Άθήνα 2006) ἀρκεῖται σ' αὐτὸν τὸν ταπεινὸ —ἀλλὰ τόσο σημαντικὸ— στόχο. Μὲ βαρὺ φιλογολογικὸ ὀπλισμὸ, μὲ γνώση τῶν ἐρωτημάτων πού θέτει ἡ θεωρία τῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ καί τῶν διχο-

γνωμιῶν πού προκαλεῖ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο, παρουσιάζει μιὰ συναγωγὴ μελετημάτων τὰ ὁποία ἀποτελοῦν μιὰ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴ συνολικὴ κατανόηση τοῦ «σημαντικοῦ καί μᾶλλον κορυφαίου», σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἴδιου, πεζογράφου.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ἀφορᾷ στὸν Ππδ. ὡς μυθιστοριογράφον. Πολὺ σωστά ὁ Βρασιδᾶς Καραλῆς¹ ἐπεσήμεινε ὅτι ὁ Μαστροδημήτρης ἀποτελεῖ ἐξαιρεση στὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἢ ὁποία ἀπαξίωνε τὸν Ππδ. ὡς μυθιστοριογράφον καί τόνιζε τὴν πρωτοκαθεδρία τῶν διηγημάτων του. Ὁ Μαστροδημήτρης ἀναδεικνύει τὴν ἀξία τῶν χαρακτήρων στὰ πρῶτα μυθιστορήματα τοῦ Σκιαθίτη ἀκολουθώντας αὐτὸ πού πρῶτος ὁ Παλαμᾶς εἶχε διαπιστώσει: ὅτι ὁ Ππδ. ἀποφεύγει τὴ «λέπρα τῶν γενικοτήτων». Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγον ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποτυπώνει «ἐξαιρετικὰ σύνθετους χαρακτήρες, χρησιμοποιώντας τις πρὸ ἀπλῆς μεθόδους καί τις περισσότερο ἀνεπιτήδευτες τεχνικές» (σ. 35). Εἶναι γεγονός ὅτι τὰ μυθιστορήματά του ἀναφέρονται στὸ ἱστορικὸ παρελθόν, ἐνῶ τὰ διηγήματά του στὸ ἱστορικὸ παρόν. Ἔτσι, ὅπως γράφει ὁ Μαστροδημήτρης, ἡ φιλογολογικὴ κριτικὴ καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα γιατί ὁ

¹ Βρασιδᾶς Καραλῆς, «Ἱστορία καί μηδενισμὸς στὴ Γυφτοπούλα», στὸ *Ὁ μυθιστοριογράφος Παπαδιαμάντης*, ἐπιμ. Στ. Ζουμπουλάκης - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἔσση, Άθήνα 2003, σ. 255. Ὁ τόμος αὐτὸς ἐξ ἄλλου περιέχει ἐνδιαφέρουσες μελέτες πού ἀνανεώνουν τὴν κριτικὴ πρόσληψη τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη.

συγγραφέας δὲν ἐπεδίωξε νὰ γράψει σύγχρονο μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ μυθιστορήματος. Ἀλλὰ πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἴδιος οἱ παρεκβάσεις τοῦ συγγραφέα — ὅπως τὸ «Κεφάλαιον Ἰδιόγραφον» τῆς Γυφτοπούλας— ἀποκαλύπτουν τὸ αἰσθητικὸ ἀδιέξοδο πού ἀντιμετωπίζει μέσα στὸ λογοτεχνικὸ εἶδος τοῦ μυθιστορήματος, σημασία ἔχει ὅτι οἱ ἀπαντήσεις σὲ τέτοιου εἶδους ἐρωτήματα δὲν εἶναι οὔτε προφανεῖς, οὔτε αὐτονόητες. Σημασία γιὰ τὸν Μαστροδημήτρη ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ππδ. μεταμορφώνει τὴν ἡθογραφία καὶ τὴν μετατρέπει σὲ μιὰ «ἐσωτερικὴ ἀνθρωπολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ εὐρυχωρία» (σ. 49). Αὐτὸ τὸ «ἀπροσδόκητο» στοιχεῖο τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου «συνιστᾷ τὴ σπουδαιότερη συμβολὴ τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ νεότερη λογοτεχνία καὶ μιὰ συγκομιδὴ “παραδειγματικῆς” ὕλης στὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας» (σ. 49).

Αὐτὴ ἡ ἐπισήμανση ἀξίζει ιδιαίτερης προσοχῆς διότι ἐρμηνεύει τὸν Ππδ. βάσει τῆς δικῆς του ιδιαιτερότητος καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία προδιαγεγραμμένων θεωρητικῶν σχημάτων. Ὁ τρόπος πού ὁ Ππδ. ἀσκεῖ τὴν πεζογραφία ὡς λογοτεχνικὸ εἶδος συνιστᾷ μιὰ σημαντικὴ μετατόπιση. Ἐπομένως εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀλλάξει καὶ ὁ τρόπος πού τὸν διαβάζουμε. Ὁ Παπαδιαμάντης ἀντιμετωπίζοντας τὸ κάθε ὄν στὴ δική του μοναδικὴ καὶ ἀνεπαλάληπτη πραγματικότητα στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον μας στὸ νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἐτερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ὄχι στὴν ξεχωριστὴ ἀτομικὴ ιδιοτροπία, ἀλλὰ στὴν ταπεινὴ πολλαπλότητα πού μᾶς περιβάλλει.

Μ’ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ἐπισήμανση γιὰ τοὺς μυθιστορηματικοὺς χαρακτήρες τοῦ Ππδ., ὁ Μαστροδημήτρης προσπαθεῖ νὰ ἐντοπίσει τὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς λογοτεχνικῆς ματιᾶς στὸ ἔργο μεταγενέστερων συγγραφέων ὅπως ὁ Πεντζίκης καὶ ὁ Πρεβελάκης, γιὰ νὰ διαπιστώσει ὄχι μιὰ ἐπιφανειακὴ σύμπτωση μὲ τὸ «ἐλληνοχριστιανικὸ ἰδεολόγημα» ἀλλὰ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς πλούσιας θεολογικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς παράδοσης. Ἐνῶ στὸ ἐπίμετρο τοῦ βιβλίου του ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκη ἢ φιλολογικὴ κριτικὴ νὰ ἀποφύγει τὸν κατατεμαχισμό τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη προκρίνοντας μιὰ πολυεδρικὴ μελέτη καὶ συμμεριζόμενος τὴν «ἀγαπητικὴ ἀνάγνωση» πού προτείνει ὁ Φῶτης Δημητρακόπουλος (σσ. 115-116).

Μὲ δυὸ λόγια, ὁ Μαστροδημήτρης μὲ τὰ *Παπαδιαμαντικά* του καταφέρνει νὰ μᾶς μιλήσει γιὰ ἓνα συγγραφέα πού μέσα ἀπὸ τὸ σύνολο πεζογραφικό του ἔργο μᾶς προσφέρει ἓνα διαφορετικὸ τρόπο νὰ προσεγγίσουμε τὴ λογοτεχνία, ἓναν ἄλλο τρόπο νὰ κατανοήσουμε τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο πέρα ἀπὸ τὴν αὐτάρκεια τῆς «αὐτολατρείας» πού ἐμπλουτίζει κατὰ κόρον τὴν πεζογραφία — ξένη καὶ ἐλληνική— τοὺς τελευταίους αἰῶνες.

Ὅσο ἀποφεύγουμε νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν πτυχὴ του, γιὰ ἄλλους θὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ νοσταλγικὴ φωνὴ παρωχημένη στὴ γραφικὴ ἀφέλειά της καὶ γιὰ ἄλλους, τοὺς πιὸ ὑποφιασμένους, ἓνα ἀμετάφραστο σκάνδαλο.

Ἄγγελος Καλογερόπουλος

Παπαδιαμάντης: Έπιλογή από το έργο του, Εισαγωγή-Άνθολόγηση, Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος, Έκδόσεις «στιγμή», Άθήνα 2005, σσ. 118.

Ό άνθολόγος και έπιμελητής του 22ου τόμου τής σειράς «Στοχασμοί», πού τήν έπιμελείται ό Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, έχει στο ένεργητικό του και τό βιβλίο *Η Άρχαιογνωσία του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*, πού εκδόθηκε από τήν Έταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών και τόν «Δόμο» (Άθήνα 2002, σσ. 218). Προηγήθηκε, σέ ήλεκτρονικό ύπολογιστή τυπωμένη, ή μεταπτυχιακή του εργασία *Μικρή συμβολή στις παπαδιαμαντικές σπουδές*, ήτοι παπαδιαμαντικά κειμενοκριτικά (Άθήνα 1999, σσ. 113+24), όπου στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι άναδημοσιεύσεις παπαδιαμαντικών διηγημάτων στο περιοδικό *Μπουκέτο* και στην *Κυριακή του Έλευθέρου Βήματος* και στο δεύτερο καταγράφονται έξ αύτοψίας παπαδιαμαντικές διορθώσεις στα έκκλησιαστικά λειτουργικά βιβλία τών ναών τής Σκιάθου¹.

Άρα ό Καλοσπύρος ανέλαβε τήν άνθολόγηση τών στοχασμών του Παπαδιαμάντη, ύστερα από άρκετή θητεία στα παπαδιαμαντικά έμπεδα. Παλαιότερα θεολόγος άρκετά μεγάλυτερός μου μέ είχε πιέσει επίμονα νά συγκροτήσω ένα παρόμοιο άνθολόγιο γιά χρήση κυρίως τών πολιτικών και τών δημοσίων, γενικά, άνδρών και γυναικών. Έξίσου επίμονα είχα άρνηθει κι έγώ, γιατί ύπήρχαν πιεστικότερες

έκκρεμότητες. Ένα ή δύο χρόνια ένωρίτερα από τήν έκδοση του βιβλίου του Καλοσπύρου, συνταξιούχος δημοσιογράφος μου έδειξε μιá συναγωγή αποσπασμάτων, μέ τήν όποία έπιχειρούσε νά καταδείξει ότι ό Παπαδιαμάντης ένδιαφερόταν και γιά τά έπίγεια. Ό Καλοσπύρος, λοιπόν, μέ τήν έκδοση τών παπαδιαμαντικών στοχασμών εκπληρώνει τήν ευχή όχι μόνον του παλαιού θεολόγου αλλά και άρκετών, φαίνεται, άναγνωστών του Παπαδιαμάντη.

Είκοστός δεύτερος ό Παπαδιαμάντης, πρώτος και μόνος, πρós τό παρόν, από τούς νεοέλληνες συγγραφείς στη σειρά τής «στιγμής», μαζί μέ τόν Γκαίτε, τόν Μπωντλαίρ, τόν Έπίκτητο, τόν Νίτσε, τόν Βαλερύ, τόν Μάρκο Αύρήλιο, τόν Πλούταρχο, τόν Καμύ και άλλους, και δέν ξέρω πόσο βολικά ή άβολα θά ένιωθε σέ μιá τέτοια όμηγυρη. Ωστόσο, είτε του άρέσει είτε όχι, μπήκε στη γραμμή και άπομένει στόν άναγνώστη νά κρίνει άν οι στοχασμοί του άφορούν όντως τή ζωή μας, άν δηλαδή, είναι ψωμί ή άπλως τραγάλιον.

Οί 142 στοχασμοί έκτείνονται από τή μιá γραμμή άρ. 63:

Ό έρωσ είναι πλάνος και ή νεότης εύαπάτητος

ώς τίς τρεις σελίδες του άρ. 59, πού δέν είναι άλλος από τό περιλάλητο — και τώρα πιά περιμάχητο — προόμιο του «Λαμπριάτικου ψάλτη», όπου και τό πασίγνωστο «Τό έπ' έμοί, ένόσω ζω και άναπνέω και σωφρονώ...». Μέρες

¹ Τά συμπεράσματα πού προκύπτουν από τή μελέτη τών άναδημοσιεύσεων έχουν ήδη άναιρεθεί, έντότοις ή λεπτομερέστατη καταγραφή τών αποκλινοσών γραφών τών άναδημοσιεύσεων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη γιά διδακτικούς λόγους.

πού είναι —άλλά τότε δὲν ἦταν;—, ἄς ἀντιγράψω τὰ οἰκειότατα κακὰ τοῦ ἀριθμοῦ 60:

Ἄλλὰ τὸ πλεῖστον κακὸν ὀφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τὴν ἀνικανότητα τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ χώρα αὕτη ἠλευθερώθη ἐπίτηδες διὰ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ἦτο ἰκανὴ πρὸς αὐτοδιοίκησιν.

Αὐτὲς οἱ λίγες ἀράδες ἀπὸ τὸν ἔξοχο Βαρδιάνο στὰ σπόρκα, γραμμένον, λές, σήμερα. Ἄλλὰ ποιὸς πολιτικὸς εἶναι πρόθυμος, νὰ πάρει τοῖς μετρητοῖς τὰ λόγια ἐνὸς ἀνθρώπου πού δὲν εἶδε χαίρι στὴ ζωὴ του; Καὶ πόσα ἀρχιερατικὰ αὐτιά δὲ θ' ἀποστρέφονταν ἐτούτα (ἀρ. 110):

Ἄλλ' ἱερομόναχοι ἢ ἀρχιμανδρῖται ὀφείλουσι ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὰς Μονάστων, καὶ ν' ἀφήσωσι τὰς κατὰ πόλεις ἐφημερίας εἰς τοὺς ἐγγάμους κληρικούς, εἰς οὓς καὶ μόνους ἀνήκουσιν αὐταί. Ἄν ἄλλως εἶχε, δὲν θὰ ἐπετρέπετο ποτὲ ὁ γάμος εἰς τὸν Κλήρον.

Δὲν χρειάζεται νὰ παραθέσω ἄλλα παραδείγματα γιὰ νὰ φανεῖ πόσο ἀναγκαία ἦταν μιὰ τέτοια συναγωγὴ στοχασμῶν καὶ πόσο εὐστοχα συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸν Καλοσπύρο, ὁ ὁποῖος προτάσσει Εἰσαγωγὴ εἰκοσιμῆς σελίδων, ὅπου μνημονεύεται ὁ προσφύεστος πρὸς τὸ χαρακτῆρα τοῦ βιβλίου στίχος τοῦ Μαλακάση

Ὅ κάθε στοχασμὸς σου ἀσμάτων ἄσμα.

Ἐκτὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ὁ ἐπιμελητὴς φρόντισε νὰ ἐφοδιάσει τὸ βιβλίον μὲ ἀρκετὰς διευκρινιστικὰς Σημειώσεις (σσ. 103-109), μὲ ἓνα εὐπρόσδεκτο

τρισέλδο γλωσσάριο (σσ. 110-112) καὶ μὲ Πίνακα παραπομπῶν (σσ. 113-118). Ὁ Πίνακας δείχνει ὅτι ὁ Καλοσπύρος δὲν περιορίστηκε στὴν ἀνθολόγησιν μόνον τῶν παπαδιαμαντικῶν ἀφηγημάτων ἀλλὰ κορφολόγησε καὶ τὸν δοκιμογράφο —ὄχι, δὲν πρόκειται γιὰ παραδρομὴ ἐπιμένω: δοκιμογράφο—, ἀρθρογράφο καὶ ἀλληλογράφο Παπαδιαμάντη. Πολὺ σωστά. Ἄν δὲν θέλουσε νὰ τὸν ἀδικοῦμε παρερμηνεύοντάς τον, ὀφείλουσε νὰ θυμόμαστε ὅτι ὑπάρχει καὶ ὁ Ε' τόμος τῶν Ἀπάντων του, ὑπάρχουν καὶ τὰ γράμματά του. Θὰ πρόσθετα μάλιστα πῶς σὲ μιὰ νέα ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου θὰ ἔπρεπε ν' ἀνθολογηθοῦν κάποιες ὑποσημειώσεις ἢ παρεμβολὲς τοῦ μεταφραστῆ Παπαδιαμάντη, γνωστοῦ ἀρκετὰ σήμερα.

Ἄφου μνημονεύθηκε ὁ Ε' τόμος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀνθολογήθηκαν οἱ ἀριθμοὶ 97-137, πρέπει νὰ πῶ ὅτι ὑπάρχει ἓνα πρόβλημα. Ἐξὶ κείμενά του θεωροῦνται ἦδη ὡς ξένο σῶμα, μὲ ἄλλα λόγια δὲν ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐνδέχεται ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι καὶ κάποια ἄλλα δὲν εἶναι δικὰ του. Ὅρισμένα, σὲ μιὰ νέα κριτικὴ ἐκδοσὴ, πρέπει νὰ χαρακτηριστοῦν ἀμφίβολα (dubia). Γιὰ ὅσα ἢ ἔρευνα δὲν ἀποφάνθηκε ἀκόμη ὅτι εἶναι ἀσφαλῶς ἄλλης χειρὸς ἢ ἀμφίβολα, δὲν φέρει καμιά εὐθύνη ὁ ἐπιμελητὴς τῶν παπαδιαμαντικῶν στοχασμῶν. Ἡ παράθεσιν ὅμως πέντε ἀποσπασμάτων (ἀρ. 101-105) ἀπὸ ἄρθρα πού ἦδη ἔχουν ἀποδειχτεῖ παρῆρακα στὰ παπαδιαμαντικά Ἄπαντα, δημιουργεῖ θέμα φιλολογικῆς δεοντολογίας. Γιὰ νὰ τὸ πῶ καθαρότερα, ἢ ἀνθολόγησίν τους εἶναι παραπλανητικὴ καὶ ἐλάχιστα κο-

λάζεται τὸ πράγμα μὲ τὴν ἔνδειξη, στὸν Πίνακα παραπομπῶν «[θρησκ. ἄρθρον ἀμφίβολου]». Θὰ ἦταν ἀδικο, καὶ μάλιστα σὲ καιροὺς ὀξείας ἐκκλησιαστικῆς κρίσης, νὰ ἀποδίδουμε στὸν Παπαδιαμάντη χωρὶα ὅπως ἐτοῦτο: *ὅταν δίδουσα [ἢ Ἰ. Σύνοδος] τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ χειροτονῆ ἀρχιερεῖς τοιούτους, οἷος ὁ περὶ οὗ ἐγράφομεν πρό τινος ὅτι μόνον λατινιστὶ δύνανται νὰ δημοσιευθῶσι τὰ ἐγκλήματα, δι' ἃ κατηγορεῖται;* (σ. 85)¹.

Μὲ ἐνοχλοῦσε ἀνέκαθεν αὐτὴ ἡ ἐμπαθῆς ὀξὺτητα ἐναντίον ἀνώνυμου ἀλλὰ πάντως συγκεκριμένου προσώπου, παρακαλοῦσα, ὅπως ἔκανε γιὰ μιὰ λέξη στὴν Ἀντιγόνη ὁ Γκαίτε, νὰ βρισκόταν τρόπος νὰ ἀποδειχτεῖ σαφῶς ὅτι ἐκεῖνο τὸ «λατινιστί» —καὶ ἄρα ὅλο τὸ ἄρθρο— δὲν εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη². Ἐνωσα νὰ φεύγει μιὰ πλάκα ἀπὸ τὸ στήθος μου, ὅταν βεβαιωθήκαμε πῶς δὲν προερχόταν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη, γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνθολόγησή του μὲ στενοχωρεῖ.

Ὁ Καλοσπύρος θὰ εἶχε τὸ δικαίω-

μα νὰ ἀνθολογήσει τὰ τρία παρεϊσκατα ἄρθρα, ἂν προηγουμένως ἀποδεῖκνυε, ἀναιρώντας ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ἐπιχειρήματα τῆς σειρᾶς τῶν μελετημάτων «Παπαδιαμάντης νοθευόμενος», ὅτι ἐσφαλμένα ἀποβάλλονται ἀπὸ τὸ παπαδιαμαντικὸ corpus τὰ κείμενα αὐτά. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀναίρεση, ἡ ἀνθολόγησι, φιλολογικὰ τουλάχιστον, εἶναι ἀντιδεοντολογικὴ γιὰ περισσότερους τοῦ ἐνὸς λόγους³.

Ἀναγκαῖα, λοιπόν, θεωρῶ τὴν ἀποβολὴ τῶν στοχασμῶν 101-105, ὅταν ἐπανεκδοθεῖ τὸ βιβλίω⁴.

Συνιστῶ ἐκθύμως στοὺς φίλους τοῦ Παπαδιαμάντη αὐτὸ τὸ χρηστικότετο ἀνθολόγιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντιγράφω τὸν προτελευταῖο στοχασμὸ:

Ἐπερβάλλουσα ἀτομικὴ λύπη ἐν τοιούτῳ καιρῷ γενικῶν καταστροφῶν καὶ ἐξανδραποδίσεων καὶ αἱματοχυσῶν, εἶναι ἰδιοτελής, εἶναι ἐγωιστικὴ καὶ ἐξυβρίζει τὴν θεῖαν πρόνοιαν τὴν οἰκονομοῦσαν καὶ διέπουσαν τὰ πάντα.

N. Δ. Τ.

¹ Σημειώνεται ὅτι ἀπὸ ὅλες τις ἐκδόσεις τῶν Ἀπάντων ἀπουσιάζει τὸ ἄρθρο στὸ ὁποῖο παραπέμπει ὁ ἄγνωστος συγγραφέας μὲ τὴ φράση «ἐγράφομεν πρό τινος».

² Ἔστω καὶ διστακτικὰ ἡ δυσφορία μου δηλώθηκε στὸ σχετικὸ Ὑπόμνημα μὲ τὴ φράση: «Ἐχω ἀμφιβολίες γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ κειμένου» (Ε', σ. 380).

³ Ποῖος φιλόλογος πού σέβεται τὸν ἑαυτὸ του θὰ ἀνθολογοῦσε σὲ βιβλίω μὲ στοχασμοὺς τοῦ Ροῖδη ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀθησαύριστα κείμενα πού ἐκδόθηκαν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ροῖδη, ἂν προηγουμένως δὲν ἀναιρέσει τὴ μαθηματικὴ μελέτη τοῦ Λάμπρου Βαρελά, πού ἔδειξε ὅτι τὰ κείμενα δὲν εἶναι ροϊδικὰ;

⁴ Πρέπει ἐπίσης νὰ διαγραφεῖ ἀπὸ τὴ σημείωση 19 ἡ παραδιόρθωση δυὸ παπαδιαμαντικῶν χωριῶν. Ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιεῖ συχνότατα, στὰ δικά του κείμενα καὶ στὰ μεταφράσεις, τὸ ἔναρθρο ἀναλελυμένο ἀπαρέμφατο («τοῦ νὰ φαντάζῃται») [«τοῦ φαντάζεσθαι»]. Βλ. τὸ μελέτημα «Περιπέτειες τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου» στὸν ὑπὸ ἐκδοσιν τόμο πρὸς τιμὴν τοῦ Καθηγητῆ Π. Δ. Μαστροδημήτρη.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*

2006

Τρίτη 3 Ιανουαρίου, 18.30, Πνευματικό Κέντρο Ίερών Ναών Σκιάθου, παρουσίαση του βιβλίου «Καστρινά διηγήματα» του Άλ. Παπαδιαμάντη, β' έκδοση. Χαιρετισμός Δημάρχου Σκιάθου Νικολάου Κυρ. Πλωμαρίτη, π. Γεώργιος Σταματάς «Τὰ καστρινά σήμερα», Δημήτρης Μαυρόπουλος «Τὸ Κάστρο ὡς μεταφυσικός ἄξονας στὸν Παπαδιαμάντη», Νίκος Ἀκρίβος «Τὸ Κάστρο τοῦ ἄλλου καιροῦ» (μὲ προβολὴ διαφανειῶν). Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν ψηφιακὸ δίσκο (CD) τῆς Ἀλίκης Καγιαλόγλου «Ἡ Ἀλίκη Καγιαλόγλου διαβάζει καὶ τραγουδᾷ Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Κυριακὴ 9 Ἀπριλίου, 11 π.μ., Εὐξείνιος Λέσχη Ἀλμωπίας, Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ξενοφῶν Κοκόλης «Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης», ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ταινία τῆς Ἑλένης Βουδούρη «Γωνία τοῦ Παραδείσου» («Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη»), ἀνάγνωση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ «Ὀνειρο στὸ κύμα» καὶ τῆ «Φόνισσα» (Ἑλένη Παλατσιδίου), ὁμιλία (Ἀθηνᾶς Παπαγεωργίου) καὶ προβολὴ διαφανειῶν «Νοερὴ ἐπίσκεψη στὸ σπίτι τοῦ συγγραφέα στὴ Σκιάθου». Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδήλωσης ἀπαγγελία τοῦ γνωστοῦ ποιήματος τοῦ Πορφύρα γιὰ τὸν Παπαδ. (Δήμητρα Μυταρίδου) καὶ στὸ τέλος τοῦ παπαδιαμαντικοῦ «Στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί» (Ἀθηνᾶ Μανταζῆ). Ὁ χορῶρχης Δημήτρης

Οὐρούμης ψάλλει παπαδιαμαντικούς ὕμνους καὶ τὸ δοξαστικὸ τῆς ἐνάτης ὥρας τῶν Θεοφανίων.

Τρίτη 16 Μαΐου, Γυμνάσιο Σκοπέλου «Καيسάριος Δαπόντες», Ἐκδηλώσεις. Ἀφιέρωμα στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη (10.30-12.30). π. Κωνσταντῖνος Καλλιανὸς «Παπαδιαμάντης καὶ Σκόπελος», μαθητὲς τοῦ Γυμνασίου «Ἡ γυναίκα στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη», προβολὴ τοῦ «Γάμου τοῦ Καραχμέτη» (Ἑλένης Βουδούρη), προβολὴ slides μὲ θέμα τὸ σπῆτι-μουσεῖο τοῦ Παπαδιαμάντη (συνεργασία Ἀθηνᾶς Παπαγεωργίου, Ἑλένης Σπηλιώτη, Αἰκατερίνης Γερμανοῦ, Παρασκευῆς Τζαμαλιῆ, Βαρβάρας Ἐαγοράρη, Μαρίας Κολίτσα).

Δευτέρα 2 Ὀκτωβρίου, Κάτω Χῶρος Θεάτρου τοῦ Νέου Κόσμου, παράσταση τοῦ ἔργου «Φεύγουσα κόρη», μὲ καμβὰ τὸ διήγημα «Μιὰ ψυχὴ». Σκηνοθεσία Μίρκας Γεμεντζάκη, παίζει ἡ Ρηνιώ Κυριαζῆ. Θωμᾶς Λώλης, Μανουῖσος Πλουμίδης, κλαρίνο. Μανώλης Καρυωτάκης, κοστουμί. Φάνης Δίπλας καὶ Χρῆστος Τσάμπας, φωτισμοί. Ἡ παράσταση κάθε Δευτέρα καὶ Τρίτη 9.15 μ.μ., Κυριακὲς 10 μ.μ. [Πηγὴ: *Ἡ Καθημερινή*, Σάββατο 30 Σεπτ. 2006, σ. 16].

Τρίτη, 10 Ὀκτωβρίου, 19.30, Σποὰ τοῦ Βιβλίου, Ἀθήνα. Ἐκδήλωση ὀργανωμένη ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Συγγραφέων μὲ θέμα: «Σολωμός, Παπα-

* Στὸ Ἡμερολόγιο καταγράφονται ὅσα πληροφορεῖται ὁ συντάκτης του, πού ζεῖ στὴν ἐπαρχία.

διαμάντης, Ροϊδης: από τὰ ἑλληνικά στα ἑλληνικά. Συζήτηση γιὰ τίς ἐνδογλωσσικές περιπέτειες τῶν κειμένων». Ὀμιλήτες: Δημήτρης Δημηρούλης, Δημοσθένης Κούρτοβικ, Ἄρης Μπερλής. Συντονιστής Θανάσης Βαλτινός. Ἀκολούθησε συζήτηση.

Κυριακή 22 Ὀκτωβρίου, 12 τὸ μεσημέρι, Μουσεῖο Μπενάκη (Πειραιῶς 138). Ἀνάγνωση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ διηγήματα «Ἡ Γλυκοφιλοῦ-

σα», «Ὁ Καλούμπας», «Τρελή βραδιά», «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασά», «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας». Διαβάζει ἡ Ἀλίκη Καγιαλόγλου, ποὺ τραγουδάει καὶ στίχους τοῦ Παπαδ. μελοποιημένους ἀπὸ τὸν Ἄλκη Μπαλτᾶ. Πιανίστας Φρίξος Μόρτζος. Διδασκαλία κειμένων: Δῆμος Ἀβδελιώδης. [Πηγὴ, Ἐλευθεροτυπία, 18 Ὀκτωβρίου 2006, σ. 34.]

2007

Πέμπτη, 4 Ἰανουαρίου, 18.30, Αἴθουσα Ἐκδηλώσεων Γυμνασίου-Λυκείου Σκιάθου. Ἐκδήλωση τιμῆς καὶ μνήμης γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ἰωάννης Πασσᾶς, φιλόλογος: «Ἄλ. Παπαδιαμάντης: ἀπὸ τὴν ἡθογραφία στὸ ψυχογράφημα», «Φεύγουσα κόρη» (βλ. 2 Ὀκτωβρίου 2006).

Παρασκευή, 2 Μαρτίου, Σατιρικό Θέατρο, Πολιτιστικὸ Κέντρο Βλαδίμηρος Καυκαρίδης, (Λευκωσία), Πρεμιέρα τῆς Φόνισσας. Σκηνοθεσία/θεατρικὴ διασκευὴ Χρῖστος Ζάνος, Μουσικὴ Σάββας Σάββα, Σκηνικὸ Μίκης Λοῖζου, Κοστούμια Κώστας Καυκαρίδης. Παίξουν: Μαριάννα Καυκαρίδου, Δήμητρα Νικολαΐδου, Χρυσὴ Λουκά, Στέλλα Μαλλοτιδίου, Γαλάτεια Ζήνωνος, Κωνσταντῖνος Γαβριήλ.

Τρίτη, 20 Μαρτίου, 7 μ.μ., «πατάρι» τῶν ἐκδόσεων «Ἄρμός», Ἀθήνα. Πρώτη ἀνοιχτὴ συνάντηση τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, μὲ εἰσήγηση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, μὲ θέμα «Πρώιμες

μεταγλωττίσεις παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων».

Δευτέρα, 16 Ἀπριλίου, 8.30 μ.μ., Πνευματικὸ Κέντρο Ἱεροῦ Ναοῦ Παναγίας Λαοδηγήτριας, Θεσσαλονίκη. Παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Στέλιου Παπαθανασίου Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος, ἀπὸ τὸν π. Μωϋσῆ Ἀγιορείτη, τὸν Κώστα Ζουράρι καὶ τὸν Στέλιο Κούκο.

Κυριακή, 27 Μαΐου, Ζαγοροχώρια (Ἡλείου). Ἐκδρομὴ Ἑταιρείας Συγγραφέων μὲ «ἐκδήλωση εἰς μνήμην Παπαδιαμάντη» στὸ Μονοδέντρι, 8-που, κατὰ τὴν ἐγκύκλιο τῆς Ἑταιρείας (25.4. 2007), θὰ ψάλουν μέλη τῆς.

Παρασκευὴ-Σάββατο, 6 καὶ 7 Ἰουλίου, Ἀρχαῖο θέατρο «Μικρῆς Ἐπιδαύρου», «Ὁ ξεπεσμένος δερβίσης» ἀπὸ τὸ ΔΗΠΕΘΕ Ἀργίνιου, σκηνοθεσία Θ. Γκόννη, μουσικὴ Ν. Ευδάκη, σκηνικὰ Χρ. Μποκόρου, κοστούμια Ἄγγ. Μέντη. [Πηγὴ: Ἡ Καθημερινή 11 Μαΐου 2007, σ. 15, πβ. καὶ Καθημερινή 5 Ἰουλίου 2007, Βασ.

Ἀγγελικόπουλου «Ὁ δερβίσης καὶ ὁ Χαλεπᾶς», σ. 13.]

Τρίτη, 15 Μαΐου, 7 μ.μ., «πατάρι» τῶν ἐκδόσεων «Ἀρμός», Ἀθήνα. Δεύτερη συνάντηση μελῶν τῆς Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, μὲ εἰσήγηση τοῦ Ἀγγελοῦ Μαντᾶ, θέμα «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει Φίνλεϋ».

Σάββατο, 3 Νοεμβρίου, 5.00 μ.μ., Πάτμος, αἴθουσα Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Καμπιωτῶν «Ἡ Εὐαγγελίστρια». «Πνευματικὸ Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη»: Ὁμιλία τῆς Ἀθηνᾶς Παπαγεωργίου, Δ/ντριας Μουσείου Ἁλ. Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθο, προβολές, βυζαντινοὶ ὕμνοι τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἀνάγνωση ἀποσπασμάτων ἔργων του ἀπὸ μαθητὲς τῆς Σχολῆς Παιδικοῦ Θεάτρου τοῦ Κέντρου ΜΟC τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας Πάτμου, ἡ ὁποία καὶ ὀργανώνει τὴν ἐκδήλωση.

Σάββατο, 10 Νοεμβρίου, Ὁρεοὶ Εὐβοίας. «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Ἀφιέρωμα στὸν μεγάλο Σκιαθίτη συγγραφέα». Ἐκπολιτιστικὸς Ἐξωραϊστικὸς Σύλλογος Ὁρεῶν καὶ Σπίτι-Μοσεῖο Παπαδιαμάντη. Προσφώνηση ἀπὸ τὴν Πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Ἰωάννα Γερονικοῦ, ὁμιλία ἀπὸ τὸν φιλόλογο Δημ. Κουτσούγερα «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἁλ. Παπαδιαμάντη», προβολὴ ταινίας «Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη», ἀνάγνωση ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη Σιάννα ἀποσπάσματος τοῦ «Πανταρώτα», ἀπαγγελία (Θοδ. Θεοδώρου-Μουστάκας) τοῦ ποιήματος «Πρὸς τὴν μητέρα μου», νοερὴ ἐπί-

σκεψη στὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθο (προβολὴ διαφανειῶν). Ἀπαγγελία (Κατερίνα Πατσῆ) τοῦ ποιήματος «Δέση γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη» τοῦ Λάμπρου Πορφύρα, «Λειτουργικὸ μέρος τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη» (Ὁμιλία Παν. Ἀρχιμ. π. Τίτου Γερονικοῦ), τροπάρια τῆς Ἀκολουθίας Ἁγίου Ἀντίπα (Ἱεροψάλτες: Παναγιώτης Ἀναστασίου, Εὐάγγελος Καλέμης, Χαράλ. Καπόλος, Δημ. Παπαβασιλείου, Ἀναγνώστης: ὁ φιλόλογος Ἄθαν. Μάργαρης), «Οἱ τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἁλ. Παπαδιαμάντη» (Δοξαστικὸ τῆς ἐνάτης ὥρας τῶν Θεοφανίων). Συντονίστρια τῆς ἐκδήλωσης: Ἀθηνᾶ Παπαγεωργίου, Συνεργάτης: Βιβλιοπωλεῖο «Φάρος» Ὁρεῶν Εὐβοίας.

Παρασκευὴ, 30 Νοεμβρίου, 7.30, «πατάρι» τῶν ἐκδόσεων «Ἀρμός», Ἀθήνα. Τρίτη συνάντηση τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν. Παρουσίαση ἀπὸ τὸν Νικόλαο Α. Ε. Καλοσπύρο τοῦ βιβλίου του *Οἱ παπαδιαμαντικὲς διορθώσεις στὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἀπὸ τὴν Marta Silvia Dios Sanz τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς Νοσταλαγοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη.*

Σάββατο, 1 Δεκεμβρίου, 12.00, Στοὰ τοῦ Βιβλίου, Ἀθήνα. Παρουσίαση τοῦ βιβλίου *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος* τοῦ Στέλιου Παπαθανασίου (ἐκδ. «Μυθδονία») ἀπὸ τὸν Δημήτρη Μαυρόπουλο καὶ τὸν Δημήτρη Κοσμόπουλο.

ΕΝΤΥΠΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ*

ΒΙΒΛΙΑ - ΕΠΕΤΗΡΙΔΕΣ - ΑΝΑΤΥΠΑ

Α'. Παπαδιαμαντικές και μωραϊτιδικές εκδόσεις

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἡ Φόνισσα*, Φιλολογική ἐπιμέλεια - Γλωσσάριο: Νίκος Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου, Εἰκονογράφηση: Τάκης Σιδέρης, Ἰδεόγραμμα, Ἀθήναι 2006, σ. 164. [Ἀριθμημένη ἐκδοση μεγάλου σχήματος, σὲ χειροποίητο χαρτί Amalfi τῶν 150 gr/m². Ἀντίτυπα 150 μὲ ἀραβικὴ ἀρίθμηση, εἴκοσι τέσσερα μὲ λατινικὴ καὶ εἴκοσι τέσσερα μὲ ἑλληνικὴ.]

Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Κωνσταντινούπολις. Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα, Ταξίδια - Περιγραφαί - Ἐντυπώσεις, Ἀναδημοσίευσις ἐπιμελείᾳ Φ. Α. Δημητρακόπουλου*, Ἐκδοτικὸς ὄργανισμὸς Π. Κυριακίδη Α.Ε., Ἀθήνα 2006, σσ. 222. (Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ μελέτες - 1. Διεύθυνση σειρᾶς: Καθηγητὴς Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος.)

Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ὁ ἰατρὸς Ραμῶ*, μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ, *Le Docteur Rameau* τοῦ Georges Ohnet, ἐπιμέλεια: Φ. Α. Δημητρακόπουλου, Ἐκδοτικὸς ὄργανισμὸς Π. Κυριακίδη Α.Ε., Ἀθήνα 2007, σσ. 269 [σσ. 9-23 Εἰσαγωγή τοῦ ἐπιμελητῆ]. (Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ μελέτες - 4. Διεύθυνση σειρᾶς: Καθηγητὴς Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος.)

Ἄλ. Παπαδιαμάντης, *Ἡ Νοσταλγός*. Μετάφραση στὰ ἰσπανικὰ ἀπὸ τὴ Marta Silvia Dios Sanz, ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2007, σσ. 171 [Δίγλωσση ἐκδοση. Πρόλογος Φώτη Δημητρακόπουλου. Εἰσαγωγή τῆς μεταφράστριας. Παράρτημα μὲ τὸ πρωτόγραφο τοῦ διηγήματος].

Β'. Βιβλία γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη

Στρατῆς Ἄλ. Μολίνος, *Ὁ Ἄλ. Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Λεσβιακὴ Ἄνοιξη*, Ἐκδόσεις Φιλιππότη, Ἀθήνα 1999, σσ. 100, Ἀρχεῖο Παπαδιαμαντικῶν Μελετῶν 4.

Στρατῆς Ἄλ. Μολίνος, *Παπαδιαμαντικά*, Ἀθήνα 2001, σσ. 31.

Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Παπαδιαμαντικά*, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 2006, σ. 133.

Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος, *Οἱ παπαδιαμαντικὲς διορθώσεις στὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργικὰ βιβλία*, Ἐκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 2006, σσ. 80.

* Ἀπὸ τὰ ἔντυπα ποὺ ἀποστέλλονται στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ περιοδικοῦ ἀναγγέλλονται ὅσα ἀναφέρονται, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, στὸν Παπαδιαμάντη, στὸν Μωραϊτίδη, τὴ Σκιάθο καὶ τοὺς ἄλλους λογίους τῆς.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου, «*Ο Παρδαλός Συρικτής τῆς Ἐμλίνης*». *Γιά τὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη*, Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 2007, σσ. 138 [10ο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη»].

Στέλιος Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος* [Διατριβή], Πρόλογος Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Μυθονόια, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 408.

Γ'. Μελετήματα, δοκίμια, μνείες

Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Ποιήματα, τόμος πέμπτος, θητεία στὴν παράδοση*, Ἐκδόσεις Μελέαγρος 2007 (=2006), σσ. 267. [Μνείες Παπαδιαμάντη στὶς σσ. 127, 139.]

Γεώργιος Ν. Ἀμιραλῆς, *Τηνιακὲς ἀνταύγειες*, Ἱστορία-Λαογραφία, Πανελλήνιον Ἱερὸν Ἰδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου, Ἀθήνα 1966, σσ. 335 [σσ. 297-306 «Λαμπρὴ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη: τὰ νοήματα στὰ πασχάλινὰ διηγήματα»].

Μπάμπης Λέγγας, *Τέχνη Βιβλίου*. 15 χρόνια, Ἀθήνα, 2006, «Ἐκδόσεις τοῦ Φοίνικα», σσ. 88 [στὶς σσ. 34, 35 καὶ 37 φωτογραφίες ἐξωφύλλων, προμετωπίδων κλπ. καὶ κρίσεις γιὰ τὶς εἰδικὲς ἐκδόσεις τῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο» καὶ «Ὁνειρο στὸ κύμα», στή σ. 38 ξυλογραφία τῆς Φωτεινῆς Στεφανίδου «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μπρὸς στὸ χριστουγεννιάτικο τραπέζι» καὶ στή σ. 50 πληροφορίες γιὰ τὴν εἰδικὴ ἔκδοση *Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, Τὸ Ἅγιον Ὅρος (Μὲ τοῦ βορῆ τὰ κύματα)*].

Δημήτρης Νόλλας, *Φύλλα καπνοῦ*, Πρόλόγισμα Νίκος Γ. Ευδάκης, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα

2005, σσ. 266 [σσ. 43-48 «Ὁ μέγας ρεμπέτης καὶ τὸ “ἐπ’ ἐμοί”», 49-58 «Ξαναδιαβάζοντας τοὺς Ἐμπόρους τῶν ἐθνῶν», 59-64 «“Πολλὰ εἶναι” αὐτὰ ποὺ ἀπωθοῦν στὸν Παπαδιαμάντη», 65-72 «Ἡ θεϊκὴ παρουσία στὸ διήγημα *Γυνὴ πλέουσα τοῦ Παπαδιαμάντη*»: ἄλλες μνείες *passim*].

Δημήτρης Σ. Δόσχορης, *Ἡ Τηράφερνη καὶ ἄλλα διηγήματα*, Ἐκδόσεις Δρυμός, Ἀθήνα 2006, σσ. 195 [σσ. 183-190, «Τὸ Σφύριγμα» εἰς ὕφος Παπαδιαμάντη].

Κώστας Σαρδελῆς, *Βλάσης Γαβριηλίδης. 1848-1920. Μεγάλος ἀναμορφωτὴς τῆς ἐλληνικῆς δημοσιογραφίας καὶ πνευματικὸς ἡγέτης*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἐνώσεως Συντακτῶν Ἡμερησίων Ἐφημερίδων Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2005, σσ. 498 [σσ. 155-169 «Ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης», καὶ σὲ ἄλλες σελίδες μνείες τοῦ Παπαδιαμάντη].

Μιλτιάδης Μαλακάσης, *Πεζά*. Πρῶτος τόμος Κριτικά-Δοκίμια, Εἰσαγωγή-Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Γιάννης Παπακώστας, [Σειρά: «Ἐπὶ τὰ ἔχνη...»], Ἐκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα

2006 [σ. 142-148 «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», 188-193 «Φιλολογικές ἀναμνήσεις. Ὁ ἄλλος Παπαδιαμάντης», 302-304 «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης»]. Δεύτερος τόμος, Ἀφηγήματα - Ἀναμνήσεις - Συνεντεύξεις [σ. 205-208 «Μιά ἐκδρομὴ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη»]. (βλ. καὶ τὸ Εὐρετήριο στὸν Β' τόμο.)

Νίκος Ὁρφανίδης, *Ἐπὶ πτερυγῶν ἀνέμων - Κείμενα ὀρθοδόξου καὶ νεοελληνικοῦ προβληματισμοῦ*, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα 2005, σ. 301 [σ. 174-176 «Γιὰ τὸν κύρ Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», σ. 177-179 «Γιὰ τὴ λογοτεχνία τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ταπεινότητας», ὅπου καὶ μνεῖες τοῦ Μωραϊτίδη, ἄλλες μνεῖες στὶς σ. 22, 80, 167, 185, 288, 293].

Κώστα Χωρεάνθη, *Γράμματα σ' ἓνα Φίλο*, Ἐκδόσεις Αἰγέας, Χίος 2006, σ. 55 [Μνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη σ. 19, 37].

Δημήτρης Κοσμοπούλος, *Τὰ ὅρια τῆς φωνῆς* (Δοκίμια γιὰ τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία), Κέδρος 2006, σ. 288. [Στὶς σ. 15-24 «Τρέφων ἀλλοκότους ἰδέας» καὶ συχνές μνεῖες passim (βλ. εὐρετήριο τοῦ βιβλίου). Μνημονεύεται ἐπίσης δις ὁ Μωραϊτίδης. Στὶς σ. 107-112 «Στὴν ἐρημιὰ καὶ στὴ σιωπῇ» γιὰ τὸν Ζήση Οἰκονόμου.]

Λουκᾶς Κούσουλας, *Μετὰ τὰ φιλολογικά, Δοκίμια, Μιά ἐπιλογή*, Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 2006, σ. 443 [σ. 110-115 «Δύο αἴγες (Παρεκβολὴ στὰ "Γλυκοφιλοῦσα")»], ἄλλες μνεῖες passim (βλ. εὐρετήριο βιβλίου, ὅπου καὶ μνεῖα Μωραϊτίδη).

Τὸ Δημοτικὸ τραγούδι στὴ Μα-

γνησία, Α' τόμος, Ἀκριτικά-Παραλογές-Ἱστορικά-Κλέφτικα-Ἐρωτικά-Τοῦ γάμου, Συλλογὴ-Ἐκλογὴ-Εἰσαγωγὴ-Σχόλια Κώστα Λιάπη, Ἐκδόση Ἐταιρείας Κοινωνικῆς Παρέμβασης καὶ Πολιτισμοῦ (ΕΚΠΟΑ) τῆς Ν.Α. Μαγνησίας, Βόλος 2006, σ. 611 [έννεα μνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη, δύο τοῦ Μωραϊτίδη, ἑκατὸν τέσσερες τοῦ Γ. Ρήγα].

Νίκη Ἀναστασιά, *Ἐπικράνθη διὰ χειρὸς Ἀλέξη Ραζῆ*, Μυθιστόρημα, Κέδρος, Ἀθήνα 2006 σ. 445 [passim ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη].

Δημήτρης Βλαχοδήμος, *Διαβάζοντας τὸ παρελθὸν στὸν Ἐγγονόπουλο*. Λογοτεχνία καὶ Ἱστορία - Ἀπὸ τὰ ἀκριτικά τραγούδια μέχρι τὰ προεπαναστατικά χρόνια, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2006, σ. 301 [δέκα ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη (βλ. Εὐρετήριο τοῦ βιβλίου)].

Συμεὼν Γρ. Σταμπούλου, *Πηγές τῆς πεζογραφίας τοῦ Σκαρίμπα* - Ὁ λόγος τῆς σιωπῆς στὴ σκηνὴ τοῦ Μεσοπολέμου, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, Ἀθήνα 2006, σ. 598 [τριανταοχτὼ passim ἀναφορὲς στὸν Παπαδ. (βλ. εὐρετήριο τοῦ βιβλίου)].

Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Ποιήματα*, «Ἰκαρος», Ἀθήνα 2006, σ. 235 [σ. 130, ἓνα haiku γιὰ τὴν Ἀκριβοῦλα τοῦ «Μυρολογίου τῆς φώκιας», σ. 163 στίχος ἀπὸ παπαδιαμαντικὸ τίτλο].

Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Ὁ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης ὡς νεοελληνιστής». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*,

τόμ. ΔΗ' (2006-2007). [Άρκετά για τὸν Παπαδιαμάντη στὶς σσ. 46-47.]

Γιάννης Εὐσταθιάδης, *Τὸ δεύτερο βιβλίο μὲ τις ἀντιστιζεις, Λέσχη 2006*, σσ. 184 [Στὶς σσ. 18-20 «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταυγούστου», 21-22 «“Des pas sur la neige”», σσ. 27-28 «Κατὰ Ἰωάννην», 116-117 «“Μὲ φωνὴν αὔρας λεπτῆς”»].

Λάμπρος Βαρελᾶς, *Ἡ νεοελληνική καὶ μεταφρασμένη Λογοτεχνία στὴν Ἑλλαδικὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση (1884-2001)*, Συνοπτικὴ ἱστορικὴ θεώρηση καὶ ἀποδελτίωση τῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, Κέντρο Ἑλληνικῆς γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 490 [σσ. 281-285 τὰ παπαδιαμαντικά κείμενα στὰ γυμνασιακὰ καὶ λυκειακὰ βιβλία, σσ. 247-250 τὰ μωραϊτιδικά].

Γιῶργος Ἄλισανδράτος, «Ὁ αὐτοσαρκασμὸς τοῦ Παπαδιαμάντη – “ἀσχολούμενος εἰς ἔργα οὐχὶ παραδεγμένης χρησιμότητος”», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Ἱταλοελληνικά – Rivista di Cultura greco-moderna, Ἀθήνα 2007, σσ. 275-285.

Μάκης Καραγιάννης, *Ὁ καθρέφτης καὶ τὸ πρίσμα, Διηγήματα*, Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 2007, σσ. 153 [σσ. 112-119 «Ὁ νοσταλγὸς», διήγημα μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη].

Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Τερτσίνες γιὰ τὸν Νέο Ἑλληνισμό*, Ἐκδόσεις Μελέαγρος, Ἀθήνα 2007, σσ. 127 [σσ. 76-81 «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» (στίχοι 181)].

Ἑλληνικά Διηγήματα. Μετὰ τῶν εἰκόνων τῶν συγγραφέων, Τρίτη ἔκ-

δοση, Εἰσαγωγή-Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιάννης Παπακώστας, Ἐκδόσεις Πατάκη 2006, σσ. 622. [Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνθολογία *Ἑλληνικά Διηγήματα τοῦ Γεωργίου Κασδόνη*, 1896. Στὶς σσ. 279-310 τὸ «Ὀλόγυρα στὴ Λίμνη» τοῦ Παπαδ. καὶ στὶς 311-349 «Τὸ ὄνειρον τῶν Χριστουγέννων» τοῦ Ἄλ. Μωραϊτίδη.]

Μαρία Κοτοπούλη, *Χωρὶς ὠράριο στὰ ὄνειρα, Διηγήματα*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2006, σσ. 175 [Στὶς σσ. 17-24 τὸ διήγημα «Μὲ τὸ νοῦ στὸν Παπαδιαμάντη»].

Μονοπάτια στὸ ἄλλος θεολογίας καὶ λογοτεχνίας, Ἐπιλογὴ δοκιμακῶν-κριτικῶν κειμένων κι ἓνα Ἐπίμετρο μὲ 3 συνεντεύξεις τοῦ Π. Β. Πάσχου, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα 2007, σσ. 189 [μνεῖες Παπαδιαμάντη καὶ Μωραϊτίδη passim].

Ἄγγελικὴ Σιδηρᾶ, *Ἀμειλικτα γαλάζιο, Ποίηση*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2007, σσ. 70 [Στὴ σ. 36 τὸ ποίημα «[Φραγκογιαννοῦ]»].

Ἀπόστολος Β. Ζορμπᾶς, *Μικρὰ Φιλολογικά Β'*, Ναύπακτος 2007, σσ. 119 [σσ. 53-55 «Ἐνα λεύκωμα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», 69-70 «Ἐνα βιβλίο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», 78 «Ἐνα ἄγνωστο σημεῖωμα γιὰ τὸν “Ἀναποδιασμένο” τοῦ Ἄλ. Μωραϊτίδη». Γιὰ ἄλλες μνεῖες τοῦ Ππδ. βλ. τὸ εὔρετῆριο τοῦ βιβλίου].

Β. Π. Καραγιάννης, *Ἄμαρτήματα κατὰ συρροὴν στὸν Ἄθω, Κοζάνη 2007*, σσ. 71 [Τὸ τελευταῖο κείμενο (σσ. 49-67) τιτλοφορεῖται «Ὁ χῶρος τοῦ κυρίου Περίνδαρου καὶ ὁ χορὸς τοῦ κυρίου Περίανδρου»].

Ἑλένη Κεφάλαια, *Μνήμη καὶ πα-*

ραλλαγές, ποιήματα, Πλανόδιον, Ἀθήνα 2007, σσ. 107 [Τὸ πρῶτο δίστιχο ποίημα, σ. 15, τιτλοφορεῖται «Ἡ ἀφιέρωση τῆς Φόνισσας»].

Παναγιώτης Δ. Μαστροδημήτρης, *Ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007, σσ. 109 [Στις σσ. 42-47 μνεῖς τοῦ Παπαδιαμάντη].

Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Ἡ παπαδιαμαντικὴ μορφή τῆς Φόνισσας καὶ ὁ ἀφηγητής», ἀνάτυπον ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά, 47, 1997, 339-347.

Τοῦ ἴδιου, «Ἀναφορὰ στὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Θεοδόση Νικολάου», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, 7, Λευκωσία 2006, σσ. 537-558 [Στις σσ. 546-548 γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Θεοδόση Νικολάου Παπαδιαμάντη, σύντομο σχεδίασμα βίου καὶ θεωρίας τοῦ ἔργου του].

Ἄννα Χρυσόγελου-Κατσῆ «Γ. Δροσίνης - Ἀ. Παπαδιαμάντης: Ὁπτασίαι καὶ Ὁνειρα». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐυεργεσίη*, Τόμο Χαριστήριο στὸν Παναγιώτη Γ. Κοντό, τόμ. Α', Ἀθήνα 2006.

Τὸ ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη καὶ ἀναγραφὴ δημοσιευμάτων του, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο: *Εὐκαρπίας Ἑπαινος*, ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητῆ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη, Πορεία, Ἀθήνα 2007, σσ. 117 [Ἄρκετὲς μνεῖς τοῦ Παπαδιαμάντη (βλ. *Εὐρετήρια τοῦ ἀνατύπου*)].

Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας καὶ ἡ πρόσληψή της*. Ὅταν ἡ Δημοκρατία δοκιμάζεται ὑπονομεύεται καὶ καταλύεται (1964-1974 καὶ μέχρι τὶς ἡμέρες μας) τόμ. Ζ' καὶ Η', ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2007 (σσ. 624 +583) [Συχνὲς μνεῖς τοῦ Παπαδιαμάντη, βλ. *εὐρετήρια τῶν τόμων*].

Π. Α. Σινόπουλος, *Ἡ Κόλαση τῶν ζώντων. Δωδεκάηχος μὲ ἕναν Κυκλικὸ Ἦχο* (ποίημα), ἐκδ. Ἐνδυμίων, Ἀθήνα, Νοέμβριος 2007, σσ. 130 [σσ. 36-38, «Ἦχος ὀγδοος: Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης»].

Δῆμος Σκιάθου, *Ἡμερολόγιο 2008* [Εἰκονογραφημένο].

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἀντί, τχ. 862, 10.2.2006 [στὴ σ. 65 «ὁ χαρτοκόπτης» σημειώνει ἀπὸ τὴ Νέα Ἔστια τοῦ Ἰαν. 2006 τὴ συνέντευξη τοῦ Σταύρου Ζουμπούλακη μὲ τὴν Ἑλένη Ἀλεξανδράκη γιὰ τὴν ταινία τῆς «Ἡ Νοσταλγός»] — τχ. 863, 24.2.2006 [σ. 48, σχόλια τοῦ Ἀπόστολου Διαμαντῆ γιὰ μεταγλώττιση Παπαδιαμάντη] — τχ. 870,

2.6.2006 [σσ. 49-50 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «“Μὲ ἀνεμικὸ ντουφέκι”. Α' Ὁ Παπαδιαμάντης στὰ Φύλλα Καπνοῦ τοῦ Δημήτρη Νόλλα, Β' Ἐνα μικρὸ σημείωμα καὶ μιὰ παρατήρηση τοῦ Λίνου Πολίτη» (Τὸ σημείωμα ἀναφέρεται στὸ «Ἐνα πορτραῖτο τοῦ Παπαδιαμάντη» τοῦ Μιχ. Περάνθη), σσ. 50-51 Δημήτρης Κοσμόπου-

λος «Ἡ βασιλικὴ δρῦς» (Γιὰ τὸν Ἀλέξη Δαμιανό, μὲ πολλὲς ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη)]. — τχ. 884, 15.12.2006 [σ. 44-47 Γιάννης Παπακώστας «Πῶς μαγειρεύουν τὸ ἀρνί. Ἀπὸ τὴν ποιητικὴτητα τῶν κειμένων στὴ “διαθεματικὴτητα”», ὅπου μνεΐα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ γνωστοῦ τετραστίχου τοῦ Ἑλύτη ἀπὸ τὸ Ἄξιον Ἑστί]. — τχ. 892, 6.4.2007 [σ. 58-59 Γρηγόρης Ἰωαννίδης «Μνημονεύοντας Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη» (Γιὰ τὸ «Μοιρολόγι τῆς φώκιας», τὸν «Ἐρωτα-ἥρωα» καὶ τὸ «Ἄθος τοῦ γαλοῦ» στὴ Θεατρικὴ Σκηνὴ Ἀθηναίς - «Ζωὴ Λάσκαρη»)] — τχ. 906, 26.10.2007 [σ. 47 Σάββας Παύλου «Ἡ Φόνισσα στὴν Ἀσία»].

Γέφυρα τῆς πόλης, τχ. 01, Χαλκίδα, Ἰούνιος 2006 [σ. 14 Ἀναστασία Ζησιμίου «Ἡ Νοσταλγὸς» (γιὰ τὴν ταινία τῆς Ἑλένης Ἀλεξανδράκη)].

Δελτίο Ἐταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, τχ. 1, Ἰούνιος 2007, σ. 4 [Περιεχόμενα: «Ἡ ἐκδοσι τοῦ Δελτίου», «Σπουδάζοντας τὸν Παπαδιαμάντη», «Ἡ κίνησι τῆς Ἐταιρείας», «Ἐκδόσεις καὶ Δημοσιεύματα»].

Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβασι (Μητροπόλεως Ναυπάκτου), τχ. 134, Ἰούλιος-Αὐγούστος 2007 [σ. 5 Χ. Α. Μ., Βιβλιοπαρουσίασι τοῦ Ἀλεξανδριανέ μ' ἀέρα τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλοπούλου].

Ἐλευθεροτυπία 1.4.2006 [σ. 34 Στέλιος Παπαθανασίου «Ὁ Παπαδιαμάντης στὸ ψυχιατεῖο»]. — 27.4.2006 [σ. 28 Στέλιος Παπαθανασίου «Ἀσφαῖρα ψυχαναλυτικὰ πυρά»].

Ἐπίγνωσι, τχ. 95, Ἄνοιξι 2006 [σ. 14-19 Εὐαγγελία Βαμβίνη «Πά-

θη καὶ ἀμαρτήματα μὲ ἀναφορὲς στὴ Μήδεια καὶ τὴ Φραγκογιαννοῦ»].

Ἡ ἐποχὴ, 9.4.2006 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Τὰ “ἐβραϊκὰ” τῆς Κέρκυρας» (μνεΐα τοῦ «Ἀντίκτυπου τοῦ νοῦ»)]. — 6.5.2007 [σ. 29-30 Μ. Θεοδοσοπούλου «Μεταφραστικὰ αἰνίγματα», βιβλιοπαρουσίασι τοῦ «Ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς τῆς Ἑμλίνης», σ. 29 «Ἰψενικά» (γιὰ τὸ κείμενο «Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἰψεν» ποὺ ἀναδημοσιεύτηκε στὸ τεῦχ. 2 τῶν Π. Τ.)].

Ἡ μελέτη, περ. τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, τόμ. Γ', 2006, Περίοδος Β' [σ. 239-248 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Θύτης (Παπαδιαμάντης 3.79.16)», 359-366 Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς «Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου Εἰκοσιπεντάχρονος πλοῦς. Φιλολογικὰ στὸν Παπαδιαμάντη Β'. Βιβλιοπαρουσίασι», σ. 367-369 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Πλοῦς καὶ εὐχή»].

Κάτι ἄλλο - Παρησία, Γυμνάσιο Ψαχνῶν Εὐβοίας 2006 [σ. 24-26 Δημήτρης Μπαρσάκης «Ἄκου τὸ Ναι. Παραλειπόμενα μιᾶς ἀσύμβατης ἐκδρομῆς» (στὸ σπίντι τοῦ Φιλίππου Σέρραρντ), ὅπου καὶ ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Ἐπεσμένο Δερβίση»].

Μαγνησία, τχ. 6, Μάιος 2006 [σ. 92-94 Μαίρη Τσακνάκη-Γαβαλά «Ἡ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη»]. — τχ. 7, Νοέμβριος 2006 [σ. 84-85 π. Κ. Ν. Καλλιανὸς «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ στὸ Κάστρο τῆς Σκιάθου»]. — τχ. 8, Μάιος 2007 [σ. 126-128 π. Κ. Ν. Καλλιανὸς «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ τὸ Κάστρο τῆς Σκιάθου»].

Μικροφιλολογικά (Λευκωσίας), τχ. 19, άνοιξη 2006 [σ. 52 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Έπανάρθωση ανακρίβειας και έπισήμανση παρερμηνείας»]. — τχ. 20, φθινόπωρο 2006 [σ. 17 και 50-51 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Οί Έμποροι τών Έθνών», «Άδερφή» στή σ. 29 μνεία του βιβλίου *Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος* (του Π. Μουλλά), που άποκαλείται διάτρητος από τον Γ. Κεχαγιόγλου]. — τχ. 21, άνοιξη 2007 [σ. 23-24 Γ. Α. Χριστοδούλου «Παπαδιαμαντικό», 24-29 Κωστής Κοκκινόφτας «Ό Παπαδιαμάντης στον κυπριακό τύπο τής έποχής του», σσ. 29-36 Λευτέρης Λεοντίου «Παπαδιαμαντικές καταβολές σέ πεζά του Νίκου Νικολαΐδη»] — τχ. 22, φθινόπωρο 2007 [σ. 11-13, Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Τρείς σημειώσεις για τή *Φόνισσα*»].

Νέα Έστία, τχ. 1785, Ίανουάριος 2006 [σ. 117-119 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Δόκιμα και άδόκιμα τυρολογικά στον Παπαδιαμάντη», 129-143 «Νόστος στή θερμή τής ζωής. Συζήτηση τής Έλένης Άλεξανδράκη με τον Σταύρο Ζουμπουλάκη για τήν *Νοσταλγό*» (ταινία τής Άλεξανδράκη)]. — τχ. 1786, Φεβρ. 2006 [σ. 313-317 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Λεγεών» άλλες άναφορές, *passim*, στον Παπαδιαμάντη, στα κείμενα του Χρήστου Γιανναρά, του Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλου κ.ά.]. — τχ. 1787, Μάρτιος 2006 [σ. 561-564 Άγγελος Καλογερόπουλος «Ένας Ρωμιός Πολίτης του κόσμου» (βιβλιοκρ. του: Γιάννης Μπαστιάς, *Κωστής Μπαστιάς. Δημοσιογραφία -Θέ-*

ατρο - Λογοτεχνία, Καστανιώτης, Άθήνα 2005. Έκτενης μνεία του *Παπαδιαμάντη* του Κ. Μπαστιά)]. — τχ. 1790, Ίούνιος 2006 [στή σ. 1199 μνεία διδασκαλίας τής «Γλυκοφιλούσης» και στήν 1204 μνεία του Παπαδιαμάντη. — τχ. 1792, Σεπτέμβριος 2006 [σ. 428-433 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου, «Παπαδιαμάντης αυτούπομνηματιζόμενος. Δύο μικρά άγνωστα κείμενα», σσ. 442-445 Δημήτρης Κοσμόπουλος «Στήν έρημιά και στή σιωπή. Ζήσης Οικονόμου (Άπρίλιος 1911-Άύγουστος 2005)»]. — τχ. 1798, Μάρτιος 2007 [σ. 355-387 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Τό χαμένο δίδαγμα. Άποχαιρετισμός στα Νέα Έλληνικά που φεύγουν», *passim* άναφορές, ένίοτε έκτενείς στον Παπαδιαμάντη και μνείες Μωραϊτίδη]. — τχ. 1799, Άπρίλιος 2007 [σ. 738 «Μιά σχεδόν άγνωστη έπιστολή του Άλ. Παπαδιαμάντη», σσ. 739-740 Άλ. Μωραϊτίδου «Παραδόξολογήματα», 781-783 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Μουσικό έπεισόδιο» (Σχόλια στήν έπιστολή Ππδ. και στο κείμενο του Μωραϊτ.)]. — τχ. 1801, Ίούνιος 2007 [σ. 1211-1212 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Προανάκρουσμα παραγράφου»] — τχ. 1804, Όκτώβριος 2007 [σ. 743-747 Μαρία Τόπαλη «Μέ τρόπο κριτικό και ποιητικό» (μνεία του Παπ.), 782-786 Ν. Δ. Τριανταφυλλοπούλου «Για ένα ζευγάρι παπούτσια (Έρμηνευτικά στήν παπαδιαμαντική Άλληλογραφία)»].

Νέοι Όρίζοντες (έφ. Έδεσσας-Γιαννιτσών), φ. 839, 22.11.2007 [σ. 16 άνώνυμος «Ό Παπαδιαμάντης

διαβάζεται σήμερα», σ. 19 Νίκος Καραμανάβης «Οι συγγραφείς του τόπου γράφουν την Ίστορία» (μνεία τῶν μεταγλωττίσεων τοῦ Παπ.), σ. 20 Νέανθος Θρακίτης (= Νίκος Καραμανάβης;) «Ἐνα “σ” ἄλλαξε τὸ νόημα στὸν Παπαδιαμάντη»].

Παρακαταθήκη, Διμηνιαία ἔκδοση τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου, τχ. 53 Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2007 (Θεσσαλονίκη) [σσ. 12-14 Στέλιος Παπαθανασίου «Ἡ ὑπόνομευση τοῦ αὐτονόητου» (τὸ κείμενο ἔχει ὡς κατακλειδα μακρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ διήγημα «Τ' ἀερικὸ στὸ δέντρο»)»].

Παρέμβαση (Κοζάνης), τχ. 134, Δεκ. 2005, Ἰαν.-Φεβρ. 2006 [σσ. 69-72 «Φῶτα ὀλόβροχα», ἀφήγηση μὲ ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη, 43 - 44 Ἀντώνης Ν. Παπαβασιλείου «Ἡ μᾶς εὐωδιάξεις, μυστικοὶς χαρίσματα», μὲ ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη]. — τχ. 138, Δεκ. 2006-Ἰαν.-Φεβ. 2007 [σσ. 58-59 Νικόλαος Ἀμύδαλος «Πολιτικαὶ ὑποθῆκαι ἐνὸς μεγάλου τῆς λογοτεχνίας μας»]. — τχ. 140, Ἰούνιος-Ἰούλιος-Αὐγούστος 2007 [σσ. 73-76 μοναχοῦ Μωυσέως Ἀγιορείτου «Ὁ Ἄ. Παπαδιαμάντης τοῦ Σ. Παπαθανασίου»].

Πλανόδιον, τχ. 41, Δεκέμβριος 2006 [σσ. 197-199, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Μικρὴ ζωολογία, α) Ἡ γαϊδάρα τοῦ μάντη, β) Ἡ Φώκια τοῦ Lewis Carroll»].

Πλώρη (τοῦ Συλλόγου Ἑρασιτεχνῶν Ἀλιέων Γατζέας «Ὁ Τίμιος

Σταυρός»), τχ. 12, Ἰούνιος 2007 [στὶς σσ. 16-19 ἀναδημοσιεύεται τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Μὲ τὸν πεζόβολο»].

Πόρφυρας, τχ. 120, Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2006 [σσ. 231-240, Γιώργος Κεχαγιόγλου «Ἑλληνικὸς ναυτοραλισμὸς καὶ σύγχρονες του κριτικὲς προσλήψεις. Ἡ περίπτωση Παλαμᾶ», *passim* μνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη].

Ρήξη (ἐφ.), ἀρ. φ. 21, 20.10.2007 [Χρῖστος Δάλκος «Σερβομακεδῶν τὴν καταγωγή» (μιά φράση ἀπὸ τὸν «Ἀμερικάνο» συσχετίζεται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ὀνομασίας τῶν Σκοπιῶν)]. — ἀρ. φ. 22, 3.11.2007 [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης «Ἐπιστολή» (ἀπάντηση στὸ προηγούμενο)]. — ἀρ. φ. 23, 17.11.2007 [Χρῖστος Δάλκος Ἐπιστολή «Ὁ Σερβομακεδῶν τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὸ παρελθόν του» (ἀνταπάντηση)].

Χρονικά τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Περίοδος Β', τεύχος 17, Ἄνοιξη 2007 [σσ. 135-137 «Χαιρετισμὸς τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Συλλόγου Διδασκόντων Στέλιου Παπαθανασίου», ποὺ καταλήγει μὲ τρεῖς ἀράδες ἀπὸ τὸ διήγημα «᾽Ωχ! βασανάκια», σσ. 151-152 Στέλιος Παπαθανασίου «Ἡ γιορτὴ τῶν Χριστουγέννων - Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη “Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο”» (Πρόκειται γιὰ θεατρικὴ διασκευὴ τοῦ διηγήματος, παιγμένη ἀπὸ μαθητὲς τοῦ Γυμνασίου)].